

Joana BUTĖNAITĖ

DAKTARO DISERTACIJA

VYRESNIO AMŽIAUS
ROMOS KATALIKŲ TIKĖJIMAS:
TIPAI, RAIŠKA GYVENIMO EIGOJE IR
JO REIKŠMĖ PSICHOLOGINIAM ATSPARUMUI

SOCIALINIAI MOKSLAI,
PSICHOLOGIJA (S 006)
VILNIUS, 2019

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Joana Butėnaitė

VYRESNIO AMŽIAUS
ROMOS KATALIKŲ TIKĖJIMAS:
TIPAI, RAIŠKA GYVENIMO EIGOJE IR
JO REIKŠMĖ PSICHOLOGINIAM ATSPARUMUI

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, psichologija (S 006)

Vilnius, 2019

Daktaro disertacija rengta 2011–2018 metais, ginama Mykolo Romerio universitete pagal Vytauto Didžiojo universitetui su Mykolo Romerio universitetu Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro 2019 m. vasario 22 d. įsakymu Nr. V-160 suteiktą doktorantūros teisę.

Mokslinė vadovė:

Prof. dr. Jolanta Sondaitė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, psichologija S 006)

TURINYS

PRATARMĖ	7
SAVOKŲ ŽODYNĖLIS	8
IVADAS	9
Tyrimo aktualumas	9
Tyrimo problema	13
Tyrimo tikslas ir klausimai	15
Tyrimo naujumas	15
Tyrimo teorinė ir praktinė reikšmė	16
Disertacinio tyrimo aprobavimas	18
1. RELIGINIS TIKĖJIMAS IR PSICHOLOGINIS ATSPARUMAS VYRESNIAME AMŽIUIJE	21
1.1. Religinio tikėjimo samprata: dvasingumo, religingumo ir tikėjimo sąvokų integracija	21
1.1.1. Dvasingumo samprata	22
1.1.2. Religingumo samprata	26
1.1.3. Tikėjimo samprata	29
1.1.4. Religinio tikėjimo integracijos modelis	31
1.2. Psichologinio atsparumo samprata	34
1.3. Tikėjimo raidos teorijos	41
1.4. Teorijos, akcentuojančios raidą gyvenimo eigoje	45
2. TYRIMO METODOLOGIJA	51
2.1. Kokybinio tyrimo traktuotė	51
2.2. Tyrimo dalyviai	53
2.3. Tyrimo procedūra	55
2.3.1. Tyrimo eiga	55
2.3.2. Tyrimo etika	56
2.3.3. Tyrimo kokybės užtikrinimo būdai	56
2.4. Tyrėjos vaidmuo	57
2.4.1. Tyrimo dalyvių apibūdinimas	58
2.4.1.1. Anelė	59
2.4.1.2. Stefa	60
2.4.1.3. Birutė	60
2.4.1.4. Petras	61
2.4.1.5. Jonas	61
2.4.1.6. Morta	61
2.4.1.7. Ona	62
2.5. Duomenų rinkimo metodai	62
2.6. Duomenų analizės metodai	64
2.6.1. Naratyvinė analizė	65
2.6.2. Struktūrinė analizė	66
2.6.3. Turinio analizė	71

3. TYRIMO RADINIAI	73
3.1. Vyresnio amžiaus asmenų religinis tikėjimas jų gyvenimo perspektyvoje	73
3.1.1. Religinis tikėjimas vaikystėje	74
3.1.2. Religinis tikėjimas vėlesniame gyvenime	76
3.1.2.1. Stabilus tikėjimas	76
3.1.2.2. Banguojantis religinis tikėjimas	77
3.1.2.2.1. Apleistas religinis tikėjimas	77
3.1.2.2.2. Paslėptas religinis tikėjimas	78
3.1.2.2.3. Atrastas religinis tikėjimas	78
3.2. Vyresnio amžiaus asmenų religinis tikėjimas pagal jų tikėjimo raidą	79
3.2.1. Paveldėtas katalikų tikėjimas	80
3.2.2. Socialus katalikų tikėjimas	82
3.2.3. Autentiškas katalikų tikėjimas	85
3.3. Vyresnio amžiaus asmenų psichologinis atsparumas religinio tikėjimo kontekste	88
3.3.1. Vyresnio amžiaus asmenų religinis tikėjimas	88
3.3.1.1. Dvasinis Aš	89
3.3.1.2. Asmeninis santykis su Dievu	89
3.3.1.3. Socialinė ir religinė veikla	91
3.3.1.4. Moralinės vertybės ir jų puoselėjimas	94
3.3.1.5. Požiūris į gyvenimą	96
3.3.1.6. Gyvenimo prasmės ištekliai	97
3.3.2. Psichologinio atsparumo ištekliai, būdingi vyresnio amžiaus asmenų religiniam tikėjimui	99
3.3.2.1. Saugumas	99
3.3.2.2. Pasitenkinimas	101
3.3.2.3. Bendrumas	103
3.3.2.4. Mirtingumo pripažinimas	106
3.3.2.5. Atvirumas patirčiai	107
3.3.3. Psichologinis atsparumas religinio tikėjimo kontekste	109
3.3.3.1. Emprinis religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo modelis	109
3.3.3.2. Psichologinės religinio tikėjimo panaudojimo būdai	113
3.3.3.3. Teorinis religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo modelis	116
4. DISKUSIJA	117
IŠVADOS	132
LITERATŪRA	133
PRIEDAI	151
SANTRAUKA	159
SUMMARY	185

*Aš NEŽINAU absoliučios tiesos.
Bet savo nežinojimo akivaizdoje esu nuolankus –
tai yra mano garbė ir mano atlygis.*

Kahlil Gibran

*Pastebiu, kad visos mano mintys
sukasi aplink Dievą lyg planetos aplink Saulę ir
kaip Jis jas lygiai taip pat stipriai traukia.
Laikyčiau tai didžiausia savo nuodėme,
jei mėginčiau šiai jėgai pasipriešinti.*

Carl Gustav Jung

PRATARMĖ

„Gyvenimas man visados atrodė lyg augalas, gyvenantis savo šaknies dėka. Jo tikrasis gyvenimas nematomas, jis slypi šaknyje. Tai kas išauga virš žemės, gyvuoja tik vasarą. Rudenį jo nebelieka – tai trumpalaikis reiškiny. [...] Vis dėlto niekada nepraradau nuojautos, kad kažkas už šio kitimo gyvena ir išlieka. Tai, ką regime, yra žiedas, kuris nuvyšta. O šaknis lieka.“

(Jung, 2010, p. 19)

Religinis tikėjimas – tai asmeninė pozicija religiniame kontekste (Wyatt, 2004), kylanti iš egzistencinio poreikio, su kuriuo susiduria ne tik vyresnio amžiaus asmenys. Šis tyrimas atskleidžia, kaip praktikuojantys katalikai su konkrečia gyvenimo patirtimi, per savitą religinį tikėjimą, sugeba prisitaikyti ir išlikti psichologiškai atsparūs gyvenimo iššūkiams. Tokio tikėjimo supratimo trūksta mūsų istorinėje ir kultūrinėje aplinkoje.

Šios temos pasirinkimą paskatino mano seneliai: vieni jau mirę, kiti sulaukę garbingo amžiaus daugiau nei 90 metų. Bendraudama su jais, kilo klausimas, kas padeda sėkmingai prisitaikyti vyresniame amžiuje ir įgyti psichologinį atsparumą gyvenimo iššūkiams. Religinis tikėjimas paskatino juos nepasiduoti iškilusiems sunkumams. Tai paragino mane domėtis vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo patirtimis. Todėl darbą skiriu vyresnio amžiaus asmenims, kurie buvo mano mokytojai ir brandino mane savo gyvenimo išmintimi.

Noriu padėkoti visiems, prisidėjusiems prie šio darbo sukūrimo. Jų dėka šis mokslinis darbas tapo indėliu į vyresnio amžiaus asmenų religinio tikėjimo pažinimą bei jo svarbą žmogaus gyvenime. Esu labai dėkinga savo vadovei prof. dr. Jolantai Sondaitei, kuri sutiko būti mano darbo vadove, už pasitikėjimą ir paramą tiriant mane dominančią temą per šias doktorantūros studijas. Tariau ačiū Psichologijos doktorantūros komiteto nariams, 2011 m. patikėjusiems mano tyrimo projektu bei suteikusiems galimybę studijuoti doktorantūroje. Išskirtinę padėką reiškiu recenzentėms prof. R. Bandzevičienei, prof. V. Žydzūnaitei ir prof. dr. K. Žardeckaitėi-Matulaitienei už skirtą laiką, įžvalgas ir pastabas, kurių grįžtamasis ryšys padėjo patobulinti šią disertaciją. Dėkoju prof. A. Baleženciui už išmintingus patarimus ir nuoširdų palaikymą; dr. Gražinai Rapolienei – už vertingas diskusijas ir įžvalgas apie vyresnio amžiaus asmenų gerovę. Tariau ačiū savo doktorantūros kolegoms – Ruth Reches ir Rimantui Vosyliui – už pradėtą kelionę kartu, už palaikymą bei bendrą mokymosi laiką. Noriu padėkoti savo praktikų vadovams, kurie suteikė galimybę atlikti stažuotes ir gilinti disertacijos temą teoriniu ir metodiniu aspektais. Tai Dr. Barbarai Keller, Prof. H. Streib ir jų komandai (Bielefeld universitetas, Vokietija), Prof. Dariusz Krok (Opolės universitetas, Lenkija) ir Prof. Krzysztof Szadejko (Italija). Esu labai dėkinga savo tyrimo dalyviams – vyresnio amžiaus asmenims, kurie sutiko dalyvauti tyrime, buvo motyvuoti ir nuoširdžiai atsakė į interviu klausimus. Dėkoju savo draugams ir šeimai už jų pozityvumą ir kantrybę bei moralinį palaikymą per visus šiuos doktorantūros metus.

SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS

Religinis tikėjimas – tai asmeninė pozicija religiniame kontekste (Wyatt, 2004), kylanti iš egzistencinio poreikio bei sudaryta iš sudedamųjų dalių: dvasingumo, religingumo ir tikėjimo.

Dvasingumas – „patirties sfera, apimanti intensyvių supratimų apie dabartį, asmeninį savęs viršijimą, ryšio su gyvenimu, visata ar aukščiausiaja būtimi jautimą“ (Atchley, 2009, p. 2); „prasmės, tikslo ir moralinių nuostatų, susijusių su savimi, kitais ir būties tikrove, ieškojimas“ (Canda & Furman, 1999, p. 37); „gyvenimo prasmės ir tikslo patirtis ir integracija per ryšį su savimi, kitais, menu, gamta ar aukštesne jėga“ (Burkhart & Solari-Twadell, 2001, p. 49).

Religingumas – „konkrečios elgesio, socialinės, doktrininės religijos savybės, išreiškiančios tikėjimą Dievu elgesiu ir ritualais“ (Huguelet & Koenig, 2009, p. 1); „bendros institucinės vertybės ir įsitikinimai apie Dievą, įsitraukimas į religinę bendruomenę“ (Wolf & Stevens, 2001, p. 67); „vieninga įsitikinimų sistema ir praktikos, susijusios su šventais dalykais“ (Durkheim, 1995, p. 44).

Tikėjimas – „asmenybės orientacija į save patį, artimą asmenį, visatą“ (McDargh, 2001, p. 188); „aktyvus savęs, kitų asmenų, pasaulio ir transcendencijos įprasminimas pagal savo žinias ir vertybes“ (Tam, 1996, p. 253), turintis gebėjimą vystyti (Fowler, 1981; Fowler, Streib, & Keller, 2004; Oakes, 2000).

Psichologinis atsparumas – dinamiškas procesas, apimantis teigiamą žmogaus funkcionavimą iššūkių akivaizdoje (Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000); gebėjimą panaudoti turimus vidinius išteklius įveikiant gyvenimo iššūkius (Pooley & Cohen, 2010), teigiamai prisitaikyti, išlaikyti stabilią psichologinę būseną, išgyventi patirtis ir teigiamas emocijas vyresniame amžiuje (Bonanno, 2004; Wagnild & Young, 1993).

Vyresnio amžiaus asmenys – 60 metų ir vyresnio amžiaus (World Health Organization, 2015).

IVADAS

Tyrimo aktualumas

Populiacijos senėjimas pasaulyje sukelia naujus iššūkius ir problemas. Prognozuojama, kad Lietuvoje 2030 m. beveik trečdali (28,9 proc.) gyventojų sudarys 60 metų ir vyresni žmonės, o 2060 m. – 37 proc. (World Health Organization, 2015). Tai rodo spartų visuomenės senėjimą. Tuo pačiu ilgėja žmonių gyvenimo trukmė bei didėja lūkestis išlikti visapusiškai sveikesniems (World Health Organization, 2015). Be to, vyresnio amžiaus asmenys yra viena iš pažeidžiamiausių grupių, nes silpsta sveikata, dėl amžiaus keičiasi socialinis vaidmuo ir atsakomybės, susiduriama su „ištuštėjusiu lizdu“, vienišumu ir artimųjų netektimi, padidėja depresiško ir suicidiško rizika (Dannefer & Phillipson, 2010). Dėl baimės ir negatyvaus požiūrio šiuolaikinėje visuomenėje, senatvė dažniausiai susijusi su neigiamais įvaizdžiais (Danusevičienė & Povilaikaitė, 2004). Kinta ir visuomenės požiūris į ją. Istoriskai vyresnio amžiaus asmenys perduodavo savo papročius, ritualus bei išmintį; buvo savo kultūros puoselėtojai, kurie darė poveikį bendruomenės gerovės augimui bei klestėjimui (Lavretsky, 2010). Šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje vyresni žmonės stigmatizuojami ir nuvertinami (Rapolienė, 2012). Nepaisant to, vyresnio amžiaus asmenų grupė pasižymi konkrečiais išgyventais istoriniais įvykiais bei savita gyvenimo patirtimi (Danusevičienė & Povilaikaitė, 2004). Šių asmenų vaidmuo visuomenėje ir jų pačių gyvenime turėtų būti išplėstas, praturtintas bei įprasmintas (Lavretsky, 2010). Taigi, senėjimas kelia iššūkius tiek pačiam asmeniui, tiek visuomenei: jų artimiesiems, sveikatos priežiūros specialistams, politikams ir mokslininkams.

Vyresnio amžiaus Romos katalikų tikėjimas (toliau tekste vartojamas *katalikų tikėjimas ar religinis tikėjimas*) ir jo reikšmė psichologiniam atsparumui yra šio darbo objektas. Psichologinis atsparumas yra pagrindinė žmogaus adaptacijos sistema, kuri yra aktuali vyresnio amžiaus asmenims. Šiame darbe psichologinis atsparumas yra apibūdinamas kaip dinamiškas procesas, apimantis teigiamą funkcionavimą iššūkių akivaizdoje (Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000); gebėjimą panaudoti turimus vidinius išteklius įveikiant gyvenimo sunkumus (Pooley & Cohen, 2010), teigiamai prisitaikyti, išlaikyti stabilią psichologinę būseną, išgyventi patirtis ir teigiamas emocijas vyresniame amžiuje (Bonanno, 2004; Wagnild & Young, 1993). Iššūkiai, su kuriais susiduriama vyresniame amžiuje, daro įtaką psichologiniam atsparumui. Nustatyta, kad šio amžiaus asmenų psichologinis atsparumas, labiau nei požiūris į senatvę ar demografiniai veiksniai (lytis, amžius, šeiminių padėtis ir išsilavinimas), prognozuoja jų gyvenimo kokybės vertinimą (Šukytė & Čepukienė, 2017). Senėjimas pats savaime nėra toks svarbus veiksnys, kaip su amžiumi susijusios sveikatos, funkcionavimo, netekčių ir artėjančios mirties sunkumų įveika (Koenig, 2006). Tačiau daugelis vyresnio amžiaus žmonių nėra psichologiškai ir dvasiškai pasirengę gyvenimo trukmės pailgėjimui ir negatyviai suvokia senatvę, neįvertindami šios gyvenimo dovanos (Guttman, 2008). Stiprinant jų psichologinį atsparumą vyresniame amžiuje, susidaro galimybė jiems palankiau vertinti savo psichologinę ir fizinę sveikatą (Šukytė & Čepukienė, 2017). Trūksta tyrimų, kurie įtrauktų į sėkmingo senėjimo perspektyvą ne tik teigiamas, bet ir neigiamas patirtis (ligos, negalia, priklausomybė nuo kitų žmonių) (Gustainienė &

Burauskaitė, 2018), o taip pat veiksniais, padedančiais sėkmingai prisitaikyti vyresniame amžiuje. Reikšminga atsižvelgti į subjektyvius vyresnio amžiaus asmenų požymius, ne vien susijusius su fizine sveikata, bet ir individualius jų patyrimus, gebėjimus, turimus išorinius ir vidinius išteklius (Gustainienė & Burauskaitė, 2018). Dvasingumas ir religingumas (religinė įveika), kaip religinio tikėjimo aspektai, yra stiprūs psichologinio atsparumo veiksniai, pagrįsti tyrimų rezultatais (Helmreich, et al., 2017), prisidedantys prie atsparumo stiprinimo vyresniame amžiuje (Centre for Policy on Ageing, 2014). Tai pagrindžia, kad dvasinė dimencija padeda spręsti psichologines problemas ir stiprinti psichikos gerovę (Vėžalienė, 2018). Todėl asmens psichologinio atsparumo supratimas religinio tikėjimo kontekste tampa vis svarbesnis vyresniame amžiuje, neišvengiamai susiduriant su netekties klausimais, fizinėmis ligomis, negaliomis ir mirtingumu.

Mokslinėje literatūroje religinio tikėjimo samprata yra nevienareikšmiška ir nėra aiškiai apibrėžta. Tyrimuose išlieka dvasingumo, religingumo ir religinio tikėjimo sampratų sumaištis bei jų tarpusavio santykio neaiškumas. Siūloma išspręsti šį klausimą atliekant teorinę literatūros apžvalgą, apibrėžiant sąvokas bei pateikiant religinio tikėjimo integracijos modelį. Šiame darbe religinio tikėjimo sąvoka apima dvasingumo, religingumo ir tikėjimo sampratų integraciją. Religinis tikėjimas apibrėžiamas kaip asmeninė pozicija religiniame kontekste (Wyatt, 2004), kylanti iš egzistencinio poreikio bei sudaryta iš sudedamųjų dalių: dvasingumo (sekuliarus ir/ar nesekuliarus aspektas, apimantis dabarties patyrimą, savęs viršijimą, ryšio jautimą su gyvenimu ir aukščiausiaja būtimi), religingumo (religinis aspektas, susijęs su elgesiu, įsitikinimais ir socialiniais veiksniais konkrečios religinės konfesijos kontekste), tikėjimo (dinaminis aspektas, apimantis savęs, kitų asmenų, pasaulio ir transcendencijos įprasminimą, turintis gebėjimą vystytis) (daugiau apie šias sąvokas žr. sąvokų žodynyje ar 1.1. skyrelyje). Toks integracinis požiūris nėra paplitęs dvasingumo, religingumo ar tikėjimo tyrimuose, o tikėjimas, kaip dinaminis ir besivystantis aspektas, į religinio tikėjimo tyrimus retai įtraukiamas.

Tyrime nagrinėjant vyresnio amžiaus asmenų Romos katalikų tikėjimą yra reikšmingos Lietuvos istorinės ir kultūrinės aplinkybės. Dvasingumo raidai turi įtaką istorinės ir kultūrinės aplinkybės, kuriomis asmenys gyveno (Wink & Dillon, 2002). Europoje vyresnio amžiaus katalikai patyrė mažiau religinės paramos nei jų protėviai (Coleman, 2010). Sovietmečiu prievarta brukama marksizmo-leninizmo ideologija stengėsi išstumti religiją iš viešosios erdvės (Advilonienė, 2005). Atgavus Nepriklausomybę, gyventojams atsirado galimybės atvirai skelbti religinę tapatybę ir be apribojimų priimti formalius jos ženklus (pvz., pasikrikštyti, priimti bažnytinę santuoką). Tuo pačiu išsiplėtė institucinė Romos Katalikų Bažnyčios veikla. Tai lėmė formalų tikinčiųjų pagausėjimą. Pagal Europos vertybių tyrimo duomenis, Lietuvos gyventojai religinio tikėjimo svarbą nurodo taip: 87% jų tiki Dievu, 85% apibūdina save kaip religingą asmenį; 90% teigia, kad jų dvasinius poreikius patenkina Bažnyčia, 87% per ją atranda atsakymus į moralinius klausimus, 61% meldžiasi ar medituoja; 74% religija suteikia pasitikėjimo ir stiprybės; 95% naudojami religinėmis paslaugomis mirties atveju (Atlas of European Values, 2011). Didelį poveikį religijai turėjo tradicijos, sociokultūrinis spaudimas ir konformizmas (Advilonienė, 2005). Nors Lietuvos gyventojai turi stiprias tikėjimo tradicijas, tačiau savo gyvenime stokoja sąmoningos religinės praktikos. Daugiau nei pusei suaugusiųjų (59%) religija yra reikšminga jų gyvenime,

bet tik 44% suaugusiųjų tiki asmeniniu Dievu, o 22% savarankiškai meldžiasi dažniau nei kartą per savaitę (Atlas of European Values, 2011). Dėl religinės socializacijos stokos, globalizacijos ir pasaulėžiūros pliuralizmo, vis labiau įsivyrąja liberalus požiūris į asmenų religinį tikėjimą, atsisakoma kultūriškai sąlygoto religingumo, kuris tampa asmeninio pasirinkimo ir apsisprendimo reikalu (Advilonienė, 2005).

Vyresniame amžiuje yra reikšmingas asmenų dvasingumas ir praktikuojamas religingumas. Mokslinėje literatūroje pabrėžiama sėkmingo senėjimo, kaip visą gyvenimą truncančio proceso, sudaryto iš įvairių sričių ir kiekvieno žmogaus suvokiamo individualiai, svarba (Gustainienė & Burauskaitė, 2018). Naujausi modeliai, aiškinantys sėkmingą senėjimą, įtraukia dvasingumo dimenciją (Iwamasa & Iwasaki, 2011; Martin & Gillen, 2014). Tyrėjai pabrėžia, kad svarbu neatskirti „gero“ ir „blogo“ senėjimo, o suprasti, kaip išgyvenamas šis procesas, dvasingumo pagalba stiprinti socialinius vyresnio amžiaus žmonių ryšius bei jų įsitraukimą į šiuolaikinę visuomenę (Walker, 2011). Be to, tradicinės kultūros reikalauja, kad vyresnio amžiaus asmenys būtų dvasinių vertybių vadovai, o socialiniai ir psichologiniai senėjimo procesai skatina didesnę refleksiją apie gyvenimo ir mirties prasmę (Guttmann, 2008). Religingumas, kaip viena iš universaliausių dvasingumo formų, yra labai asmeniškasis ir svarbus (Jung, 1998). Tarptautinėje funkcionavimo, neįgalumo ir sveikatos klasifikacijoje, pagrįstoje biopsichosocialiniu modeliu, dėmesys atkreipiamas į asmenų religinę ir dvasinę veiklą, dvasinių vertybių ieškojimą bei tikėjimo simbolių naudojimą (Tarptautinė sveikatos organizacija, 2004). Lietuvoje lankymasis šv. Mišiose ar kituose religiniuose renginiuose yra viena reikšmingiausių vyresnio amžiaus žmonių socialinių veiklų, kuriose dalyvauja 4 iš 5 asmenų (Mikulionienė, Rapolienė, & Valavičienė, 2018). Šio amžiaus žmonės gausiau dalyvauja religiniame gyvenime nei kitų amžiaus grupių, o religinės institucijos dažnai teikia jiems specifines paslaugas ir religines tradicijas, kuriose propaguojamos vertybės, puoselėjančios senėjimą bei gerovę (McFadden, 1995).

Vyresnio amžiaus asmenims būdingas padidėjęs dvasingumas ir religingumas. Tyrimai parodė, kad asmenų dvasingumas su amžiumi linkęs didėti (Lavretsky, 2010). Longitudinis tyrimas, nagrinėjęs asmenų dvasingumo vystymąsi nuo ankstyvojo brandaus amžiaus (30 m.) iki senatvės, atskleidžia, kad dvasingumas padidėjo vėlyvo brandaus amžiaus (50-60 m.) ir vėlyvos senatvės laikotarpiu (Wink & Dillon, 2002). Dvasingumą senatvėje sąlygoja religingumas ir dvasingumas ankstyvame brandžiame amžiuje (30-40 metai), neigiami įvykiai ir asmeninės savybės: sąmoningumas, savistaba ir įžvalgos (Wink & Dillon, 2002). Nustatyta, kad religingumas, labiau nei dvasingumas jaunesniame amžiuje, lemia dvasingumą vyresniame amžiuje (Wink & Dillon, 2008) bei apsaugo nuo depresijos esant blogai fizinei sveikatos būklei (Wink, Dillon, & Larsen, 2005). Tai patvirtina, kad religingumas yra reikšmingas asmenų dvasingumui vyresniame amžiuje. Be to, religingumas suteikia asmenims reikšmingumo ir priklausomybės jausmą, o jo funkcijos tampa svarbesnės antroje gyvenimo pusėje (Coleman, 2010). Skerspjūvio tyrimo duomenimis nustatyta, kad senėjant vyresnio amžiaus asmenims religingumas stiprėja, todėl religiniai įsitikinimai ir religinė veikla labiau paplitę tarp vyresnio amžiaus asmenų (Koenig, 2006). Praktikuojamas religingumas suteikia būtiną suvokimą, kaip įprasminti amžiaus tarpsnius ir vėlesnį gyvenimą (Coleman, 2010). Dvasingumas ir religingumas, kaip religinio tikėjimo sudedamosios dalys, veikia sveikatą ir ilgaamžiškumą (Zimmer, et al., 2016), prisitaikymą

prie aplinkos bei stiprina ar silpnina psichikos būklę (Bonelli & Koenig, 2013; Shafranske & Maloney, 1990). Todėl religinis tikėjimas yra susijęs su fizine ir psichine sveikata bei prisitaikymu. Nepaisant to, lieka neaišku, kaip religinis tikėjimas padeda vyresnio amžiaus asmenims išlikti psichologiškai atspariems. Todėl svarbu atkreipti dėmesį į vyresnio amžiaus žmonių religinį tikėjimą kaip veiksnį, kuris formuojasi gyvenimo eigoje, padeda prisitaikyti supančioje aplinkoje ir panaudoti jį kaip psichologinio atsparumo šaltinį.

Šis darbas apie vyresnio amžiaus religinį tikėjimą ir jo reikšmę psichologiniam atsparumui yra reikšmingas, kad būtų suteikta jiems efektyvesnė pagalba, nes yra reikalingas geresnis paties vyresnio amžiaus asmens supratimas per jo individualias patirtis. R. Hood teigia:

„Pirmiausia, prieš bandydami paaiškinti asmens įsitikinimus, elgesį ar mintis, turite su jais susipažinti, [...] pamatyti pasaulį taip, kaip jie mato. Tai yra pirmoji psichologo užduotis. Antra, jei manote, kad gavote paaiškinimą, tai yra atskira užduotis, nes kiekvienam asmeniui, manančiam, kad religija yra iliuzija ar pabėgimas nuo kažko, kitas giliai tiki savo ontologine tikrove. Prieš bandydami gauti išsamius psichologinius apibūdinimus, psichologai turėtų būti kuklūs tame, ką gali padaryti, ir jautriai atlikti savo namų darbus, t. y. iš tikrųjų pažinti žmones – jų įsitikinimus ir praktikas. Visada“ (Sutter, 2018, p. 22).

Galima manyti, kad psichologinę pagalbą teikiantiems specialistams vis dažniau teks susidurti su vyresnio amžiaus asmenimis, besikreipiančiais ne tik dėl psichologinių sunkumų, bet ir dvasinių klausimų. Į šiuos asmenis, turinčius fizinius, psichologinius, socialinius bei dvasinius poreikius, specialistai turėtų žvelgti holistiškai. Psichologai neturėtų laikyti savęs autoritetu, kai kalbama apie religinį tikėjimą, o siekti suprasti šiuos asmenis per jų tikėjimą ir jo prasmę, teikiamą jų gyvenimui, bei teisę praktikuoti savo tikėjimą (Sutter, 2018). Jie turėtų specializuotis teikdami paslaugas šiems žmonėms. Amerikos psichologijos asociacija, paruošusi psichologinės praktikos gaires vyresnio amžiaus asmenims, pažymi: *„siekiama padėti psichologams vertinti savo pasirengimą dirbti su vyresnio amžiaus žmonėmis ir ieškoti būdų, kaip panaudoti tinkamą išsilavinimą ir mokymą, siekiant pagerinti jų žinias, įgūdžius bei patirtį šioje praktikoje“ (American Psychological Association, 2014, p. 34).* Psichologinės problemos, kurias patiria šio amžiaus asmenys priklauso nuo įvairių veiksnių: amžiaus, lyties, rasės, tautybės, kultūrinės aplinkos, seksualinės orientacijos, kaimo ir miesto gyvenimo būdo, išsilavinimo, socioekonominio statuso bei religijos (American Psychological Association, 2014). Psichologams ignoruojant dvasinę žmogaus prigimties dalį, psichologinius sunkumus galima tik apgydyti, o ne išgydyti (Vėžlienė, 2018). Todėl svarbu, kad specialistai atsižvelgtų į klientų dvasines ir religines patirtis bei praktikas ir jas toleruotų (Doherty, 1999). Religinis tikėjimas yra reikšmingas praktikoje, nes jis gali padėti užmegzti santykius ir stiprinti asmens savisaugą (Wyatt, 2004). Tyrimai nustatė, kad psichoterapija, orientuota į dvasingumą ir religingumą, yra efektyvi: pagerina psichologinę ir dvasinę gerovę, o ypač veiksminga motyvuotiems asmenims (Worthington, Hook, Davis, & McDaniel, 2011). Taigi, suprasdamas vyresnio amžiaus asmens religinį tikėjimą, psichologas padeda įprasminti jo gyvenimą ir stiprina psichologinį atsparumą.

Šis tyrimas padeda specialistams suvokti vyresnio amžiaus klientams būdingus religinio tikėjimo tipus, tikėjimo raišką gyvenimo eigoje ir psichologinius išteklius, o tuo pačiu apmąstyti savo asmenines nuostatas apie religinį tikėjimą. Religingumas yra „kultūrinės įvairovės“ veiksnys, todėl psichologai turi laikytis etikos ir mažinti savo šališkumą profesinėje

veikloje su asmenimis, išpažįstančiais skirtingas religijas (American Psychological Association, 1992; European Federation of Psychologists' Associations, 2005). Prasminga suprasti, kad asmeniniai specialisto įsitikinimai gali paveikti santykius su vyresnio amžiaus klientais (Wong, 1998). Konsultuojant tikinčius klientus, specialistai gali išgyventi nerimą dėl etikos ir savo vidinės sumaišties (Wyatt, 2004). Nepaisant to, kad Lietuvos kontekste apie psichologų religines nuostatas tyrimų nerasta, mokslininkai nurodo bendras priežastis, kurios atskiria psichologiją nuo religinio tikėjimo. Pirma, sudėtinga studijuoti dvasingumą kaip subjektyvų ir neapibrėžtą reiškinį (Pargament & Mahoney, 2009). Antra, psichologai nepakankamai įvertina dvasingumo poveikio dėl jų mažesnio religingumo nei pati visuomenė: 51% terapeutų yra ateistai, o kiti mažai suvokia dvasinio gyvenimo dinamiką (Drobin, 2014). Trečia, vyrauja konkurencija tarp psichologinių ir religinių bendruomenių savo vertybėmis, pasaulėžiūromis ir išteklių (Pargament & Mahoney, 2009).

Apibendrinant, religinis tikėjimas ir psichologinis atsparumas yra aktuali sritis šiuolaikinei visuomenei, mokslui ir specialistų (ypač psichologų, psichoterapeutų) darbo praktikai su vyresnio amžiaus asmenimis.

Tyrimo problema

Vyresnio amžiaus asmenų religinis (Romos katalikų) tikėjimas integruoja dvasingumą, religingumą ir tikėjimą. Mokslinėje literatūroje dvasingumas, religingumas ir tikėjimas yra persidengiančios ir painiai apibrėžiamos sąvokos. Tai parodo, kad trūksta šių sampratų integracijos. Todėl šiame darbe siūloma išspręsti šį klausimą atliekant teorinę literatūros apžvalgą, apibrėžiant sąvokas bei pateikiant religinio tikėjimo integracijos modelį.

Ši tyrinėjama sritis yra daugiadisciplininė, kurią siūloma tyrinėti integruojant teologijos, filosofijos, edukologijos ir psichologijos mokslų žinias (Kontrimienė, 2018). Lietuvos mokslinėje psichologinėje literatūroje didžiausias dėmesys skiriamas nuostatoms į savižudybę ir jų sąsajoms su religingumu (Gailienė, 1998; Mockus, 2006; Kucavičiūtė, Pileckaitė-Markovienė, & Skruibis, 2013). Tirti religinių įsitikinimų, vidinės darnos ir gerovės ryšiai (Diržytė, Patapas, & Limantaitė, 2003). Edukologijos srityje religinis tikėjimas analizuojamas skirtingais amžiaus tarpniais ugdymo kontekste (Jovaiša, 2008); šeimos kaip vertybės santykis su praktikuojamu katalikų tikėjimu (Ralyš & Burvytė, 2012). Filosofijos moksluose tyrineta humanistinio dvasingumo raiška ir sąsajos su auklėjimo šeimoje patirtimis bei sukurtas humanistinio dvasingumo modelis (Kontrimienė, 2018). Apžvelgti tyrimai apima studentų imtį ar jaunesnio amžiaus asmenis (iki 60 m.) (Mockus, 2006; Kucavičiūtė, Pileckaitė-Markovienė, & Skruibis, 2013; Diržytė, Patapas, & Limantaitė, 2003; Kontrimienė, 2018).

Dvasingumo reikšmė atskleista represuotų latvių (Vidnere, 2011) ir lietuvių trauminiuose išgyvenimuose (Gailienė, 2008). Nukentėjusieji nuo represijų dažniausiai nurodo tikėjimą į Dievą kaip sunkumų įveikos būdą, tuo tarpu nerepresuoti – šeimos ir draugų paramą (Gailienė, 2008). Įdomu, kad šie asmenys pasižymi dvigubai didesne dvasine stiprybe nei nerepresuoti asmenys (Gailienė, 2008). Dėl to galima kelti prielaidą apie jų tikėjimą į Dievą kaip būdą stiprinti vidinį psichologinį atsparumą ir dvasinę stiprybę. Pripažįstamas dvasingumo ir religingumo poveikis vyresnio amžiaus asmenų fizinei ir psichinei sveikatai (Koenig, McCullough, & Larson, 2001; Musick, Traphagan, Koenig, &

Larson, 2000; Oman & Lukoff, 2018; Pargament, Koenig, Tarakeshwar, & Hahn, 2004). Vyresnio amžiaus žmonės, priklausantys religinėms institucijoms, rečiau kreipiasi dėl savo psichikos sveikatos gydymo (Ng, Nyunt, Chiam, & Kua, 2011), o dvasingumą ir religingumą taiko kaip įveikos strategiją (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016). Jie gali tapti religingais, susidurdami su fiziniais ir psichologiniais sunkumais (Payman, George, & Ryburn, 2008). Dauguma tyrimų apie religingumą, dvasingumą ir tikėjimą nagrinėja tarpusavio ryšius ar jų įtaką bei remiasi kiekybine tyrimo paradigma. Tolimesniuose tyrimuose siūloma naudoti įvairius metodus: longitudinalinius, analizuojančius dvasingumo ir religingumo raidą gyvenimo eigoje (Hill & Pargament, 2003), atvejo ar autobiografinius (Coleman, 2010). Ypač pasigendama vidinės asmens perspektyvos, nes vyrauja funkcinis požiūris į religinį tikėjimą, kai atsižvelgiama tik į išorinius aspektus (pvz. įsitraukimą į religinę bendruomenę ar ritualus).

Kokybiniai vyresnio amžiaus asmenų religingumo ir dvasingumo tyrimai atlikti kitų kultūrų ir religijų kontekste: Australijoje (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016), Indijoje (Mukherjee, 2016), Brazilijoje (Oliveira & Menezes, 2018), Čekijoje (Suchomelová, 2016). Šie tyrimai yra fragmentiški bei priklausomi nuo istorinio konteksto, todėl negalima šių rezultatų tiesiogiai perkelti į Lietuvos kontekstą. Be to, dauguma tyrimų yra atliekami įvairių religinių konfesijų tyrimo dalyvių imtyse (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016; Suchomelová, 2016; Becker, et al., 2007), kuriuose vyrauja protestantai ir judėjai (Cohen, Thomas, & Williamson, 2008; Heinz, Cone, da Rosa, Bishop, & Finchum, 2017). Tyrimų apie kitų krikščioniškų konfesijas praktikuojančius vyresnio amžiaus asmenis (pvz. Romos katalikus) stokojama. Prasminga užpildyti spragą šiuo Romos katalikų tikėjimo tyrimu su Lietuvos vyresnio amžiaus asmenimis.

Psichologiniai tyrimai apie vyresnio amžiaus asmenų patirtis nėra populiarūs Lietuvoje. Lietuvos psichologijos mokslo literatūroje nepavyko rasti tyrimų apie vyresnio amžiaus žmonių religinį tikėjimą. Jų psichologiniam atsparumui skiriamas labai menkas dėmesys (Šukytė & Čepukienė, 2017). Trūksta vyresnio amžiaus katalikų religinio tikėjimo supratimo mūsų istoriniame ir kultūriniame kontekste. Kokybinių tyrimų šia tema neaptikta. Mokslinės žinios apie vyresnio amžiaus žmonių religinį tikėjimą psichologiniame kontekste yra skurdžios. Nors religinis tikėjimas yra viso gyvenimo vystymosi užduotis (Lavretsky, 2010), tačiau trūksta tyrimų, kurie nagrinėtų vyresnio amžiaus asmenų tikėjimą atsižvelgiant į jų vidinę perspektyvą: gyvenimo eigą, tikėjimo raidą ir vidinį psichologinį atsparumą. Tyrimuose vyrauja nesubalansuotas požiūris į religingumą, nes dėmesys skiriamas ne esminei religingumo funkcijai vyresniame amžiuje, o išoriniams jo pritaikymo veiksniams (Coleman, 2010). Nors dvasingumas ir religingumas (religinė įveika) yra stiprūs psichologinio atsparumo veiksniai (Helmreich, et al., 2017), tačiau lieka neaišku, kaip religinis tikėjimas padeda vyresnio amžiaus asmeniui išlikti psichologiškai atspariam. Dabartinėje mokslinėje psichologinėje literatūroje nebuvo rasta atvejo tyrimų, kurie detaliam ir išsamiam nagrinėtų religinio tikėjimo reiškinį vyresnio amžiaus asmenų grupėje bei, remiantis tyrimo rezultatais, sudarytų empirinius ar teorinius modelius, analizuojančius psichologinį atsparumą religinio tikėjimo kontekste. Tyrinėti religinį tikėjimą psichologiniu aspektu yra svarbu, nes tai atspindi žmonių patirtį, elgesį, perspektyvas, stereotipus ir ideologijas. Nesuprasdami šios vyresnio amžiaus asmeniui reikšmingos gyvenimo dalies, tiek tyrėjai, tiek specialistai

negali pilnai suprasti praktikuojančio vyresnio amžiaus asmens. Todėl šiuo tyrimu siekiama pagilinti supratimą apie Romos katalikų tikėjimą per vyresnio amžiaus asmenų perspektyvą bei išanalizuoti, kaip religinis tikėjimas padeda išlikti psichologiškai atspariems vyresniame amžiuje. Religinis tikėjimas kyla iš egzistencinio poreikio, su kuriuo susiduria tiek religingi, tiek nereliginiai asmenys. Todėl šis atvejo tyrimas atskleidžia, kaip vyresnio amžiaus asmenys, praktikuojantys katalikais, sugeba prisitaikyti ir išlikti psichologiškai atsparūs iššūkiams. Tai yra vienas iš atvejų, kuris parodo, kaip katalikų tikėjimas susijęs su jų psichologiniu atsparumu. Šiame tyrimo pagrindu sudaryti empirinis ir teorinis modeliai paaiškina vyresnio amžiaus asmenų religinį tikėjimą ir jo reikšmę asmens psichologiniam atsparumui. Toks išsamus tyrimas atveria galimybes tyrinėti kitų asmenų išgyvenimus bei atrasti individualius, bendrus ar skirtingus religinio tikėjimo aspektus didesnėje imtyje.

Tyrimo tikslas ir klausimai

Šio tyrimo tikslas yra atskleisti, kaip religinis (Romos katalikų) tikėjimas padeda vyresnio amžiaus asmenims išlikti psichologiškai atspariems.

Tyrimo objektas – vyresnio amžiaus asmenų religinis (Romos katalikų) tikėjimas ir jo reikšmė psichologiniam atsparumui.

Šiame darbe keliami šie tyrimo klausimai:

1. Kaip pasireiškia vyresnio amžiaus asmenų religinis (Romos katalikų) tikėjimas jų gyvenimo eigoje?
2. Kokie religinio (Romos katalikų) tikėjimo tipai būdingi vyresnio amžiaus asmenims?
3. Kaip vyresnio amžiaus asmenys patiria psichologinį atsparumą religinio (Romos katalikų) tikėjimo kontekste?

Tyrimo naujumas

Šis tyrimas, nagrinėjantis Romos katalikų tikėjimą kaip psichologinio atsparumo šaltinį senatvėje, yra novatoriškas tyrėjos darbas. Tokio religinio tikėjimo supratimo trūksta Lietuvos istorinėje ir kultūrinėje aplinkoje. Pristatomos žmonių perspektyvos atspindi Rytų Europos ir Lietuvos kultūrą, kurią istorinių įvykių ir katalikiškosios tradicijos kontekste formavo vyresnio amžiaus asmenys ir jų religinis tikėjimas. Tai yra daugiadisciplininė sritis, kuri ypač reikalauja psichologų dėmesio. Psichologinėje literatūroje nerasta tyrimo, nuodugniai nagrinėjančio vyresnio amžiaus asmenų religinį tikėjimą atsižvelgiant į jų gyvenimo eigą, tikėjimo raidą ir psichologinio atsparumo požiūriu. Šis tyrimas yra pirmą kartą Lietuvoje, nagrinėjanti katalikų tikėjimą pagal tris pasirinktas perspektyvas: tikėjimo raidos, vystymosi gyvenimo eigoje ir psichologinio atsparumo. Tai daroma siekiant detalai ir išsamiai suprasti vyresnio amžiaus asmenų religinio tikėjimo reiškinį. Šiame darbe pasirinkta atvejo analizės metodologijos strategija, apsiribojanti septyniais vyresnio amžiaus asmenimis, ir taikant tris tyrimo analizės metodus. Jame taikoma J. W. Fowler tikėjimo raidos teorija, panaudojant metodologinį tikėjimo vertinimo vadovą

(Streib & Keller, 2015), kaip metodologinį pagrindą, vertinant vyresnio amžiaus asmenų religinio tikėjimo raidą. Šie autoriai konkrečiai nenagrinėjo vyresnio amžiaus asmenų religinio tikėjimo ypatumų, o dėmesį skyrė tikėjimui kaip raidos procesui, būdingam skirtingiems amžiaus tarpams. Todėl šis tyrimas praplečia tikėjimo raidos supratimą vyresniame amžiuje. Apdorojant tyrimo duomenis buvo taikoma MAXQDA kompiuterinė programa, palengvinanti kokybinių duomenų analizę, pagerinanti jos efektyvumą, didinanti rezultatų patikimumą ir validumą. Ši programa suteikia galimybes gautų duomenų pagrindu kurti conceptualius modelius. Atliktas tyrimas atskleidė reikšmingus radinius. Pirmia, nustatyti būdingi vyresnio amžiaus katalikų tikėjimo tipai. Antra, ištirta jų religinio tikėjimo raiška gyvenimo eigoje. Trečia, atskleisti religinio tikėjimo aspektai, jiems būdingi psichologinio atsparumo ištekliai ir taikomi religinio tikėjimo panaudojimo būdai. Ketvirta, sudarytas teorinis modelis, pagrįstas tyrimo radiniais, paaiškinantis psichologinį atsparumą religinio tikėjimo kontekste. Tyrimo radiniai gali paskatinti tolimesnius religinio tikėjimo kaip žmogiškųjų poreikių tyrinėjimą, kuris nesulaukia psichologų, tyrėjų ir praktikų dėmesio.

Tyrimo teorinė ir praktinė reikšmė

Šio tyrimo reikšmė yra teorinė ir praktinė. Pirmiausia šiame darbe, atlikus teorinę literatūros apžvalgą, apibrėžiamos dvasingumo, religingumo ir tikėjimo sampratos, jos integruojamos per religinį tikėjimą bei pateikiamas jų integracijos modelis. Šis darbas prisideda prie tikėjimo raidos teorijos (Fowler, 1981) vystymosi ir praktinio pritaikymo moksliniuose tyrimuose. Ši teorija yra svarbi, nes apibrėžia tikėjimą ne kaip stabilų, bet daugiadimensinį ir dinamišką reiškinių, kuris turi gebėjimą vystytis. Tokio požiūrio pasigendama psichologiniuose tyrimuose, nagrinėjančiuose religinį tikėjimą ar jo sudedamąsias dalis: dvasingumą, religingumą ar tikėjimą. Ji yra pritaikoma praktikuojantiems vyresnio amžiaus Romos katalikams ir praplečiama galimomis gyvenimo eigos ir psichologinio atsparumo išteklių perspektyvomis. Nors šis tyrimas nekėlė tikslo palyginti skirtingiems nustatytiems religinio tikėjimo tipams būdingus psichologinius išteklius ir vystymosi tendencijas, tačiau galėtų būti tolimesnių tikėjimo raidos tyrimų perspektyvos. Tai yra reikšminga, kadangi tikėjimo raida gali sustoti vystytis bet kuriame etape (Fowler, 1981) arba turėti skirtingas vystymosi tendencijas: išlikti stabilus, pereiti į aukštesnį ar žemesnį lygį (Eufinger & Streib, 2019). Toliau prasminga tyrinėti psichologinius religinio tikėjimo veiksnus, kurie gali skatinti, stabdyti ar išlaikyti stabilią religinio tikėjimo raidą tokiu būdu skatinant sėkmingą prisitaikymą ir asmenybės integraciją vyresniame amžiuje.

Tyrimo radiniai prisideda prie tikėjimo raidos teorijos (Fowler, 1981) vystymosi ir jos pritaikymo vyresnio amžiaus asmenims. Šis tyrimas padeda suvokti vyresnio amžiaus katalikų tikėjimą per jų pačių perspektyvas. Tyrimas nustatė šiems asmenims būdingus religinio tikėjimo tipus: paveldėtą, socialų ir autentišką. Autoriai nurodo kitus tikėjimo pavadinimus (Fowler, 1981; Streib, 2001), kurie nepakankamai tiksliai apibūdina šio tyrimo dalyvių (Romos katalikų) tikėjimo. Tai skatina kelti prielaidas apie šių tikėjimo tipų pasiskirstymą didesnioje vyresnio amžiaus asmenų imtyje bei veiksnus, kurie lemia šių tipų susidarymą. Remiantis Streib (2005) siūlymu, šiame religinio tikėjimo tyrime buvo integruota

naratyvinė, struktūrinė ir turinio analizės metodai. Nors tyrėjai pristato tai, kaip galimybę tirti tikėjimą bei pateikia savo tyrimo atvejus (Keller & Streib, 2013), tačiau nerasta kitų tokio tyrimų pavyzdžių. Be to, atlikta naratyvinė analizė papildė struktūrinės analizės rezultatus. Gyvenimo istorijos perspektyva, kuri atskleidžia religinio tikėjimo raišką vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo eigoje, praplečia supratimą apie jų tikėjimo tipus. Pvz. keliant klausimą, kodėl asmenų, kurių religinis tikėjimas yra stabilus ar banguojantis gyvenimo eigoje, religinio tikėjimo tipai skiriasi. Tai parodo, kad gyvenimo istorija yra reikšminga tikėjimo raidos teorijai. Šiame tyrime taikomas Tikėjimo raidos interviu gali būti naudojamas tirti ne tik religinį tikėjimą, bet ir su juo susijusius psichologinius atsparumo išteklius. Be to, tyrimo metu pastebėta, kad moralinių vertybių puoselėjimas gali sukelti stiprų kaltės jausmą, kuris apsunkina asmens psichologinį prisitaikymą. Todėl rekomenduojama toliau vystyti tikėjimo raidos tyrimus, tiriant ne tik psichologinius tikėjimo išteklius, bet su tuo susijusius sunkumus, kurie silpnina psichologinį atsparumą.

Tyrimas išplečia mokslines žinias apie vyresnio amžiaus asmenų psichologinį atsparumą jų religinio tikėjimo kontekste, nes buvo atskleisti vyresnio amžiaus asmenų religinio tikėjimo aspektai, būdingi vidiniai psichologinio atsparumo ištekliai ir religinio tikėjimo panaudojimo būdai. Tai papildė E. Eriksono psichosocialinės raidos teoriją, kaip vyresnio amžiaus asmenys per religinį tikėjimą gali išspręsti senatvės krizę ir pasiekti asmenybės integraciją. Vyresnio amžiaus asmuo religinio tikėjimo pagalba gali ne tik įveikti sunkią situaciją, bet ir stiprinti gerovę, ir įprasminti gyvenimą. Tai gali padėti stiprinti jų psichologinį atsparumą per šiuos išteklius: saugumą, pasitenkinimą, bendrumą, mirtingumo pripažinimą ir atvirumą patirčiai. Kadangi tyrimas yra kokybinis, jis iškelia naujas įžvalgas tolimesniems moksliniams tyrimams, skatina ieškoti naujų metodų tyrinėti vyresnio amžiaus asmenų religinį tikėjimą ir su juo susijusį psichologinį atsparumą kitose kultūrose ar religijose.

Tyrimo praktinė nauda yra gilesnis supratimas apie vidinį psichologinį atsparumą Romos katalikų tikėjimo kontekste gali būti vertingas įvairių sričių specialistams, dirbantiems su vyresnio amžiaus asmenimis socialinių paslaugų, ilgalaikės priežiūros, švietimo įstaigose, vyresnio amžiaus asmenų asociacijoms ir centrums. Tyrimo rezultatai pritaikomi psichologiniam, socialiniam ir pastoraciniam darbui su šio amžiaus žmonėmis bei naudingi specialistams: psichologams, psichoterapeutams, sielovadininkams ir sveikatos priežiūros specialistams, nes suteikia žinių apie skirtingą vyresnio amžiaus asmenų religinį tikėjimą: tipus, jo raišką gyvenimo eigoje bei psichologiniais atsparumo išteklius. Tai atskleidžia Romos katalikų skirtingą religinio tikėjimo patyrimą, todėl jiems būtinas atitinkamas konsultavimas. Turėdami žinių apie individualius klientų religinio tikėjimo skirtumus, specialistai sugebės būti sąmoningesni darbe su šiais asmenimis: padėti jiems atrasti vidinius psichologinio atsparumo išteklius, sustiprinti jų savimonę bei ugdyti kritišką ir atsakingą religinį tikėjimą. Specialistams žinant religinio tikėjimo ypatumus, pagerės bendravimas, paslaugos kokybė bei bus užtikrinta efektyvesnė pagalba. Tyrimo radiniai gali būti pritaikomi ir integruoti į vyresnio amžiaus žmonių konsultavimą, psichoterapiją bei kuriamos psichosocialinės ir dvasinės intervencijos, skirtos padėti vyresnio amžiaus asmenims geriau prisitaikyti, atpažinti ir patenkinti jų poreikius bei tapti psichologiškai atspariems gyvenimo iššūkiams. Psichologui ir psichoterapeutui, dirbančiam su šiais asmenimis, prasminga atkreipti dėmesį į klientų religinio tikėjimo panaudojimo

būdus, t. y. kokių tikslų asmenys naudoja religinį tikėjimą: įveikti krizę, stiprinti gerovę ar įprasminti gyvenimą. Religinis tikėjimas gali būti naudojamas kaip vienas iš stipriausių išteklių įveikti galimą krizę asmens gyvenime, neturint kitų išorinių išteklių. Tokiu būdu specialistas žinodamas apie religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo išteklius, galės padėti vyresnio amžiaus asmenims integruoti savo gyvenimo patirtis, atrasti vidinius išteklius, stiprinti savo tapatybę bei ugdyti kritišką ir atsakingą religinį tikėjimą. Darbe atskleistas nuodugnus religinio tikėjimo konceptualizavimas padeda paaiškinti vyresnio amžiaus asmenų patirtis praktikoje ir sukurti pagrindą tolimesniems tyrimams ar psichologinėms intervencijoms. Kadangi religinis tikėjimas yra aktualus sveikatos priežiūros srityje (Wong, 1998), todėl reikšminga šviesti šia tema sveikatos priežiūros specialistus, nes tai gali padėti geriau plėtoti individualią sveikatos priežiūrą ir patenkinti vyresnio amžiaus asmenų poreikius. Jų religinis tikėjimas yra aktuali sritis tiek patiems asmenims, tiek jų artimiesiems, tiek platesnei visuomenei formuojant socialinę politiką vyresnio amžiaus asmenų naudai.

Disertacinio tyrimo aprobavimas

Disertacijos tema paskelbtos mokslinės publikacijos

Straipsniai leidiniuose, įtrauktuose į tarptautines duomenų bazes:

1. **Butėnaitė, J.** (2019). Trajectories of Religious Faith in Life Perspective. *Contemporary Research on Organization Management and Administration*, 17(1), 29-46. ISSN 2335-7959. [ROAD - Directory of Open Access scholarly Resources; Lithuanistika database; ERIH PLUS - European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences]
2. **Butėnaitė, J.** (2018). Praktikuojančių vyresnio amžiaus katalikų tikėjimo tipai. *Gerontologija*, 17(4), 189-200. Žurnalas yra įtrauktas į *Index Copernicus* tarptautinę duomenų bazę. ISSN 1392-9062. [IndexCopernicus].
3. **Butėnaitė, J.,** Sondaitė, J., & Mockus, A. (2016). Components of Existential Crisis: a Theoretical Analysis. *International Journal of Psychology: a Biopsychosocial Approach*, 2016, 18, 9-27. ISSN 2345-024X. [CEEOL; IndexCopernicus; PsycINFO; EBSCO Academic Search Complete, LITUANISTICA, Ulrich's PROQUEST].
4. **Butėnaitė, J.,** & Bulotaitė, L. (2011). Vyresnio amžiaus moterų gyvenimo prasmės išgyvenimas. *Gerontologija*, 12(4), 240-249. ISSN 1392-9062. [IndexCopernicus].

Tezės recenzuojamoje konferencijų medžiagoje:

1. **Butėnaitė, J.** (2018). *Maldos portretas senatvėje* (santrauka). XV-oji Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencija „Jaunasis mokslininkas tarp tradicijų ir naujovių“ pranešimų santraukų leidinys. 2018.04.27. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p.23. ISBN 978-609-459-929-3.
2. **Butėnaitė, J.** (2016). *Tikėjimo šaltiniai senatvėje: atvejo analizė* (santrauka). XIII-oji Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencija „Mokslas, kuris įkvepia“ pranešimų santraukų leidinys. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p.22. ISBN 978-609-459-691-9
3. **Butėnaitė, J.,** Sondaitė, J. (2013). *Sence of Meaning in the Old Age* (santrauka). First

international conference in Cheboksary (Russia) „Modern Achievements of Young Researchers in Science and Technologies“. Чебоксары: типография «печатня», ооо «издательский дом «перас», p. 83-84. ISBN 978-5-91225-061-3.

4. **Butėnaitė, J., Sondaitė, J.** (2013). *Gyvenimo prasmė ir subjektyvi gerovė: laimingas gyvenimas senatvėje – prasmingas gyvenimas?* (santrauka). Lietuvos psichologų kongreso pranešimų santraukų leidinys „Psichologija sveikatai ir gerovei“. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p.22. ISBN 978-609-459-194-5.

Pranešimai konferencijose:

1. **Butėnaitė, J.** (2019.06.06-07). *Religious Faith of Older Adults in their Life Perspective*. Pranešimas pristatytas tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „*Social Transformations in Contemporary Society 2019*“, Mykolo Romerio universitetas, Vilnius.
2. **Butėnaitė, J.** (2018.04.27). *Psichologiniai maldos aspektai senatvėje*. Pranešimas pristatytas XV-oji Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencijoje „*Jaunasis mokslininkas tarp tradicijų ir naujovių*“, Vilniaus universitetas, Vilnius.
3. **Butėnaitė, J.** (2018.02.28-03.02). *Portrait of Prayer in Old Age using MAXQDA*. Pranešimas pristatytas MQIC MAXQDA tarptautinėje konferencijoje, Berlynas, Vokietija.
4. **Butėnaitė, J.** (2016.06.02-03). *Faith of an Elderly Person: Structural Analysis*. Pranešimas pristatytas tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „*Social Transformations in Contemporary Society 2016*“, Mykolo Romerio universitetas, Vilnius.
5. **Butėnaitė, J.** (2016.04.22). *Tikėjimo šaltiniai senatvėje: atvejo analizė*. Pranešimas pristatytas Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencijoje „*MOKSLAS, KURIS ĮKVEPIA*“, Vilniaus universitetas, Vilnius.
6. **Butėnaitė, J., Sondaitė, J.** (2015.05.8-9). *Dvasingumas senatvėje: atvejo analizė*. Pranešimas pristatytas Lietuvos psichologų kongresas „*Leškoti, atrasti, dalintis*“, Lietuvos Edukologijos universitetas, Vilnius.
7. **Butėnaitė, J.** (2013.06.05-06). *Personal Meaning and Successful Ageing*. Pranešimas pristatytas tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „*Social Transformations in Contemporary Society 2013*“, Mykolo Romerio universitetas, Vilnius.
8. **Butėnaitė, J.** (2013.05.20-25). *Meaningfulness and Meaninglessness in the Old Age: Where I Belong?* Pranešimas pristatytas Jaunųjų mokslininkų 1-ame tarptautiniame forume „*New Challenges In The European Area*“, Baku, Azerbaidžan.
9. **Butėnaitė, J., Sondaitė, J.** (2013.04.25-27). *GYVENIMO PRASMĖ IR SUBJEKTYVI GEROVĖ: Laimingas gyvenimas senatvėje – prasmingas gyvenimas?* Pranešimas pristatytas Lietuvos psichologų Lietuvos psichologų kongrese „*Psichologija sveikatai ir gerovei*“, Vilniaus universitete, Vilnius.
10. **Butėnaitė, J.** (2012.03.05). *Die Frage nach dem Lebenssinn bei älteren Frauen*. Pranešimas pristatytas konferencijoje „*Deutsch in Studium und Wissenschaft – klipp klar*“, Vilniaus universitetas. Vilnius.

Ne disertacijos tema paskelbtos mokslinės publikacijos ir pranešimai

1. Mockus, A., Sondaitė, J., & **Butėnaitė, J.** (2013). Socialiai aktyvių vyresnio amžiaus žmonių pasitenkinimo gyvenimu psichosocialinių veiksnių kokybinė analizė. *Socialinis darbas*, 12(2), 340–352. ISSN1648-4789. [EBSCO Publishing, Inc., Current Abstracts, SocINDEX, SocINDEX with Full Text, TOC Premier; Ulrich's PROQUEST, C.E.E.O.L., Index Copernicus].
2. Mockus, A., **Butėnaitė, J.** (2014.06.05-06). *Being social active in old age: What makes me feel joy?* Pranešimas pristatytas tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „*Social Transformations in Contemporary Society 2014*“, Mykolo Romerio universitetas, Vilnius.

Mokslinės stažuotės ir vasaros stovyklos doktorantūros metu

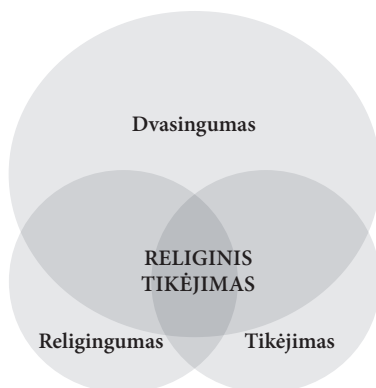
1. 2018-06-25–2018-08-24 Erasmus+ stažuotė Cooperativa Sociale CEIS Formazione / Istituto Superiore di Scienze dell'Educazione e della Formazione „*Giuseppe Toniolo*“, Modena (Italija). Praktikos vadovas – Prof. Kszysztof Szadejko. Tyrimo teorinis ir metodologinis pagrindas, tyrimo rezultatų apdorojimas MAXQDA.
2. 2018.02.28-03.02 MQIC MAXQDA International Conference. MAXQDA Master Class – Beyond Coding, full-day workshop, MQIC MAXQDA International Conference, Berlynas (Vokietija). Tobulinti kompiuterinės MAXQDA programos įgūdžiai, padedantys apdoroti kokybinius tyrimo rezultatus.
3. 2016-12-01–2017-01-31 Erasmus+ stažuotė Institute of Family Sciences, Opole University, Opole (Lenkija). Praktikos vadovas – Prof. Dariusz Krok. Disertacijos problematika ir teorinis pagrindas.
4. 2015-06-08-12 VIU Summer Institute on Aging. Organizatoriai: Ca'Foscari University of Venice, SHARE, ANIA, Università Degli Studi di Padova, Université de Lausanne.
5. 2015-06-02–2015-09-30 Erasmus+ stažuotė Center for the interdisciplinary research on religion and society (CIRRuS), University of Bielefeld, Bielefeld (Vokietija). Praktikos vadovė – Dr. Barbara Keller. Tyrimo metodo (*Faith development Interview*) taikymas ir rezultatų analizė pagal Tikėjimo raidos vadovą (Streib & Keller, 2015), tarpdisciplininis darbas komandoje.
6. 2015-09-3-4 „*Vom Forschen zum Schreiben*“ Workshop für Doktorandinnen und Doktoranden. University of Bielefeld (Germany).
7. 2014-06-23-27 *Publishing in ISI international English journals and dealing with the editorial process*. E. Crocetti, Mykolas Romeris University (Lithuania).
8. 2013-01-21-25 *Workshop about Narrative Analysis*. Prof. Ulpukka Isopahkala-Bouret. Mykolas Romeris University (Lithuania).
9. 2012-09-27-28 *Intensive course of Meta-analysis*. Prof. Brett Laursen. Mykolas Romeris University (Lithuania).
10. 2012-06-26-29 „*Tarpdisciplininė tyrimų metodologijos laboratorija*“, Socialinio tyrėjo mokyklos tarptautinis vasaros semestro seminaras, Vytauto Didžiojo universitetas, Socialinių mokslų fakultetas, Edukologijos katedra.

1. RELIGINIS TIKĖJIMAS IR PSICHOLOGINIS ATSPARUMAS VYRESNIAME AMŽIUIJE

1.1. Religinio tikėjimo samprata: dvasingumo, religingumo ir tikėjimo sąvokų integracija

Šiame darbe yra svarbi religinio tikėjimo sąvoka. Mokslinėje literatūroje religinis tikėjimas yra apibrėžiamas kaip „įsitikinimas ir pasitikėjimas dievybe ar kita dvasine jėga, vertinamas kaip elgesio standartų nustatymas, atsakas į maldą ir užtikrinantis galutinę gėrio pergalę prieš blogį“ (American Psychological Association, 2018). Religinis tikėjimas yra „asmeninė pozicija, nustatyta instituciniame kontekste“ (Wyatt, 2004, p. 29) arba tam tikros religijos organizuotos ceremonijų ir doktrinų sistemos laikymasis (American Psychological Association, 2018).

Religinio tikėjimo samprata yra nevienareikšmiška ir kebli mokslinėje literatūroje. Šiame darbe ji apima dvasingumo, religingumo ir tikėjimo sampratų integraciją, kurių tarpusavio ryšys pateiktas 1 pav. Skirtingi autoriai pateikia skirtingas šių sąvokų sampratas. Lyginant su dvasingumu, religingumu ir tikėjimu, religinis tikėjimas yra siauresnė sąvoka, integruojanti šių sąvokų sampratas (1 pav.). Remiantis moksline literatūros analize, apibrėžiamos sąvokos, kurios naudojamos šiame darbe. Religinis tikėjimas apibūdinamas kaip asmeninė pozicija religiniame kontekste (Wyatt, 2004), kylanti iš egzistencinio poreikio ir sudaryta iš sudedamųjų dalių: dvasingumo, religingumo ir tikėjimo.

1 pav. Religinis tikėjimas – tikėjimo, religingumo ir dvasingumo integracija (parengta autorės)

Dvasingumas – tai „patirties sfera, apimanti intensyvią supratimą apie dabartį, asmeninį savęs viršijimą, ryšio su gyvenimu, visata ar aukščiausiaja būtimi jautimą“ (Atchley, 2009, p. 2). bei „prasmės, tikslo ir moralinių nuostatų, susijusių su savimi, kitais ir būties tikrove, ieškojimas“ (Canda & Furman, 1999, p. 37); „gyvenimo prasmės ir tikslo patirtis ir integracija per ryšį su savimi, kitais, menu, gamta ar aukštesne jėga“ (Burkhart & Solari-Twadell, 2001, p. 49).

Religiumas apibūdinamas kaip „konkrečios elgesio, socialinės, doktrininės religijos savybės, išreiškiančios tikėjimą Dievu“ (Huguelet & Koenig, 2009, p. 1); „bendros institucinės vertybės ir įsitikinimai apie Dievą, išitraukimas į religinę bendruomenę“ (Wolf & Stevens, 2001, p. 67); „vieninga įsitikinimų sistema ir praktikos, susijusios su šventais dalykais“ (Durkheim, 1995, p. 44).

Tikėjimas – tai „asmenybės orientacija į save patį, artimą asmenį, visatą“ (McDargh, 2001, p. 188); „aktyvus sąveikavimas, kitų asmenų, pasaulio ir transcendencijos įprasminimas pagal savo žinias ir vertybes“ (Tam, 1996, p. 253), turintis gebėjimą vystytis (Fowler, 1981; Fowler, Streib, & Keller, 2004; Oakes, 2000).

Apžvelgiant psichologinę mokslinę literatūrą dvasingumas, religiumas ir tikėjimas yra svarbios sąvokos (Allport, 1950; Atchley, 2009; Bergin, 1991; James, 1982; Harris, Howell, & Spurgeon, 2018). Jos yra tapatinamos arba persidengiančios. Autoriai dažnai nesutaria dėl jų vartojimo. Siekdami užpildyti šią spragą, Harris, Howell, & Spurgeon (2018) atliko tris studijas, kurių metu analizavo 1952-2004 metų laikotarpio 541 straipsnį, kuriuose buvo vartojamos tikėjimo, religiumo ir dvasingumo sąvokos psichologinėje literatūroje. Išanalizavus autorių išskirtas sąvokas, buvo rasti bendri aspektai: įsitikinimai, praktikos, prasmė ir Dievas. Kai kurie tyrėjai pripažįsta, kad sąvokų aspektai skiriasi, nepaisant tarpusavio panašumo (Koenig, McCullough, & Larson, 2001; Zinnbauer & Pargament, 2005). Todėl kituose skyreliuose yra pateikiamos dvasingumo, religiumo ir tikėjimo sampratos, jų panašumai ir skirtumai, bei religinio tikėjimo integracijos modelis, atspindintis šių sampratų tarpusavio ryšį šiame darbe (2 pav.).

1.1.1. Dvasingumo samprata

Šiame darbe dvasingumo sąvoka yra pamatinė. Jo samprata apibrėžiama plačiai ir nevie-nareikšmiškai. Dabartinis lietuvių kalbos žodynas pateikia *dvasingas* prasmę: „turintis daug psichinių jėgų“, „turintis gyvybę, dvasią“ (Lietuvių kalbos institutas, 2015). Psichologijos žodyne žodžio *dvasia* (ang. kl. *spirit*) apibūdinimas siejamas su psichologiniais aspektais: nemateriali žmogaus dalis, apimanti psichines, moralines, emocines savybes ir sudaranti asmens tapatybės pagrindą; gyvybinė jėga; nuotaika; temperamentas ar charakteris; drąsa arba moralė (American Psychological Association, 2018). Dvasingumas (ang. kl. *spirituality*) priešpastatomas materialumui, t. y. dvasios ar sielos dalykai; jautrumas Dievui ir religinei patirčiai, kuri gali apimti arba neapimti konkrečios religijos praktikos; nemateriali asmens būseną (American Psychological Association, 2018).

Dvasingumas buvo laikomas „postmodernistiniu religijos palikuoniu“ (Reker, 2009, p. 887). Susidomėjimą šiuo reiškiniu paskatino pasikeitusios visuotinės vertybės, nusivylimas tradicinėmis religinėmis institucijomis, kurios neatsižvelgė į individualius poreikius, sumažėjęs visuomenės pasitikėjimas religijomis bei jų autoritetais ir atsiradusi naujoji dvasinių ieškotojų karta (Reker, 2009). Todėl dvasingumas dažnai tapatinamas su „dvasiniais reikalais“, t. y. išitraukimu į nereliginio pobūdžio dvasinę veiklą (Tarptautinė sveikatos organizacija, 2004, p. 190).

Psichologinėje mokslinėje literatūroje vyrauja įvairūs dvasingumo apibrėžimai. Pasak T. Hart, tai yra „bandymas išlaikyti vandenį rankose“ (Hart, 2003, p. 8). Dvasingumas apima

„tuos požiūrius, įsitikinimus ir praktiką, kurie atgaivina žmonių gyvenimą ir padeda jiems pasiekti ypatingai prasmingas tikroves“ (Wakefield, 1983, p. 361). Apibūdindami dvasingumą, kai kurie autoriai jį susieja su religine sistema: tai yra asmeninių įsitikinimų sistema tam tikros kultūros ir (arba) religijos kontekste (Gordon, et al., 2002), „siejama su savo pasirinktais religiniais įsitikinimais, vertybėmis ir praktikomis, suteikiančiomis gyvenimui prasmę“ (Tanyi, 2002, p. 507) arba vertybių rinkinys, nesusijęs su religija (Bishop, Avila-Juarbe, & Thumme, 2003). Dvasingumas gali būti įvardijamas kaip įsitikinimų ir praktikų rinkinys, dažniausiai susijęs su religine organizacija (Baez & Hernandez, 2001). Dvasingumas, „išreikštas religijoje, filosofijoje ir kultūroje, turi didesnę prasmę nei ideologijos, ritualai, dogmos ir institucijos“ (Sermbabeikian, 1994, p. 180). Jo apibūdinimas siejamas su tapatumu ir savęs realizacija. Autoriai apibūdina kaip savęs atradimą (Nosek, 2001), asmens augimo potencialą (Spilka, 1993) ir autentiškumą (Helminiak, 1996).

Dvasingumo apibrėžimai pateikti 1 lentelėje. Jie apima šiuos aspektus: tai įsitikinimai ir praktikos; prasmė; savęs transcendencija; santykiai; vidinis procesas; pasaulėžiūra; šventumas.

1 lentelė. Dvasingumo apibrėžimai (parengta autorės)

Dvasingumo apibrėžimai	Aspektai
<p>„įvairūs įsitikinimai ir praktika“ (Bolletino, 2001, p. 90);</p> <p>„kaip praktikos ir įsitikinimai, kurie yra ne moksliniai ir ne racionalūs, o kas yra už racionalaus ar mokslinio paaiškinimo“ (Bolletino, 2001, p. 97);</p> <p>„dalyvavimas religinėse praktikose ar organizacijose“ (Eck, 2002, p. 270);</p>	<p>Įsitikinimai ir praktikos, susijusios arba nesusijusios su religine institucija</p>
<p>„gyvenimo prasmės vertinimas pper patirtį“ (May, 1982, p. 32);</p> <p>„egzistencinės prasmės ieškojimas“ (Doyle, 1992, p. 302);</p> <p>„nuolatinė prasmės ir tikslo paieška gyvenime“ (Benjamin & Looby, 1998, p. 92);</p> <p>„ieškoti prasmės, tikslo ir moralinių nuostatų, susijusių su savimi, kitais ir būties tikrove“ (Canda & Furman, 1999, p. 37);</p> <p>„teigiamas prasmės ir tikslo pojūtis gyvenime“ (Adams, Benzer, Drabbs, Zarnbarano, & Steinhardt, 2000, p. 166);</p> <p>„žmogiškasis siekis asmeninės prasmės ir pilnavertiškų tarpusavio santykių su žmonėmis, aplinka, o kai kuriems ir su Dievu“ (Northcut, 2000, p. 158);</p> <p>„prasmės ir tikslo gyvenime patirtis ir integracija per ryšį su savimi, kitais, menu, muzika, literatūra, gamta ar aukštesne jėga“ (Burkhart & Solari-Twadell, 2001, p. 49);</p> <p>„gyvenimo prasmė ir tikslas“ (Eck, 2002, p. 270);</p> <p>„susidomėjimas būties klausimais apie gyvenimo prasmę, susijusiais su transcendencija¹, kurie kyla arba nekyla dėl formalių religinių tradicijų (bet paprastai kyla)“ (Huguelet & Koenig, 2009, p. 1).</p>	<p>Prasmė ir prasmės paieška</p>

1 transcendencija – realybė, viršijanti įprastą fizinės žmogaus patirties ribas.

„susijęs su įgimtu gebėjimu ir tendencija siekti, peržengti savo dabartinį egocentrizmą, kurio viršijimas padidina žinias ir meilę“ (Chandler, Holden, & Kolander, 1992, p. 169);

„asmeninis transcendentinio ryšio visatoje patvirtinimas“ (Kelly, 1995, p. 4);

„individualus amžinybės siekis“ (Corrigan, McCorkle, Shell, & Kidder, 2003, p. 488);

„patirties sfera, apimanti intensyvių supratimų apie dabartį; asmeninis savęs viršijimas; ryšio jautimas su gyvenimu, visata ar aukščiausiaja būtimi“ (Atchley, 2009, p. 2).

„asmeninis, meile paremtas santykis su Dievu“ (Pargament, et al., 1990, p. 802);

„žmogaus reakcija į Dievo kvietimą santykiui“ (Benner, 1991, p. 20);

„santykiai su Dievu, artimu ir vidiniu savimi“ (Dyson, Cobb, & Forman, 1997, p. 1186);

„ryšys su savimi, aplinka ar aukštesne jėga“ (Adams, Benzer, Drabbs, Zarnbarano, & Steinhardt, 2000, p. 167);

„mąstymas ir vienybės jausmas, kad esu dieviškoji dalis“ (Corrigan, McCorkle, Shell, & Kidder, 2003, p. 490);

„daugiakomponentinė sąvoka, apimanti horizontalią – su aplinka ir socialiniais santykiais, bei vertikalią dimenciją – su aukštesne jėga“ (Mira, 2004, p. 29);

„būdas, kaip patiria ryšį su dabartimi, savimi, kitais, gamta, reikšmingais ar šventais dalykais“ (Puchalski, Ferrell, Virani, & al, 2009, p. 887);

„dinamiškas gyvenimo būdas, kai asmenys (asmeniškai ir bendruomeniškai) patiria ir (arba) siekia prasmės, tikslo, transcendentijos, ir kaip jie susiję su dabartimi, savimi, kitais, gamta, reikšmingais ar šventais dalykais“ (Nolan, Saltmarsh, & Leget, 2011, p. 88).

„gebėjimas pažvelgti į savo vidų, apsvarstyti savo veiksmus ir įvertinti jų poveikį supančiam pasauliui. Tai mūsų gebėjimas patirti aistrą, užuojautą ir atleidimą“ (Prezioso, 1987, p. 233);

„būties ir etikos klausimai, kurie susiję, kas esu, ko turiu siekti ir ko privalau“ (Evans, 1990, p. 44);

„visapusiškos tikrovės suvokimo būdas, kai laikomasi žmogiškųjų vertybių, įgyvendinami siekiai ir tikslai bei patiriamos teigiamos emocijos kasdieniame gyvenime“ (Marcoen, 1994, p. 533);

„pastangos, priemonės ir mokymai skirti gilinti tikėjimą bei skatinti dvasinį augimą“ (Willard, 2000, p. 254);

„išiškynijimas egzistencine tikrąja savastimi“ (Jakel, 2001, p. 128);

„širdies kelionė, siekiant rasti vidinį aš, suteikiantį gyvenimo prasmę“ (Dennis & Dennis, 2002, p. 18).

Savęs transcendentija

Santykiai su Dievu, kitu asmeniu ir savimi

Vidinis savirealizacijos ir integracijos procesas

Dvasingumo apibrėžimai	Aspektai
„pagrindinė gyvenimo filosofija (religinė, antireliginė ar ne religinė), kuri vadovauja žmogaus elgesiui, antgamatinei ir nematerialiai žmogaus prigimčiai“ (Moberg, 1971, p. 10);	Pasaulėžiūra
„žmogiškasis gebėjimas analizuoti būties problemas, Dievą, gyvenimą“ (Benner, 1991, p. 3); „vertybės, tikėjimas, principai, viltys, svajonės, tikslai ir meilė“ (Dennis & Dennis, 2002, p. 18).	
„subjektyvus šventumo patyrimas“ (Vaughan, 1991, p. 105); „asmeninė šventumo patirtis, kuri nėra susijusi su konkrečiomis tikėjimo sistemomis, nustatytomis dogmomis ar hierarchinėmis struktūromis“ (McDowell, Galanter, Goldfarb, & Lifshutz, 1996, p. 56);	Šventumo patyrimas/ paieška
„šventumo paieška“ (Pargament, 1997, p. 32); „jausmai, mintys, patirtys ir elgesys, kylantys iš šventumo paieškos“ (Hill, et al., 2000, p. 66).	

Dvasingumo (dvasinis) sąvoka buvo vartojama 187 iš 350 Harris ir kolegų atrinktų susijusių straipsnių: 49 straipsniuose autoriai vartojo šią sąvoką, neapibūdindami arba nurodydami jos aspektų, o 138 straipsniuose jie buvo nurodomi (Harris, Howell, & Spurgeon, 2018). Išanalizavus minėtus straipsnius, buvo nustatyta, kad dvasingumo samprata apima vieną ar daugiau skirtingų aspektų, tokių kaip prasmė, santykis (su savimi, kitais, aplinka), susirūpinimas būties klausimais, transcendencija, asmeninė patirtis, esmė, įsitikinimas, praktika, religingumas, tikėjimas, šventumas, dvasia, užuojauta ir kiti (Harris, Howell, & Spurgeon, 2018). Įvairias dvasingumo sąvokas išanalizavę kiti mokslininkai išskyrė šiuos vienijančius aspektus: transcendenciją, prasmės kūrimą ir pagrindines vertybes (McCarroll, O'Connor, & Meakes, 2005).

Dvasingumas yra įvairialypis, susidedantis iš daugybės aspektų: egzistenciniai klausimai (susiję su tapatybe, prasme, kančia ir mirtimi, kalte ir gėda, susitaikymu ir atleidimu, laisve ir atsakomybe, viltimi ir neviltimi, meile ir džiaugsmu), vertybėmis paremti svarstymai ir įsitikinimai (svarbiausi dalykai kiekvienam žmogui: santykis su savimi, šeima, draugais; darbas, daiktai, gamta, menas ir kultūra, gyvenimas, moralė ir jos normos), religiniai įsitikinimai (tikėjimas, įsitikinimai ir praktika, santykiai su Dievu arba aukštesniąja jėga) (Nolan, Saltmarsh, & Leget, 2011) gyvenimo prasmės ir tikslo paieška (Nolan, Saltmarsh, & Leget, 2011; Puchalski, Ferrell, Virani, & al, 2009; Tanyi, 2002), istorijos kūrimas, tikėjimo simboliai, aukštesnė jėga, kurie artimai susiję su savastimi (Bouchard, 1997). Be to, išskiriamos dvasingumo kryptys: vertikali, reiškianti asmens gerovės jausmą santykyje su Dievu, ir horizontali – gyvenimo prasmę ir pasitenkinimą juo (Moberg, 1971). Dvasingumo sampratai ir raidai turi poveikį atitinkama tautos istorija, kultūra, geografija bei vyraujančios religinės ir dvasinės praktikos (Nolan, Saltmarsh, & Leget, 2011). Šiuolaikiniai dvasingumo tyrimai stengiasi išlaikyti sekuliarų požiūrį į dvasingumą, pripažįstant įvairių autorių nuomones (Lavretsky, 2010) ir vengia religinių terminų kalbos, kuri yra naudinga grupės viduje, tačiau dažnai sukelia prieštaravimo jausmą tarp skirtingų grupių (Atchley, 1995).

Apibendrinant dvasingumo sampratą vartojama pabrėžiant šiuos aspektus: su institucija susiję / nesusiję įsitikinimai ir praktikos; prasmė; savęs transcendencija; santykiai; vidinis procesas; pasaulėžiūra; šventumas. Šiame darbe *dvasingumas* apibūdinamas kaip „patirties sfera, apimanti intensyvių supratimą apie dabartį, asmeninį savęs viršijimą, ryšio su gyvenimu, visata ar aukščiausiąja būtimi jautimą“ (Atchley, 2009, p. 2); „prasmės, tikslo ir moralinių nuostatų, susijusių su savimi, kitais ir būties tikrove, ieškojimas“ (Canda & Furman, 1999, p. 37); „gyvenimo prasmės ir tikslo patirtis ir integracija per ryšį su savimi, kitais, menu, gamta ar aukštesne jėga“ (Burkhart & Solari-Twadell, 2001, p. 49).

1.1.2. Religingumo samprata

Religingumas (sinonimas *religija*) yra apibrėžiamas įvairiais būdais. Dabartinės lietuvių kalbos žodyne religija yra apibūdinama kaip „tikėjimas, kad egzistuoja antgamtinės jėgos (Dievas, dievai, dvasios ir pan.)“, o *religingas* – kaip „tikintis, pamaldus“ (Lietuvių kalbos institutas, 2015). Psichologijos žodyne *religingumas* (ang. kl. *religiosity, religiousness*) yra apibūdinamas kaip religinės patirties kokybė; perdėtas religinis uolumas; tendencija laikytis religinių įsitikinimų ir užsiimti religine praktika, o *religija* (ang. kl. *religion*) – tai dvasiniai įsitikinimai ir praktikos, organizuotos dievybės garbinimui (pavyzdžiui, malda, meditacija ir dalyvavimas apeigose) (American Psychological Association, 2018). Mokslinėje literatūroje religingumas apibūdinamas šiais aspektais: su institucija susiję įsitikinimai ir įsipareigojimai; religinė ir socialinė veikla; vidinė patirtis; prasmė; motyvacijos orientacija; šventumas; patologija. Dažniausiai minimi religingumo apibrėžimai pateikti 2 lentelėje.

Religingumas yra „kultūrinis reiškiny, įtraukiantis socialines institucijas, bendrus įsitikinimus, simbolius ir ritualus“ (Wong, 2010, p. 7). Jis dažnai siejamas su instituciniais įsitikinimais, įsipareigojimais ir praktikomis: dalyvavimas formalioje sistemoje, tapatinamas su religinėmis institucijomis, teologija bei ritualais (Zinnbauer, et al., 1997), „institucinis įsitikinimų, elgesio ir patirties modelis, orientuotas į dvasinius poreikius, patiriamas bendruomenėje ir laikui bėgant perduodamas tradiciniu būdu“ (Canda & Furman, 1999, p. 37). Religija suprantama kaip organizuotas tikėjimas, t. y., įsitraukimas į organizuotus religinius įvykius, apeigas ir veiklą (Tarptautinė sveikatos organizacija, 2004, p. 190). Religijos bruožas yra tikėjimas, kad moraliniai mokymai turi dievišką galią, o žmonės, vietos, tekstai ar objektai pripažįstami šventais (American Psychological Association, 2018). Kiti autoriai religingumą apibūdina per patiriamus jausmus ir prasmingumą: jausmas, patiriamas asmens, suvokiančio aukštesnę jėgą (Hill, et al., 2000); žmogaus egzistencijos prasmės ieškojimas (Tillich, 1963); šventi jausmai, per kuriuos individas suvokia pasaulį (Grzymala-Moszczyńska, 1991); šventumo paieška institucinėse struktūrose (Hill, et al., 2000). Savo prasmė šie apibrėžimai persidengia su dvasingumo samprata. Religingumo apibrėžimai apima įsitikinimų, praktikų, ritualų ir simbolių sistemą, skirtą šventumo ir transcendentinės patirties atradimui bei religinės bendruomenės puoselėjimui (Lavretsky, 2010).

2 lentelė. Religingumo apibrėžimai (parengta autorės)

Religingumo apibrėžimai	Aspektai
<p>„įsipareigojimai įsitikinimams ir praktikoms, būdingoms tam tikroms tradicijoms“ (Peteet, 1994, p. 237);</p> <p>„nustatyta ideologinių įsipareigojimų sistema, formuojanti pamaldumą“ (Wulff, 1996, p. 46);</p> <p>„institucinis įsitikinimų ir praktikų rinkinys, susijęs su dvasine sritimi“ (Ver Beek, 2000, p. 31);</p> <p>„organizacinė struktūra, reguliuojanti dogmų ir ritualų klausimus“ (Trieschmann, 2001, p. 29);</p> <p>„bendros institucinės vertybės ir įsitikinimai apie Dievą, įsitraukimas į religinę bendruomenę“ (Wolf & Stevens, 2001, p. 67);</p> <p>„dalyvavimas institucijoje – žmonių bendruomenėje atliekant viešo garbinimo ritualus“ (Corrigan, McCorkle, Shell, & Kidder, 2003, p. 488);</p> <p>„specifinės elgesio, socialinės, doktrininės ir religijos savybės. Tai reiškia tikėjimą Dievu ir tokio tikėjimo išraiška elgesiu ir ritualais“ (Huguelet & Koenig, 2009, p. 1).</p>	<p>Su institucija susiję įsitikinimai ir įsipareigojimai</p>
<p>„įsitikinimų sistema apie Dievą, garbinimo praktikos ir ritualai“ (Argyle & Beit-Hallahmi, 1975, p. 1);</p> <p>„organizuota veikla (dalyvavimas bendruomenėse, susitikimuose), piniginės lėšos ir neorganizuota veikla (televizija, malda ir muzika)“ (Young & Dowling, 1987, p. 376);</p> <p>„viešoji veikla, socialinė praktika, asmeninės patirties įgyjimas“ (Carr, 2000, p. 3);</p> <p>„veikla žmonių bendruomenėje, kuri renka bendrus garbinimo būdus“ (Corrigan, McCorkle, Shell, & Kidder, 2003, p. 491).</p>	<p>Religinė ir socialinė veikla</p>
<p>„Individualūs žmonių jausmai, veiksmai ir patirtys, pasireiškiantys asmenyje, kiek yra sąmoningai suvokiami santykyje su Dievu“ (James, 1982, p. 42);</p> <p>„individualus tikėjimas ar asmeninė religinė patirtis, arba abu kartu“ (Chumbler, 1996, p. 221).</p>	<p>Vidinė patirtis ir jausmai</p>
<p>„prasmingas pagrindas suprasti gyvenimą“ (Blass, 2001, p. 79);</p> <p>„žmogaus poreikis būties prasmei visuotiniuose gyvenimo patyrimuose, tokiuose kaip gimimas, gyvenimas, mirtis, sąmonė, kūnas, laisvė, gamta, darbas, džiaugsmas, sielvartas“ (Moore, Kloos, & Rasmussen, 2001, p. 490).</p>	<p>Prasmė</p>
<p>Vidinis religingumas: „prasminga pasaulėžiūra, per kurią suvokiamas gyvenimas“; išorinis: „teikianti komfortą, pagrįsta socialiniais susitarimais ir pritaikyta savo interesams“ (Donahue, 1985, p. 400);</p> <p>Vidinis: „įsitikinimų naudojimas, siekiant atrasti gyvenimo prasmę arba įveikti ligas“; išorinis: „elgesys, malda už sveikatą ir bažnyčios lankymas dėl socialinės paramos“ (Gordon, et al., 2002, p. 168).</p>	<p>Vidinė ir išorinė motyvacijos orientacija</p>

Religingumo apibrėžimai	Aspektai
<p>„vieninga įsitikinimų sistema ir praktikos, susijusios su šventais dalykais“ (Durkheim, 1995, p. 44);</p> <p>„reikšmingumo paieška susijusi su šventumu“ (Pargament, 1997, p. 32);</p> <p>„šventumo paieška ar patirtis, kuri yra apibrėžta individo“ (Hill & Hood, 1999, p. 1019);</p> <p>„šventumo paieška formaliose institucijose“ (Hill, et al., 2000, p. 66);</p> <p>„vieninga įsitikinimų sistema ir praktikos, susijusios su šventais dalykais, kurie vienija tikinčiuosius į vieną atskirą moralinę bendruomenę, vadinama Bažnyčia“ (McKinnon, 2002, p. 63).</p>	<p>Šventumas/ šventumo paieška</p>
<p>„visuotinė obsesinė neurozė“ (Freud, 1959, p. 126);</p> <p>„suvokiamas kaip neracionalus, save apsaugantis mąstymo ir gyvenimo būdas, dėl kurio sumažėja psichinės sveikatos lygis“ (Ellis, 1980, p. 636).</p>	<p>Patologija</p>

Religingumo (arba *religinis, religija*) sąvoka, kuri tirta Harris ir jo kolegų tyrime, buvo pavartota 311 iš 350 straipsnių, rastų psichologinėje literatūroje 1975-2004 metų laikotarpyje: 87 straipsniuose autoriai vartojo šią sąvoką neapibūdindami arba nenurodydami jos aspektų, o 224 straipsniuose jie buvo nurodomi (Harris, Howell, & Spurgeon, 2018). Išanalizavus šiuos straipsnius, nustatyta, kad religingumo samprata apima bent vieną iš šių aspektų: institucija, įsitikinimas, praktika, dvasingumas, socialinė veikla, prasmė, orientacijos, būties tiesa, Dievas, individuali patirtis, patologija, tikėjimas, šventumas, vienybė. Religingumas pasižymi šiomis savybėmis: tikėjimas antgamtinė protinga būtybe; tikėjimas pomirtiniu gyvenimu; pasaulėžiūra; moralė; malda ir ritualai, šventi daiktai ir vietos; religinė-mistinė patirtis (baimė, apreiškimai) (Edwards, 1972). Religingumas susijęs su dvasingumu ir tikėjimu. Ši sąvoka atspindi tiek individualų, tiek institucinį aspektą: „*apima ir asmeninius įsitikinimus, tokius kaip tikėjimas Dievu ar aukštesne jėga, ir organizacinius ar institucinius įsitikinimus ir praktikas, pvz., Bažnyčios narystė, bažnyčios lankymas ir įsipareigojimas jai ar kitai organizuotos religijos įsitikinimų sistemai*“ (Gordon, et al., 2002, p. 164). Tam tikslui tyrėjai pateikia skirtingus religingumo tipus: patirtinis kaip tiesioginis ir betarpiškas, bei institucinis kaip paveldėta tradicija (James, 1982); religinis brandumas ir religinis nebrandumas (Allport, 1950), vidinis ir išorinis religingumas (Allport & Ross, 1967). Vidinis religingumas yra religijos vertybių ir įsitikinimų įgyvendinimas dėl savęs, tuo tarpu išorinis – paveiktas socialinės padėties, grupės pageidavimų, noro išvengti Dievo bausmės, gyvenimo užtikrinimo ir saugumo (Allport & Ross, 1967). Religingumas gali tapti asmeniniu reiškiniu priklausomai, kaip žmogus perima ir integruoja jį į savo gyvenimą.

Apibendrinant mokslinėje literatūroje religingumo apibūdinimas vartojamas pabrėžiant šiuos aspektus: su institucija susiję įsitikinimai ir įsipareigojimai; religinė ir socialinė veikla; vidinė patirtis; prasmė; motyvacijos orientacija; šventumas; patologija. Religingumas yra kultūrinis reiškinys, apimantis institucijas, bendrus įsitikinimus, įsipareigojimus,

simbolius bei veikiantis vidinę asmens patirtį, jausmus ir motyvaciją, per kuriuos gali tapti brandžiu ir asmeniniu religingumu. Šiame darbe *religingumas* apibūdinamas kaip „*konkrečios elgesio, socialinės, doktrininės religijos savybės, išreiškiančios tikėjimą Dievu elgesiu ir ritualais*“ (Huguelet & Koenig, 2009, p. 1); „*bendros institucinės vertybės ir įsitikinimai apie Dievą, įsitraukimas į religinę bendruomenę*“ (Wolf & Stevens, 2001, p. 67); „*vieninga įsitikinimų sistema ir praktikos, susijusios su šventais dalykais*“ (Durkheim, 1995, p. 44).

1.1.3. Tikėjimo samprata

Palyginus su *dvasingumo* ir *religingumo* sąvokomis, *tikėjimo* sąvoka rečiau sutinkama mokslinėje literatūroje. Pagal Dabartinį lietuvių kalbos žodyną tikėjimas reiškia „*religinių įsitikinimų sistemą*“, žodis *tikėti* apibrėžiamas kaip „*laikyti tikru dalyku*“ arba „*laikytis religinių įsitikinimų*“ (Lietuvių kalbos institutas, 2015). Psichologijos žodyne *tikėjimas* (ang. kl. *faith*) yra apibūdinamas kaip ištikimybė, įsitikinimas ir pasitikėjimas (American Psychological Association, 2018).

Plačiąja prasme tikėjimas yra suprantamas kaip universalus žmogiškasis aspektas: „*Mes gimstame su gebėjimu tikėti*“, „*dinamiškas ir socialus, naudojamas bendruomenėje, kalboje, ritualuose ir ugdyme*“ (Fowler, 1981, p. 13), pasireiškiantis simboliais, ritualais ir etikos principais kultūrose ir religijose ir yra unikalus kiekvienam asmeniui (Fowler, 1981). Siaurąja prasme tikėjimas taikomas individualiai: „*asmens orientacija, kuri suteikia kryptį jo viltims, siekiams, mintims ir veiksams*“ (Fowler, 1981, p. 14), „*būdas rasti nuoseklumą ir suteikti prasmę mūsų gyvenimui*“ (Fowler, 1981, p. 4) arba „*įsitikinimai ir asmeninis santykis su aukštesniąja jėga*“ (Canda & Furman, 1999, p. 59)“. Šie apibrėžimai primena dvasingumo sampratą.

Psichologinėje mokslinėje literatūroje nurodoma, kad tikėjimas yra įsitikinimų ir praktikų sistema (Allport, 1950; Bollinger, 1985; Jankowski, 2002; Diessner, 1995), kuri yra susieta ar nesusieta su tradicine religine institucija (Baez & Hernandez, 2001); tai įsitikinimai aukštesniąja galia ar Dievu (Canda & Furman, 1999; Carlson, Kirkpatrick, & Hecker, 2002; Laurencelle, Abell, & Schwartz, 2002). Tai atskleidžia esminę tikėjimo ir religingumo sampratų sankirtą. Tikėjimas apibūdinamas kaip dinamiška veikla, nukreipta į ateitį siekiant geresnio pasaulio, būti geresniam ir patirti pilnavertį santykį su visata (Allport, 1950). Šis tikėjimo supratimas papildo dvasingumo sampratą, kuri nėra apibūdinama kaip procesas. Tikėjimas yra raidos procesas, pereinantis tam tikrus etapus (Fowler, 1981; Fowler, Streib, & Keller, 2004; Oakes, 2000; Shulik, 1988). Tikėjimas susijęs su dvasingumu, kadangi jis suvokiamas ne intelektualiu, bet egzistenciniu pagrindu per pasitikėjimą Dievu (Frankl, 2008). Tikėjimas yra „*svarbiausias stimulus žmogaus ieškojime santykio su transcendencija*“ (Oakes, 2000, p. 117); asmens įsipareigojimai sau (Hodge, 2001) ar Dievui (Carr, 2000). Todėl jis turi ypatingą poveikį žmogaus motyvacijai ir valiai: „*noras veikti besąlygiškai*“ (James, 1956, p. 2). Tikėjimo apibrėžimuose pabrėžiama asmens motyvacija ir orientacija (žr. 3 lentelė). Pateikiami šie aspektai: įsitikinimai ir ryšys su Dievu; vertybės, galios ir prasmė; orientacija ir motyvacija; raida (žr. 3 lentelė).

3 lentelė. Tikėjimo apibrėžimai (parengta autorės)

Tikėjimo apibūdinimai	Aspektai
<p>„įsitikinimas tikslo (vertybės) pagrįstumu ir pasiekiamumu“ (Allport, 1950, p. 130);</p> <p>„pasitikėjimas realybe, kuri nėra moksliskai pripažįstama ar patikrinta“ (Bollinger, 1985, p. 376);</p> <p>„sąmoningos žinios ir gerų darbų praktika“ (Diessner, 1995, p. 171);</p> <p>„įsitikinimai ir asmeninis santykis su aukštesniąja jėga“ (Canda & Furman, 1999, p. 59);</p> <p>„įsitikinimai dieviškumu, dvasia ar Dievu“ (Carlson, Kirkpatrick, & Hecker, 2002, p. 159);</p> <p>„įsitikinimų laikymasis, kad yra tiesa, paaiškinanti nežinomybę, nepaisant objektyvių įrodymų stokos“ (Jankowski, 2002, p. 70);</p> <p>„įsitikinimai aukštesniąja galia, kuri yra stiprybės ir paramos šaltinis, reikšmingiausia jėga individo gyvenime“ (Laurencelle, Abell, & Schwartz, 2002, p. 112).</p>	<p>Įsitikinimai, ryšys su Dievu</p>
<p>„pagrindinės vertybės ir galios, turinčios dievišką vertę, suteikiančios prasmę, stiprinančios žmogų pavojingame pasaulyje“ (Fowler, 1981, p. 18);</p> <p>„besąlygiška prasmė“ (Frankl, 2008, p. 145);</p> <p>„tai būdas suvokti save lyginant su kitais pagal prasmę ir tikslą“ (Fowler, 1981, p. 4);</p> <p>„tai aktyvus sąveikavimas, kitų, pasaulio ir transcendencijos įprasminimas pagal savo žinias ir vertybes“ (Tam, 1996, p. 253).</p>	<p>Vertybės, galios, prasmė</p>
<p>„asmens orientacija, suteikianti kryptį jo viltims, siekiam, mintims ir veiksams“ (Fowler, 1981, p. 14);</p> <p>„pagrindinė žmogaus gyvenimo motyvacija“ (Green & Hoffman, 1989, p. 246);</p> <p>„asmens pasiryžimas išgyventi sunkumus per gebėjimą priimti kančias“ (Burnett, 1996, p. 148);</p> <p>„asmens apsisprendimas, grindžiantis jo įsitikinimą, vidinį veiksma“ (Trimakas, 1998, p. 19);</p> <p>„asmens orientacija į save patį, artimą asmenį, visatą“ (McDargh, 2001, p. 188).</p>	<p>Orientacija, motyvacija</p>
<p>„religinis ar dvasinis požiūris, kuris palaipsniui vystosi visą gyvenimą nuoseklia raida, primenančia Kohlberg ir Piaget aprašytus etapus“ (Shulik, 1988, p. 292);</p> <p>„kaip mes kognityviai, emociškai ir dvasiškai vystomės, suvokdami būties tikrovę ir prasmę“ (Oakes, 2000, p. 113).</p>	<p>Raida</p>

Tikėjimo sąvoka buvo analizuojama psichologiniuose straipsniuose: 193 straipsniuose autoriai vartojo šią sąvoką jos neapibūdinami arba nenurodydami jos požymių, o 122 straipsniuose buvo apibrėžta tikėjimo sąvoka (Harris, Howell, & Spurgeon, 2018). Išanalizavus pateiktų tikėjimo apibrėžimų turinį, buvo atskleista, kad tikėjimo samprata apima ne mažiau kaip vieną iš 22 skirtingų kategorijų: įsitikinimų sistema, praktika, institucija, Dievas, religingas, dvasingas, prasmė, emocijos – priešastingumas, vystymosi etapai, pasitikėjimas, įsipareigojimas, nežinomybė, kelionė, kančia, atleidimas, jėga, santykiai su savimi / kitais / visata, altruizmas, vertės ir galios centrai, transcendencija, žmogiškoji patirtis ir motyvacija. Tai įrodo, kad tikėjimo apibrėžimas yra susijęs su dvasingumu ir religingumo sąvokomis. Psichologiniu požiūriu, tikėjimas apima šiuos aspektus: įsitikinimas Dievo buvimu; pasitikėjimas Juo kaip savo vertybe, prasme ir tikslu; siekimas harmoningo kontakto su Juo (Trimakas, 1998).

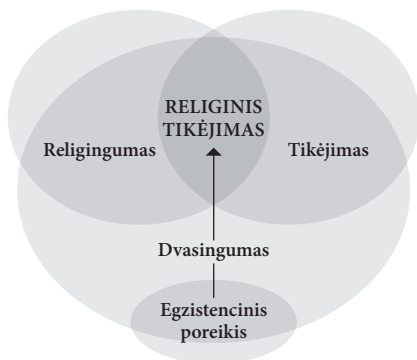
Apibendrinant mokslinėje literatūroje tikėjimo apibūdinimas persidengia su dvasingumo ir religingumo sąvokomis. Jis vartojamas pabrėžiant šiuos aspektus įsitikinimai ir ryšys su Dievu; vertybės, galios ir prasmė; orientacija ir motyvacija; raida. Šiame darbe *tikėjimas* apibūdinamas kaip „*asmenybės orientacija į save patį, artimą asmenį, visatą*“ (McDargh, 2001, p. 188); „*aktyvus sąveikavimas, kitų asmenų, pasaulio ir transcendencijos įprasminimas pagal savo žinias ir vertybes*“ (Tam, 1996, p. 253), turintis gebėjimą vystytis (Fowler, 1981; Fowler, Streib, & Keller, 2004; Oakes, 2000; Shulik, 1988).

1.1.4. Religinio tikėjimo integracijos modelis

Religinis tikėjimas apima dvasingumo, religingumo ir tikėjimo sampratų integraciją. Dvasingumo, religingumo ir tikėjimo sampratos persidengia, todėl šiame skyrelyje pateikiamas religinio tikėjimo integracijos modelis (2 pav.) bei psichologiniai požiūriai į dvasingumą ir religingumą, pabrėžiantys šių sąvokų panašumus ar skirtumus.

Atlikus teorinę apžvalgą ir apibrėžus šias sąvokas (žr. 1.1. skyrelis), suformuotas religinio tikėjimo integracijos modelis (2 pav.). Šios sąvokos yra skirtingos, persidengiančios ir integruojamos į religinį tikėjimą, kuris pabrėžia esminius šių sampratų aspektus. Religinis tikėjimas kyla iš egzistencinio poreikio, apjungiančio asmens dvasingumą, religingumą ir tikėjimą. Dvasingumo samprata yra pamatinė, nes jis formuojasi asmeniniu patyrimu apie dabartį, santykius, gyvenimą, transcendenciją; prasmės ir tikslo gyvenime patirtimis ir jų integracija. Tuo tarpu religingumas yra natūrali ar formali dvasingumo išraiška, kuri pasireiškia kaip kultūrinis ir/ar asmeninis reiškinys per konkrečias elgesio, socialines ir doktrines institucijas ar konfesijos savybes, atspindinčias bendras vertybes, įsitikinimų sistemą ir praktikas. Kadangi jis apima vidinę asmens patirtį, jausmus ir motyvaciją, per tai gali tapti asmeniniu religingumu. Per religingumą išreiškiamas asmens tikėjimas, kuris kyla iš dvasingumo, ir turi polinkį vystytis. Tikėjimo pagalba religingumas gali tapti asmeniniu. Tuo pačiu tikėjimas yra procesas, kaip asmuo orientuojasi ir įprasmina save, santykius, gyvenimą ir transcendenciją pagal savo vertybes.

2 pav. Religinio tikėjimo integracijos modelis (parengta autorės)

Literatūroje vyrauja tradicinis ir modernus psichologinis požiūris į dvasingumą ir religingumą (Zinnbauer, Pargament, & Scott, 1999). Tradiciniu požiūriu jie yra susiję, bet ne savarankiški (Hill, et al., 2000). Šiuo požiūriu dvasingumas suprantamas kaip šventumo paieška, per kurią asmenys atranda, kas jiems šventa jų gyvenime, tuo tarpu religingumas orientuotas į šventumo paiešką formaliose institucinėse struktūrose (Hill, et al., 2000). Zinnbauer su kolegomis (1997) tirtos labai įvairios asmenų grupės bei atskleisti subjektyvūs jų religingumo ir dvasingumo apibūdinimai. Dauguma tirtų asmenų religingumo ir dvasingumo sąvokas tapatino (ar apibūdino panašiai), bet ne visi vienodai (41,7%), kitiems dvasingumas buvo platesnė sąvoka nei religingumas (38,8%) (Zinnbauer, et al., 1997). Religingumas apėmė asmeninius įsitikinimus apie Dievą ir organizuotas praktikas (Bažnyčios lankymas, įsipareigojimas institucinei tvarkai, ritualų vykdymas), pagarbą absoliučiam autoritetui, ortodoksiją, tėvų religines praktikas ir teisingumo jausmą. Dvasingumas dažniausiai buvo apibūdintas kaip jausmas ar patyrimas (pvz. santykio ir vienybės su Dievu ar aukštesniąja jėga), kaip asmeniniai įsitikinimai (tikėjimas į Dievą), moralinės vertybės ir jų integravimas į asmeninį elgesį kasdieniame gyvenime. Daugelis žmonių laikė save religingais ir dvasingais. Jų pačių vertinimu religingumas ir dvasingumas yra susiję su maldos praktika, Bažnyčios lankymu, pripažįstamu absoliučiu religijos autoritetu ir vidiniu religingumu, naudojant tikėjimą kaip kasdienių sprendimų vadovą (Zinnbauer, et al., 1997).

Tradicioniu požiūriu, religingumas nėra atskiriamas nuo dvasingumo, t. y. platus konstruktas, kuris įtraukia esminius ir funkcinius elementus, teigiamus ir neigiamus aspektus. Religingumas apibūdinamas tikėjimo ir dvasingumo aspektu, o tikėjimas dažnai vartojamas kaip religingumo sinonimas (Harris, Howell, & Spurgeon, 2018, p. 14). Religingumas gali būti asmeninis ir kultūrinis reiškinys, kurį sukuria žmonės – dvasinės būtybės, todėl tai yra natūrali žmonių dvasingumo išraiška (Wong, 2010). Religingumas – tai „*dvasingumo sisteminimas arba normų nustatymas*“ (Bolletino, 2001, p. 93). Jis apibrėžiamas kaip tikėjimo sąvoka, susijusi su ritualiniu, instituciniu ar normomis paremtu dvasingumu, kuris yra kultūriniu požiūriu leistinas (Harris, Howell, & Spurgeon, 2018, p. 14). Religingumas, kaip ir dvasingumas, turi šventumo šerdį (Pargament, 1999), jis siejamas su dieviškumu ar egzistenciniu prasmingumu (Harris, Howell, & Spurgeon, 2018).

Moderniu požiūriu dvasingumas atskiriamas nuo religingumo. Dvasingumas apibūdinamas kaip asmeninis, santykiškai pagrįstas, funkcinis, dinamiškas, subjektyvus, emocinis, patirtinis ir teigiamas (Zinnbauer & Pargament, 2005). Kiti tyrėjai dvasingumą apibūdino kaip: individualus, subjektyvus, liberalus, toliarantiškas, vienijantis ir neišmatuojamas, orientuotas į emocijas ir nukreiptas į asmens vidų (Koenig, McCullough, & Larson, 2001). Priešingai, religingumas apibūdinamas siaurai ir tapatinamas su išorės institucijos poveikiu: materialistinis, statinis, objektyvus, institucinis, pagrįstas įsitikinimais (Zinnbauer & Pargament, 2005). Jis yra apibrėžiamas šiomis sąvokomis: stebimas, matuojamas, objektyvus, formalus, autoritarinis, orientuotas į visuomenę, ortodoksiškas, organizuotas, orientuotas į elgesį ir išorines praktikas; doktrina, atskirianti gerį nuo blogio (Koenig, McCullough, & Larson, 2001).

Viena vertus, dvasingumas yra siejamas su tikėjimu: tai „*tikėjimo sąvoka, susijusi su šventumo ieškojimu, su būties prasmės suvokimu*“, kur šventumas yra suprantamas kaip „*asmens suvokiamas dieviškumas, egzistencinis prasmingumas ar būties problema*“ (Harris, Howell, & Spurgeon, 2018, p. 14). Kita vertus, dvasingumo samprata skiriasi nuo tikėjimo ir religingumo, nes apima šiuos aspektus: esmę, nepasaulietiškumą, dvasių ir iracionalumą (Harris, Howell, & Spurgeon, 2018). Religingumas skiriasi nuo tikėjimo ir dvasingumo sampratų šiais aspektais: išorine prigimtimi, ritualais, dogmomis, socialine ir tradicine veikla, priklausomybe, patologija ir daiktais (Harris, Howell, & Spurgeon, 2018).

Dvasingumo, religingumo ir tikėjimo yra dažnai sutampančios sąvokos. Tikėjimas dažnai nauojamas kaip dvasingumo ar religingumo atitikmuo: „*tikėjimo sąvoka, kuri yra sinonimas dvasingumui ir (arba) religingumui*“ (Harris, Howell, & Spurgeon, 2018, p. 14). Jis yra traktuojamas kaip siauresnė sąvoka, susijusi su įsitikinimais, o dvasingumas – platesnė sąvoka, susijusi su asmeniniu patyrimu, prasmės, tikslų, vertybių suvokimu bei asmeniniu santykiu su aukštesne jėga (Canda & Furman, 1999). Tikėjimas gali reikšti religinę instituciją arba priklausymą jai (Corrigan, McCorkle, Shell, & Kidder, 2003). Jis yra apibūdinamas kaip gilesnis ir asmeniškėsnis už religingumą bei gali būti išreiškiamas religijoje (Trimakas, 1998). Tikėjimas yra „*atsiliepimas į transcendentinę vertę ir galią, kiek jos suprantamos ir sukauptos tradicijos forma*“ (Fowler, 1981, p. 9). Tikėjimo samprata skiriasi nuo religingumo ir dvasingumo šiais aspektais: pasitikėjimu, nežinomybe, kančia, altruizmu, vertybėmis ir galiomis, raidos stadijomis (Harris, Howell, & Spurgeon, 2018). Tikėjimas nėra tapati sąvoka religingumui, o siejasi su dvasingumu. Tai yra universalus žmogiškojo gyvenimo aspektas, susijęs su transcendencija, nors religija apibūdinama kaip tikėjimas šios nematomos tikrovės buvimu ir siekimas harmoningai prisiderinti prie jos (James, 1982). Tikėjimas pripažįsta ir integruoja įvairias religines praktikas ir įsitikinimus, nes kiekviena religija kalba apie tikėjimą įvairiais būdais (Fowler, 1981). Tikėjimas taip pat yra siejamas su religine veikla ir dvasinėmis vertybėmis Tarptautinėje funkcionavimo ir neįgalumo sveikatos klasifikacijoje: „*Įsitraukimas į religinę (tikėjimo) ir dvasinę veiklą, tam tikras organizacijas, savo dvasinių reikmių tenkinimo praktiką, prasmės, tikėjimo ir dvasinių vertybių ieškojimas, ryšio su Dievo Apvaizda nustatymas, pvz., bažnyčios šventyklos, mečetės arba sinagogos lankymas, meldimasis ir giedojimas, kaip tikėjimo išraiška, bei dvasiniai apmąstymai*“ (Tarptautinė sveikatos organizacija, 2004, p. 190).

1.2. Psichologinio atsparumo samprata

Psichologinėje mokslinėje literatūroje psichologinis atsparumas yra pakankamai nauja sąvoka. Dauguma tyrėjų domisi asmenų psichologiniu atsparumu jų vaikystėje ir paauglystėje, tačiau mažai užsimenama apie jo vaidmenį vyresnio amžiaus asmenims. Svarbu atkreipti dėmesį į psichologinį atsparumą kaip pagrindinę žmogaus adaptacijos sistemą, kuri yra aktuali visiems asmenims (Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000), o ypač vyresnio amžiaus asmenims, susiduriantiems su įvairiomis nepalankiomis situacijomis, kurios gali sumažinti šių asmenų pasitenkinimo lygį. Šios situacijos gali nulemti tai, kodėl jie nėra patenkinti savo amžiumi (Davydov, Stewart, Ritchie, & Chaudieu, 2010). Dėl šios priežasties svarbu tirti psichologinio atsparumo reiškinį ir jo išteklius vyresniame amžiuje (Baltes, Lindenberger, & Staudinger, 2006; Bonanno, 2004). Šiame darbe psichologinis atsparumas yra apibūdinamas kaip dinamiškas procesas, apimantis teigiamą žmogaus funkcionavimą iššūkių akivaizdoje (Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000), gebėjimą panaudoti turimus vidinius išteklius įveikiant gyvenimo iššūkius (Pooley & Cohen, 2010), teigiamai prisitaikyti, išlaikyti stabilią psichologinę būseną, išgyventi patirtis ir teigiamas emocijas vyresniame amžiuje (Bonanno, 2004; Wagnild & Young, 1993).

Psichologinėje mokslinėje literatūroje psichologinis atsparumas suprantamas įvairiai. Psichologijos žodyne *atsparumas* (angl. kl. *resilience, psychological resilience*) apibūdinamas kaip sėkmingas prisitaikymas prie sudėtingo gyvenimo, išorinių aplinkybių ir vidinių poreikių (American Psychological Association, 2018). Psichologinio atsparumo apibūdinimai yra pagrįsti dviem bruožais: pasipriešinimas nepalankiai situacijai ir teigiamu prisitaikymu kaip atsaku (Fletcher & Sarkar, 2013). Psichologinis atsparumas apibūdinamas kaip teigiamas žmogaus funkcionavimas iššūkių akivaizdoje, t. y. „*gebėjimas klestėti ugnyje*“ (Ryff & Singer, 2003, p. 15). Tai yra gebėjimas prisitaikyti išgyvenant traumą, sunkumus ar stresą (American Psychological Association, 2010) arba „*atsitraukimas*“ nuo iššūkių keliančių patyrimų (Smith, et al., 2008). Atsparumo apibrėžimai varijuoja priklausomai nuo tyrimo konteksto, todėl mokslininkai turi būti jautrūs sociokultūriniais veiksniais ir skirtingoms populiacijoms (Fletcher & Sarkar, 2013). Psichologijos tyrimai, nagrinėję psichologinį atsparumą, perėjo nuo rizikos veiksnių, kurie sukėlė psichosocialines problemas, prie individo stiprybių tyrinėjimo (Richardson, 2002). Atsparumo samprata yra apibrėžiama įvairiojai: kaip bruožas; procesas; apsauginiai veiksniai (Fletcher & Sarkar, 2013) (žr. 5 lentelę). Vieni autoriai teigia, kad tai yra „*asmenų gebėjimas sėkmingai susidoroti su reikšmingais pokyčiais, nelaimėmis ar rizika*“ (Lee & Cranford, 2008, p. 213); „*asmens stabilumas arba greitas atsigavimas (arba netgi augimas) esant didelėms nepalankioms sąlygoms*“ (Leipold & Greve, 2009, p. 41) arba „*asmeninės savybės, leidžiančios klestėti sunkumų akivaizdoje*“ (Connor & Davidson, 2003, p. 76). Kiti autoriai teigia, kad atsparumas apibrėžiamas per „*apsauginius veiksnius, keičiančius ar pagerinančius asmens atsaką į pavojų aplinkai*“ (Rutter, 1987, p. 316). Treti pabrėžia atsparumą kaip procesą: „*sėkmingo prisitaikymo procesas, pajėgumas ar rezultatas, nepaisant sudėtingų ar grėsmingų aplinkybių*“ (Masten, Best, & Garmezy, 1990, p. 426); „*dinamiškas procesas, apimantis teigiamą prisitaikymą reikšmingų sunkumų kontekste*“ (Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000, p. 543). Šis požiūris akcentuoja, kad tai yra lanksti, kintanti ir besivystanti pozityvi adaptacijos sistema (Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000); ir

nurodo, kaip individai elgiasi ir mąsto sudėtingose situacijose. Skirtingi žmonės skirtingai reaguoja į skirtingus aplinkos pavojus, kontekstus ir pasekmes (Rutter, 2006). Atsparumą galima formuoti palaipsniui veikiant patirtimi, kuri sukelia saugumą ir pasitikėjimą (Rutter, 2006). Pasipriešinimas nepalankiai situacijai apima elgesio, pažinimo ir emocinių strategijų naudojimą, o atsparumas yra sėkmingas galutinis rezultatas, veiksmingai įtraukiantis šias strategijas (Compas, Connor-Smith, Saltzman, Thomsen, & Wadsworth, 2001). Todėl atsparumas šiame yra suprantamas kaip dinamiškas procesas, kuomet ieškomi būdai ir išteklių, kaip prisitaikyti, įveikti sunkumus ir išgyventi teigiamas emocijas.

4 lentelė. Psichologinio atsparumo apibūdinimai (parengta autorės)

Psichologinio atsparumo apibūdinimai	Aspektai
<p>„asmeninės savybės, padedančios vystyti sunkumų akivaizdoje“ (Connor & Davidson, 2003, p. 76);</p> <p>„gebėjimas sudėtingomis aplinkybėmis, kada asmeniui kyla pavojus (artimųjų netektis, smurtas ar gyvybei pavojingos situacijos), išlaikyti stabilų, sveiką psichologinį ir fizinį funkcionavimą, išgyventi patirtis ir teigiamas emocijas“ (Bonanno, 2004, p. 20-21);</p> <p>„gebėjimas sėkmingai susidoroti su reikšmingais pokyčiais, nelaimėmis ar rizika“ (Lee & Cranford, 2008, p. 213);</p> <p>„stabilumas arba greita įveika (arba net augimas) esant nepalankioms sąlygoms“ (Leipold & Greve, 2009, p. 41);</p> <p>„gebėjimas išreikšti išradingumą, naudojant turimus vidinius ir išorinius išteklius, į skirtingus aplinkos ir vystymosi iššūkius“ (Pooley & Cohen, 2010, p. 30)</p>	<p>Asmens bruožas, gebėjimas</p>
<p>„sėkmingo prisitaikymo procesas, gebėjimas ar rezultatas, nepaisant sudėtingų ar grėsmingų aplinkybių“ (Masten, Best, & Garmezy, 1990, p. 426);</p> <p>„dinamiškas procesas, apimantis teigiamą prisitaikymą reikšminguose sunkumuose“ (Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000, p. 543);</p> <p>„dinamiška psichologinių savybių įtaka stresui“ (Fletcher & Sarkar, 2013, p. 13).</p>	<p>Procesas</p>
<p>„apsauginiai veiksniai, keičiantys ar pagerinantys asmens atsaką į pavojų aplinkai“ (Rutter, 1987, p. 316).</p>	<p>Apsauginiai veiksniai</p>

Sėkmingas atsparumas yra reikšmingas optimaliam senėjimo procesui (Fry & Keyes, 2010). Jis yra dinamiškas ir besikeičiantis gyvenimo eigoje (Windle, 2011). Todėl psichologinio atsparumo samprata yra naudinga, nes apibrėžia, kad senėjimas gali vystytis įvairiapusiškai ir apimti asmens pažeidžiamumą, ir klestėjimą (Wiles, Wild, Kerse, & Allen, 2012). Pabrėžiama, kad senėjimas pats savaime nėra toks svarbus veiksnys, kaip su amžiumi susijusios sveikatos, funkcionavimo, netekčių ir artėjančios mirties sunkumų įveika (Koenig, 2006). Nustatyta, kad vyresnio amžiaus asmenų psichologinis atsparumas, labiau nei

požiūris į senatvę ar tokie demografiniai veiksniai kaip: lytis, amžius, šeiminė padėtis ir išsilavinimas, prognozuoja, kaip jie vertina savo gyvenimo kokybę (Šukytė & Čepukienė, 2017). Galima kelti prielaidą, kad psichologinis atsparumas padeda teigiamai prisitaikyti, įveikti sunkumus, išlaikyti stabilią psichologinę būseną ir išgyventi teigiamas emocijas. Nors daugelis vyresnio amžiaus žmonių nėra psichologiškai ir dvasiškai pasirengę gyvenimo trukmės pailgėjimui ir negatyviai suvokia senatvę, neįvertindami šios gyvenimo dovanos (Guttman, 2008). Stiprinant jų psichologinį atsparumą vyresniame amžiuje, susidaro galimybė jiems palankiau vertinti savo psichologinę ir fizinę sveikatą (Šukytė & Čepukienė, 2017).

Psichologinis atsparumas yra pagrįstas pasipriešinimu nepalankiai situacijai ir teigiamu prisitaikymu, kaip atsaku, vyresniame amžiuje. Nepalankios situacijos reiškia gyvenimo patirtį, kurioje paprastai sunku prisitaikyti, o teigiamam prisitaikymui yra reikšmingi įveikos būdai, skatinantys vidinę gerovę (Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000). Didėjant amžiui, psichologinis atsparumas nemažėja, nes vyresnio amžiaus žmonės sugeba prisitaikyti ir išlikti tokie atsparūs kaip jaunesni (Gooding, Hurst, & Tarrier, 2012). Atsparumas vyresniame amžiuje padeda atsispirti nepalankioms situacijoms ir grįžti į stabilią būseną po nepageidaujamų įvykių (Centre for Policy on Ageing, 2014, p. 1). Kadangi atsparumas padeda pasipriešinti psichosocialinei rizikos patirčiai, todėl reikšminga pabrėžti tiek teigiamą, tiek neigiamą patirtį psichologinio atsparumo procese (Rutter, 2006). Nepalankios situacijos įveikimas gali lemti tolimesnį asmenybės augimą. Tai suteikia padidėjusį savęs pažinimą, pasitikėjimą savimi, sąmoningumą asmeniniam pažeidžiamumui, emocionalumą, gilesnį dvasingumą, atsiskleidimą ir užuojautą kitiems (Ryff & Singer, 2003).

Psichologinis atsparumas reikalingas susiduriant su nepalankiomis situacijomis: nuo kasdienių problemų iki esminių įvykių. Vyresnio amžiaus žmonėms nepalankūs įvykiai gali trukti visą (likusį) gyvenimą (neįgalumas); tai gali būti vienas gyvenimo įvykis (artimojo netektis); ilgalaikė situacija vyresniame amžiuje (lėtinė liga) (Centre for Policy on Ageing, 2014). Nepalankūs veiksniai, sutrikdantys jų psichologinį atsparumą, yra šie: nelaimingas atsitikimas, priežiūros netekimas, smurtas, išoriniai pokyčiai, vienišumas ir atskirtis (Blood, Copeman, & Pannell, 2015). Vieni nepalankūs veiksniai gali staigiai sumažinti asmens atsparumą (nelaimingi atsitikimai, smurtas), o kiti – palaipsniui (vienišumas, atskirtis, pasitikėjimo praradimas ir sveikatos pablogėjimas) (Blood, Copeman, & Pannell, 2015). Vyresnio amžiaus žmonės labiausiai nerimauja dėl sveikatos būklės pablogėjimo ir priklausomybės nuo kitų asmenų (Parry & al, 2009). Psichologinis atsparumo lygis vyresniame amžiuje susijęs su sveikata ir gerove, kurios padeda įveikti nepalankias situacijas (Gooding, Hurst, & Tarrier, 2012; Gallacher, Mitchell, Heslop, & Christopher, 2012). Aukštesnis depresijos lygis ir beviltiškumo jausmas mažina atsparumą (Gooding, Hurst, & Tarrier, 2012). Tyrimuose nustatyta, kad vyresnio amžiaus vyrai yra atsparesni fiziniam aktyvumui, sveikatos pablogėjimui, depresijai (Demakakos, Netuveli, Cable, & Blane, 2006), ligos įveikai (Seidel, Jagger, Brayne, Matthews, & Cfas, 2009). Tuo tarpu moterys yra atsparesnės turėdamos didesnę socialinę paramą (Netuveli, Wiggins, Montgomery, Hildon, & Blane, 2008).

Asmens prisitaikymas nepalankiose situacijose priklauso nuo įvairių veiksnių: tai sąveikos su aplinka būdai; socialinių išteklių prieinamumas ir kokybė; įveikos strategijos (American Psychological Association, 2018). Vyresnio amžiaus asmenų kokybinių tyrimų pagrindu buvo sukurta atsparumo anatomija, kuri padeda vyresnio amžiaus žmonėms išlai-

kyti savo gerovę, nepriklausomybę ir sumažinti krizių riziką bei poveikį (Blood, Copeman, & Pannell, 2015). Ji apima šiuos veiksnius: psichologinius išteklius, santykius, finansus, fizinę sveikatą, namus, bendruomenę, informaciją, darbą ir mokymąsi (Blood, Copeman, & Pannell, 2015). Kad būtų pasiektas pageidautinas atsparumas, svarbų vaidmenį turi apsauginiai veiksniai, vadinami ištekliais ar stiprybėmis, kurie apima individualų ir socialinį lygmenis (Windle, 2011). Kiti tyrėjai atsparumo veiksnius linkę skirstyti į individualius, šeimos ir visuomenės (žr. 5 lentelė) (Fleming & Ledogar, 2008; Zolkoski & Bullock, 2012; Benzie & Mychasiuk, 2009). Prasmingi santykiai ir bendruomenė yra reikšmingiausias veiksnys, skatinantis geresnį atsparumą vyresniame amžiuje (Centre for Policy on Ageing, 2014; Bowers, et al., 2009). Šeimos nariai turi poveikį šių asmenų atsparumui (Walsh, 2012). Tyrimais patvirtinta, kad vyresnio amžiaus asmenų atsparumas susijęs su socialinių santykių prieinamumu bei parama ir integracija bendruomenėje (Netuveli, Wiggins, Montgomery, Hildon, & Blane, 2008; Kinsel, 2005; Pentz, 2005). Todėl glaudesni socialiniai ryšiai padidina psichologinį atsparumą. Svarbu ne tik palaikyti žmonių savarankiškumą vyresniame amžiuje, bet ir išlaikyti tarpusavio ryšį su jais (Chakkalackal & Kalathil, 2014). Aiškinant atsparumą vėlesniame gyvenime, mažai pabrėžiami visuomenės veiksniai, susiję su bendruomenės (religinės) kūrimu ir vertinimu. Nepaisant to, pirminio dėmesio reikalauja individualios savybės: įveikos strategijos, asmenybės bruožai, optimizmas ir viltis, religija ir dvasingumas (Ryff & Singer, 2003). Šiame darbe yra svarbūs individualūs psichologiniai veiksniai. Tyrėjai išskiria šiuos psichologinius išteklius: asmeninė tapatybė ir savigarba; asmeninė kontrolė, autonomija, humoras, pasitenkinimas, nepriklausomybė, apsisprendimas, tęstinumas, prisitaikymas prie pokyčių bei tikėjimo ar religijos praktikavimas (Bowers, et al., 2009; Williamson, 2010; Katz, Holland, Peace, & Taylor, 2011).

5 lentelė. *Atsparumo veiksniai individualiu, šeimos ir visuomenės lygiais (parengta autorės pagal Fleming & Ledogar, 2008; Zolkoski & Bullock, 2012; Benzie & Mychasiuk, 2009)*

<i>Individualūs</i>	<i>Šeimos</i>	<i>Visuomenės</i>
Asmeninės savybės	Palaikanti šeima	Palaikanti bendruomenė
būdai įveikti stresą;	darni šeima;	bendraamžių priėmimas;
humoro jausmas;	tėvų ir vaikų	įsitraukimas į bendruomenę;
ilgalaikis vertybių rinkinys;	palaikantys	nuostatos ir ištekliai, paremti
įsitikinimų sistema;	santykiai;	visuomenės vertybėmis;
lankstumas;	partnerių santykių	saugi kaiminystė;
savasties jausmas;	stabilumas;	tikėjimas asmeniu.
savireguliacija;	pirminės šeimos	
saviveiksmingumas;	įtaka;	
savivertė;	šeimos struktūra;	
subalansuotas požiūris į patirtis;	skatinanti aplinka;	
temperamentas;	socialinė parama.	
tvirtumas, atkaklumas ir ryžtingumas;		
vidinė motyvacija;		
vidinės kontrolės jausmas;		
viltis.		

<i>Individualūs</i>	<i>Šeimos</i>	<i>Visuomenės</i>
Intelektas akademiniai pasiekimai; aukštesnis išsilavinimas, įgūdžiai ir mokymasis; planavimas ir sprendimų priėmimas.	Pinigai ir būstas stabilios ir pakankamos pajamos; tinkamas būstas.	Visuomenės ištekliai ankstyvos prevencijos ir intervencijos programos; reikalingos pagalbos paslaugos; religinės ir dvasinės organizacijos; sveikatos paslaugų prienamumas ir kokybė.
Socialumas bendravimo įgūdžiai; atsakomybė už kitus; prisirišimas prie kitų; socialinis požiūris.		

Reikšminga tyrinėti atsparumą iš psichologinės perspektyvos ir suvokti jį kaip dinamišką procesą, skatinantį teigiamai funkcionuoti iššūkių akivaizdoje bei gebėti panaudoti turimus vidinius išteklius. Tai suteikia galimybę tyrinėti psichologinius aspektus, kodėl asmenys yra atsparūs (Ryff & Singer, 2003) bei pagilinti supratimą, kodėl kai kurie asmenys vyresniame amžiuje išlieka atsparūs sudėtingose situacijose (Windle, Markland, & Woods, 2008). Psichologinis atsparumas yra svarbus vyresniame amžiuje kaip sėkmingas psichosocialinis prisitaikymas (Wagnild & Young, 1993), kadangi jis susijęs su gera psichine sveikata (Nygren, et al., 2005). Be to, atsparumas yra interaktyvus procesas, apimantis asmeninius klausimus, aplinką, gyvenimo kokybę bei apsauginius veiksnius (Masten, 2001). Psichologai pabrėžia, kad psichologinis atsparumas gali būti stiprinamas: jis yra išmokstamas ir kiekvienam asmeniui gali būti skirtingas; egzistuoja daugybė būdų, kaip stiprinti atsparumą: iškelti tikslus, priimti pokyčius, teigiamai reaguoti, atrasti ryšį bendruomenėje; reflektuoti ir mokytis iš ankstesnės patirties (American Psychological Association, 2010). Todėl ši perspektyva nurodo galimybę vystyti atsparumą bei taikyti psichologinio atsparumo intervencijas, atsižvelgiant į veiksnius, kurie jį stiprina.

Tyrimai pabrėžia apsauginių psichologinių veiksnių reikšmę, tokių kaip optimizmas, gyvenimo prasmė ir asmeninės kontrolės jausmas, kurie padeda asmenims geriau prisitaikyti ir įveikti nepalankias situacijas (Taylor & Stanton, 2007). Jų dėka yra stiprinamas psichologinis atsparumas. Remiantis sisteminėmis apžvalgomis ir meta analizėmis tyrėjai analizavo 1990–2016 metų laikotarpio straipsnius apie atsparumo veiksnius, būdingus suaugusiems asmenims. Šiuose tyrimuose buvo tiriama veiksniai, susiję su psichologiniu atsparumu (t. y. psichine sveikata arba gerove ar psichologiniu prisitaikymu, nepaisant (ūminių ar lėtinių) stresorių, gyvenimo įvykių ar traumų) (Helmreich, et al., 2017). Tyrimų įrodymais paremti psichologinio atsparumo veiksniai pateikti 6 lentelėje. Šie psichologinio atsparumo veiksniai ir su jais susijusios intervencijos gali nurodyti būdus, kaip įveikti nepalankias situacijas ir sustiprinti psichologinį atsparumą. Todėl produktyvių įveikos būdų,

kuriuos naudoja vyresnio amžiaus asmenys, ištyrimas gali būti sąlyga, norint panaudoti psichologinio atsparumo potencialą.

6 lentelė. *Įrodymais paremti psichologinio atsparumo veiksniai (Helmreich, et al., 2017)*

Psichologiniai atsparumo veiksniai	Įrodymų pagrįstumo stiprumas	Intervencijų pavyzdžiai
<i>Aktyvi įveika (problemų sprendimas, planavimas)</i>	stiprus	Susipažinti su problemos sprendimo modeliu bei aktyvios įveikos strategijų naudojimu stresinėse situacijose, sudaryti veiksmų planą.
<i>Altruizmas</i>	silpnas	Suvokti savo gebėjimą duoti, apsvarstyti savanorystės galimybes.
<i>Gyvenimo prasmė ir tikslas</i>	stiprus	Susipažinti su gyvenimo tikslo nauda; padėti nustatyti reikšmingus prasmės išteklius; nustatyti savo gyvenimo prioritetus ir pagrindines vertybes.
<i>Ištvermė (iššūkis, kontrolė, įsipareigojimas)</i>	stiprus	Situacijos rekonstrukcija (t.y. įsivaizduoti įtemptas aplinkybes), dėmesio skyrimas-patirti ir suvokti kūno pojūčius ir emocijas.
<i>Optimizmas, humoras</i>	stiprus	Mokyti teigiamo požiūrio į išorinius įvykius ir vidinius pokyčius; paskatinti kurti pozityvias ateities perspektyvas bei atrasti teigiamus aspektus.
<i>Pažintinis lankstumas (neigiamų situacijų ir emocijų priėmimas)</i>	stiprus	Teigiamas pakartotinis įvertinimas; įkyrių neigiamų minčių pakeitimas teigiamomis; relaksacija ir dėmesingumo technikos.
<i>Pozityvios emocijos</i>	stiprus	Šviesti apie emocijas ir suprasti savo emocijas; naudoti dėmesingumo technikas, atrasti malonias veiklas, skatinančias teigiamas emocijas.
<i>Dvasingumas, religingumas, religinė įveika</i>	stiprus	Šviesti apie įveikos būdus: maldą, meditaciją, dalyvavimą religinėje bendruomenėje.
<i>Savęs veiksmingumas</i>	stiprus	Atrasti asmenines stiprybes ir kitus išteklius, įsisąmoninti buvusias sėkmes, įveikti sunkias situacijas.
<i>Savivertė</i>	stiprus	Atrasti asmenines stiprybes.

Psichologiniai atsparumo veiksniai	Įrodymų pagrįstumo stiprumas	Intervencijų pavyzdžiai
<i>Socialinė parama</i>	stiprus	Reflektuoti dabartinį socialinį tinklą (jo dydį, teigiamus ar neigiamus jo aspektus); stiprinti paramos tinklą ir gerinti bendravimo būdus.
<i>Vidinė darna (suprantamumas, kontrolė, prasmingumas)</i>	stiprus	Suprasti išorinius gyvenimo iššūkius, asmenines pažiūras ir emocijas.
<i>Vidinis kontrolės lokusas</i>	vidutinis	Suvokti savo stiprybes ir gebėjimą kontroliuoti situaciją.
<i>Viltis</i>	vidutinis	Suprasti savo stiprybes ir galimybes sunkiose situacijose.

Dvasingumas, religingumas ir religinė įveika yra stiprūs psichologinio atsparumo veiksniai, pagrįsti įvairių tyrimų rezultatais (Helmreich, et al., 2017). Dvasingumas ir religingumas vaidina svarbų vaidmenį kuriant prasmę ir įveikiant sunkias situacijas (Cadell, Regehr, & Hemsworth, 2003), nes yra susiję su potraumatiniu augimu (Prati & Pietrantonio, 2009). Teigiamą dvasingumo poveikį paaiškina šie veiksniai: sveikata (sveika gyvensena, imunologinis atsakas), psichologiniai (prasmė, darna ir savivertė) ir socialiniai (socialinė parama, bendruomenės jausmas) (Pargament, Koenig, Tarakeshwar, & Hahn, 2004). Dvasiniai įsitikinimai, susiję ar nesusiję su religine praktika, – tai principai apie žmogaus gyvenimą ir egzistavimą už jo ribų, todėl suteikia egzistencinį pagrindą gedėjimo metu ir sielvartas lengviau išgyvenamas (Walsh, King, Jones, Tookman, & Blizard, 2002).

Tyrimai rodo, kad psichologinis prisitaikymas stresinėse gyvenimo situacijose yra reikšmingai susijęs su religine įveika, kuri atlieka įvairias adaptacijos funkcijas (Ano & Vasconcelles, 2005). Nustatyta, kad asmenys, kurie naudoja tokius religinės įveikos būdus kaip teigiamą pažintinį perversinimą, naudojant religinį tikėjimą, ir bendradarbiavimą, siekiant dvasinės paramos, patiria dvasinį augimą, teigiamas emocijas ir turėjo aukštesnę savivertę bei patyrė mažiau depresijos, nerimo ir kančios (Ano & Vasconcelles, 2005). Religinė įveika nulemia potrauminį augimą ir psichologinį prisitaikymą stresinėse situacijose (Prati & Pietrantonio, 2009). Religinė įveika reikšmingai prognozuoja vyresnio amžiaus asmenų dvasingumą, jų psichinės bei fizinės sveikatos pokyčius. Teigiami religinės įveikos būdai, tokie kaip dvasinės paramos ieškojimas ir teigiamas religinis pažintinis perversinimas, yra susiję su sveikatos pagerėjimu (Pargament, Koenig, Tarakeshwar, & Hahn, 2004). Be to, religinė įveika sąlygoja vyresnio amžiaus pacientų ir kitų reikšmingų asmenų psichinę sveikatą (Pargament, Koenig, Tarakeshwar, & Hahn, 2004). Tai prideda unikalią komponentą numatant psichologinį prisitaikymą, kurio negalėjo paaiškinti tokie kintamieji kaip: pažintinis perversinimas, socialinė parama ar suvokiama kontrolė (Ano & Vasconcelles, 2005). Priešingai, tyrimai patvirtina, kad neigiamos religinės įveikos bū-

dai yra susiję su neigiamu psichologiniu prisitaikymu prie streso (Ano & Vasconcelles, 2005). Tokia negatyvi religinė įveika, kaip baudžiančio Dievo suvokimas, vidinis religinis konfliktas, prognozuoja sveikatos sunkumus (Pargament, Koenig, Tarakeshwar, & Hahn, 2004) bei susiję su blogesne psichine sveikata (didesne depresija, nerimu, distresu) (Ano & Vasconcelles, 2005). Tiems vyresnio amžiaus asmenims, kurie ilgą laiką turi religinių problemų, gali kilti ypač didelė su sveikata susijusių problemų rizika (Pargament, Koenig, Tarakeshwar, & Hahn, 2004). Pabrėžiama, kad ši įveika gali būti žalinga bei suteikti sunkumų asmenims, patiriantiems stresinę situaciją (Ano & Vasconcelles, 2005). Vis dėlto, trūksta paaiškinimo, kaip religinis tikėjimas padeda prisitaikyti vyresnio amžiaus asmenims. Tolimesni tyrimai turėtų atskleisti, kaip asmenys naudojami religiniu tikėjimu tam, kad būtų galima suprasti ir įveikti gyvenimo stresorius (Prati & Pietrantonio, 2009). Taigi, reikšminga ištirti, kaip religinis tikėjimas prisideda prie vyresnio amžiaus asmenų psichologinio atsparumo.

Apibendrinant, šiame darbe psichologinis atsparumas yra apibūdinamas kaip dinamiškas procesas, apimantis teigiamą žmogaus funkcionavimą iššūkių akivaizdoje (Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000); gebėjimą panaudoti turimus vidinius išteklius įveikiant gyvenimo iššūkius (Pooley & Cohen, 2010), teigiamai prisitaikyti, išlaikyti stabilią psichologinę būseną, išgyventi patirtis ir teigiamas emocijas vyresniame amžiuje (Bonanno, 2004; Wagnild & Young, 1993). Psichologinis atsparumas yra pagrindinė žmogaus adaptacijos sistema, kuri yra aktuali visiems, o ypač vyresnio amžiaus asmenims, susiduriantiems su netektimis ir nepalankiomis situacijomis. Jis nemažėja didėjant amžiui, o išlieka aktualiu ir padedančiu vyresnio amžiaus asmenims prisitaikyti. Psichologinis atsparumas pagrįstas pasipriešiniu nepalankiai situacijai ir teigiamu prisitaikymu, kaip atsaku, vyresniame amžiuje. Tam, kad jis būtų pasiektas ir išlaikytas, svarbų vaidmenį turi psichologiniai atsparumo veiksniai, kurie apima individualų, šeimos ir visuomenės lygmenis. Apžvelgus atliktus tyrimus, dvasingumas ir religingumas, kaip religinio tikėjimo aspektai, yra stiprūs psichologinio atsparumo veiksniai, įrodyti mokslinių tyrimų rezultatais. Nepaisant to, lieka neaišku, kaip religinis tikėjimas padeda vyresnio amžiaus asmenims išlikti psichologiškai atspariems. Šiame darbe psichologinis atsparumas apima individualų lygmenį, siekiant ištirti vyresnio amžiaus asmenų psichologinį atsparumą religinio tikėjimo kontekste, t. y. kaip religinis tikėjimas yra panaudojamas stiprinant psichologinį atsparumą ir kokius vidinius psichologinio atsparumo išteklius jis suteikia.

1.3. Tikėjimo raidos teorijos

Šiame darbe siekiant, kad vyresnio amžiaus asmenų religinis tikėjimas būtų ištirtas pagal tikėjimo raidą, svarbu susipažinti su tikėjimo raida, jo gebėjimu vystytis (Lewin, 1981; Ruemke, 1962; Trimakas, 1974; Streib, 2001). Tikėjimo raidos teorijos yra reikšmingos, nes žvelgia į tikėjimą ne kaip stabilų, bet dinamišką reiškinį. Nepaisant to, toks požiūris yra menkai paplitęs dvasingumo, religingumo ar tikėjimo tyrimuose.

H. C. Rumke (1962) nagrinėja tikėjimo vystymąsi bręstančiame individe. Tikėjimas yra dviejų asmenų santykis, o jo vystymasis yra asmens atsiskleidimas Dievo atžvilgiu (Trimakas, 1998). Pirmose trijose fazėse vyrauja intuicija, o ketvirtoje patirtis susiejama su Dievo

patyrimu, po kurio vyksta atsidavimas (Ruemke, 1962). Pagal jį tikėjimas vystosi šiomis septyniomis fazėmis:

1. Asmuo junta, kad jis prasmingai susijęs su būties visuma;
2. Būties visuma patiriama kaip pirminė būties priežastis;
3. Pirminė būties priežastis patiriama kaip paties asmens būties priežastis;
4. Suvokiama, kad Dievas yra ši pirminė priežastis;
5. Juntamas reikalavimas paklusti Dievui ir jausti atsakomybę už kaltę; Dievas reikalauja visiško atsidavimo;
6. Prisiartinama prie atsidavimo laikysenos, kuri yra neatidėliotina, bet be aiškios krypties;
7. Reikalavimas ir pasiaukojimas tampa pagrindiniais gyvenimo dėsniais.

K. A. Trimakas (1974, 1998), apžvelgęs psichologų požiūrį į tikėjimą, nurodo, kad tikėjimas nėra būsena, o procesas, nes asmuo yra nuolat tampantis. Šis procesas vadinamas įtikėjimu, kai žmogaus tikėjimas stiprėja, ir *nutikėjimu*, kai tikėjimas silpnėja (Trimakas, 1974). Įtikėjimo procese veikia šios galios: intuityvios (pirminis pajutimas-suvokimas, kad Dievas yra); racionalios (supratimas, vertinimas ir pasaulėžiūros formavimasis); valios (siekimas ir motyvacija). Reikšmingą vaidmenį įtikėjime vaidina intuityvios galios su nuolatiniu valios pritarimu ir racionalių vertinimu. Įtikėjimui būdingi du aspektai: Dievo pajutimas — pripažinimas ir atsidavimas. Įtikėjimas pasižymi giliu asmeniškumu gyvenime, o atsidavimas ugdo dar gilesnį asmeniškumą. Juo labiau asmuo bręsta, tuo labiau vadovaujasi savo sąmoningumu (Trimakas, 1974).

Šiems tikėjimo aspektams reikalinga psichinė ir moralinė asmens branda (Trimakas, 1974). Dievui pajusti reikia subalansuotos psichikos, o Dievui atsiduoti – orientacijos į kitą asmenį tarpusavio santykiuose. Brandus ir nebrandus įtikėjimas skiriasi tuo, kad nebrandų motyvuoja savanaudiškumas, o brandžiamė – kito asmens pripažinimas (Trimakas, 1998). Tikėjimo raidai pirmose fazėse kliudo kritiškas bejausmis racionalumas suvokiant savo būtį, integracijos stoka (nepriėmimas savo lytiškumo) ar aklumas simboliams, o vėlyvesnėse – narcisizmas, individualizmas, pasyvumo, pavojaus ar mirties baimė (Ruemke, 1962). Šios kliūtys sustabdo ar visai panaikina tikėjimo vystymąsi, o netikėjimas yra trūkis šiame tikėjimo vystymesi (Ruemke, 1962). Tikėjimo raida priklauso nuo dvasinio patyrimo, susijusio su asmens tikėjimo tiesomis: „*Religijinis klausimas pirmiausia yra gyvenimo klausimas — gyventi ar negyventi aukštesniame santykiuje, kuris atsiveria kaip dovana, tačiau dvasinis susijaudinimas, per kurį ši dovana apsieiškia realybe, dažnai nebus pažadintas asmenyje, nebent jis susidurs su jo būtybei artimomis tikėjimo tiesomis*“ (James, 1982, p. 388). Šiai H. C. Rumke (1962) tikėjimo vystymosi teorijai trūksta empirinių tyrimų įrodymo, nerasti atlikti tyrimai jos perspektyvoje.

J. W. Fowler (1981) tikėjimo raidos teorija labiausiai išplėtotą ir paremta empiriniais duomenimis. Ji yra pagrįsta pažintiniu ir psichosocialiniu požiūriu į žmogaus raidą. Tikėjimą atspindi „*trikampis santykis*“: asmuo (asmenys), kitas (kiti) bei vertybės ir galios, t. y. asmens santykis su kitu, su kuriuo (kuriais) dalijasi vertybėmis ir galiomis (Trimakas, 1998, p. 21). Ši teorija yra reikšminga, nes ji apima visą žmogaus gyvenimą. J. W. Fowler pažymi tikėjimo raidos etapus, kurie vyksta paraleliai kognityvinei, intelektinei ir moralei raidai. Per tikėjimo raidos etapus asmuo formuoja ryšį su savo vertybėmis. Tikėjimas apima šiuos

tikėjimo aspektus: loginė perspektyva (Piaget, 1970), socialinė perspektyva (Selman, 1976), moralė (Kohlberg, 1976), socialinio sąmoningumo ribos, autoriteto lokusas, pasaulio dar-na ir simbolių funkcija. Kuo labiau asmuo suvokia ir bręsta šiais aspektais, tuo jo tikėjimas tampa brandesnis. Fowler (1981) išskyrė tokius tikėjimo etapus:

- *intuityvus-projekcinis tikėjimas* (2-7 metų amžiaus): vaikas pradeda suvokti Dievą, jam būdinga laki vaizduotė ir pamėgdžiojimas, veikiamas suaugusiųjų tikėjimo pa-vyzdžių, veiksmų ir istorijų.
- *mitinis-pažodinis tikėjimas* (7-12 metų amžiaus): pradeda pats kurti istorijas, įsitiki-nimus, kurie simbolizuoja priklausymą savo bendruomenei; šeima apibrėžia moralę ir jos prasmes, šeimos pažiūros apie Dievą yra nekritiškai pasisavinamos; laikomos savomis;
- *konvencinis-sintetinis tikėjimas* (paauglystė ir vėliau): asmens pasaulio patyrimas vir-šija šeimos ribas; patraukia dėmesį kitos sritys: šeima, mokykla, darbas, bendraam-žiai, žiniasklaida ir religija, priima tikėjimą iš išorės kritiškai jo nevertindamas;
- *individualus-apsvarstytas tikėjimas* (ankstyvusis brandus amžius): asmuo prisiima atsakomybę už savo įsipareigojimus, gyvenimo būdą, įsitikinimus, dėl šios priežas-ties jis ištiria ir iš naujo įvertina pervertina nuostatas pagal save;
- *apjungiantis tikėjimas* (brandus amžius ir vėliau): integruoja į savo suvokimą tai, kas buvo užslopinta ir nepripažinta, pasitikėdamas savimi ir sąmoningai prisitaiko prie tikrovės; jis gali nusivilti savo tikėjimo sistema, dėl to tapti atviras kitų tikėjimui ir religinėms tradicijoms;
- *universalus tikėjimas* (senatvė, bet pasitako labai retai): tikėjimas susideda iš įvairių gyvenimo egzistencijos aspektų, asmuo vienijasi su Dievu, siekia teisingumo pasau-lyje ir bendravimo su kitais, nepriklausomai nuo jų tikėjimo ar religinės tradicijos.

Tikėjimo raidos teorija paremta etapais, todėl gali padėti suvokti asmeniui, kuriame eta-pe jis yra ir kiek sąmoningas yra jo tikėjimas (Coyle, 2011). Ji yra pritaikoma skirtingiems asmenims įvairiose aplinkose nepriklausomai nuo jų religijos ar religingumo. Ši teorija yra pritaikyta taikyti skirtingose praktikoje ir tyrimuose: konsultavime, švietime, pastoracinėje slaugoje, pastoracinėje ir praktinėje teologijoje (Coyle, 2011; Parker, 2011; Parker, 2009). Ji padeda spręsti religinius ir dvasinius klausimus konsultavime ir supervizijoje (Miller & Tho-resen, 2003). Tikėjimo raida gali sustoti vystytis bet kuriame etape (Fowler, 1981). Perėjimą iš vieno etapo į kitą gali skatinti ar kliudyti tam tikros savybės (Parker, 2009) (žr. 7 lentelę).

7 lentelė. Savybės, skatinčios ar trukdančios tikėjimo raidą (Parker, 2009).

Tikėjimo etapai	Savybės, skatinančios raidą	Savybės, trukdančios raidai	Autoriteto prigimtis
intuityvus-projekcinis	Vaizduotė	Vaizdiniai gali gąsdinti ir paralyžuoti.	Būtybėse, turinčiose dideles galias (pvz. supermenas).
mitinis-pažodinis	Konkretus mąstymas, istorijų ir pasakojimų kūrimas	Konkreto mąstymo ribos, per didelis pasitikėjimas paprastu teisingumu	Siekia užtikrinti tvarką ir paprastą teisingumą.

Tikėjimo etapai	Savybės, skatinančios raidą	Savybės, trukdančios raidai	Autoriteto prigimtis
sintetinis-tradicinis	Tarpasmeniškumas, priklausymas grupėms, pašaukimo jausmas	Susitapatinimas su kitais asmenimis.	Turi tarpasmenines savybes.
individualus-atspindintis	Kritinis vertinimas, asmeninė atsakomybė	Per didelis pasitikėjimas racionalių protu	Įkūnija tiesos, meilės, teisingumo ir kitus principus.
apjungiantis	Paradokso suvokimas, asmeninis indėlis bei išankstinių nuostatų	Užsisklendimas	Nuolatos patiria panašumą ir skirtingumą su kitais.

Tikėjimo raidos teorija pagrįsta skerspjuvio tyrimo duomenimis, tyrėjant asmenų tikėjimo raidą įvairiose amžiaus grupėse (Fowler, 1981). Svarbiausia teorijos prielaida yra tai, kad vystymasis yra linijinis ir vyksta negrįžtamai. Todėl tokia gyvenimo eigos samprata buvo kritikuojama dėl savo struktūrinės ir pažintinės raidos paradigmos, kad tikėjimo raida vyksta nuosekliais etapais pažintiniu būdu (Coyle, 2011), dėl socialinio ir istorinio konteksto suvokimo stokos bei siūlomi sudėtingesni tyrimų dizainai (Streib, 2005; Keller & Streib, 2013). Atsižvelgiant į kritiką, buvo pasiūlyta pereiti nuo tikėjimo raidos etapų prie religinių stilių modelio (Streib, 2001; Streib, 2005; Keller & Streib, 2013). Išskirti šie religiniai stiliai: subjektyvus; paremtas instrumentiniu abipusiškumu; tarpasmeninis; individualus-sisteminis; paremtas dialogu (Streib, 2001). Religinių stilių perspektyva nurodo, kad šie stiliai yra persidengiantys, todėl asmuo gali naudoti daugiau kaip vieną tikėjimo stilių tam tikrą laiką tarpą. Tai empiriniuose tyrimuose patvirtina specifiniai tikėjimo aspektų profiliai (Fowler, Streib, & Keller, 2004). Todėl trečiame tikėjimo raidos vadove buvo įgyvendintos pataisos, ir pertvarkytas tikėjimo kriterijų kodavimas pagal tikėjimo aspektus, kuris atveria mokslinių tyrimų perspektyvą per skirtingus tikėjimo aspektus (Fowler, Streib, & Keller, 2004). Atsižvelgiant į teorijos kritiką dėl pažintinės paradigmos pabrėžimo, vėlesniuose vadovuose atmeta logikos perspektyva, kaip vienas iš tikėjimo aspektų, o tikėjimo raidos teorijoje palikti tik labiausiai paplitę penki tikėjimo etapai bei skiriamas dėmesys būdingiems tikėjimo aspektams ir jų profiliams (Streib & Keller, 2015; Streib & Keller, 2018). Tikėjimo raidos perspektyvoje atliekami įvairūs tyrimai: ksenofobija, ksenosofija ir religija (Streib & Klein, 2018), religinio tikėjimo praradimas (Streib & Keller, 2004), dvasingumo ir religingumo tarpkultūrinis palyginimas (Vokietija-JAV) (Keller, et al., 2013; Streib & Hood, 2016), musulmonų religingumas (Özışık, 2015; Tarar, Hassan, & Keller, 2017). Naujausi tikėjimo raidos tyrimai siūlo taikyti skirtingas tyrimo analizes ir nustatyti, kaip skirtingi tikėjimo aspektai susiję su pažinimo įgūdžiais, asmenybės ypatumais, motyvacijomis ir gyvenimo istorijomis (Streib, 2005). Siekiant atskleisti kognityvinius ir emocinius tikėjimo proceso modelius, kuriais turinys suprantamas, iš-

reiškiamas ir transformuojamas, rekomenduojama tirti tikėjimą, susijusį su psichologiniais konstruktais: refleksija, prierašumu, mentalizacija, kurie akcentuoja perspektyvų priėmimą ir dialogą bei socialinius ryšius (Keller & Streib, 2013). Siekiant pagilinti žinias apie gyvenimo istorijas ir asmens patirtį, tyrėjai siūlo pritaikyti tikėjimo raidos teoriją skirtingoms teorijoms ir analitinėms perspektyvoms (Coyle, 2011; Streib, 2005). Tai, kad tikėjimo raida pabrėžia gyvenimo istoriją (Streib, 2001), yra reikšminga šiame tyrime, kuris siekia giliau suvokti vyresnio amžiaus asmenų religinį tikėjimą iš tikėjimo raidos ir gyvenimo perspektyvų.

Apibendrinant, tikėjimas yra raidos procesas, kuris vyksta etapais, pabrėžiančiais asmens atsiskleidimą Dievo atžvilgiu ir/ arba asmens santykį su kitu, su kuriuo dalijasi vertybėmis ir galiomis. Tikėjimo raidos teorijos yra svarbios, nes apibūdina tikėjimą ne kaip stabilų, bet dinamišką reiškinį. J. W. Fowler tikėjimo raidos teorija yra pritaikoma šiame darbe, panaudojant metodologinį tikėjimo vertinimo vadovą (Streib & Keller, 2015), kaip metodologinį pagrindą vertinant vyresnio amžiaus asmenų religinio tikėjimo raidą indukciniu būdu. Šia tikėjimo raidos teorija taikoma tiriant jų religinį tikėjimą pagal tikėjimo raidos ir gyvenimo eigos perspektyvas siekiant atsakyti į tyrimo klausimus, kaip pasireiškia vyresnio amžiaus asmenų religinis (Romos katalikų) tikėjimas jų gyvenimo eigoje bei kurie religinio tikėjimo tipai jiems būdingi.

1.4. Teorijos, akcentuojančios raidą gyvenimo eigoje

Tyrėjant vyresnio amžiaus asmenų patirtis, reikšminga apžvelgti teorijas, kurios pabrėžia psichologinę ir/ar dvasinę raidą gyvenimo eigoje. Tai yra analitinė psichologija; psichosocialinė raida; tęstinumo teorija; atrankos, optimizavimo ir kompensacijos teorija; socioemocinė selektyvumo teorija; gerotranscendencijos teorija. Šios teorijos pripažįsta žmogaus gyvenimo raidą iki vėlyvojo amžiaus. Religinis tikėjimas vaidina svarbų vaidmenį gyvenimo raidos perspektyvoje. Tai padės geriau suprasti, kaip religinis tikėjimas tampa svarbiu aspektu asmenims, prisitaikant ir išliekant psichologiškai atspariems vyresnio amžiaus etape.

C. G. Jung (1999) praplėtė gyvenimo raidos supratimą pabrėždamas antrąją gyvenimo pusę, kurios metu prasideda individualizacijos procesas, pasižymintis padidėjusia savistaba, aukštesniais dvasiniais tikslais ir vidinių konfliktų sprendimu. Tai natūrali brendimo dalis nuo vidurinio amžiaus iki vėlesnio gyvenimo. Šis gyvenimo etapas nėra kilimas, o artėjimas prie mirties: „*lieka gyvas tik tas, kuris nori mirti su gyvenimu*“ (Jung, 1999, p. 179). Asmuo turi mokėti „*nusileisti nuo savo gyvenimo viršūnės*“ ir individualizacijos ir transcendencijos pagalba atrasti savastį (Jung, 1999, p. 178). Ypač reikšmingu tampa tikėjimas kaip būdas išspręsti vidinius konfliktus, išvengti neurozės bei susitaikyti su mirtimi (Jung, 1999). Anot jo: „*Kol gyvenimas ramus ir sklandus, religijos praradimas beveik nepastebimas. Bet kitas reikalas, kai ateina kančia. Tada žmogus pradeda ieškoti išeities ir susimąsto apie gyvenimo ir jo stublįnančios skaudžios patirties prasmę*“ (Jung, 1998, p. 77). Todėl reikšmingi asmenybės pokyčiai vyksta antrojoje gyvenime pusėje, kuris vadinamas gyvenimo vidurdieniu.

E. Erikson (2004) teigia, kad psichosocialinė raida tęsiasi iki pat senatvės per aštuonias gyvenimo pakopas ir su jomis susijusias krizes. Perėjimą į kitą pakopą nulemia vidinė

psichologinė raida ir socialinės aplinkos lūkesčiai. Apie gyvenimo vidurį, suvokus savo mirtingumą ir iškilius gyvenimo prasmės klausimams, žmogus išgyvena produktyvumo ir stagnacijos krizę. Žvelgiant per šios teorijos perspektyvą, senatvė yra visų aštuonių krizių išsprendimas, viso gyvenimo patirčių priėmimas ir įprasminimas. Vyresniame amžiuje, kuris tęsiasi iki pat mirties, jis patiria vientisumo arba nevirties krizę. Vientisumas reiškia susitaikymą su gyvenimo realybe, atsigręžiant į praeitį, priimant savo patirtį ir įvertinant ją kaip prasmingą. Teigiamai išsprendus šią krizę, asmuo tampa vientisas, elgiasi išmintingai, nebijo savo vienatvės ir mirties. Ego vientisumas reiškia emocinę integraciją ir atsakomybės pripažinimą religijos praktikoje. Išgyvenantis nevirtį asmuo priima gyvenimą kaip beprasmį, jaučiasi nusivylęs juo ir bijo mirties (Erikson, 2004). E. Eriksono teorija paskatino tyrinėti suaugusiojo asmens raidą. C. Bühler (1968) suformulavo teoriją: vyresnio amžiaus asmuo gali pasiekti vientisumą ir susitaikymą per savo gyvenimo apžvalgą – tikslingus prisiminimus apie sąmoningus praeities patyrimus ir konfliktus (Bühler, 1968). Gyvenimo apžvalga yra prasmės kūrimo procesas, per kurį asmuo išmoksta įvertinti, integruoti ir priimti gyvenimą tokį, koks jis buvo (Haight, 2001). Ši teorija yra paremta kitais tyrimais: gyvenimo apžvalga vyresniame amžiuje (Haight, 2001; Haight, Nomura, & Nomura, 2000; Haight & Hendrix, 1998); produktyvumas ir tęstinumas (Kotre, 1984; Jones & McAdams, 2013; McAdams, Diamond, de St. Aubin, & Mansfield, 1997). Penkiasdešimtmečių nuomone, produktyvumas buvo teigiamai susijęs su dabartiniu politiniu ir pilietiniu įsitraukimu ir dalyvavimu religinėse organizacijose (Jones & McAdams, 2013). Šie tyrimai skatina giliau ištirti suaugusiojo raidą ir ryšį su jo prisitaikymu vyresniame amžiuje.

E. Eriksono teoriją praplečia tęstinumo teorija, kuri panaudoja gyvenimo eigos perspektyvą, apibrėžiančią normalų senėjimą (Atchley, 1989). Siekdami išlaikyti šį gyvenimo tęstinumą, vyresnio amžiaus asmenys pritaiko strategijas, susijusias su jų ankstesne patirtimi. Vidinė individo struktūra, tokia kaip asmenybė, idėjos ir įsitikinimai, išlieka stabili visą gyvenimą. Tai suteikia asmeniui būdą priimti ateities sprendimus savo ankstesne patirtimi. Išorinė individo struktūra, tokia kaip santykiai ir socialiniai vaidmenys, palaiko stabilią savimonę ir gyvenimo būdą. Savęs vystymas yra tęstinis ir dažniausiai vyksta per pokyčius, aktualius įvykius ar krizės įvykius, todėl vadinamas *sąmoningu senėjimu*, kuriam reikalingas aktyvus vidinis darbas, kurį reikia vystyti kuo anksčiau gyvenime (Atchley, 1989). Tai panašu į kasdieninį mokymąsi, kai susiduriama su nauja situacija ir jos patirtis yra integruojama į esamą supratimą; arba kai pokyčiai sukelia refleksiją ir pervertinimą. Ši teorija apibrėžia dvasingumo ir visą gyvenimą trunkančio vystymosi sąveiką. Asmens integracijos tikslas – priimti save tokį, koks esi, tampa svarbesnis senatvėje. Asmuo ugdo dvasingumą kaip savo asmenybės dalį, o sendamas tęsia savo dvasinę kelionę. Pats dvasingumas reiškia natūralią vidinę patirtį, kuri kyla praktikuojant asmeninį dvasingumą, tačiau nebūtinai susijusį su religija. Tai yra vidinis mokymosi ir dvasinio augimo procesas, o ne išorinis socializacijos procesas (Atchley, 2009). Todėl dvasiniai įsitikinimai ir praktikos padeda spręsti problemas senatvėje (Atchley, 2009). Nepaisant to, ši tęstinumo teorija yra kritikuojama buvusios gyvenimo patirties sureikšminimu. Gyvenimo stilius vyresniame amžiuje yra ne ankstesnio gyvenimo rezultatas, o siekis prisitaikyti prie sąlygų vyresniame amžiuje (Mikulionienė, 2011). Ši teorija yra pritaikoma tyrimuose apie sėkmingą ir sveiką

senėjimą (Franklin & Tate, 2009; Bearon, 1996). Sėkmingiausiai sensta tie žmonės, kurie įpročius, nuostatas, gyvenimo būdą ir santykius perkelia iš vidutinio gyvenimo laikotarpio į vėlyvą gyvenimą. Ši teorija paremta longitudinaliais tyrimais, kurie parodė, kad vidutinio gyvenimo etapo kintamieji sąlygoja vėlesnio gyvenimo rezultatus, o asmenybės savybės išlieka stabilios gyvenimo eigoje (Frazier, Hooker, Johnson, & Kaus, 2000; Nimrod & Kleiber, 2007).

Gyvenimo eigos psichologija teigia, kad vystymasis gyvenimo eigoje yra daugiakryptis, apimantis augimą ir praradimus (Baltes P. B., 1987). Sėkmingas vystymasis reiškia gebėjimą prisitaikyti skirtinguose kontekstuose (Baltes, Lindenberger, & Staudinger, 2006). Gyvenimo eigos perspektyva, pabrėžianti gyvenimo kontekstą, yra būtina tyrinėti tikėjimo raidos modelius (Keller, 2008). Remiantis atrankos, optimizacijos ir kompensacijos teorija, sėkmingas senėjimas yra procesas, kuris įtraukia tris strategijas: atranką, optimizaciją ir kompensaciją, kurios padeda prisitaikyti vyresniame amžiuje (Baltes & Baltes, 1990). Šių adaptacijos strategijų įgyvendinimas priklauso nuo konkrečių individualių ir visuomeninių aplinkybių, su kuriomis susiduria ir su kuriomis susiduria senstantys žmonės (Baltes & Baltes, 1990). Kadangi šiame amžiuje laikas ir energija tampa apriboti, tai reikalauja gebėjimo atsirinkti, nes ne visos galimybės gali būti įgyvendinamos. Renkantis prioritetinę veiklą ir tikslus, asmenys sužino savo apribojimus bei pasirenka optimizuoti veiklą ir tikslus, kurie suteiks didžiausią pasitenkinimą. Pageidaujamų veiklų parinkimas ir optimizavimas kompensuoja atsakyto veiklą. Sumažėjus ištekliams ar prarandus ankstesnius tikslus, atranka reguliuoja ir padeda atsirinkti galimus vystymosi būdus. Optimizavimas – tai vidinių ar išorinių išteklių paskirstymas ir tobulinimas tam, kad asmuo geriau pasiektų savo tikslus ir veiktų pasirinktose srityse. Kompensacija vyksta, kai prarandami ar susilpnėja asmens ištekliai pasirinktoje srityje, ir nurodo kūrybingą alternatyvių priemonių panaudojimą. Pavyzdžiui, dėl fizinių apribojimų žmogus nebegali pasiekti konkretaus tikslo. Jis turi įgyti naujų išteklių (elgesio ar žinių) arba naujai perskirstyti turimus išteklius. Ši teorija papildo įveikos modelius, sprendimų sprendimą, savęs tobulinimą ir tikslų nustatymą (Freund & Baltes, 2002). Individualiu lygmeniu ji gali būti taikoma: praradimų suregulavimui ir prisitaikymui prie kasdienių užduočių; konkrečiomis situacijoms ir jų plėtrai ilgesnį laiką; apibūdinti prisitaikymą prie neigiamų pokyčių ir būdus, kaip pasiekti teigiamų pokyčių (Baltes & Carstensen, 1999). Ši teorija yra paremta sėkmingo senėjimo tyrimais, kurie patvirtina, kad šios strategijos yra veiksmingos skatinant sėkmingą vystymąsi (Freund & Baltes, 2002), o vyresnio amžiaus asmenys, naudojantys jas, pasižymi aukštesniu subjektyvios gerovės lygiu (Freund & Baltes, 1998). Be to, jų taikymas vyresniame amžiuje teigiamai susijęs su aukštesniais subjektyviais veiksniais: pasitenkinimu savo senatve, teigiamomis emocijomis ir vienišumo neįtaimumu (Freund & Baltes, 1998). Nepaisant to, šios strategijos yra naudingos vyresnio amžiaus žmonėms, turintiems mažiau išteklių (Jopp & Smith, 2006). Asmenys su negalia ar ribotu mobilumu nesugebėjimą reguliariai lankyti bažnyčios gali kompensuoti asmeninėmis praktikomis, kurias gali atlikti namuose (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016), o religinė įveika atlieka įvairias adaptacijos funkcijas prisitaikant stresinėse gyvenimo situacijose (Ano & Vasconcelles, 2005). Įrodyta, kad dvasingumas, religingumas ir religinė įveika yra veiksniai, kurie padeda prisitaikyti suaugusiame amžiuje (Helmreich, et al., 2017).

Motyvaciją gyvenimo eigoje akcentuoja socialinė emocinė selektyvumo teorija. Ji pabrėžia su emocijomis susijusius tikslus, kai asmenys suvokia savo gyvenimo laikinumą, ir pasirenka prasmingus tikslus – santykius ir veiklas, kuriuose išgyvena malonumą ir emocinę patirtį (Carstensen, et al., 2011). Vyresnio amžiaus žmonės turi mažiau tarpusavio santykių, kurie teikia daugiau palaikymo, nes yra vystomi ir puoselėjami (Cohen & Koenig, 2003). Šie asmenys nukreipia dėmesį nuo išorinių į vidinius tikslus, pvz. laikas su artimaisiais (Dalby, 2006). Tyrimai atskleidė, kad vyresnio amžiaus asmenys sugeba geriau kontroliuoti savo emocijas, pasižymi teigiama emocinė patirtimi bei mažiau neigiamomis emocijomis nei jaunesni asmenys (Carstensen, Pasupathi, Mayr, & Nesselroade, 2000). Nepaisant to, situacijose, kai susiduria su mirtimi, stipresnę emocinį skausmą patiria ir vyresnio amžiaus asmenys, turintys prastesnę emocinio reguliavimo strategiją (Zhang, Ersner-Hershfield, & Fung, 2010). Dėl šios priežasties siūloma sutelkti dėmesį į emocinę patirtį, kad asmens poreikiai būtų patenkinti ir jo tikslai pasiekti, nes neįvykdyti tikslai kelia stresą ir nepasitenkinimą (Carstensen, et al., 2011). Gyvenimo apribojimų suvokimas padeda žmogui išlaisvinti nuo egoistinių individualistinių rūpesčių ir perimti ego viršijančius tikslus (Brandtstädter, Rothermund, Kranz, & Kühn, 2010). Tai yra viena iš priežasčių, kodėl šiame amžiaus etape padidėja religinio tikėjimo svarba (Wink & Dillon, 2002; Koenig, 2006).

Pagal gerotranscendencijos teoriją vyresniame amžiuje vyksta perėjimas nuo materialistinės ir racionalizuotos perspektyvos į kosminę ir transcendentinę požiūrį į gyvenimą (Tornstam, 1996). Gerotranscendencija yra apibūdinamas kaip galutinis brandimo etapas, kurio metu vyksta patirties pokyčiai trimis aspektais: kosminiu – pasikeičia erdvės, laiko ir daiktų suvokimas, sumažėja mirties baimė; savasties – išsiplečia savęs suvokimas, egocentrizmą keičia altruizmas, naujai atrandamos savo asmeninės savybės; socialinių santykių – nauda paremtus santykius pakeičia santykiai, paremti panašiomis vertybėmis. Nustatyta, žmonės, patyrę krizes, yra linkę pasiekti aukštesnę gerotranscendencijos lygį nei tie, kurie nepatyrė jokių krizių gyvenimo eigoje (Tornstam, 2003). Ši teorija pabrėžia teigiamą senėjimą iš išteklių perspektyvos, o transcendentinis požiūris į gyvenimą vyresniame amžiuje leidžia plačiau suvokti savo gyvenimą bei prasmingai peržvelgti praeities patirtį. Ši teorija yra paremta atliktais tyrimais (Tornstam, 1996; Tornstam, 1999; Tornstam, 2003; Tornstam, 1997). Vyresnio amžiaus asmenims būdingas transcendentinis realybės suvokimas, t. y. metaperspektyva, jie labiau linkę domėtis kartų santykiais, gyvenimo ir mirties prasme (Tornstam, 1996). Transcendencija gyvenime suteikia vyresnio amžiaus žmonėms sveikatos gerėjimą, harmoniją ir prasmę (Wang, 2011). Todėl padidėja dvasingumo ir religingumo svarba vyresniame amžiuje (Tornstam, 1999). Tyrimai atskleidė, kad gyvenimas su partneriu ar vaikais/ anūkais, reguliari veikla ir religinė narystė turi įtakos vyresnio amžiaus žmonių, gyvenančių bendruomenėje, gerotranscendencijos perspektyvai (Wang, et al., 2015). Teorija buvo naudojama siekiant geriau suprasti prisiminimo svarbą vyresniame suaugusiame amžiuje (Tornstam, 1999), dvasingumą (Dalby, 2006; Tornstam, 1999) ir pasitenkinimą gyvenimu (Wang, Lin, & Hsieh, 2011). Gerotranscendencija gali priklausyti nuo asmenybės ir kultūros konteksto (Jewell, 2014).

Apžvelgus šias teorijas, galima teigti, kad jos pripažįsta žmogaus gyvenimo raidą kaip psichologinį ir dvasinį raidos laikotarpį vyresniame amžiuje. Viena vertus, teorijos ak-

centuoja tęstinumo gyvenimo eigoje perspektyvą. Kita vertus, jos pabrėžia asmens gebėjimą prisitaikyti skirtinguose kontekstuose ir skirtingų strategijų panaudojimą. Dėl to tampa vis reikšmingesnis psichologinio atsparumo stiprinimas religinio tikėjimo kontekste, padedantis asmenims teigiamai prisitaikyti bei įveikti sunkumus vyresniame amžiuje.

2. TYRIMO METODOLOGIJA

2.1. Kokybinio tyrimo traktuotė

Šio tyrimo tikslas yra atskleisti, kaip religinis tikėjimas padeda asmeniui išlikti psichologiškai atspariam senatvėje. Dauguma tyrimų apie vyresnio amžiaus asmenis ir jų gyvenimą rodo, kad subjektyvus, kasdieninis ir moralinis vyresnio amžiaus asmens patyrimas lieka nematomas ir neatpažintas (Zeman & Zeman, 2015). Šio tyrimo objektas yra platus, o surinkti duomenys atspindi turtingus vyresnio amžiaus žmonių išgyvenimus ir patirtis. Kokybinis metodas pasirinktas, nes nagrinėja žmogaus gyvenimo aspektus, kurių negalima tinkamai įvertinti kiekybiniais tyrimais: kultūrą, įsitikinimus, pasisakymus, moralę ir tikėjimą (Wertz, et al., 2011). Be to, jis tiria atvirus klausimus, susijusius su žmogiška patirtimi (Silverman, 2011) bei skirtas rinkti įvairias prasmes, savybes, metaforas, simbolius ir dalykų aprašymą (Berg & Lune, 2012). Kokybinio tyrimas yra paremtas subjektyvumo, asmeniškumo, unikalumo ir holizmo nuostatomis bei sunkiai suderinamas su kiekybinio tyrimo nuostatomis: objektyvumu, nuasmeninimu, redukcjonizmu ir apibendrinimu (Žydžiūnaitė & Sabaliauskas, 2017). Šis metodas padeda giliai ir išsamiai tyrinėti religinį tikėjimą, ne pateikia informatyvius duomenis bei suprasti vyresnio amžiaus asmenų išgyventą patirtį, elgesį, jausmus ir emocijas (Biggerstaff, 2012).

Nors šiame tyrime taikomas kokybinis tyrimo metodas, tačiau jis turi diagnostinį pobūdį. Mokslinio ir diagnostinio tyrimo riba nevienareikšmė, ypač kai moksliniai tyrimai orientuoti į praktikos poreikius (Bitinas, 2013). Šiame atvejo tyrime atskleidžiamas kelių katalikų tikėjimas, kaip jis padeda stiprinti vyresnio amžiaus asmenų psichologinį atsparumą. B. Bitinas (2013) teigia, kai tyrėjas iškelia tikslą ne tik atsakyti į praktinius klausimus, bet ir pagrįsti teorinius teiginius, diagnostinis tyrimas transformuojasi į mokslinį. Šiuo atveju jis skiria dėmesį moksliskai nagrinėjamų ypatumų diagnostikai bei tam tikslui taiko tyrimo būdus, padedančius gauti išsamią informaciją, tačiau reikalaujančius daug sąnaudų (Bitinas, 2013). Šio tyrimo radiniai prisideda ne tik prie psichologinės praktikos, bet ir kuria pridėtinę mokslinę vertę, nes praplečia vyresnio amžiaus katalikų tikėjimo supratimą bei pateikia teorinį modelį, paremtą empiriniais duomenimis. Todėl šiame tyrime remiamasi pragmatizmo paradigma, kuria tyrėja laisvai pasirenka ir taiko įvairius metodus siekiant atsakyti į tyrimo klausimus bei orientuojasi į turimų žinių apibendrinimą (Žydžiūnaitė, 2017).

Šiame tyrime taikyta atvejo tyrimo strategija, apimanti glaudų, detalų ir išsamų reiškinių tyrinėjimą natūraliame socialiniame kontekste (Swanborn, 2010). Kokybinių tyrimų kontekste ji pabrėžia gilią atskiro reiškinių analizę natūralioje aplinkoje, laikantis tyrimo dalyvių požiūrių (Kardelis, 2002) bei teikia pirmenybę duomenų gilumui, detalumui ir kontekstui, o ne reprezentatyvumui (Given, 2008). Lyginant su kitomis kokybinio tyrimo strategijomis, atvejo tyrimas pasižymi šiomis savybėmis: idiografinė perspektyva (t. y. suprasti konkretų atvejį, atsižvelgiant į jo ypatumus), dėmesys kontekstiniams duomenims, trianguliacija (t. y. atvejų analizei yra naudojami įvairūs duomenų rinkimo ir analizės metodai, kurie padeda išsamiau suprasti tiriamą reiškinį iš skirtingų perspektyvų); laikinumo aspektas, susijęs su tiriamo reiškinio pokyčiais ir raida laike; teorijų kūrimas, patikrini-

mas ar išplėtimas (t. y. išsamiai ištyrus konkretų atvejį, daromos išvalgos apie psichologinius procesus, kurios gali būti formuluojamos kaip hipotezės naujiems tyrimams) (Willig, 2013).

Visų pirma, atvejo tyrimas buvo pasirinktas dėl istorinio ir kultūrinio dalyvių panašumo. Tyrimo dalyviai yra vyresnio amžiaus asmenys, praktikuojantys katalikai. Antra, šiame tyrime giliai ir detalai analizuojami bei aprašomi kelių vyresnio amžiaus asmenų katalikų tikėjimas. Tuo tarpu jis nenagrinėja visos vyresnio amžiaus asmenų populiacijos bei nenaudoja statistinių procedūrų, todėl negalima apibendrinti ir patvirtinti tyrimo išvadų bendrai populiacijai ir kitoms vyresnio amžiaus asmenų grupėms (pvz.: iš kitos religijos ar nepraktikuojančiais savo religinio tikėjimo). Patys tyrėjai pristato galimybę tirti asmens religinį tikėjimą kaip atvejį naudojant metodų trianguliaciją (Keller & Streib, 2013). Trečia, tyrime dalyvavę vyresnio amžiaus asmenys – praktikuojantys katalikai pateikia savo subjektyvią patirtį per asmeninio santykio su religiniu tikėjimu prizmę. Tyrimo naudojamas indukcinis samprotavimo metodas, kurio būdu tyrėja palaiko santykius su tyrimo dalyviais ir asmeniškai išsitraukia aiškindama jų požiūrius ir siekdama atskleisti, kaip katalikų tikėjimas stiprina jų vidinį psichologinį atsparumą.

Darbe taikytas paaiškinamasis atvejo tyrimas, kuris „*viršija pasakojimą ar aprašymą*“ (Bromley, 1986, p. 32). Naudojant kokybinio tyrimo analizės metodus, šie atvejo tyrimai skirti ne tik ištirti ir apibūdinti reiškinius, bet ir paaiškinti ryšius bei sudaryti modelius ar teorijas (Willig, 2013). Siekiant nuodugniai ištirti religinio tikėjimo reiškinį, duomenys buvo analizuojami keliais tyrimo analizės būdais. Tikėjimo raidos struktūrinė, naratyvinė ir turinio analizės yra įtrauktos į tyrimą, kadangi šių trijų analizių taikymas nuodugniau atskleidžia vyresnio amžiaus asmenų religinio tikėjimo reiškinį (Streib, 2005). Šio tyrimo pagrindu sudaryti empirinis ir teorinis modeliai, paaiškinantys vyresnio amžiaus asmenų religinį tikėjimą ir jo reikšmę asmens psichologiniam atsparumui. Tyrimo radiniai suteikia išvalgų apie vyresnio amžiaus asmenų religinį tikėjimą ir psichologinį atsparumą būsimiems tyrimams, kurios gali būti naudojamos kaip hipotezės ir tikrinamos kiekybiniuose tyrimuose.

Kokybinio tyrimo atlikimo procesą formuoja tyrėjo filosofinės prielaidos ir pasaulėžiūra (Creswell, 2007). Iš ontologinės perspektyvos šio tyrimo realybė yra subjektyvi ir įvairio-pa, nes religinis tikėjimas yra tiriamas per vyresnio amžiaus katalikų perspektyvas. Pagal dalyvių pasisakymus tyrėja pateikia temas ir iliustruojančias citatas. Jos parodo skirtingas vyresnio amžiaus asmenų perspektyvas tam, kad būtų gautos vertingos išvalgos apie jų senėjimą ir psichologinį atsparumą. Šiame tyrime vyresnio amžiaus asmenys suprantami kaip pasakotojai, nes jie mąsto, dalinasi prisiminimais, reiškia savo emocijas ir reflektuoja savo istorijas. Jie yra biografinės būtybės (Kenyon & Randall, 1999). Kokybiniam tyrimo svarbios tyrėjo vertybės (Kardelis, 2002), kurios formuoja palankų asmeninį tyrėjos požiūrį į tyrimo dalyvius ir tyrimo objektą bei tuo pačiu skatina juos atsiverti. Pagrindinės vertybės, kurios formuoja tyrimą ir jo rezultatų interpretaciją, yra skatinti vyresnio amžiaus asmens orumą, vertę, pagarbą ir vidinį integralumą.

2.2. Tyrimo dalyviai

Moksliniuose tyrimuose, kuriuose taikoma atvejo strategija, yra analizuojamas mažas tyrimo dalyvių kiekis. Integruojant įvairius tyrimo duomenų rinkimo ir analizės metodus, siekiama atskleisti šių atvejų gilumą ir nuodugnumą (Swanborn, 2010). Atliktuose vyresnio amžiaus asmenų religinio tikėjimo tyrimuose dalyvavo mažas asmenų kiekis (2 – 8 tyrimo dalyviai) (Nahavandi, 1999; Shaw, Gullifer, & Wood, 2016). Nahavandi (1999) tyrime yra pateikti dviejų integruotų vyresnio amžiaus asmenų atvejai iš tikėjimo raidos ir naratyvinės asmenybės raidos perspektyvų. Tokie dviejų atvejų tyrimai nėra dažni pavyzdžiai, tačiau skirtingų tyrimo metodų integracija išryškina išsamų supratimą apie sudėtingą ir daugialypį vyresnio amžiaus asmenų pasaulį ir tikėjimą (Streib, 2005). Šiame tyrime dalyvavo tik 7 asmenys. Jame nebuvo laikomasi siūlymo tirti bent 10 asmenų interviu, pateikto *Tikėjimo raidos tyrimo vadove* (Fowler, Streib, & Keller, 2004), skirtame tirti tikėjimą struktūrine analize. Ši vadovo versija yra pasenusi, o naujausioje vadovo versijoje tokių pasiūlymų neaptikta (Streib & Keller, 2018; Streib & Keller, 2015). Be to, šio darbo tikslas ir klausimai yra skirti išsamiai ištirti religinio tikėjimo reiškinį ir jo reikšmę psichologiniam atsparumui integruojant tris skirtingas tyrimo analizes. Dėl šių priežasčių šiam kokybiniam tyrimui nebuvo taikomas tyrimo imties reprezentatyvumo kriterijus.

Tyrimo dalyviai buvo atrinkti netikimybinės tikslinės atrankos būdu. Pagrindiniai atrankos kriterijai buvo šie: amžius 60-90 metų, religija – Romos katalikai, geros psichinės sveikatos, t.y. gebantys aiškiai kalbėti ir reflektuoti savo patirtis. Sprendimą tirti 60 metų ir vyresnio amžiaus asmenis nulėmė darbo autorės pasirinkimas remtis Pasaulio sveikatos organizacijos pasiūlytu vyresnio amžiaus apibūdinimu (World Health Organization, 2015). Šiame tyrime nebuvo įtraukti asmenys, turintys silpną psichinę sveikatą, kas būtų sukėlę sunkumų bendrauti su tyrėja. Dalyviai buvo surasti ir pakviesti dalyvauti tyrime savarankiškai arba per trečius asmenis, kurie turėjo kontaktą su tyrėja ar dalyviais. Tyrimas buvo vykdomas lietuvių kalba. Su tyrimo dalyviais buvo bendraujama jiems įprastoje aplinkoje ir suprantama kalba.

Apklausti septyni vyresnio amžiaus asmenys: penkios moterys ir du vyrai. Tyrimo dalyvių amžius varijavo nuo 63 iki 88 metų. Du tyrimo dalyviai gyvena didmiestyje, penki – kaime. Visi tyrimų dalyviai turi vaikų bei yra nedirbantys senatvės pensininkai. Religinė subgrupė nurodo, kokiai religinei grupei pats asmuo save priskiria. Tyrimo dalyvių socialinės charakteristikos pateiktos 8 lentelėje.

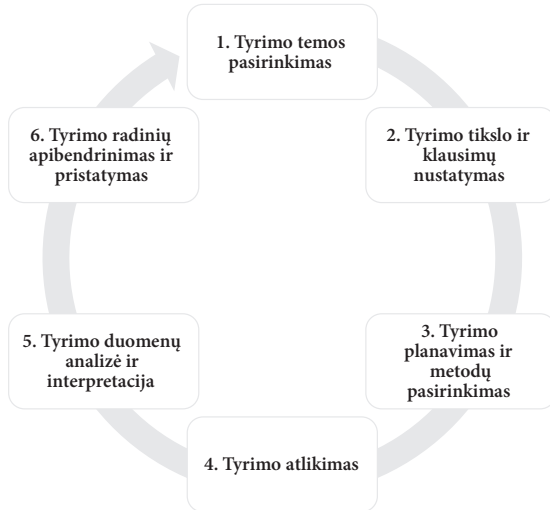
8 lentelė. *Dalyvių sociodemografinės charakteristikos*

Nr.	Dalyvių vardai	Lytis	Gimimo metai	Amžius tyrimo metu	Išsilavinimas	Socialinis statusas	Gyvena	Gyvenamoji vieta	Religinė subgrupė
1.	Anelė	mot.	1953	63	profesinis	našlė	viena	kaimas	Marijos legionio narė
2.	Stefa	mot.	1940	76	spec. vidurinis	našlė	viena	kaimas	Marijos legiono, Gyvojo rožinio grupelės narė
3.	Birutė	mot.	1939	77	profesinis	ištekęjusi	su vyru	kaimas	Marijos legiono narė
4.	Petras	vyr.	1938	78	profesinis	vedęs	su žmona	miestas	nepriklauso jokiai religinei subgrupe; padeda vienuoliams vienuolyne
5.	Jonas	vyr.	1937	79	aukštasis	vedęs	su žmona	kaimas	maldos grupės narys
6.	Morta	mot.	1932	84	aukštasis	ištekęjusi	su vyru	kaimas	buvusi maldos grupelės vadovė
7.	Ona	mot.	1927	88	vidurinis	našlė	su anūku	miestas	Pranciškonų tretininkė

2.3. Tyrimo procedūra

2.3.1. Tyrimo eiga

Tyrimo eigos schema pavaizduota 3 paveiksle.

3 pav. Tyrimo eigos schema

Tyrimas pradėtas 2011 m. pasirinkus pirminę disertacijos *Gyvenimo prasmė senatvėje* temą. Keliant klausimus apie vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo prasmę, tikėjimą ir jų santykį su psichologiniais aspektais, buvo sukonkretinta tyrimo problema, kurios sprendimui pasirinktas atvejo tyrimo metodas, orientuotas į kokybinių duomenų generavimą bei naudojamas indukcinis mastymo būdas. Nuo pat tyrimo pradžios buvo laikomasi tyrimo eigos schemas (žr. 3 paveiksle). Pats tyrimas buvo atliekamas 2015-2016 metais: 2015 m. kovo mėn. su dviem tyrimo dalyviais, 2016 m. gegužės-birželio mėn. su šešiais tyrimo dalyviais. Vienas interviu su tyrimo dalyviu nepavyko ir buvo išimtas iš analizės, nes asmuo nesuprato interviu klausimų ir negebėjo reflektuoti savo patirties. Visiems tyrimo dalyviams buvo išdalinti lankstinukai apie tyrimo eigą (Priedas 1). Iš viso buvo surinkti ir analizuoti septyni interviu. Šie interviu atliekami buvo tyrimo dalyvių namuose, namų kieme ar religinės bendruomenės patalpose. Susitikimas su kiekvienu dalyviu vyko apie 2-2,5 val. Interviu buvo įrašomi diktafonu. Po to garso įrašai buvo transkribuojami, o tyrimo duomenys analizuojami skirtingais analizės metodais. Paskutiniame etape buvo gilnamasi į teorinę mokslinę literatūrą, apibendrinami tyrimo radiniai ir jie pristatomi psichologinio mokslo kontekste.

2.3.2. Tyrimo etika

Kokybinis tyrimo metodas svarbus moksliniams tyrimams, nagrinėjantiems jautrius klausimus ir socialinius kontekstus (Žydzūnaitė & Sabaliauskas, 2017), o ypač religinį tikėjimą (Nolan, Whetten, & Koenig, 2011). Šis tyrimas detaliai analizuoja žmogaus egzistavimo problemas ir čia galima susipažinti su subjektyvia patirtimi ir intymiais gyvenimo aspektais (Brinkmann & Kvale, 2005). Kyla sudėtingų etikos klausimų moksliniuose tyrimuose, susijusiuose su jautriomis temomis (Fahie, 2014), tarp kurių yra vyresnio amžiaus asmenys ir jų religinis (Romos katalikų) tikėjimas. Visų pirma, vyresnio amžiaus asmenys yra viena iš pažeidžiamiausių visuomenės grupių (Centre for Policy on Ageing, 2014). Antra, kultūrinis jautrumas yra etikos ir moralinių klausimų aspektas, kylantis atliekant religinių, dvasinių ar tradicinių įsitikinimų ir praktikų tyrimus (Nolan, Whetten, & Koenig, 2011). Asmenys, tapatinantys save su tam tikra religija, kuri yra ar buvo politiškai persekiojama, gali jaustis nesugebantys laisvai dalyvauti tyrime dėl kultūrinių įsitikinimų ir praktikų, nes bijo susilaukti grėsmės iš visuomenės ar valdžios institucijų (Nolan, Whetten, & Koenig, 2011).

Pagrindiniai etiniai mokslinių tyrimų principai yra pagarba asmenims, geranoriškumas ir teisingumas (Nolan, Whetten, & Koenig, 2011), konfidencialumo ir anonimiškumo užtikrinimas (Willig, 2013). Šiame tyrime moralinės pagarbos asmeniui principo taikymas yra informatyvus sutikimas, apimantis tikslingą informaciją apie tyrimą, jo supratimą ir savanorišką dalyvavimą. Kiekvieno susitikimo metu tyrimo dalyviams buvo pristatoma tyrimo esmė ir jo tikslas. Šie dalyviai buvo supažindinami su tyrimo procedūra, jo konfidencialumu bei galimybe pasitraukti iš jo. Kiekvienas dalyvis raštiškai sutiko dalyvauti tyrime. Šio raštiško susitikimo pavyzdys pateikiamas priede (Priedai 2). Tyrimo dalyvių vardai pakeisti į populiarius vyresnio amžiaus žmonių vardus, o visa informacija, leidžianti nustatyti jų tapatybę, pakeista arba visai neskelbiama. Geranoriškumo principu buvo siekiama apsaugoti tyrimo dalyvių psichinę sveikatą ir orumą nuo bet kokios žalos ar nuostolių su teise pasitraukti iš tyrimo. Teisingumo principas taikomas pabrėžiant lygias galimybes ir suteikiant dalyviui teisę laisvai dalyvauti šiame tyrime. Tyrimo dalyvius sudomino galimybė pasidalinti savo asmeniniu katalikų tikėjimu ir tuo prisidėti prie šio tyrimo. Tyrimo etikos buvo laikomasi ne tik duomenų rinkimo, bet ir duomenų analizės bei aprašymo etapuose. Laikantis etikos principų, užtikrinamas tyrėjo ir tyrimo dalyvių saugumas (Sabaliauskas, 2017) bei pristatomas religinio tikėjimo poveikis asmens pažeidžiamumui ir tolimesniam tobulėjimui (Nolan, Whetten, & Koenig, 2011).

2.3.3. Tyrimo kokybės užtikrinimo būdai

Kokybinio tyrimo procese pripažįstamas subjektyvumas (Willig, 2013), kurį svarbu įvertinti šiame tyrime. Siekiant užtikrinti šio kokybinio tyrimo kokybę, buvo taikyti šie kokybinių tyrimų vertinimo kriterijai: tyrėjo perspektyva, tyrimo dalyvių atranka, autentiškos medžiagos citavimas iš interviu, nuoseklus tyrimo pristatymas ir iškeltų tikslų įvykdymas, patikimumo užtikrinimas (Elliott, Fischer, & Rennie, 1999). Tyrėja pasirinko atvejo tyrimą kaip tinkamiausią būdą išsamiai atskleisti Romos katalikų tikėjimo reiškinį, naudojant tris tyrimo analizės metodus. Darbe nuosekliai pristatyta tyrimo dalyvių atranka ir jos kriterijai.

Patys dalyviai apibūdinti pagal savo sociodemografines charakteristikas, o kiekvienas dalyvis išsamiai aprašomas tyrėjos dienoraštyje. Tyrimo analizė pristatoma nuosekliai pateikiant pagrindinius tyrimo radinius ne tik išskirtomis temomis, bet ir iliustruojami dalyvių interviu citatomis. Tyrimo radiniai apibendrinami lentelėmis, žemėlapiiais ir grafikais. Tyrimo pabaigoje aptariami jo privalumai ir ribotumai. Informacija pateikiama tokiu būdu, kad paskatintų skaitytoją susidomėti šiuo tyrimu bei padėtų suvokti jo esmę ir naudingumą.

Kokybinis tyrėjas turi išugdyti savo žodinius įgūdžius: konceptualizuoti, pateikti tikslus apibūdinimus ir koncentruotis į konkretų pavyzdį tam, kad atskleistų naujas išvalgas apie žmogaus būklę (Brinkmann & Kvale, 2005). Tyrėja mokėsi tyrimo analizės metodų seminaruose, konferencijose, vasaros mokyklose ir stažuotėse, o taip pat stebint daugiau patirties turinčių tyrėjų atliekamas procedūras. Tokiu būdu buvo siekiama padidinti tyrimo duomenų analizės patikimumą. Struktūrinės tyrimo analizės buvo mokomasi stažuotės metu Bielefeld universitete (Vokietija), kur su kitais tyrėjais analizuojami tyrimo dalyvių interviu. Šiame tyrime nebuvo taikomas dviejų nepriklausomų tyrėjų vertinimas apskaičiuojant jų vertinimo sutapimą remiantis Fowler, Streib ir Keller (2004) rekomendacijomis, nes naujausiose vadovų versijose tokio pasiūlymo neaptikta (Streib & Keller, 2018; Streib & Keller, 2015). Nepaisant to, siekiant tyrimo rezultatų validumo, visi dalyvių interviu analizuojami ir aptariami su darbo autorės vadove Prof. J. Sondaite. Diskutuojant buvo priimami konsensusu paremti sprendimai. Tokiu pačiu principu buvo analizuojami du tyrimo dalyvių interviu (Onos ir Petro) stažuotės metu Vokietijoje. Kokybiniai ir naratyvinės analizės metodai buvo gilinami seminaruose: Socialinio tyrėjo mokyklos tarptautiniame vasaros semestro seminare „*Tarpdisciplininė tyrimų metodologijos laboratorija*“ Vytauto Didžiojo universitete 2012.06.26-29; „*Workshop about Narrative Analysis*“ su prof. Ulpukka Isopahkala-Bouret Mykolo Romerio Universitete 2013.01.21-25. Turinio analizė, atlikta su MAXQDA programa, kurios buvo mokomasi Berlyne vykusiuose konferencijos „MAXQDA2018“ seminaruose 2018.02.28-03.02 ir doktorantūros stažuotės pas prof. K. Szadejko metu. Gauti struktūrinės, naratyvinės ir turinio analizės rezultatai buvo pristatyti ir apsvarstyti su kitais tyrėjais.

2.4. Tyrėjos vaidmuo

Kokybinio tyrimo pagrindas yra pažvelgti iš vidaus per individo asmeninį santykį su tuo reiškiniu, o tyrėjo vaidmuo šiame procese yra dalyvauti (Pruskus, 2003). Kokybinio tyrimo klausimai dažnai siejami su asmenine tyrėjo biografija ir socialiniu kontekstu (Žydzūnaitė & Sabaliauskas, 2017). Norint iširti vyresnio amžiaus asmenų religinį tikėjimą, reikia apsvarstyti savo, kaip tyrėjos, vaidmenį.

Asmeninė patirtis. Šios tyrimo temos pasirinkimą paskatino man pačiai iškilę religinio tikėjimo ir gyvenimo prasmės klausimai. Vaikystę praleidau su seneliais, kurie praktikavo savo religinį tikėjimą kasdienybėje. Tai buvo mano tikėjimo užuomazgos, kurios paskui brendo ir religingoje, ir nereligingoje aplinkoje. Mokiausi gimnazijoje, kurioje ugdomos religinės vertybės, buvau aktyviai įsitraukusi į parapijos jaunimo veiklą. Studijuodama universitete išgyvenau egzistencinę tuštumą. Jaučiau, kad gyvenimas ir tikėjimas prarado prasmę. Tuo metu, kaip vėliau supratau, žlugo vaikystėje suformuotas religinis tikėjimas. Šiuo išgyvenimo laikotarpiu pradėjau mąstyti apie prasmės paieškas savo gyvenime. Tuo

pačiu stengiausi praktikuoti katalikų tikėjimą, nors jis buvo tradicinis, paremtas normomis ir beasmenis. Pradėjau studijuoti psichoterapiją. Jos studijos ir praktika buvo apribotos nuo religinių ir dvasinių klausimų. Išmokau racionaliai kritiškai mąstyti ir slėpti savo vidinį tikėjimą. Per tai išgyvenau vidinę sumaištį. Man kildavo klausimas, kodėl dauguma psichologų savo darbe nepalankiai vertina arba neigia religinį tikėjimą, sutelkdami dėmesį tik į asmens jausmus, patirtis, mintis bei individualumą. Kaip švytuoklė svyravau tiek į racionalų požiūrį, pagrįstą mokslu, tiek į intuíciją, paremta tikėjimu. Tai didino vidinį konfliktą, kol atradau šiuos psichologus: K. A. Trimakas, J. Fowler, R. C. Ruemke, J. James, V. E. Franklis, kurie domėjosi dvasine žmogaus prigimtimi ir raida. Pagaliau atradau darną su pačia savimi ir norą siekti naujų gilesnių žinių šioje srityje.

Tyrėjos patirtis. Ankstesniuose mano moksliniuose darbuose buvo nagrinėjami vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės ir gyvenimo prasmės klausimai. Jie skatino giliau domėtis vyresnio amžiaus asmenų vidiniu senėjimu iš jų pačių perspektyvos. Susiformavo požiūris, kad vyresnio amžiaus asmenys yra biografinės būtybės, turinčios savo gyvenimo istoriją ir patirtį. Pagrindinį rūpestį kėlė tai, kas veikia asmenų sėkmingą prisitaikymą senatvėje ir jų psichologinį atsparumą gyvenimo iššūkiams. Kodėl vieni vyresnio amžiaus asmenys yra psichologiškai atsparūs senatvėje, o kiti ne. Klausydamosi praktikuojančių katalikų liudijimų, suvokiau, kad jų religinis tikėjimas – tai veiksnys, kuris padeda jiems tapti atspariems gyvenime. Stebėdama tiek praktikuojančius, tiek nepraktikuojančius savo religinio tikėjimo asmenis, supratau, kad praktikuojantys tikėjimą asmenys skiriasi tarpusavyje, kaip ir nepraktikuojantys. Norėjau giliau suprasti, kokiais aspektais šie praktikuojantys asmenys skiriasi ir kas juos vienija.

Kaip tyrėja suvokiu, kad šiai temai esu šališka savo patirtimi ir nuostatomis. Nepaisant to, kad tikėjimo per savo krikščionišką tradiciją tyrinėjimas yra šališkas, tačiau tai suteikia galimybę formuluoti teisingus klausimus (Wyatt, 2004). Mano palankus požiūris į religinio tikėjimo reiškinį turėjo įtakos tyrimo rezultatams. Man, kaip tyrėjai, renkant ir analizuojant tyrimo duomenis, buvo reikalingas asmenišką ištraukimas. Tai padėjo užmegzti santykį su tyrimo dalyviais ir paskatinti juos atsiverti. Savo pačios religinio tikėjimo pažinimas suteikė smalsumo ir motyvacijos tirti šį reiškinį giliau ir detaliau. Tai skatina toliau gilintis į dvasinę asmens prigimtį, apimančią jo religinį tikėjimą iš psichologinės perspektyvos.

2.4.1. Tyrimo dalyvių apibūdinimas

Naujausiose psichologinėse disertacijose, grįstose kokybinių tyrimų metodologija, pristatoma tyrėjo refleksija apie tyrimo dalyvius (Reches, 2019; Kajokienė, 2014). Kokybiniam tyrime svarbu apsvartyti ne tik tyrėjo vaidmenį, bet plačiau pristatyti tyrimo dalyvius (Willig, 2013). Tai padeda labiau suprasti tyrimo rezultatus ir tirtai tyrimo dalyvių imčiai daryti apibendrintas išvadas. Religinis tikėjimas gali būti viena iš jautrių temų (Nolan, Whetten, & Koenig, 2011), su kuriomis tenka susidurti vyresnio amžiaus asmenims. Žmonės, kurie tapatina save su religija ar tikėjimu, gali skirtingai jaustis tyrimo procese (Nolan, Whetten, & Koenig, 2011). Atsižvelgiant į tyrimo etiką, prasminga yra paminėti tyrimo dalyvių savęs apibūdinimą nagrėjamos temos atžvilgiu. Remiantis Tikėjimo raidos interviu (*Faith development interview*) (Streib & Keller, 2015) tyrimo dalyvių buvo klausama:

„Laikote save religingu, dvasingu, tikinčiu asmeniu ar apibūdintumėte save kitaip? Ką Jums tai reiškia?“

Interviu ir analizės metu tyrimo dalyviai buvo stebimi ir apibūdinami tyrėjos dienoraštyje. Autobiografinis pasakojimas yra susijęs su savastimi ir savireguliacija: gebėjimas kurti nuoseklią ir besitęsiančią savo gyvenimo istoriją padeda formuoti sveiką ir brandų psichosocialinį tapatumą (Keller & Streib, 2013). Reflekcija, kaip gebėjimas daryti išvadas apie savo ir kitų psichines būsenas, gali pasireikšti gyvenimo pasakojimuose bei reikšmingai organizuoja ir prognozuoja šio pasakojimo darną (Köber, Kuhn, Peters, & Habermas, 2019). Be to, pasakojimo darnumas ir sudėtingumas gali būti interpretuojami kaip gyvenimo patirties integracijos ir asmens brandos rodikliai (Keller & Streib, 2013). Todėl tyrėjai siūlo tikėjimo tyrimuose atkreipti dėmesį į reflekciją (jausmų ir santykių supratimą) ir biografiją (Keller & Streib, 2013). Todėl šie tyrimo dalyvių apibūdinimo aspektai padeda atsakyti į tyrimo klausimus. Apklausti asmenys apibūdinti šiais aspektais: pasakojimo darnumas (skirtumas į gyvenimo etapus), kritiškas ir emocinis įvykių vertinimas bei jausmų supratimas (9 lentelė). Šie tyrimo dalyvių apibūdinimo aspektai buvo pasirinkti pagal tyrėjų rekomendacijas (Keller & Streib, 2013).

9 lentelė. *Dalyvių apibūdinimo aspektai ir kriterijai (sudaryta pagal Keller ir Streib (2013))*

Apibūdinimo aspektai	Apibūdinimo kriterijai
Pasakojimo darnumas ir įvykių vertinimas	* Gyvenimo etapai yra, bet nėra susiję; detalės nepateiktos.
	* Gyvenimo etapai silnai sujungti (nurodant nebent metus), nėra chronologinių pasakojimų epizodų, nėra aiškaus pasakojimo.
	* Aiški gyvenimo etapų seka su pasakojimų epizodais, kurie yra tarpusavyje susiję, tačiau nėra įvykių refleksijos ar emocinio vertinimo.
Jausmų supratimas	* Gyvenimo etapai susieti, pasakojimo struktūra yra reflektyvi ir sudėtinga, būdingas emocinis vertinimas.
	* Pasakojime nėra savo ir kito jausmų atpažinimo ir įvardijimo. Išreiškia jausmus interviu metu, bet jų neįvardina.
	* Atpažįsta ir įvardina savo ar kito asmens jausmus.
	* Pripažįsta ir suvokia, kad jausmai gali kisti laiko atžvilgiu.

2.4.1.1. Anelė

ANELĖ, 63 metų moteris, yra našlė ir gyvena viena. Tyrėją su ja supažindino pažįstamos vienuolės. Pokalbio metu sudarė įspūdį, kad moteris simpatiška ir mėgstanti bendrauti. Save apibūdina „tik tikinti“, „religinga labai, tai jau nežinau“, „taip per daug tai ne“, nors „relingas žmogus – jis tikintis“. Moteris prisipažįsta, kad tikėjimas jai daug reiškia, tai padėjo įveikti vyro netektį. Anelė patenkinta savo gyvenimu ir pozityviai vertina kitus asmenis. Moteriai labai svarbus yra bendravimas. Anot jos: „žmonės nesustabarėtų, bendrautų, nepamirštų bendravimo“, o „kito žodis pasakytas geriau negu vaistai kokie“.

Moteris abejojo, kaip atsakyti į klausimus ir išreikšti norimą mintį. Tyrėjai reikėjo pakartoti klausimus ir juos paaiškinti. Anelė neišskiria pagrindinių savo gyvenimo etapų. Jos pasakojimas fragmentuotas. Nurodant laikotarpį ar gyvenimo etapą (jaunystės etapas, rusų laikais) įvykiai pateikiami ne chronologine tvarka ir silpnai siejami tarpusavyje. Dalyvė kritiškai vertina savo patirtis. Moteris šiek tiek supranta savo jausmus. Per savo patirtis ji suvokia santykinį gyvenimo neapibrėžtumą ir jo valdymą.

2.4.1.2. Stefa

STEFA, 76 metų amžiaus moteris, yra našlė ir gyvena viena. Ji bendrauja su vienuolėmis, kurių pagalba sutiko dalyvauti tyrime. Pokalbio metu ji džiugiai dalinasi savo tikėjimu bei gyvenimu. Ji paliko paprastos, smalsios ir pozityvios moters išpūdį. Save apibūdina „*tikinti tai tikrai*“, o „*dvasinga*“ negali savęs vertinti, nes kitas „*iš šono galėtų pasakyti, kaip atrodo*“. Moteris tvirtina, kad „*religingas žmogus neturi būti prietaringas*“. Ji mąsto pozityviai: „*nėra ko čia skystis*“. Interviu metu moteris prašė patarimo dėl religinės praktikos naudojimo. Jai nepatinka pasiūlytos praktikuojamo Rožinio intencijos, o pati nori sugalvoti savo intencijas. Pati rado sprendimą, bet norėjo patitikrinti, ar teisingai elgiasi. Interviu metu moteris jautėsi nepasitikinti savimi, nes neįdomiai kalba ir lygino save su drauge. Pasak Stefos: „*Nesu įdomi jums čia pašnekovė*“, „*būtų įdomu, kad būtų [draugės vardas] buvus*“.

Stefa suprato visus klausimus, į klausimus atsakinėjo tiksliai ir nuoširdžiai. Kritiškai vertino šiuos savo gebėjimus: „*Nemoku atsakinėti*“. Ji neskirsto savo gyvenimo į etapus, tačiau pasakojimas yra aiškus. Moteris emociškai ir kritiškai įvertina įvykius ir patirtis. Įvykiai pateikiami ne chronologine tvarka ir stipriai siejasi tarpusavyje bei su dabartimi. Moteris supranta savo jausmus. Ji turi žinių apie gyvenimo tiesas bei kaip elgtis su jomis. Stefa suvokia savo ir kitų vertybes bei tarpkultūrinius skirtumus. Savo gyvenimą pradeda pasakoti nuo vaikystės pokario metais.

2.4.1.3. Birutė

BIRUTĖ, 77 metų amžiaus moteris, ištekėjusi ir gyvena su sutuoktiniu kaime. Ji bendrauja su vienuolėmis, kurių pagalba sutiko dalyvauti tyrime. Į klausimus atsakinėjo standartiškai ir trumpai. Ji sudarė šmaikščios moters išpūdį. Interviu metu moteris dažnai juokėsi. Save apibūdina „*gal tikinčia*“, tai jai reiškia „*tikėti Jėzumi*“. Moteris lygina save su kitais: „*žmonių yra dvasingesnių*“ ir „*religingesnių nei aš*“. Anot jos, „*nežinau, kurie čia žodžiai [religinga/dvasinga/tikinti] geresni, kuo jie blogesni*“.

Birutė neskirsto savo gyvenimo į etapus. Jos pasakojimas yra aiškus ir pakankamai nuoseklus. Į klausimus atsakinėjo standartiškai ir trumpai. Moteris emociškai vertina įvykius ir patirtis. Įvykiai pateikiami ne chronologine tvarka ir silpnai siejami tarpusavyje bei su dabartimi. Moteris nelabai supranta savo jausmus. Apie savo gyvenimą pradeda pasakoti nuo vaikystės ir karo metų. Po moters interviu buvo apklausiamas jos vyras.

2.4.1.4. Petras

PETRAS, 78 m. amžiaus vyras, susituokęs ir gyvena su žmona mieste. Jis buvo užkalbintas tyrėjos ir pakviestas dalyvauti tyrime be tarpininkų. Vyras sudarė linksmo ir simpatiško asmens įspūdį. Jautėsi atsipalaidavęs ir įsitraukęs į pasakojimą. Jis didžiuojasi savimi ir savo pasiekimais. Pasakodamas dažnai juokėsi. Kreipėsi į tyrėją norėdamas pasitikslinti, ar ji pažįsta pasakojamas vietas, iš kur yra kilusi, tvirtai teigdamas: „*Jūs žinote, jūs turite žinoti apie istoriją, kaip buvo*“. Interviu metu, pirmą kartą matydamas tyrėją, jis atvirai dalinosi savo gyvenimu ir tikėjimu. Save apibūdina ne itin religingą, bet lankantį bažnyčią, švenčiantį Kalėdas ir Velykas. Vyras aktyviai padeda vienuolyne. Be to, jis laikosi nuomonės „*Bez Boga ni do poroga*“ [vert. *nė žingsnio be Dievo*] ir kad „*gyvenimas tęsiasi*“, todėl reikia įveikti visus sunkumus.

Petras neskirsto savo gyvenimo į etapus, bet pasakoja nuosekliai ir aiškiai. Pasakojamus epizodus sieja vieną su kitu, nurodydamas metus ar laikotarpį. Pasakojimas nėra struktūruotas, aiškus ar išbaigtas. Įvykiai yra persipynę ir pateikti ne chronologine tvarka, tačiau yra pasakojimo epizodų, pasižyminčių chronologija. Jis supranta savo jausmus. Vyras emociškai ir kritiškai įvertina save per įvykius bei patirtis.

2.4.1.5. Jonas

JONAS, 79 metų amžiaus vyras, yra vedęs ir gyvena su sutuoktine. Po operacijos jam įdėtas vamzdelis į gerklę, todėl kalbėjo lėtai ir šnpuodamas, bet suprantamai. Jis bendrauja su vienuolėmis, kurių pagalba sutiko dalyvauti tyrime. Jo žmona taip pat dalyvavo šiame tyrime. Vyras save apibūdina tikinčiu, t. y. tikėti Dievu tokiu būdu, kaip mokė tėvai, kunigai, Bažnyčia. Save ir savo tikėjimą lygina su savo sutuoktine ir jos tėvais: „*Mano žmona daugiau gal tiki. Aš mažiau*“.

Jonas išskyrė svarbiausius savo gyvenimo įvykius. Jo pasakojimas yra nuoseklus ir aiškus. Vyras emociškai ir kritiškai įvertina įvykius ir patirtis. Įvykiai pateikiami chronologine tvarka ir stipriai siejami tarpusavyje bei su dabartimi. Apie savo gyvenimą pradeda pasakoti nuo vaikystės, kai tėvas buvo įkalintas politiniais motyvais. Jis neužsimena apie savo jausmus. Vyras mini savo ligas senatvėje, tačiau nekalba apie savo religinį tikėjimą, daugiau orientuojasi į socialinius santykius. Tai kelia prielaidas, kad vyras turi kitas įveikos strategijas, o šio tikėjimo strategija nėra atskleidžiama.

2.4.1.6. Morta

MORTA, 84 metų amžiaus moteris, yra susituokusi ir gyvena su sergančiu sutuoktiniu. Jos specialybė – mokytoja. Moteris kreipėsi į tyrėją „*vaikeli*“. Manomai, ji sutapatino jaunąją tyrėją su savo anūkėmis. Dalyvaudama tyrime dalyvė sutiko padėti tyrėjai, nes anūkėms kažkada buvo reikalinga jos pagalba jų tyrime. Anot jos: „*ir mano mergaitės, anūkytės prašė*“. Ji bendrauja su vienuolėmis, kurių pagalba sutiko dalyvauti tyrime. Interviu metu moteris buvo labai atvira ir atskleidė tai, ko anksčiau niekam nesakė.

Morta buvo sąmoninga, nuosekliai ir aiškiai atsakinėjo į klausimus. Atsispindėjo stereotipinis savęs vertinimas. Moteris vertino save, kad neįdomiai kalba, nes jau „*senelė*“. Labiausiai

tyrėjai įstrigo tai, kad pokalbio metu ji kalbėjo ilgais monologais, skaitė eiles iš atminties. Ji sudarė simpatiškos ir inteligentiškos moters įspūdį. Pati moteris save apibūdino kaip „*tiesmukiška*“, „*negaliu veidmainiauti ir apsimetinėti*“. Save apibūdina „*tikinti*“ ir „*religinga*“. Ji nedaro skirtumo tarp sąvokų: „*jei jis religingas, tai tikintis*“. Visą gyvenimą moteris palaiko santykių su Bažnyčia, religija ir tikėjimu.

Morta išskiria pagrindinius savo gyvenimo etapus: vaikystė, jaunystė, brandos amžius, darbai ir senatvė. Jos pasakojimas sudėtingas. Įvykiai pateikiami ne chronologine tvarka ir stipriai siejami tarpusavyje nurodant laikotarpio ideologiją ir su ja susijusius sunkumus. Gyvenimo etapai susiję tarpusavyje. Moteris kritiškai vertina įvykius. Ji daug žino apie gyvenimo tiesas ir kaip elgtis su jomis. Morta supranta gyvenimo kontekstą, santykius, savo ir kitų vertybių skirtumus. Moteris atpažįsta ir įvardina jausmus bei suvokia, kad jausmai gali kisti laiko atžvilgiu.

2.4.1.7. Ona

ONA, 88 m. amžiaus moteris, noriai dalinasi apie savo gyvenimą ir tikėjimą. Su ja buvo susisiepta ir pakviesta dalyvauti tyrime per pažįstamos rekomendacijas. Interviu vyko jos namuose. Save apibūdino kaip religingą ir „*ne kitaip*“, o savo artimuosius – giliai religingais. Pokalbyje ji išreiškė viltį išgirsti panašių dalinimosi pavyzdžių per radiją. Anot jos: „*dar vis laikiu kada išgirsiu apie save*“, „*negirdžiu...*“ ir „*nebūtinai apie mane, bet tokio lygio*“. Ona teiravosi tyrėjos, ar žemaitiškai supranta, ar žino Žemaitijos kalnus, ar žino *Jėzaus Širdies Intronizacijos knygą* ir pan. Moteris rodė vaikystės ir jaunystės nuotraukas, religines knygas. Ji išreiškė norą, kad tyrėja padėtų suorganizuoti jos tėviškėje Jono Bosko jubiliejų. Pokalbio metu Ona sudarė įspūdį, kad nerimauja ir išgyvena intensyvius jausmus, nors savo jausmų neįvardino interviu metu. Į tyrėją kreipėsi kaip į jaunos kartos atstovę.

Moteris atsakydavo į klausimus trumpai, o ypač sunkiai į klausimus apie asmeninę reikšmę. Ona neišskiria pagrindinių savo gyvenimo etapų. Ji pradeda pasakoti nuo savo tėvo gyvenimo, mini pasaulinius įvykius (Nepriklausomybės paskelbimą, Pirmąjį ir Antrąjį Pasaulinį karą). Po to pereina kalbėti apie savo gyvenimą ir jo įvykius silpnai susiedama vieną su kitu. Moteris pasakoja apie tardymus ir kalinimą sovietiniu laikotarpiu. Dažnai, grįždama į dabartį, lygina šiuolaikinio jaunimo požiūrį su savo patirtimi. Pasakojimas fragmentuotas, mintys dažnai nutrūksta. Ji nelabai supranta savo jausmų. Moteris kritiškai nevertina įvykių ir patirčių.

2.5. Duomenų rinkimo metodai

Siekiant atskleisti religinį tikėjimą psichologiniame atsparumo kontekste per vyresnio amžiaus asmenų perspektyvą, buvo pasirinktas kokybinis pusiau struktūruotas interviu. Duomenys buvo rinkti šiais būdais: Tikėjimo raidos interviu (*Faith development interview*) (Streib & Keller, 2015), stebėjimas ir tyrėjo dienoraštis.

Interviu metu buvo užduoti klausimai pagal Tikėjimo raidos interviu (*Faith development interview*) (Streib & Keller, 2015). Iš autorių buvo gautas sutikimas versti ir naudoti šiuos klausimus tyrimo tikslams. Šių dviejų nepriklausomų vertėjų interviu klausimai buvo

išversti į lietuvių kl., vertimai palyginti tarpusavyje bei padarytas atgalinis vertimas į anglų kl. Pagal autorių pateiktas pastabas, klausimynas pakartotinai pakoreguotas ir taikytas šiame tyrime. Pasirinkimą naudoti šį interviu, renkant duomenis apie vyresnio amžiaus asmenų religinį tikėjimą ir su juo susijusį psichologinį atsparumą, nulėmė keletas priežasčių. Visų pirma, interviu remiasi autobiografiniu požiūriu į tikėjimą, o jo klausimai suteikia erdvės refleksijai apie savo gyvenimą ir egzistencinius klausimus (Keller, Klein, & Streib, 2013). Todėl šis rinkimo būdas atveria galimybę giliai ištirti ne tik religinį tikėjimą, bet jo reikšmę asmeniui ir psichologiniam atsparumui. Antra, autorių nuomone, atlikti tyrimai rodo, kad šis tikėjimo raidos interviu leidžia nustatyti ir tirti tiek psichologinius išteklius, tiek patologines tendencijas, susijusias su tikėjimu (Keller, Klein, & Streib, 2013). Be to, jie rekomenduoja naudoti šį interviu tolimesniuose klinikinės psichologijos tyrimuose bei kaip diagnostikos priemonę psichoterapijoje, pripažįstant tikėjimo svarbą psichikos sveikatai (Keller, Klein, & Streib, 2013).

Tikėjimo raidos klausimyną sudaro šie keturi klausimų blokai (Streib & Keller, 2015):

- **Bendro gyvenimo apžvalga** (ang. kl. *General life review*). Klausimo pavyzdys: „Apmąstydamas savo gyvenimą, išskirkite pagrindinius gyvenimo etapus. Jeigu jūsų gyvenimas būtų knyga – kaip pavadintumėte skirtingus skyrius? Kokius reikšmingus įvykius išsiskirtumėte kaip ypatingai svarbius?“
- **Gyvenimą formuojančių patirčių ir santykių peržvalga** (ang. kl. *Review of life-shaping experiences and relationships*). Klausimo pavyzdys: „Šiuo momentu atkreipkite dėmesį į dabartį: kaip galėtumėte apibūdinti savo tėvus ir dabartinius santykius su jais? Ar kaip nors pasikeitė jūsų suvokimas apie savo tėvus ankstesniais metais? Jeigu taip, kas sukėlė šiuos pokyčius?“
- **Dabartinių vertybių ir įsipareigojimų apibūdinimas** (ang. kl. *Description of present values and commitments*). Klausimo pavyzdys: „Ar jaučiate, kad jūsų gyvenimas prasmingas šiuo metu? Kas suteikia jūsų gyvenimui prasmę?“
- **Religija ir pasaulėžiūra** (ang. kl. *Religion and worldview*). Klausimo pavyzdys: „Ar sutinkate, kad žmogus gyvenime turi tikslą? Jeigu taip, koks yra pagrindinis žmogaus gyvenimo tikslas? Ar mūsų gyvenimas yra suplanuotas, ar esame veikiami jėgos ar jėgų, kurių mes negalime kontroliuoti?“

Pusiau struktūruoto interviu metu tyrėja siekė atskleisti vyresnio amžiaus asmenų požiūrius, užduodama atvirus ir patikslinančius klausimus (*Kaip jūs jautėtės?; Ką jums tai reiškia?*). Be to, ji laikėsi stebėtojos nuostatos, interviu ir analizės metu nuolat reflektuodama savo patirtį tyrėjos dienoraštyje. Tyrėjo dienoraštyje buvo pažymimos tyrėjos pastabos apie tyrimo dalyvių remiantis juos stebint interviu ir tyrimo duomenų analizės metu. Šis metodas leidžia geriau suprasti tyrinėjamo reiškinio svarbą sau, daromas prielaidas bei atskleisti tyrimo dalyvių reakcijas ir pasisakymus iš jų perspektyvos bei gyvenimo kontekste (Cassell & Symon, 2004).

Papildomai tyrimo dalyviams buvo užduoti sociodemografiniai klausimai apie jų amžių, išsilavinimą, socialinę padėtį ir vaikų turėjimą.

Visų tyrimo dalyvių interviu buvo transkribuojami. Teksto transkripcija buvo atlikta dėl šių priežasčių: surinkti žodinius interviu duomenis siekiant geriau suprasti vyresnio asmenų pasisakymus, panaudoti juos analizuojant ir interpretuojant tyrimo rezultatus bei

pateikiant citatas iš vyresnio amžiaus asmenų interviu. Kiekvienas interviu buvo pavadintas pakeistu tyrimo dalyvio vardu. Visi interviu saugomi asmeniniame kompiuteryje, atsarginiame faile internetiniame *OneDrive* faile.

Tyrimo radinių dalyje naudojami šie standartiniai ženklai:

[...] – išimtos interviu dalys;

[anūkei] – tyrėjos komentarai, padedantys suprasti tyrimo dalyvio praleistus žodžius;

(juokiasi) – apibūdina tyrimo dalyvio elgesį;

[Morta] – nurodo tyrimo dalyvio vardą, kurio autentiška medžiaga cituojama, citatos gale;

Nors labai – paryškintos vietos yra tyrimo dalyvių pabrėžiamos.

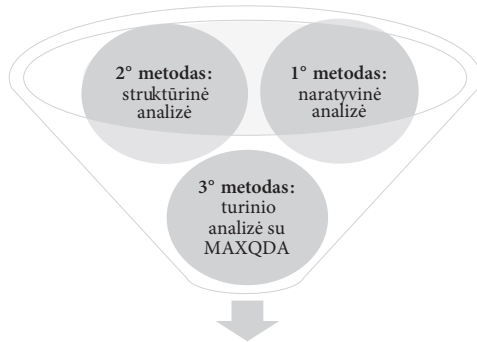
Kokybinė duomenų bazė apima šiuos elementus: 7 interviu, 13 val 40 min garso įrašų trukmė, 78 transkribuoto teksto puslapių (Times New Roman 12p, tarpas tarp eilučių 1), 50711 žodžių.

2.6. Duomenų analizės metodai

Tam, kad būtų atsakyti tyrimo klausimai, vyresnio amžiaus religinis tikėjimas buvo analizuojamas trimis analizės metodais, atsižvelgiant į metodinį pasiūlymą, pagrįstą teorinės tikėjimo raidos kritika ir rekomendacijomis būsimiems tyrimams (Streib, 2001). Dėmesys buvo skiriamas tikėjimo struktūrinei įvairovei, gyvenimo pasakojimui ir tikėjimo turiniui (Streib, 2005). Siūloma taikyti metodologinę struktūros, turinio ir naratyvinės analizių integraciją, kuri išsamiau atskleidžia žmonių religinio tikėjimo įvairovę ir sudėtingumą (Streib, 2005). Tokiu trianguliacijos būdu tyrėjas įtraukia skirtingas perspektyvas į tyrinėjamą reiškinį, siekiant papildomų žinių atsakyti į tyrimo klausimus (Flick, 2018). Tyrimo duomenys buvo analizuojami šiais trimis būdais: struktūrine analize (Streib & Keller, 2015), naratyvine analize (Braun & Clarke, 2006) ir turinio analize (Szadejko & Vellani, 2017) taikant MAXQDA² 2018 programą (4 pav.). Tai buvo atlikta nuosekliai surinktų duomenų skaitymu ir trimis skirtingais duomenų kodavimais.

---

2 MAXQDA, software for qualitative data analysis, 1989-2014, VERBI Software - Consult - Sozialforschung GmbH, Berlin, Germany.

Atskleisti, kaip religinis (Romos katalikų) tikėjimas padeda vyresnio amžiaus asmenims išlikti psichologiškai atspariems.

4 pav. Tyrimo duomenų analizės būdai

1. *Naratyvinė analizė* skirta atsakyti į pirmą tyrimo klausimą, kaip pasireiškia vyresnio amžiaus asmenų religinis (Romos katalikų) tikėjimas jų gyvenimo eigoje (žr. 15 psl.). Asmens pasakojimas – tai turtingas duomenų šaltinis, kurio dėka galima giliau atskleisti tikėjimą, tikėjimo raidą bei jį formuojančius veiksniai (Fowler, Streib, & Keller, 2004). Gyvenimo istorijos rekonstrukcija leidžia atskleisti religinį tikėjimą gyvenimo istorijoje, kuri buvo rekonstruota iš paties dalyvio pasakojimo (Streib, 2005).
2. *Struktūrinė analizė* skirta atsakyti į antrą tyrimo klausimą, kokie religinio (Romos katalikų) tikėjimo tipai būdingi vyresnio amžiaus asmenims. Religinio tikėjimo struktūra yra atskleista tikėjimo tipų grafikuose, kuriuose pavaizduoti tyrimo dalyviams būdingi tikėjimo aspektai. Jų dėka galima daryti išvadas apie asmenų religinio tikėjimo struktūrų turinį, vidinę darną ir prieštaravimus (Streib, 2005).
3. *Turinio analizė su MAXQDA* skirta atsakyti į trečią tyrimo klausimą, kaip vyresnio amžiaus asmenys patiria psichologinį atsparumą religinio (Romos katalikų) tikėjimo kontekste. Šiuo analizės metodu yra atskleistas vyresnio amžiaus asmenų religinis tikėjimas, pagrindiniai religinio tikėjimo panaudojimo būdai, jam būdingi psichologinio atsparumo išteklių bei tuo pagrindu sukurti religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo modeliai. Ši analizė leidžia konceptualizuoti vyresnio amžiaus asmenų religinį tikėjimą ir psichologinį atsparumą bei konceptualiame modelyje susisteminti tarpusavio sutapimo ryšius.

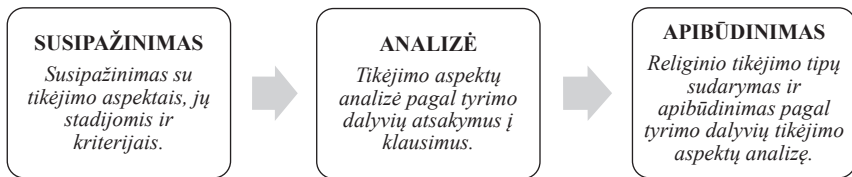
2.6.1. Naratyvinė analizė

Tyrimo taikyta teminė naratyvinė analizė (Riessman, 2005). Naratyvinė analizė skirta ištirti religinį tikėjimą vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo istorijose, kurios buvo rekonstruotos iš pačių dalyvių pasakojimų. Siekiama išanalizuoti biografinius duomenis ir rekonstruoti gyvenimo istoriją, pateikiant svarbiausius gyvenimo etapus, įvykius ir santykius, kurie formavo vyresnio amžiaus katalikų tikėjimą. Naratyvinė analizė buvo sudaryta iš šių žingsnių (Rosenthal, 1993):

1. *Susipažįstama su tyrimo dalyvių interviu duomenimis.* Duomenys nuodugniai ir atidžiai skaitomi kelis kartus. Pasižymimos mintys apie tyrimo dalyvį ir jo gyvenimo istoriją.
2. *Objektyvių faktų ir biografinių duomenų analizė.* Išskiriami, užrašomi bei chronologiškai išdėstomi objektyvūs faktai ir biografiniai duomenys gyvenimo istorijoje.
3. *Teminė analizė.* Teminės analizės būdu buvo išskirtos pagrindinės temos, kurios formavo vyresnio amžiaus asmenų religinį tikėjimą gyvenimo eigoje. Tai buvo atlikta pagal teminę analizę (Braun & Clarke, 2006):
  - *Kuriami pradiniai kodai.* Sistemingai koduojami ir lyginami užkoduoti duomenys.
  - *Ieškomos aktualios temos* klasifikuojant kodus į temas.
  - *Peržvelgiamos temos,* ar jos apibūdina užkoduotus duomenis, ar atspindi rekonstruotai gyvenimo istorijai priklausančias temas.
  - *Temos apibrėžiamos ir pavadinamos.* Patikslinama kiekviena tema ir jos apibūdinimas, kurį pateikia analizė. Kuriami aiškūs ir apibrėžti temų pavadinimai.
4. *Gyvenimo istorijos rekonstrukcija.* Jos metu atkuriami gyvenimo istorija, atsižvelgiant į objektyvių biografinių duomenų ir gyvenimo patirčių seką.
5. *Peržvelgiama ir apmąstoma kiekviena gyvenimo istorija ir jos kontekstas.* Tyrėja pažymi savo įžvalgas: kuo pasižymi ši gyvenimo istorija ir kuo ypatingas asmens religingas tikėjimas.
6. *Gyvenimo istorijos yra palyginamos tarpusavyje.* Apibendrinamos išskirtos temos ir potėmės geriausiai iliustruojančios tyrimo dalyvių religinį tikėjimą jų gyvenimo eigoje.
7. *Parengiama ataskaita.* Pristatomos išskirtos temos ir potėmės bei iliustruojamas tyrimo dalyvių pasisakymais, pristatomas istorinių ir asmeninių įvykių poveikis tyrimo dalyvių religiniam tikėjimui.

2.6.2. Struktūrinė analizė

Vyresnio amžiaus asmenims būdingi religinio tikėjimo tipai pagal tikėjimo raidą buvo nustatyti naudojant struktūrinės analizės metodą. Ši analizė yra atlikta pagal Tikėjimo raidos tyrimų vadovą (*Manual for Faith Development Research*), kuriame nurodyti analizuojami tikėjimo aspektai ir jų vertinimo kriterijai (Streib & Keller, 2015; Fowler, Streib, & Keller, 2004). Esminis struktūrinės analizės aspektas yra mokėti mąstyti struktūromis, kurios yra pažintiniai ir emociniai modeliai, kurių turinys yra suprantamas ir vertinamas (Streib & Keller, 2015). Jos atspindi prasmų kūrimą (*meaning-making*). Šios prasmų kūrimo struktūros nėra akivaizdžios ir pastebimos tiesiogiai, todėl nustatomos intuityviai analizuojant interviu atsakymus. Tikėjimo aspektai atkleidžia būdus, kuriais yra kuriamos prasmės konkreitiems interviu klausimams (žr. 6 lentelė). Šis prasmės kūrimo procesas gali skirtis kiekvienam asmeniui priklausomai nuo tikėjimo aspekto ir tikėjimo raida. Struktūrinė analizė buvo atlikta šiais etapais: susipažinimas, analizė ir apibūdinimas. Struktūrinės analizės schema pavaizduota 5 paveiksle.

5 pav. Struktūrinės analizės schema

I. SUSIPAŽINIMAS. Nuodugnai susipažinta su pagrindiniais tikėjimo aspektais, jų raidos stadijomis ir kriterijais, pateiktais Tikėjimo raidos tyrimų vadove (Streib & Keller, 2015). Analizuojami šie pagrindiniai tikėjimo aspektai: perspektyvos suvokimas, socialinis horizontas, moralė, autoritetai, pasaulio darna ir simbolių funkcija (8 lentelė). Kiekvienam tikėjimo aspektui yra priskirti skirtingi interviu klausimai, kurių pavadinimai pateikti prielaidose (žr. Priedai 3). Tyrėja susipažino su tyrimo dalyvių atsakymais į interviu klausimus.

9 lentelė. Tyrime analizuoti tikėjimo aspektai ir jų apibūdinimai sudaryta autorės pagal Streib & Keller, 2015

Tikėjimo aspekto pavadinimas	Apibūdinimas	Vertinimo kriterijai
Perspektyvos suvokimas	Apibūdina, kaip asmuo atskleidžia savo ir kito vidinius išgyvenimus, kaip suvokia savo mintis, jausmus ir vidines būsenas, kaip mąsto apie kitus žmones ir jų įtaką savo gyvenimui, kaip jis suvokia tarpusavio santykius ir pokyčius santykiuose, kas sukelia tuos pokyčius – pats asmuo, kitas asmuo ar tarpusavio sąveika.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Asmuo dar nesupranta, kad yra kitų supratimas, nesidalina savo perspektyva, o tik tai, kas yra (kaip supranta vaikas). 2. Paprasta perspektyva, kuri pripažįsta kitų nuomones, bet daugiausia dėmesio skiria fiziniams, priešasties-pasekmės santykiams ir išorinei išvaizdai. 3. Abipusė tarpasmeninė perspektyva, kuri suvokia asmens vidinį pasaulį ir susijęs su socialiniais vaidmenimis dažnai netiesioginiu būdu. 4. Trečiosios šalies/asmens perspektyva, kuri remiasi sistemos ar ideologijos forma, aiškiai formuoja ir pagrindžia galimas nuomones. 5. Sąmoninga ir konceptuali perspektyva, kuri atsižvelgia į tai, kad visa patirtis yra kintanti, ir atspindi skirtingą perspektyvą iš savo paties pozicijos.

Tikėjimo aspekto pavadinimas	Apibūdinimas	Vertinimo kriterijai
Socialinis horizontas	Atskleidžia reikšmingus santykius ir grupes, kaip asmuo mato savo socialinį gyvenimą, kuriame funkcionuoja, kaip šie socialiniai ryšiai susiję su platesniu socialiniu horizontu. Jis nurodo, kiek platus ar siauras yra socialinis pasaulis, kokie žmonės jam yra artimi, o kokie asmenys lieka jam svetimi.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Nėra skirtumo tarp savęs ir kitų. 2. Panašumas į save šeimos, etinės, rasinės, socialinės klasės ir religijos požiūriu. 3. Šeimos ir grupių nariai, su kuriais asmuo turi emocinių ryšių ir tarpasmeninių santykių. 4. Grupės, kurios ideologiškai patikimos. 5. Atvirumas kitų tradicijų ir išorinių grupių tiesoms ir tradicijoms.
Moralė	Apibūdina, kaip asmuo suvokia savo moralę, moralines problemas, kokius moralinius reikalavimus kelia ir kokius sprendimus priima.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Bausmė ir atlygis, kur asmuo suinteresuotas išvengti bausmės ir gauti atlygį. 2. Instrumentinis hedonizmas, kur asmuo orientuojasi į abipusių mainus. 3. Tarpasmeniniai lūkesčiai ir atitikimas, kur asmuo siekia kitų patvirtinimo. 4. Socialinė perspektyva, kuri grindžiama visuomenėje priimtais įstatymais, atspindi reliatyvizmą ar socialine klase paremtą universalizmą. Asmuo susirūpinęs socialine sistema, nes ji suteikia saugumą ir tapatumą. 5. Univervalūs principai, kurie paremti aukštesniais, nei visuomenėje pripažįstami įsakymai, moralės principais ir etika; asmuo geba kritiškai įvertinti savo moralinę sistemą ir ja vadovujasi.

Tikėjimo aspekto pavadinimas	Apibūdinimas	Vertinimo kriterijai
Autoriteto lokusas	Atskleidžia asmeniui svarbius autoritetus. Jis atsako į klausimus, kaip autoritetai pasirenkami, kokie tarpusavio santykiai yra tarp asmens ir autoriteto, kam jaučiasi jis atsakingas – vidiniam ar išoriniam autoritetui.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Autoritetas yra išorinis ir konkretus. santykis su autoritetais paprastai pagrįstas priklausomybe nuo pirminių globėjų, noro išlaikyti šiuos santykius ir išvengti bausmės. 2. Absolutumas ir ortodoksija yra pagrindinės autoriteto savybės. 3. Autoriteto pritarimas yra numanomas per tarpasmenines vertybes, kurios sutampa su socialine grupe, su kuria asmuo susitapatina. Asmuo atspindi pasitikėjimą socialiai patvirtintais asmenimis ir autoritetais. 4. Autoritetas yra internalizuotas ir paremtas savarankiškai įvertinta ideologine perspektyva. 5. Teisingumo autoritetas kyla iš universalių principų (įvairiapusės) perspektyvos.
Pasaulio darna	Apibūdina žmogaus suvokimą apie pasaulį ir savo paties egzistavimą, t. y. ką šios patirtys reiškia asmeniui, kaip jos yra susiejamos gyvenimo kontekste ir kaip jis suvokia pasaulio darną.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Pasaulis yra suvokiamas dalinai fantazijoje ir tikrovėje, bet nėra aiškaus jo atskyrimo. 2. Apibūdina įvykius pasakojimo forma, susieja įvykius laiko ir erdvės požiūriu ir apibūdina loginius ryšius tarp objektų ir įvykių. Asmuo betarpiškai pasakoja apie įvykius. 3. Formuoja numanomą sistemą, kuri apibūdina tradicinių vertybių ir požiūrių sintezę. Tai nėra aiški ir kritiškai įvertinta idėjų apie realybę sistema. 4. Supranta savo pasaulėžiūrą kaip aiškią sistemą ir susirūpinęs, ar ši sistema yra nuosekli, darni ir išsami (kritiškai vertinama). 5. Pasaulėžiūra atspindi daugiasluoksnę ir sudėtingą tikrovę, patvirtina šią įvairiapusišką tikrovę ir sujungia tikrovės elementus tiesos ir visapusiškumo labui.

Tikėjimo aspekto pavadinimas	Apibūdinimas	Vertinimo kriterijai
Simbolių funkcija	Apibūdina, kaip asmuo supranta, interpretuoja simbolius, kokias jų vertę, prasmę ir įvaizdis.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Simboliai suvokiami kaip tikri, neatskiriant nuo tikrovės ir fantazijos (pvz. „tarsi kaip“/„įsivaizduoja“/„tiki“). Simbolius supranta kaip stebuklingų galių šaltinius. 2. Suvokia skirtumą tarp simbolio ir jį atspindinčio dalyko. Simboliai paprastai interpretuojami pažodžiui ir vienareikšmiškai. 3. Orientuojasi į simbolių galią sukelti jausmus ir emocijas, neatspindi idėjų ar sąvokų; simboliai interpretuojami tradiciškai ir orientuojasi į tarpasmenines simbolio savybes, kurios stipriai paveiktos patikimų autoritetų, socialinės grupės arba tradicinių normų. 4. Simbolius supranta kaip sąvokas ar idėjas. Jų aiškinimas yra tikslus, konkretus ir supaprastintas, dažnai jie atspindi pasirinktą ideologiją ar pasaulėžiūrą. 5. Atskleidžia įvairias simbolių reikšmes, kurios nėra susiaurinamos iki vienos reikšmės; atsižvelgia į simbolio interpretavimo istoriją. Asmuo pripažįsta simbolių laiko, vietos ir jų interpretacijos kintamumą.

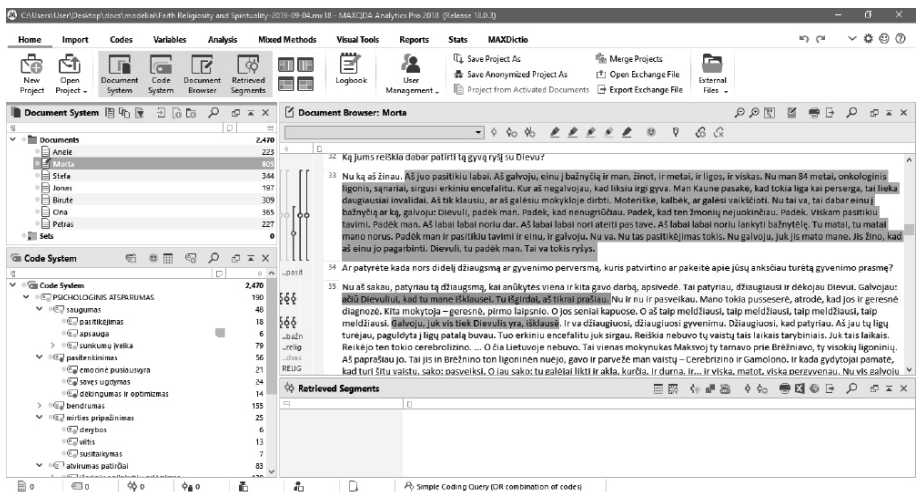
II. ANALIZĖ. Skirtingi tikėjimo aspektai buvo analizuojami remiantis tikėjimo raidos tyrimų vadovu (Streib & Keller, 2015). Buvo atlikta kokybinė tikėjimo aspektų analizė pagal tyrimo dalyvių atsakymus į klausimus. Visų pirma, tyrimo dalyvių atsakymai į užduotus klausimus, kurie atspindėjo skirtingus tikėjimo aspektus, buvo vertinami pagal skirtingus tikėjimo aspektų vertinimo kriterijus (žr. 6 lentelė). Kiekvienas tikėjimo aspektas yra apibūdinamas kokybiškai, kokios šio aspekto savybės yra būdingos tyrimo dalyviui. Tuo pačiu, kiekvienas tikėjimo aspektas vertinamas tuo balu (1-5 balais), kuris labiausiai atitinko dalyvių atsakymus, pagal pateiktus kriterijus. Pagal tikėjimo aspektus įvertinus kiekvieno klausimo atsakymą, yra apskaičiuotos vidutinės reikšmės skirtingiems tikėjimo aspektams atskirai, kurios pavaizduojamos grafikuose (žr. 8-10 pav.). Tam tikslui brėžiama skritulinė diagrama. Toks tikėjimo aspektų pavaizdavimas atspindi tyrimo dalyvių tikėjimo raidą ir tikėjimo aspektų raidos stadijas. Pagal visų tikėjimų aspektų vertinimus apskaičiuojama

vidutinė reikšmė, kuri apibūdina tyrimo dalyviui būdingą religinio tikėjimo stadiją. Išnagrinėjus visus tikėjimo aspektus tyrimo dalyviui, analizuojami kiti tyrimo dalyvių interviu tokia pačia seka.

III. APIBŪDINIMAS. Išanalizavus visus tyrimo dalyvio interviu pagal tikėjimo aspektus, žvelgiama į kiekvieno dalyvio tikėjimo aspektus, ieškoma bendrumų ir skirtumų, apibūdinančių jų religinį tikėjimą. Tyrimo dalyvių religinio tikėjimas ir tikėjimo aspektų apibūdinimai lyginami tarpusavyje. Pagal tyrimo dalyvių tikėjimo aspektų panašumus ir skirtumus, jų apibūdinimus ir tikėjimo stadijas nustatyti trys religinio tikėjimo tipai. Šie tipai yra apibūdinami bei pateikiamos autentiškos citatos iš tyrimo dalyvių interviu. Jiems būdingi tikėjimo aspektai pavaizduoti grafikuose (8-10 pav.).

2.6.3. Turinio analizė

Turinio analizė skirta atskleisti religinį tikėjimą ir jam būdingus psichologinio atsparumo išteklius iš vyresnio amžiaus asmenų perspektyvos. Tuo pagrindu sukurti empirinis ir teorinis religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo modeliai.

6 pav. MAXQDA programos ekrano vaizdo pavyzdys

Ši duomenų turinio analizė (Szadejko & Vellani, 2017) atlikta taikiant MAXQDA³ 2018 programą. MAXQDA programos ekrano vaizdo pavyzdys pateiktas 6 paveiksle. Transkribuoti tekstai buvo įterpti į MAXQDA *Analitics Pro 2018 (Computer Assisted Qualitative Data Analysis Software)* kokybinių duomenų analizės programinę įrangą. Sprendimas naudoti šią programinę įrangą duomenų apdorojimo etape buvo sąlygotas poreikio tiriamąjį

3 MAXQDA, software for qualitative data analysis, 1989-2014, VERBI Software - Consult - Sozialforschung GmbH, Berlin, Germany.

darbą padaryti efektyvesniu. Ši programa leidžia sistemingai tvarkyti turimus duomenis, taip palengvindama analizės procesą. MAXQDA programinės įrangos pagalba galima atlikti kokybinę transkribuotų tekstų analizę pagal indukcinį metodą, t. y. proceso, prasidedančio nuo atskirų kodų atsiradimo pačiame tekste iki suformuotų temų ir subtemų.

Analizė buvo atlieka indukcinio būdu: atviras kodavimas, ašinis kodavimas ir atrankinis kodavimas (Szadejko & Vellani, 2017). Pirmame etape buvo atliktas atviras interviu kodavimas. Atviras kodavimas yra analitinis procesas, kurio metu buvo nustatytos tekste išdėstytos sąvokos, t. y. kodai. Tai pirmas žingsnis konceptualizavimui. Duomenys, suskirstyti į prasmų vienetus, analizuojami ir ženklinami, t. y. koduojami. Kai kuriems kodams buvo priskirti pavadinimai arba paimti tiesiai iš analizuojamo teksto (*in vivo* kodai). Išskiriami kodai, kylantys iš paties teksto ir palaipsniui jungiami į bendresnes sąvokas, temas ir subtemas. Antrame etape buvo atliktas ašinis kodavimas. Jo metu formavosi įvairios temos ir sąvokos bei nustatomi įvairūs ryšiai tarp jų. Turinio analizė suteikia proga tam pačiam interviu vienetui suteikti kelis kodus. Tikslas yra rekonstruoti juos platesniais ir bendresniais aspektais, paaiškinti temų ir sąvokų santykius. Trečiame etape atliktas atrankinis kodavimas, reikalaujantis didžiausios abstrakcijos analizės. Jo metu išsigrnyntos dvi svarbiausios šio darbo kategorijos. Viena kategorija pavadinta kaip religinis tikėjimas, kuriai priskirtos temos susijusios su asmens dvasingumu, religingumu bei tikėjimu (apibrėžimai žr. 9 psl.). Kita kategorija konceptualizuota kaip psichologinis atsparumas. Jai priskirtos temos, atskleidžiančios psichologinius aspektus religinio tikėjimo kontekste, kurie apima teigiamą žmogaus funkcionavimą iššūkių akivaizdoje ir vidinių išteklių panaudojimą įveikiant gyvenimo sunkumus, teigiamai prisitaikyti, išlaikyti stabilią psichologinę būseną, išgyventi patirtis ir teigiamas emocijas. Analizės metu **išskirti kodai pavaizduoti kodų sistemos medyje (ang. coding tree)** (žr. Priedai 4). Šiame etape gauti tyrimo rezultatai pateikiami koncepciniais žemėlapiais (11-12 pav.), kurie integruoja ir sistemingai atspindi išskirtas temas ir subtemas, atsiradusias iš teksto. Naudojant MAXQDA programos *temos – subtemos – segmentų* modelio (angl. *Code-Subcodes-Segments Model*) funkciją, buvo vizualiai pavaizduoti duomenys (VERBI GmbH, 2018). Paskutiniame turinio analizės etape išskirti pagrindiniai religinio tikėjimo panaudojimo būdai (13 pav.). MAXQDA programa leidžia kurti empirinius modelius pavaizduojant tarpusavio temų ir subtemų sutapimo dažnumą tyrimo dalyvių imtyje. Tam tikslui buvo panaudota *temų teorijos modelio* (angl. *Code Theory Model*) funkcija (VERBI GmbH, 2018). Pasinaudojant išskirtomis temomis ir subtemomis bei tarpusavio ryšiais, suformuotas empirinis religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo modelis (13 pav.). Programos sudarytuose paveikluose pateikiamos dažniausiai tarpusavyje susijusios temos ir subtemos tyrimo dalyvių imtyje (14-18 pav.). Linijų platumas atspindi tarpusavio sutapimų dažnumą. Kuo storesnė linija, tuo išskirtos temos ir subtemos dažniau sutampa imtyje. Pasirinktos ir pavaizduotos žemėlapiuose storiausios linijos, apibūdinančios didžiausius sutapimus. Turinio analizės radinių pagrindu sukurtas teorinis modelis, paaiškinantis vyresnio amžiaus asmenų psichologinį atsparumą religinio tikėjimo kontekste (19 pav.).

3. TYRIMO RADINIAI

Šiame skyriuje yra pristatomi tyrimo radiniai, gauti analizuojant trimis tyrimo būdais, kurių bendras tikslas yra atskleisti, kaip religinis (Romos katalikų) tikėjimas padeda vyresnio amžiaus asmeniui išlikti psichologiškai atspariam. Analizuojant vyresnio amžiaus katalikų tikėjimą, išskirtos dvi asmenų grupės pagal jų religingumo laipsnį: religingi ir dalinai religingi. Religingi asmenys apibūdina save kaip religingus ir tikinčius, nematantys skirtumo tarp šių sąvokų. Jų tikėjimas susijęs ir integruotas su Romos katalikų tikėjimo skelbiamomis tiesomis ir praktikomis. Dalinai religingi apibūdina save kaip tikinčius, jie mato skirtumą tarp šių sąvokų. Nors Romos katalikų tikėjimas kaip religinė institucija atlieka svarbų vaidmenį jų kasdieniniame gyvenime, tačiau jie nevisiškai sutinka „*būti religingi*“. Religingi tyrimo dalyviai yra Ona ir Morta, dalinai religingi – Anelė, Birutė, Petras, Jonas, Stefa.

3.1. Vyresnio amžiaus asmenų religinis tikėjimas jų gyvenimo perspektyvoje

Siekiant atsakyti į tyrimo klausimą, kaip religinis tikėjimas pasireiškia vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo eigoje, buvo atlikta naratyvinė analizė. Išanalizavus vyresnio amžiaus asmenų istorijas išskirtos pagrindinės religinio tikėjimo temos: vaikystėje bei vėlesniame gyvenime. Religinio tikėjimo raiška tarp tyrimo dalyvių skirtinguose amžiaus tarpsniuose pateikta 10 lentelėje. Šioje lentelėje pateiktas ženklas „*“ reiškia, kad tyrimo analizės metu nustatytos Romos katalikų tikėjimo apraiškos tam tikru amžiaus tarpsniu.

10 lentelė. Religinio tikėjimo raiška gyvenimo eigoje ir tikėjimo pobūdis tarp tyrimo dalyvių

Nr.	Dalyvių vardai	Amžiaus tarpsniai				Religinio tikėjimo pobūdis
		Vaikystė	Jaunystė	Vidutinis amžius	Vyresnis amžius	
1.	Anelė	*	apleistas	atrastas	*	banguojantis, apleistas, atrastas
2.	Stefa	*	apleistas	atrastas	*	banguojantis, apleistas, atrastas
3.	Birutė	*	*	*	*	stabilus
4.	Petras	*	paslėptas	paslėptas	atrastas	banguojantis, paslėptas, atrastas
5.	Jonas	*	apleistas	atrastas	*	banguojantis, apleistas, atrastas

Nr.	Dalyvių vardai	Amžiaus tarpniai				Religinio tikėjimo pobūdis
		Vaikystė	Jaunystė	Vidutinis amžius	Vyresnis amžius	
6.	Morta	*	*	*	*	stabilus
7.	Ona	*	*	*	*	stabilus

Religinio tikėjimo pobūdis vėlesniame gyvenime pagal tyrimo dalyvių religingumo laipsnį išskirtas 11 lentelėje.

11 lentelė. Religinio tikėjimo pobūdis vėlesniame gyvenime tarp vyresnio amžiaus asmenų

Religingumo laipsnis	Vėlesniame gyvenime		
	stabilus	banguojantis	
		apleistas	paslėptas
Religingi	Ona, Morta		
Dalinai religingi	Birutė	Anelė, Jonas, Stefa	Petras, Anelė, Petras, Jonas, Stefa

3.1.1. Religinis tikėjimas vaikystėje

Naratyvinės analizės metu buvo nustatyta, kad visiems tyrimo dalyviams būdingas tikėjimas vaikystėje, kurį puoselėjo jų tėvai bei mokytojai, vienuolės, kunigai, su kuriais artimieji bendravo. Vyresnio amžiaus asmenų religinio tikėjimo pagrindas slypi vaikystėje:

„[Maldą] turbūt iš vaikystės perėmiau. [...] Nuo pat gimimo“ [Petras];

„Pas mus tokia buvo tvarka. [...] Turėjom mišias išklausyti, pasninkai visi buvo. [...] Jau nuo septynerių metų buvo. (tyla) Mums bažnyčia buvo aštuoni kilometrai. [...] Paprastai važiuodavom visi, vienas namuose lieka prie gyvulių. [...] Ne tik sekmadienis šventas, bet ir pirmas penktadienis“ [Ona];

„Iš vaikystės mes matėm, ką mūsų tėvai darė. [...] Kunigus sodino į kalėjimą dėl tikėjimo. Tai žinios buvo labai kuklios, [...] tos žinios buvo pradinės“ [Stefa];

„Visą laiką ir gegužinės pamaldos [...] iš vaikystės, iš jaunystės“ [Morta].

Ona buvo ugdoma per religines praktikas ir švietimą šeimoje, bendruomenėje ir mokykloje. Jos tikėjimą formavo šeima, priklausiusi Pranciškonų tretininkų bendruomenei, kunigai, katalikiška lietuviška literatūra ir mokykla: „Na, žinoma, visa mūsų šeima buvo tretininkai...“; „per didžiausias šventes mūsų šeima buvo pasiaukojusi Jėzaus širdžiai“. Ypač ryškų poveikį jai darė jos tėvo pavyzdys: „Mums buvo pavyzdys tikrai tėtis. Tik šeima. [...] (tyla, atnešė nuotraukas). [...] [Dabartiniai vaikai] nenori į bažnyčią eiti. Pas mus čia nebuvo tokios kalbos. Tokios minties nebuvo. Taigi sekmadienio rytas ir visi žinom, kad [...] šventė, kad sekmadienis. [...] Kunigai pasitaikydavo, kad neatvažiuodavo“ [Ona].

Anelė perėmė iš tėvų požiūrį į bažnyčią: „*ir mama, ir tėtė nebuvo atitolę nuo bažnyčios. [...] Mes eidavom kiekvieną kartą bažnyčioje [į bažnyčią] [...] sekmadieniais tai visą laiką*“.

Petro pirmieji prisiminimai susiję su tėvais ir ėjimu iš bažnyčios vaikystėje: „*kai mes iš bažnyčios ėjom. [...] Trys ar keturi metukai man buvo. [...] Kaip filmą aš matau, kaip ta kepurė nukrito, nunešė vėjas ir pradėjau bliauti. [...] Tėtis mane nešė ant rankų. Mama šalia ėjo. Mums 0,5 km reikėjo į bažnyčią eiti. Gavau aš ten krikštą*“. Vyras perėmė iš tėvų moralines vertybes ir maldos praktikas: „*[Tėveliai] irgi buvo religingi, į bažnyčią vaikščiojo. [...] Sąžiningi tokie*“ [Petras].

Birutė pasakoja savo tikėjimo praktikas šeimoje ir už jos ribų: „*Meldėsi, žmonės tai meldėsi. Ten laukuose apkasai buvo. Tai žmonės meldėsi, o namuose mano tėvai labai pamaldūs*“. Jos religiniam tikėjimui darė įtaką tėvo autoritetas: „*Skambina mišioms ir tėvas sako: einam bažnyčion. O aš nenoriu. [juokiasi] [...] aš turiu eiti, aš turiu klausyti. [juokiasi]*“ [Birutė].

Jono tikėjimas formavosi vaikystėje per religinį ugdymą, kurį gavo iš savo vyresnės sesers: „*Jeigu tiki į Dievą, [...] viskas priklauso, kaip [...] mokė kunigai, kaip moko tėvai, kaip mokė prie Komunijos pirmos einant. [...] Mano sesuo mokino mus [...] Ji juk vyresnė už mane*“.

Stefos religinį tikėjimą ugdė tėvai, mokykla ir bažnyčia. Ji pasakoja: „*pagal tradiciją taip sekėme, [...] netingėjome nueiti tuos 9 km į bažnyčią iš čia nedidelės būdamos ir paauglės būdamos, ir per sniegą*“ [Stefa]. Moters neprietaringam tikėjimo supratimui turėjo įtakos tėvo požiūris ir santykis su kunigu vaikystėje: „*Nebuvo jokių prietarų, kad tu ten per slenkstį nesisveikink ar kažką. [...] Tai gal tėvuko nuopelnas. Labai bendravo su tokiu kunigu [...] mano tėvai ten gyveno, kada statė [vietovės pavadinimas] bažnyčią. [...] Irgi didelis pliusas mano gyvenime turbūt, aš jį atsimenu, žinoma, jis mane glostė ir laimino, jis gydė žmones žolelėmis. [...] Mano tėvukas visokių žinių pasisėmė iš to kunigo bebendraudamas, kai vežiojo jį, kai dirbo. [...] Turbūt ir tikėjimo [...] Skaitau, tai toks dvasinis ryšys*“. Reikšmingą pėdsaką jos gyvenime paliko pirmieji mokytojai: „*Visą gyvenimą labai geri žmonės ir tie mokytojai seniau buvo tokie dvasingesni. [...] mano pirminiai mokytojai buvo labai jau geri*“ [Stefa].

Mortos religinis tikėjimas formavosi vaikystėje per tėvų pavyzdį: „*[Tėvelis] labai geras žmogus. Labai tikintis. Mus mažiukus imdavo į bažnyčią. Visi keturi buvom [...] Visus aprengdavo, sustatydavo, išsprausdavo ir visi į bažnytelę. [...] Labai tokioj oazėj augau. Nu tas gerumas, nepaprastas gerumas sklido šeimoje nuo vaikystės*“. Mortos mamos gerumas, atlaidumas ir jos elgesys liudijo religinį tikėjimą bei taip perduodamos moralinės vertybės: „*O mama nuostabiai gera buvo. [...] nepaprastai gera širdelė buvo. Vokiečių laikais buvo tie belaisviai. Ruses su vaikais mažais priėmė ir valgyti, [...] sykiu prie vieno stalo. [...] Aš labai daug iš jos mokausi. [...] ji sakydavo: vaikeli, aš jai atleidžiu. Jei aš neatleisiu, tai man Dievas neatleis. [...] neišpasakytas gerumas, atlaidumas [...] gal ir su genais jau gavau to gerumo, [...] iš šeimos daug atsinešiau. [...] mačiau, taip mama dirbo. [...] Išvažiuojam. [...] Man rodos, kad dabar matau, stovi prie darželio, ranka mojuoja, kol mes išnyksim iš horizonto, išnyksim. Nu tas šiltumo jausmas. Tas meilės jausmas. Labai giliai vis tiek lieka širdyje*“ [Morta].

Religinio tikėjimo pagrindas slypi vaikystėje, kuris suteikia saugumą ir teigiamą santykį su katalikų tikėjimu per artimųjų pavyzdį. Visų tyrimo dalyvių religinio tikėjimo užuomazgos formavosi vaikystėje, tačiau turėjo skirtingas raiškos tendencijas gyvenimo eigoje.

3.1.2. Religinis tikėjimas vėlesniame gyvenime

Analizės metu išskirta tema *Religinis tikėjimas vėlesniame gyvenime* atspindi vyresnio amžiaus asmenims būdingą tikėjimą jų vėlesnio gyvenimo perspektyvoje. Išskirtos šios temos ir potemės, kurios atspindi tikėjimo pobūdį: stabilus, banguojantis – apleistas, paslėptas ir atrastas.

3.1.2.1. Stabilus tikėjimas

Stabilus tikėjimas apibūdina nuolatinį, mažai kintantį tikėjimą ir jo reikšmę vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo eigoje, t. y. nuo vaikystės iki senatvės.

Morta prisipažįsta, kad tikėjimas buvo pastovus nuo vaikystės iki pat senatvės. Išvykusi studijuoti į didmiestį moteris dažnai lankydavosi bažnyčioje ir klausydavosi kunigo pamokslų: „*visą laiką su bažnyčia, su religija, su tikėjimu. [...] Nu tokį ryšį visą gyvenimą palaikiau*“ [Morta]. Jaunystėje moteris ištekėjo už tikinčio vyro, kuriam buvo svarbus tikėjimas ir jo puoselėjimas šeimoje. Gyvenimo eigoje Mortos tikėjimo nepaveikė tarybinė idealogija, nors sunku buvo jai susitaikyti su vyraujančia ideologija. Ji liko ištikima savo tikėjimo tiesoms: „*Nu mani in partiją, [kai] vadovavau užklasiniam darbui pavaduotoja. Nu sakau: tik su vyru, jei išsiskirsiu, tik tada galiu stoti, o jokiais būdais jau jis man neleidžia. Jau atsispirdavau, atsišnekėdavau*“ [Morta] ir slaptai atliekamoms tikėjimo praktikoms: „*To-kion bažnyčion važiuodavom [...] į kitas parapijas. [...] mes pasislėpdavom ir išklaudydavom Mišias. [...] Tai apsimuturiuodavau skara kaip bobutė, tai kaip eisiu, tai nepažintų niekas*“ [Morta]. Klebono pakviesta moteris pradėjo dalyvauti maldos grupelių veikloje, o paskui vadovauti: „*[Kunigas] pradėjo steigti maldos grupeles, [...] jis tada vieną grupelę pravedė, kitą. Paskui sako, kad tu dar geriau už mane ir jis mane paliko. Tai aš ilgus metus vedžiau ir vadovavau maldos grupelėi*“ [Morta]. Moteriai yra svarbi maldos grupelė, nors šiuo metu negali įsitraukti į jos veiklą dėl amžiaus ir sveikatos.

Birutei tikėjimas yra stabilus ir mažai kintantis vėlesniame gyvenime. Vaikystėje gautą tikėjimą ji toliau praktikavo. Jaunystėje ir brandžiam amžiuje ji eidavo į bažnyčią: „*Visą laiką bažnyčion eidavom, visą laiką. [...] kai nėra ką daryti, tai aš ir prastą dieną einu [į bažnyčią]. Skaityk, kad visada ėjau. O jaunystėje kai kur beeidavom tai ant atlaidų. [...] Jaunimo mišios buvo, ir balius buvo. [...] Smagu buvo*“ [Birutė]. Tiesa, anksčiau praktikuotas religinis tikėjimas buvo mažai suprantamas: „*Tai gi anksčiau Mišios būdavo dar mūs laikais lotynų kalba. Taip. Nu ką tu nevejai ir skaitai iš knygučių kažką. Nu skaitai mišiolų kažką. Nu ten nieko nesupranti ir nežinai, ką tas kunigas daro*“ [Birutė]. Dabar moteris dalyvauja sekmadieniais pamaldose, maldos grupelėse, meldžiasi už savo vaikus ir netikinčius: „*Turriu pasimelsti [už vaikus] [...] kad jie gyventų kaip tikintys, kaip katalikai. [...] [juokiasi]. Tikrai vesdavausi ir dar susėdavo jie ten atgali ant tokio paaukštinimo. [...] Paskui jau nenori*“ [Birutė]; „*Mes kiekvieną sekmadienį. Nu žmonės čia niekas ir neina. [...] Toli nueiti*“ [Birutė].

Ona perėmė religinį tikėjimą iš šeimos nuo vaikystės. Moteris prisipažįsta, kad tikėjimas yra svarbi gyvenimo dalis ir nepatyrė jokių pokyčių: „*Mano gyvenime tokių ypatingesnių, niekas neįvyko. Niekas nepasikeitė. Iš dešimties Dievo įsakymų niekur neteko iškrypti, išeiti... Dėkoju Dievui*“ [Ona]. Pasitikėjimas Dievo veikimu yra dalyvės ir jos šeimos tikėjimo dalis:

„Tu [Dieve] žinai, Tu tvarkai mūsų gyvenimus. Niekada kitaip negalvojom mūsų namuose“ [Ona]. Vaikystėje ir jaunystėje ją supo katalikiška lietuviška literatūra. Moteris mokėsi katalikiškoje gimnazijoje: „apie kitokias mokyklas tėtė... jokiū būdu... nebūtų, nēr kalbos, nebūtų leidęs“ [Ona]. Susituokus jos santykiai su vyru paženklinoti moraliniais įsipareigojimais: „Taip širdis dreba, kad nebėgaliu. (tyla) Tą vakarą po vestuvių tik tai, jis man sako: „mes dar jauni, penkis metus neauginsim vaikų“. „Gerai“, - sakau. Paskui sako: „jeigu būtų mūsų gyvenime toks likimas, kad mus išskirtų, likim ištikimi“. Aš vėl sakau: „gerai“. Paskui... Trečias tai buvo: „pradėkime šį vakarą Jėzaus širdies noveną“. Va šitą šitus dalykus aš negaliu pamiršti (tyla)“ [Ona]. Brandžiam amžiuje moteris patyrė sunkumus savo gyvenime: vyro pašaukimą į kariuomenę, tėvo netektį, įskundimą ir tardymus „Tas areštavimas, tas išvežimas, tie kalėjimai...“ [Ona]. Po tardymų ji nuvyko pas seserį į vienuolyną, nes norėjo prisiglausti: „Jinai [sesuo] aštuoniolikos metų išėjo. [...] „Tu galėtum mane priimti?“ Jinai sako: [...] tu čia nori atvažiuoti? [...] Nuejo pas motinėlą. Perskaitė, perskaitė, patylėjo. Gerai, tegu atvažiuoja. Šitaip ir nuvažiavau su tuščia taše“ [Ona]. Moteris savo darbe pareigas derino su religiniais įsitikinimais ir tarnyste ligoniams: „Aš dirbau ligoninėje... tai ir čia pat bažnyčia buvo. [...] Ir kai dirbdavau sekmadieniais, tai aš atsivedavau kunigą... (tyla) tai džiaugėsi ligonės. [...] Viena net apsikabinus bučiuodavo: „Va, dabar bus lengva mirti“. Manęs laukdavo ligonės“ [Ona].

Tyrime vyriausios moterys Ona (gim. 1927 m.) ir Morta (gim. 1932 m.) vaikystę praleido Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu, kada laisvai galima buvo išpažinti savo religinę pasaulėžiūrą. Jos save apibūdina religingomis ir jų religinis tikėjimas gyvenimo eigoje išliko stabilus. Onai ir Birutei ypatingą reikšmę religiniam tikėjimui turėjo įtakos valdingas tėvo elgesys.

3.1.2.2. Banguojantis religinis tikėjimas

Banguojantis religinis tikėjimas apibūdina neaiškų, fragmentišką tikėjimą ar jo reikšmės kitimą gyvenimo eigoje. Jam būdingas apleistas, paslėptas ir atrastas religinis tikėjimas vėlesnio gyvenimo eigoje.

3.1.2.2.1. Apleistas religinis tikėjimas

Apleistas religinis tikėjimas apibūdina religinio tikėjimo nepraktikavimą ar pasyvų praktikavimą. Tyrimo dalyvių gyvenimo istorijose pastebimi etapai, kai jie tikėjimui neskyrė ypatingos reikšmės dėl buitinių reikalų: darbo, laisvalaikio ar šeimos. Stefa prisipažįsta, kad buvo nutolusi nuo bažnyčios dėl šeimos rūpesčių: „reikia pasakyti sąžiningai, kai augo mano sūnūs pametinėikai, tai aš kurį laiką buvau ne dėl valios, o dėl sąlygų ir atitrūkus nuo bažnyčios. [...] savotiškas atitrūkimas [...] kurį laiką buvau nutolusi“ [Stefa]. Moters religinio tikėjimo susilpnėjimą sąlygojo istorinis laikotarpis, švietimo ir literatūros trūkumas: „O kas dabar yra mokoma ir literatūroje, tai nieko nebuvo. [...] Klebonas mus nemokė visiškai“ [Stefa]. Tačiau, pasak jos, tikėjimo nepaveikė tarybinė ideologija, nes dalyvė nepriklausė jokiai partijai: „Nepriklausiau jokiai partijai. Nebuvau niekam nuolanki. Viena partija ten aukštai (juokiasi)“ [Stefa]. Jono religinis tikėjimas gyvenimo eigoje yra fragmentiškas: „anksčiau aš

į bažnyčiąėjau, neėjau ir išpažintiesėjau, neėjau“. Vyras atvirauja: nebuvo tikėjimo jaunystėje: „buvo pridaryta visokių kvailysčių. O dabar jau viskas kitaip. [...] Padurnavoti reikėjo. ... susipratai žmogus po biškį... baliai. O iš pradžių dykas buvau. [juokiasi]“ [Jonas]. Anelė neužsimena apie religinį tikėjimą savo jaunystėje. Šiame etape pirmą vietą užima darbas ir laisvalaikis: „Tai dirbau medvilnės kombinate ir buvo šokių būrelis [vietovės pavadinimas]. Tai šokau aš tam būrelyje. Visur važinėjom labai daug. Koncertų visokių buvo. [...] Labai įdomu buvo ir labai gerai“ [Anelė].

3.1.2.2. Paslėptas religinis tikėjimas

Paslėptas religinis tikėjimas apibūdina religinių įsitikinimų neigimą ir slaptą jų praktiškumą dėl socialinės baimės gyvenime. Petro religinis tikėjimas gyvenimo eigoje yra fragmentiškas. Jis tikėjimą perėmė iš tėvų. Jaunystėje ir brandžiam amžiuje vyras pasirinko dvigubą tikėjimą: „pagalvoju, kam man, kad tave persekiotų, kad tave badytų pirštais. Aš vis tiek buvau ir komjaunuolis, ir partiniu komunistu, bet aš tikėjau, į bažnyčią vaikščiojau. **Nors labai slaptai buvo ... (labai tyliai)**“ [Petras]. Žmogus savo darbe siekė pripažinimo, todėl tikėjimą neigė dėl socialinės baimės būti atstumtam ar nubaustam: „Aš nenorėjau būti iškrėpėliu tokiu, kad į mane žiūrėtų kaip ne į žmogų (labai tyliai). Jiems sunku buvo tokiems žmonėms gyventi [...] Daugiausiai dėl religijos. [...] žinot, tokius žmones persekiojo. Su jais žiauriai... (labai tyliai)“ [Petras]. Tarybinė ideologija turėjo įtakos vyro tikėjimui bei raidai: „žinot, ta propoganda, ta ideologija galėjo įkalbėti tave. Tu esi geras pavyzdys“ [Petras]. Abu su žmona dalyvavo partinėje veikloje, tačiau jie slaptai praktikavo savo krikščionišką tikėjimą: „Ir žmona kiek kartų [ėjo į bažnyčią], irgi partinė buvo, kai sužinojo, kad ji eina į bažnyčią, tai ji ką pasakė: aš turiu sužinoti, kaip jie gyvena va bažnyčioj. Tada atsikabino“ [Petras].

3.1.2.2.3. Atrastas religinis tikėjimas

Atrastas religinis tikėjimas apibūdina tikėjimo pokyčius bei prasmės tam tikrame gyvenimo etape atradimą.

Anelė dalinasi, kad jos religiniam tikėjimui poveikį turėjo išgyventos netektys ir transcendentinė patirtis: „vyras mirė. [...] Aš labai irgi pergyvenau ir verkdavau. Tai jis prisipažnavo ir sakė, kad neverkti.“ [Anelė]. Moteris išgyveno mistinę religinę patirtį regėti Mariją ir Jėzų: „atrodo, kad miegojau, bet nemiegojau. Bet man taip gražiai atplaukė. Šviesa didelė. Kaip įrėmintas Marijos paveikslas ir Jėzaus paveikslas. Bet tai lyg eina iš šviesos, bet tokia šviesa, tokie spinduliai buvo ryškūs, gražūs“ [Anelė]. Savo išgyvenimu ji pasidalino su vie-nuolėmis ir labai abejoja dėl kitų reakcijos: „gal ir patikėjo moterys. [...] kam kitam taip pasipasakoti, gal sakytų, gal su protu kažkas“ [Anelė]. Ši patirtis brandžiam amžiuje padėjo iš naujo atrasti tikėjimą. Stefa naujai atrado ir giliau pažino tikėjimą jau brandžiam amžiuje. Atgavus Nepriklausomybę, atsirado literatūros, daugiau žinių ir geresnis supratimas apie tikėjimą: „prasidėjo nepriklausomybė, atsirado ir literatūros. Dabar gal jau 12 metų turbūt ir Marijos radijas, su kuriuo aš ir atsiskirti negaliu. [...] Dabar aš sąmoninga, kad man (juokiasi) dabar taip atrodo; dabar, žinoma, tobulėjimui ribų nėra. Bet visos tos sąvokos su-

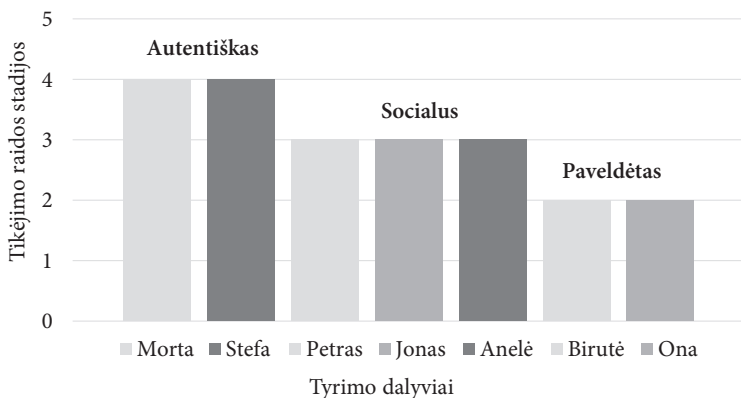

prantamos. Tai tas tikėjimas yra daug gilesnis“ [Stefa]. Petras religinį tikėjimą naujai atranda senatvėje. Tam įtakos turėjo tarnystė ir bendravimas su vienuoliais: „*daugiausiai tai čia, kai gyvenau vienuolyne. Daugiausiai tai čia palietė mane. Tas tikėjimas, tas bendravimas su broliais, su kunigais*“ [Petras]. Jonas atranda ir perima tikėjimo pavyzdį brandžiame amžiuje iš žmonos ir jos tėvų: „*Man labiausiai buvo uošviai ir žmona. [juokiasi] [...] Jie labai tikintys baisiai buvo. [...] Poteriaudavo dieną naktį. Čia susėdę būdavo. Bažnyčion aš veždavau, kai galėdavau mašina [...] Kiekvieną sekmadienį važiuodavo patys. [...] Ir žmona labiau tiki negu aš*“ [Jonas].

Apibendrinant visiems tirtiems vyresnio amžiaus asmenims būdingas religinio tikėjimo pagrindas, gautas vaikystėje, kuris vėliau skirtingai pasireiškia jų vėlesnio gyvenimo eigoje: vieniems jis išlieka stabilus, kitiems – banguojantis, atsiskleidžiantis kaip apleistas, paslėptas ar atrastas brandžiame amžiuje arba vyresniame amžiuje.

3.2. Vyresnio amžiaus asmenų religinis tikėjimas pagal jų tikėjimo raidą

Šiame skyrelyje pristatomi tyrimo radiniai, gauti struktūrinės analizės būdu. Šiuo metodu buvo analizuoti visų vyresnio amžiaus dalyvių interviu, siekiant atsakyti į klausimą, kokie religinio tikėjimo tipai būdingi vyresnio amžiaus asmenims. Buvo išskirti trys religinio tikėjimo tipai: paveldėtas; socialus; autentiškas (7 pav.).

7 pav. Vyresnio amžiaus asmenų religinio tikėjimo tipai

Religinų vyresnio amžiaus asmenų religinis tikėjimas skiriasi pagal tikėjimo raidą. Onai būdingas paveldėtas, o Mortai – autentiškas tikėjimas. Dalinai religingų dalyvių religinis tikėjimas apima visus tris tikėjimo tipus. Asmenų religinio tikėjimo tipai pagal jų religingumo laipsnį pavaizduoti 12 lentelėje.

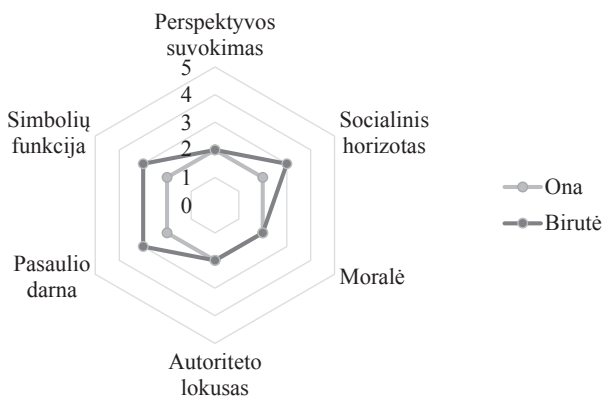

12 lentelė. Vyresnio amžiaus asmenų religinio tikėjimo tipai

Religingumo laipsnis	Religinio tikėjimo tipas		
	Pavaldėtas	Socialus	Autentiškas
Religingi	Ona		Morta
Dalinai religingi	Birutė	Petras, Jonas, Anelė	Stefa

3.2.1. Pavaldėtas katalikų tikėjimas

Tyrimo rezultatų analizės metu buvo išskirtas pirmasis religinio tikėjimo tipas – pavaldėtas katalikų tikėjimas, kuris pasižymi konkrečiu ir pažodžiui iš tėvų perimtu tikėjimu. Jis būdingas šioms vyresnio amžiaus moterims: Onai ir Birutei.

8 pav. Pavaldėtas katalikų tikėjimas

Pavaldėtam tikėjimui būdingas paprastos, konkrečios perspektyvos suvokimas, orientuotos į fizinius priežasties-pasekmės santykius. Moterys vaikystėje matė tėvų tikėjimo pavyzdį. Birutė tėvą apibūdina kaip „griežtokas“, „tėvas pasakė: einam [bažnyčion] ir viskas, jokių šnektų“ [Birutė]. Ona teigia: „Aš nematau tokios šeimos, niekur nematau dabar, neteko matyti tokios šeimos kaip mūsų buvo“, „Tėtė visur buvo vedlys“, „kunigai mūsų namus vadino Betanija“. Moteris lygina savo šeimos patirtį su dabartiniu požiūriu: „Dabar aš girdžiu, tai vaikas nenori čia eiti, nenori į bažnyčią eiti. Pas mus čia nebuvo tokios kalbos. Tokios minties nebuvo“ [Ona]. Jos perima savo šeimos tradicijas tiesioginiu būdu.

Šiam tikėjimui įtaką darė jų giminės požiūris į religiją. Onos sesuo buvo vienuolė, o pusbrolis – kunigas. Ji tęsė mokslus katalikiškoje mokykloje. Birutė yra išitraukusi į Marijos legionierių judėjimą. Pasak jos: „Žinok, mane jos [vienuolės] tiesiog priešekino“. Moterims svarbu palaikyti darnius santykius su aplinkiniais. Pavyzdžiui, Birutė prisimena savo bendravimą kaime: „tikrai žmonės buvo geri kaime. [...] jie gyveno ant aslų, paprastai ant

grindy. [...] Ir jie nežiūrėjo tų turtų. Ir jie visi bendravo ir tikrai buvo smagu. [...] Eina va pro šalį, užaina, šneka“. Moteris nesuvokia dabartinio jaunimo perspektyvos: „žmonės pasikeitė, bendravimas. Dabar tie jauni nemoka bendrauti“ [Birutė]. Moterys suvokia kitą asmenį ribotai ar stereotipiškai.

Konkrečiam ir pažodžiui perimtam religiniam tikėjimui būdinga griežtai pažodžiui vertinama moralė. Moterims moralės supratimas yra pagrįstas katekizmu ir maldaknyge. Ona savo moralę vertina nekintančią gyvenimo eigoje. Ji vengia nuodėmės visą savo gyvenimą: „Mums buvo apsikabinti nuodėmė“. Birutė teigia: „nuodėmė yra nuodėmė, kas bloga, blogis“, „ką negerai padarai, negeras darbas“. Moralė pagrįsta paprastu ir aiškiu Dievo autoritetu. Pagrindinis įsipareigojimas – „vykdyti Dievo valią“, „noriu dangų pasiekti“ [Ona]. Kaip moralinį įsipareigojimą jos jaučia pareigą melstis už savo vaikus. Pasak Birutės: „[kad]mano vaikai [paузė] pažintų Jėzų“. Moterys griežtai suvokia moralę pagal galimas elgesio pasekmes, siekiant atlygio ir išvengiant bausmės. Teisingas elgesys griežtai vertinamas pagal Dievo įsakymų laikymąsi. Anot Onos: „Dievo įsakymai viską tvarko. Jeigu tik Dievo įsakymą, kurį nors nevykdysi, jau nuodėmė“.

Šis religinis tikėjimas pasižymi išoriniu ir absoliučiu savo šeimos autoritetu. Moterys rūpinasi savo šeima kaip pagrindiniu autoritetu. Birutė teigia: „gyveni dėl vaikų“, „paskui anūkai, dar proanūkiai“. Vyras padeda jai priimti sprendimus gyvenime: „žinok, aš turiu vyrą tokį, kuris priima visus sprendimus“ [Birutė]. Ona save apibūdina „tik tarnaitė“ gyvenime. Ji savo darbe patarnaudavo žmonėms, slaptai kviesdama kunigą liturginiams patarnavimams: „Paruošdavau po dvi tris ligones. Susitardavau su kunigu“ [Ona]. Tyrimo dalyviams yra svarbūs šeimos nariai, kurie rodė joms religinio tikėjimo pavyzdį. Ona teigia: „nuo pradžios [jos sesė vienuolė] ji tvarkė mano gyvenimą. Aš visiškai pasitikėjau“. Dievas yra absoliutus autoritetas, sprendžiantis moterų gyvenimo problemas. Onos nuomone: „pats Dievas išsprendė mano reikalus“. Vyro ligą ir sūnaus priklausomybę teko išgyventi Birutei: „Kažkiek ir suplanuoji, bet kartais taip neišeina, kaip suplanuoji“.

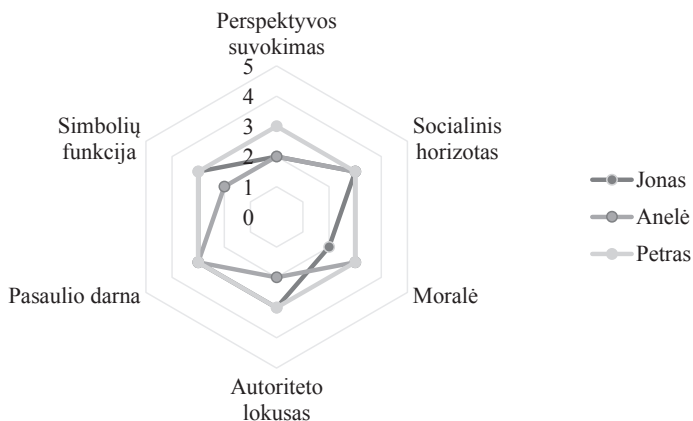
Dalyvių religinį tikėjimą apibūdina konkreti, vienareikšmiškai suprantama: „Kaip ten bus, vienas Dievas žino“ [Birutė], o kartais numanoma pasaulėžiūra, paremta tradiciniu požiūriu: „Dievas sukūrė rojų, o žmonės padarė pragarą“ [Birutė]. Pasak Onos: „Kur Dievo nėra, ten pragaras“, „Čia Dievas geriau žino kodėl [...] būna, kad pakeičia žmogų“. Per tai moterys suvokia pasaulio darną. Blogis atsiranda dėl žmonių kaltės. Pagal šventą Raštą Birutė lygina savo religinį panašumą su musulmonų: „jie irgi į Dievą tiki, į pragarą, į dangų. Viskas iš Senojo Testamento ten pas juos“ [Birutė]. Įvairūs konfliktai gali būti išsprendžiami malda ir pasitikėjimu. Ona geriausiai atranda save bažnyčioje, o Birutė – vienuroje.

Paveldėtas religinis tikėjimas pasižymi vienaprasmišku arba tradiciniu simbolių vertinimu. Birutė suprasta kryžiaus simbolių kaip šventą dalyką: „jie yra šventi“. Onai yra reikšmingas rožinis, kuris ją palaikė ir stiprino areštų ir tardymo metu. Brandų tikėjimą stipriai išugdė tėvai. Birutė sako: „įpratimas iš pradžių“, „tikrai nuo tėvų“. Dalyvės maldą suvokia kaip poreikį gyventi bei mąstyti. Anot Onos, malda – „bendravimas su Dievu“. Jos motyvacija melstis kyla, nes „noriu gyventi“ [Ona]. Birutė jaučiasi atsakinga maldos metu: „tas šėryumas, tas rimtumas, kaip ten išeinu kartais iš vėžių, galvoju kažką kitą“, „kiekvieną žodį reikia nu apmąstyti, nu galvoti, ką sakai, ne taip automatiškai“.

Paveldėtam religiniam tikėjimo tipui, kuriuo pasižymi Ona ir Birutė, yra būdingas tikėjimas, kurį formavo pagrindiniai santykiai su tėvais, pažodžiui suvokiama moralė, prasmingas simbolių naudojimas ir krikščioniškos pasaulėžiūros ugdymas.

3.2.2. Socialus katalikų tikėjimas

Antrasis religinio tikėjimo tipas – socialus katalikų tikėjimas, kuris pasižymi tradiciniu ir tarpasmeniniais santykiais paremtu religiniu tikėjimu. Jis būdingas šiems vyresnio amžiaus asmenims: Anelei, Petriui ir Jonui.

9 pav. Socialus katalikų tikėjimas

Šis tikėjimas pasižymi paprasta, konkrečia, abipuse ir tarpasmenine perspektyva. Vyresnio amžiaus asmenys suvokia savo ir kito asmens vidinį pasaulį ir yra susiję socialiniais vaidmenimis. Anelė prisimena savo jaunystės pramogas: „*Einam po balio namo visi ir dainuodavom*“, „*anksčiau daugiau tokie suėjimai visokie*“. Ji suvokia savo ir mamos mąstysenos skirtumus: „*[savo vaikams] jau daugiau duodi laisvės, jau netoksai būni priklausomas*“, o „*senovės žmonės [kalba apie savo mamą] jau pavadovauti myli viskam, taip ir mums su sese būna*“. Anelė vertina harmoningus santykius: „*su visais sutariau [...] Reikėdavo būti su visais gražiai ir jokių santykių nebuvo blogų*“. Jonas savo religinį tikėjimą lygina su žmonos: „*Mano žmona daugiau gal tiki, aš mažiau*“. Petras plaukiojo prekybiniais laivais po visą pasaulį. Jam buvo svarbesnė šeima, jos likimas, nei paties gerbūvis: „*aš su mielu noru pasi-likčiau [Kanadoje], bet mano šeima liko čia [Lietuvoje]: ir vaikai, ir žmona. Tai ką, į Sibirą tada? [šeimai grėstų tremtis]*“.

Socialus religinis tikėjimas remiasi tarpasmeniniais santykiais šeimoje ir už jos ribų. Jonas patyrė gyvenimo pilnatvę, kai pats pasveiko ir sūnus nustojo gerti: „*Malonu gyventi ir miegasi ir nervų nereikia. Malonu*“. Anelė prisimena savo gyvenimą bendrabutyje: „*buvo labai geri kaimynai.[...] Labai daug ko, visko išmokom vienos nuo kitų, nes visos tokio amžiaus buvom suėję daugumoj. [...] Išėini kur nors, tai gali nei durų nerakinti, mes taip vienas*

kitą saugojom“: Petras prisimena su draugais praleistą laiką: „Išgeriam tada, bet nepiktnaudžiavom, susirinkdavom“, „akordeonu grojau, pas mane vakaruškos tokios buvo“, „kalbėjome apie gyvenimą“. Vyresnio amžiaus asmenys palaiko reikšmingus tarpusavio santykius. Anelė džiaugėsi artimais santykiais su seserimi ir vyru: „Ar su vyru, ar su seserimi pakalbėti [...] su vaikais taip nepasikalbi, kad ir norėtum“, „Yra sesuo, tai daug ką pasikalbam mes abidvi“. Ypatingą pagalbą ir ryšį ji jaučia su kaimynais: „šiandien kaimynka ir vyras jos pasiskambina, paklausia, kaip sveikata, ar dar sveika vaikštai ar ką reikia padėti“. Vyresnio amžiaus žmonių susitikimai praplečia jų socialinį horizontą. Jonas pasakoja apie bendrus susitikimus su vienuolėmis iš kitų kultūrų: „pasikalbam apie tautas“, „papasakoja, kokius įžadus jos davę“. Petruai santykiai su kaimynais ir vienuoliais atveria galimybę būti naujingam ir padėti: „[vienuoliams] dešimt metų turbūt kaip aš padėdu. Ir jie neišleis manęs, negali, nenori“. Jonas atskleidžia savo politines pažiūras: „aš nuo pradžios visą laiką tai aš už konservatorius“, nes „man jie atrodo, paprasčiausiai yra mažiau melagiai“.

Vyresnio amžiaus asmenų religinis tikėjimas remiasi morale, pagrįsta tarpasmeninių santykių harmonija ir socialiniais lūkesčiais. Pasak Petro: „elgesys – pagal save, pagal tavo gali būti teisingas, bet yra žmonių, kurie pasakys pagal savo elgesį apie tavo elgesį. Taip. Tai reikia išrinkti tą, kuris ir kitiems būtų geras elgesys“, „ne tik į save reikia žiūrėti“. Anot Anelės: „Apšnekėjimas žmonių irgi neteisingai, jeigu išgalvoji tu ir pasakysi ant kaimyno, savo žmogaus, užsipulsi, kad ką negerai padarė jisai ir kad nepadarė, o tu sugalvosi, kad padarė. Tai čia grynai nuodėmė“. Petras nerimauja būti socialiai atstumtam dėl neteisingo elgesio: „į tavo parodytų pirštais, kad tu padarei tą ir tą blogai, nepagalvojus“. Nuodėmė – tai neteisingas, sąmoningas elgesys prieš kitą žmogų: „jeigu tu nužudei žmogų – nuodėmė“ [Petras]. Anelė suvokia tarpasmeninę perspektyvą: „kartais irgi man atrodo teisingai, o gal iš vaikų pusės tai jau neteisi gal būnu. Reikia kartais ir vaikų nuomonės pasiklaudyti“ (juokiasi), „Atsisėdi pakalbi, pakalbi, o paskui išeina viskas gerai“. Jono moralė remiasi paprastu ir konkrečiu abipusiškumu: „su sūnumi, kai jis elgiasi gerai, tai ir mano elgesys geras“ arba „kai buvo negeras elgesys, tai ir mano su juo kontaktas buvo labai blogas“. Jonas orientuojasi į tarpusavio mainus. Jis siūlo savo anūkiui, rūkančiam ir dėl to turinčiam sveikatos ir finansinių sunkumų: „duosiu porą tūkstančių eurų ant mašinos, jei mesi rūkyti, o jeigu nemesi, neduosiu“ [Jonas]. Dalyvis kitą vertina pagal savo vertybes: „turi būti geras, turi būti tvarkingas, ne vagis, ne žulikas“. Priešingu atveju, „man netinka tokis, su tokiau aš negaliu bendrauti, nenoriu kontakto turėti“ [Jonas].

Socialus religinis tikėjimas pasižymi autoritetu, kuris numanomas per tarpasmenines vertybes. Vyresnio amžiaus asmenys patys priima sprendimus gyvenime. Anot Jono: „Nieko neprašydavau jokio patarimo. Visą gyvenimą pats sprendžiau. Nebuvo pas ką to patarimo. Tokis gyvenimas buvo“. Pasak Petro: „pirma aš turiu apmąstyti už ir prieš, tada jau galiu apsispręsti“, „tada be išimties sprendžiu pats“. Priimdami sprendimus, jie tariasi su žmonomis: „dėl visko“, „dėl vaikų ir anūkų“, „padėjimo jiems [vaikams] daugumoje“ [Jonas]. Jie gyvenimo prasmę mato bendravime su vaikais. Jono nuomone: „Norisi bendrauti su šeimomis, su vaikais, su anūkais. Padėti, kiek galėsiu jiems ir viskas, o kai negalėsiu, tai jie man padės“. Anelė sako: „man atrodo, gyventi, pasidžiaugti vaikais visais, padėti dar gali biškį: ar „kažką tai padarau biškį, tai atvažiuoja vaikai, pasikalbi ir gerai viskas“. Per juos moteris įgyvendino savo tikslą gyvenime: „Gerai užaugti, ar tai sūnų, ar tai dukrą, išleisti į gyvenimą, kad jie

gerai atstovautų savo šalį ir savo šeimą“ [Anelė]. Svarbius sprendimus Anelė prima vaikų pagalba: „Aš, pavyzdžiui, viena tokių sprendimų net nepriimu. Jau daugumoj tai kreipiuosi pas vaikus ir visi bendrai nusprendžiam kažką“.

Šios grupės asmenims yra reikšmingas Dievo autoritetas. Anelės nuomone, gyvenime svarbios ir paties žmogaus pastangos: „mes – savo gyvenimo kalviai“ ir „paduoti [gyvenimo], tai tikrai nepaduos, jeigu pats savo rankomis nesukursi ir protu, tai tikrai nieko neturėsi“. Suprasdamas Dievo autoritetą savo gyvenime, dabar Jonas norėtų atsukti laiką atgal ir pakeisti save praicityje: „daug geresnis būčiau buvęs“, „paprasčiausiai jaunas nesąmonių pridarei visokiausių“. Petras vadovaujasi tarpasmeninėmis vertybėmis, perimtomis iš bendravimo su vienuoliais: „Kaip elgiasi čia broliai [vienuoliai] ir kalbam apie santykius, apie šeimą, apie bažnyčią – apie viską. Žinote, aš pasakysiu, kad čia tokie santykiai... Aš jums pasakysiu, turi būti geri santykiai“.

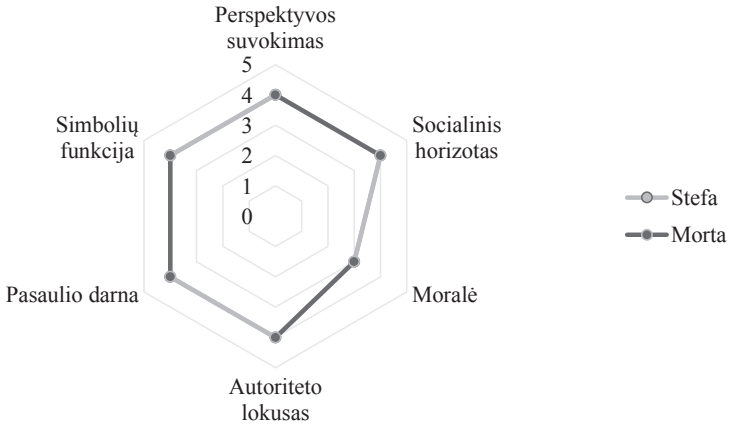
Religiniam tikėjimui būdinga pasaulėžiūros sistema, pagrįsta tradicinėmis vertybėmis ir požiūriais. Anelės tikėjimui įtaką daro bažnyčios mokymas: „ir bažnyčia tą patį kalba“. Jos supratimą apie pomirtinį gyvenimą liudija jos vyro sapnas: „kažkoks pastatas didelis, tėtė su arkliais dirba, [...] mama kitam kambary audžia. [...] Tu ir žiūrėk, kitą pasaulį pamatė ir darbus tuos pačius žmonių [...] Reiškia, ir mes taip pačiai dirbsim toliau“. Jonas supranta mirtį vienareikšmiškai: „Palaidos ir viskas“. Jis nesupranta blogio atsiradimo priežasties, bet blogį sieja su Dievo valia: „Pats nesuprantu, iš kur jis [blogis] atsirado. Man atrodo, kad Dievas galėjo neleisti, kad to būtų, neatsitiktų. Bet tai yra Dievo valioje viskas“ [Jonas]. Šie asmenys tarpusavio konfliktus sprendžia kompromisais ir Bažnyčios mokymu: „Mes čia galim spręsti ką nors ir pokalbiais, ir bažnyčia propaguoja savo gyvenimą“ [Petras]; „turi būti sprendžiami derybų būdu, ne kokių karo būdu“ [Jonas]; „tik pokalbiu, nes pykčiu nieko nelaimėsi. O pokalbiu pasitarsi ar į vieną pusę, ar bendrai“ [Anelė].

Socialiam religiniam tikėjimui būdingi simboliai, kurie suvokiami tradiciškai pagal Bažnyčios mokymą: „Kaip mus moka, taip mes ir gyvenam – kaip kunigai, kaip šventasis raštas“, „Kaip mokė kunigai, kaip moko tėvai, kaip mokė prie Komunijos pirmos einant“ [Jonas]. Jis brandų tikėjimą suvokia per tarpasmeninius santykius žmonos ir uošvio pavyzdžiais: „[žmonos] tėvas ir bažnyčioj net suolą buvo išsipirkęs“ [Jonas]. Anelė stipriai paveikta tradicinių normų: „Žiūrėk, kad numirė, ar ten vyras ar žmona, jisai net metai nepraeina ir jau tai ieško [žmonos]“. Petras iš tėvų įgijo maldos supratimą: „turbūt iš vaikystės perėmiau“. Malda suteikia ramybės jausmą: „Aš vienas. Man vienam patinka [melstis]“. [Petras]. Jis atrado brandų tikėjimą per pokalbius su artimais draugais.

Socialus religinis tikėjimas pasižymi individualia perspektyva suvokiant ne tik fizinius, bet tarpusavio santykius. Jis apjungia santykius už šeimos ribų, reikšmingus autoritetus, pasaulėžiūrą ir simbolius, pagrįstus tradiciniu požiūriu (Bažnyčios mokymu) bei suformuotus tarpasmeninius santykius ir vertybes.

3.2.3. Autentiškas katalikų tikėjimas

Išskirtas trečiasis religinio tikėjimo tipas – autentiškas katalikų tikėjimas, kuris pasižymi asmeniniu, sąmoningu ir integruojamu gyvenime tikėjimu. Jis būdingas šioms vyresnio amžiaus moterims: Stefa ir Morta.

10 pav. Autentiškas katalikų tikėjimas

Autentiškas religinis tikėjimas pasižymi perspektyva, suvokiant visuomenei būdingą sistemą ar ideologiją. Vyresnio amžiaus moterys priima kitą asmenį su jo jausmais, pasaulėžiūra ir patirtimi. Stefa kalba apie tėvus: „jie gyveno, toks buvo laikmetis“, „taip pat mumis visais rūpinosi, užaugino, nors tai buvo labai sunku“. Morta dalinasi: „Jis [vyras] mėgdavo žvejoti. Vaikus auginau viena. Pyktelėdavau ir kartais, ir sirgdavau, ir prašydavau, kad nevažiuok žvejoti, pasilik“, taigi „toks momentas skaudus. Jis nesuprato, ne visada atjausdavo“. Mamos pavyzdys atleisti ugdė Mortą. Sąmoningai peržvelgusi praeitį, ji suvokia gerumo stoką mamai: „man gal reikėjo daugiau pasėdėti su ja, palaikyti ją, už rankos paimti, reikėjo pabūti. Aš tik dabar suprantu, kad aš neatidaviau“ [Morta]. Bažnyčios lankymas buvo sekmadieninė tradicija. Stefa pasakoja prisiminimus, kai būdama paauglė 9 km eidavo į bažnyčią. Jos nutolimas nuo bažnyčios buvo paveiktas šeimos aplinkybių, tačiau moters požiūris į bažnyčią nekito: „Čia gal sąryšiai su santvarkos pakitimu, kad mano mąstyme pasikeistų kažkas pasikeistų, tai ne“ [Stefa]. Morta vertina savo tikėjimą atspindinčią politinę ideologiją: „jie [dešinieji] labiau tikri, labiau tikintys, labiau už tas vertybes“, „jie tikresni, jie doresni, kad jie tų[tos] savo pasaulėžiūros nekeičia daug, daugiau vienodai“.

Religiniam tikėjimui būdingas bendravimas ir dalyvavimas grupėse yra sąmoningas ir ideologiškai suderinamas su savo pasaulėžiūra. Vyresnio amžiaus moterims socialinis horizontas remiasi ne tik šeimos ir grupių nariais, su kuriais jos turi emocinių ir tarpasmeninių ryšių. Stefa dalinasi savo laime, kad svetimi žmonės rūpinasi ja kaip gimine: „Turbūt aš esu labai laiminga, nes aš viskuo aprūpinta, nes aš turiu kelias ryšio šeimas, su

kuriomis nėra kraujo“: Morta, buvusi mokytoja, pasakoja apie bendravimą su savo kolegomis bei mokiniais: „*tokie niekučiai, bet va vis tiek sušildo širdį. Galvoju, kad jūs kažkada buvote mano mokiniai, kad jie dabar įžymūs žmonės*“: Dalyvės priklausė maldos grupei, kurios dabar nebeliko. Stefa yra Marijos legiono rėmėja ir sąmoningai pasirenka asmenų ratą, su kuriais bendrauja: „*Nemėgstu bendrauti su tais žmonėmis, kurie kalba tuščiai*“, „*Aš tiesiog nesipykstu su jais, bet stengiuosi kuo mažiau bendrauti. Ir taip atsirenki savo tą ratą žmonių, su kuriais įdomu bendrauti*“: Morta vadovavo maldos grupei: „*Nu tai ir dabar aš ir taip susitapatinu daugiau su tomis maldos grupelėmis, su tais kažkaip man miela*“, „*ir pakalbi, ir pasivaišini, kaip sako, lauži duoną ir daliniesi ja*“: Moterų pokyčiai gyvenime susiję ne tik socialine, bet ir kultūrine prasme: „*bendrauji su žmonėmis, susiduri su kita kultūra, ir akiratis plečiasi*“ [Stefa], bei politine visuomenės sistema: „*tie džiaugsmi gal atsirado galbūt su laikmečiu, kada atsidarė ta uždanga Tarybų Sąjungos, kai atradau gimines užsienyje*“ [Stefa]. Morta sutapatina savo tikėjimą su socialine-politine sistema, kuri atitinka jos pasaulėžiūrą: „*visą laiką buvau dešiniųjų pažiūry, nes [...] man Dievas, bažnyčia buvo viskas*“.

Autentiškas religinis tikėjimas pasižymi morale, paremta tarpasmeniniais santykiais ir vertybėmis. Moterims svarbu tarpasmeninių santykių palaikymas ir harmonija. Mortai būdingos šios vertybės: „*sąžiningumas, dorumas, tikėjimas, meilė, viltis*“, „*godumo, kad nebūtų, tolerantiškumo, atjautos daugiau, kad vienas kitą suprastų*“: Stefa moka palaikyti tarpusavio santykius: „*Jeigu žmogui liūdna, nei valgyti nesinori, tai papietaukim kartu pažiūrėję tas Mišias*“: Ji vadovaujasi požiūriu, kad gera daryti gerus darbus, o „*apgaudinėti – negerai*“ [Stefa]. Sąžinė padeda jai apsispręsti, kaip turi elgtis. Atsižvelgdama į kito individo jausmus ir vidines būsenas, dalyvės taip supranta teisingumą: „*jeigu žmogus ten labai blogai padarė, tai sakau, neužmėtyti akmenimis, nesmerkti, nei ką. Su meile pasakyti viską gerai, bet pasakyti, kad šitaip aš nesielgčiau. Man, atrodo, nepriimtina*“ [Morta]; „*nesu tokia kategoriška, kad čia viskas, ką aš pasakiau, yra šventa*“ [Stefa]. Vyresnio amžiaus asmenys palaiko santykius su kitomis amžiaus grupėmis. Jie pastebi kartų susipriešinimą: „*jau jaunimas in senimą žiūri, kad jie nelabai vienas kitą supranta. Ką aš žinau, reikia tokio abipusės pagarbos, abipusės meilės, abipusio supratimo tarp jaunimo ir senimo*“ [Morta], „*netgi esu sakiusi vaikams, kad yra kartų nuomonių skirtumas ir jeigu aš kažką mąstysiu ne taip, tai pasakykit. (juokiasi)*“ [Stefa], tačiau kartu dalinasi savo išmintimi bei patyrimu: „*pasakyti savo nuomonę su didele meile, kad aš manau kitaip. Aš manau, ne taip. Mano nuomonė kitokia, bet kad tavęs neįžeisčiau*“ [Morta], „*nesipykštam ir jeigu aš kažką suplanuoju, tai sakau: „jau priplanavau. Dabar pasakykite priimtina ar nepriimtina*“ [Stefa].

Šių dalyvių pagarba kitam žmogui kyla iš jų religinio tikėjimo: „*Kito neįžeidžiant, kad kito nepažeiminant, nes irgi yra Dievo vaikas*“ [Morta]; „*teisus niekada negali būti pats taip iki galo*“ [Stefa]; „*gali pačiam atrodyti ir teisinga, bet pažiūrėjus iš kitos pusės jis gali būti ir klaidingas*“ [Stefa]. Jos savo moralę grindžia reikšmingų lūkesčių ir įsipareigojimų įvykdymu: „*jei matau, kad vaikas eina į svetimą sodą, jis eina kažkur, tai aš negaliu toleruoti. Aš jį turiu perspėti, kad negalima, vaikelį, šitaip, ir pabarti*“ arba „*pagirti gali, kad tu taip šitaip gražiai pasielgei: padėjai seneliui, kad tu padėjai, panėšėjai ką, kad tu palydėjai, kad tu gerą žodį pasakei*“ [Morta]; „*kiekvienas nesąžiningas elgesys, jeigu tu ką nors apgausi, jeigu tu kažkokio pažadą neištesėsi*“ [Stefa].

Asmeninis, sąmoningas ir integruojamas gyvenime religinis tikėjimas pasižymi vidiniu autoritetu, paremtu sąmoningu požiūriu ir tradicijomis. Anot Stefos: „*nepasitikiu jokiomis kitomis jėgomis, nei ekstrasensais, nei kitais burtininkais*“. Ji niekada neskuba ir ramiai apsvarsto: „*Jeigu yra galimybė, priimu viena, bet jei kažkas svarbiau, tai aš tariusi su šeima*“. Anot Mortos: „*niekada nebuvo melo, niekur nebuvo apgaulės, niekada jiems [vaikams] nemelavau*“. Vidinis vyresnio amžiaus asmenų autoritetas paremtas juos ugdžiusiais ir mylinčiais asmenimis. Pirmieji jų autoritetai – tėvai, iš kurių perėmė tikėjimo ir bendravimo pavyzdį. Morta dalinasi prisiminimais: „*nuo pat vaikystės, nuo tėvų gal su genais atėjo tas tikėjimas*“, „*Tas šiltumo jausmas labai iš tėvų atėjęs*“, „*[mama] visus priimdavo, visus vaišindavo, sau kad tik duonos plutelę, bet ką geriausio, ką skaniausio atiduos tam svečiui. Tai vat manyje irgi tas pasilikę, kad vaišingumas, gerumas*“. Stefos nuomone: „*Sakyčiau, kas labai gražu, tai mano tėvai nebuvo prietaringi*“. Ji prisimena kunigą, kuris kartu su jos tėvais statė bažnyčią: „*Dirbo tas kunigėlis su visais žmonėmis. Aišku Mišias aukojo, bet šiaip tai dirbo fizinius darbus visus. Akmenis rideno*“ [Stefa]. Šių asmenų gyvenimo prasmė yra religinis tikėjimas. Anot Mortos: „*jeigu aš netikiu, tai aš darausi, tai man nieko nėra švento*“. Stefa jaučia gyvenimo prasmę per ryšius su jaunąja karta, kuri nėra jai giminės: „*visos atžalos, [...] [kur] nėra kraujo ryšio*“ [Stefa]. Morta religiniu klausimu jaučiasi vadovu savo vaikams ir anūkams: „*Tai čia aš – asas. [juokiasi] aš tai juos mokinu, jiems patariu*“, „*Vaikučiai, sekmdienis, ar buvote bažnyčioje? Kokioj bažnyčioje? Kurią valandą?*“.

Šiam tikėjimui būdinga nuosekli, darni bei kritiškai įvertinta pasaulėžiūra. Morta labiausiai jaučia save bendruomenėje: „*Aš – bendruomenės [žmogus], ne vienišius*“. Stefa dirbdama jaučia harmoniją gamtoje: „*Aš ne iš pareigos kokios dirbu ir ne už pinigus*“. Dalyvių požiūris į mirtį yra sąmoningas ir siejamas su religiniu tikėjimu: „*jei aš netikėčiau, netikėčiau ir pomirtiniu gyvenimu*“ [Morta]; „*Tai yra ne geografinėj platumoj, tai yra mūsų būsena*“ [Stefa]. Vyresnio amžiaus asmenys supranta, iš kur kyla blogis. Ant Stefos: „*Tas žiaurumas dažniausiai tęsiasi kai kur ir iš kartos į kartą*“, „*ten, kur vaikai nemato gero pavyzdžio šeimose, tai jie irgi daugiau būna tokie žiauresni*“, „*Nu piktasis gundo visur*“. Morta teigia: „*Tai viskas, visas blogis ateina į mūsų pasaulį, nes nesilaikome 10 Dievo įsakymų*“. Pasaulėžiūrų skirtumai gali būti sprendžiami tarpusavio tolerancija, įsiklausimu bei malda: „*pasaulėžiūros klausimais tolerantiškais reikia būti*“ [Morta]; „*tik dialogu*“ [Stefa]; „*religiniiais klausimais nu reikia gal mokėti išlaukti, melstis*“ [Morta]; „*labai reikia daug maldu bendrų*“ [Stefa].

Asmeninis ir sąmoningas tikėjimas pasižymi suprantamomis sąvokomis, idėjomis, ir simboliais. Dalyviai aiškina maldos prasmę tiksliai, konkrečiai ir supaprastintai: „*dažniausiai tokia meditacinė malda, ne poteriai*“ [Stefa]; „*sukūriau savo maldeles*“ [Morta]; „*Toks gyvas ryšys iš širdies*“ [Morta]. Jiems yra svarbus kryžiaus simbolis: „*Dievulis atsiuntė Jėzų, kuris prisėmė visas mūsų kaltes ir numirė ant kryžiaus už mus, kad atidarytų mums dangų*“ [Morta]. Šie asmenys brandaus tikėjimo prasmę atranda sekdami kitų pavyzdžiu: „*žiūrėdama į kitus žmones, jie tikrai dvasingi, dvasingesni*“ [Stefa]; „*seselės irgi seku, žiūriu į jas, kaip jos meldžiasi, kaip jos susimąsto*“ [Morta].

Auteniškas religinis tikėjimas yra apibūdinamas kaip religinis tikėjimas, kurį vyresnio amžiaus asmenys suvokia per visuomenei priimtina sistemą, jiems būdingą nuoseklia, kritiškai įvertintą pasaulėžiūrą, bendravimą su kitais asmenimis, ideologiškai suderinamą su

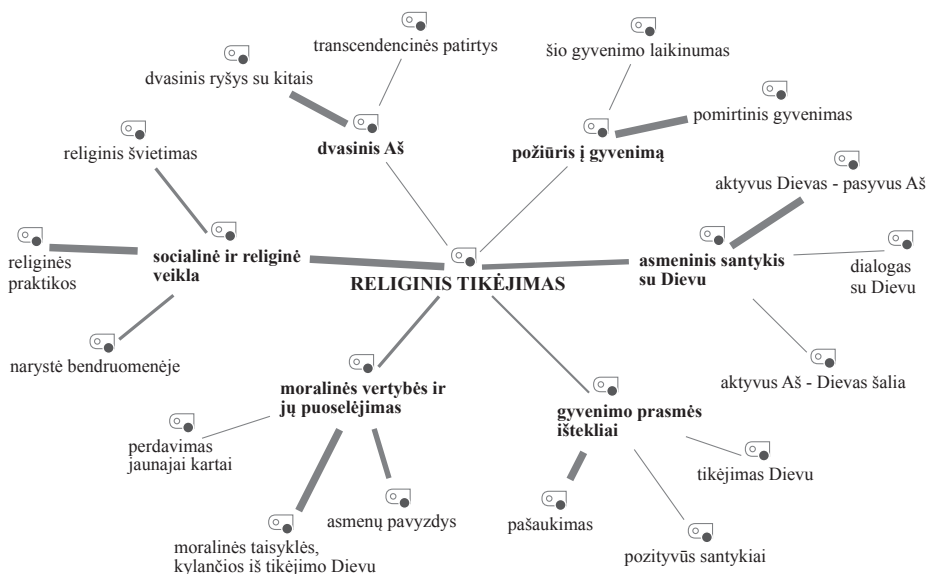
savo pasaulėžiūra vertybėmis ir vidiniu autoritetu, paremtu sąmoningu požiūriu ir tradicijomis. Emocinis santykis su autoritetais vaikystėje ir neprietaringas tikėjimas gali padėti formuoti autentiškam tikėjimui.

3.3. Vyresnio amžiaus asmenų psichologinis atsparumas religinio tikėjimo kontekste

Siekiant atsakyti į tyrimo klausimą, kaip vyresnio amžiaus asmenys patiria psichologinę atsparumą religinio tikėjimo kontekste, buvo atlikta turinio analizė. Jos metu nustatyti jiems būdingi religinio tikėjimo aspektai bei panaudojimo būdai, psichologinio atsparumo ištekliai ir sukurtas empirinis religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo modelis. Toliau yra pristatomi turinio analizės radiniai.

3.3.1. Vyresnio amžiaus asmenų religinis tikėjimas

Pagal atliktą vyresnio amžiaus asmenų tyrimo analizę sukurtas konceptualus religinio tikėjimo žemėlapis (11 pav.). Jame yra išskirtos šešios religinio tikėjimo temos, kurios apibūdina vyresnio amžiaus asmenims būdingus religinio tikėjimo aspektus: dvasinio Aš patyrimas, asmeninis santykis su Dievu, socialinė ir religinė veikla, moralinės vertybės ir jų puoselėjimas, požiūris į gyvenimą, gyvenimo prasmės ištekliai. Visos temos turi savo subtemas, kurios buvo rastos visuose tyrimo dalyvių interviu. Linijos – tai ryšių stiprumas tarp išskirtų temų ir subtemų.

11 pav. Konceptualus religinio tikėjimo žemėlapis

3.3.1.1. Dvasinis Aš

Dvasinio Aš patyrimas nurodo tyrimo dalyvių asmeninių ribų viršijimą transcendentinių patirčių ir ryšio su kitu pagalba. Per religinį tikėjimą yra atrandamas nematerialus, o dvasinis tapatumas: „*aš esu... nemirtingas žmogus, Dievo kūrinys. Dievas yra mano kūrėjas*“ [Ona]. Asmuo patyrė mistinį religinį patyrimą: „*Atrodo, kad miegojau, bet nemiegojau. Bet man taip gražiai atplaukė šviesa didelė didelė, kaip įrėmintą Marijos paveikslas ir Jėzaus paveikslas. Bet tai lyg eina iš šviesos, bet tokia šviesa, tokie spinduliai buvo ryškūs, gražūs. Pas-kui Jėzus, paskui Marija taip kaip paveiksle tokis.*“ [Anelė]. Kita tyrimo dalyvė išgyveno ypatingą patirtį būdama komos būklėje: „*po operacijos, žinot, gi tokioje komos būklėje buvau. [...] Žinot, man taip gera buvo. Aš mačiau tokį tunelį tokį tunelį šviesų, lempos. O ramybė, o gera man. Galvoju, ko man jos kelia. O man taip gera. Taip gera. Tokias šviesas mačiau ir viską išgyvenau*“ [Morta]. Ji išgyvena transcendencinę patirtį patirdama savo dvasinę Aš kasdienybėje per poeziją: „*Tokios eilės man patinka, man širdį kažkaip atgaivina, kelia aukštyn*“ [Morta]. Vyresnio amžiaus asmenys patiria dvasinį ryšį su kitais asmenimis: „*Pirmiausia tas dvasinis ryšys ir bendravimas. [...] turiu kelias šeimas, su kuriomis nėra kraujo ryšio. Tik dvasinis ryšys. Ir kada jie ruošiasi, pavyzdžiui, atvažiuoti į svečius. Jie visada paklausia, ką reikia atvežti. Tai aš manau, kad aš – labai laiminga, kad mane supa tokie žmonės*“ [Stefa]. Kiti tyrimo dalyviai jaučia savo prigimtį padėdami ar duodami kitiems: „*aš jaučiu, kad aš reikalingas dar. Aš galiu padėti žmonėms*“ [Petras]; „*tokis noras būti geresniam, kažką ir kitam atiduoti. Tą gerumą nesilaikyti savyje, bet norėdavau patraukti, kad ir kitas, kad ir kitas pajustų*“ [Morta]. Viršyti savo asmenines ribas padeda santykis su praeities kartomis ir šeimos istorijos žinojimas: „*toks dvasinis ryšys tęsiasi. Močiutės aš jau nepamačiau. (iškvepia) tik nuotraukose, bet labai mes kažkaip [saugome] tą šeimos istoriją, mes tuos senus laiškus, senovės laikų. [...] Tai mano anūkės savo prosenelę nuotraukose pažįsta*“ [Stefa].

Apibendrinant dvasinio Aš patyrimas atskleidžia vyresnio amžiaus asmenų asmeninių ribų viršijimą transcendentinių patirčių ir ryšio su kitais pagalba. Per religinį tikėjimą yra atrandamas nematerialus, o dvasinis tapatumas. Asmenys dalinasi, kad jie patyrė mistinį religinį patyrimą, ypatingą patirtį komos būklėje ir įkvėpimą poezijai. Jie patiria dvasinį ryšį su kitais asmenimis ir praeities kartomis. Savo dvasinę prigimtį dalyviai išgyvena padėdami, aukodami kitiems, suvokdami savo šaknis per giminės istoriją.

3.3.1.2. Asmeninis santykis su Dievu

Asmeninis santykis su Dievu apibūdina tyrimo dalyvių ryšį su Dievu. Jiems būdingas šie santykiai: aktyvus Dievas – pasyvus Aš; aktyvus Aš – Dievas šalia; dialogas su Dievu. Asmenys suvokia Dievą kaip sprendžiantį, žinantį bei padedantį: „*Čia gimiau. Dieve, duok čia ir baigti gyvenimą*“ [Stefa]; „*Dievas tvarko*“ [Ona]; „*Kaip ten bus, vienas Dievas žino*“ [Birutė]; „*Čia nuo Dievo priklausau*“ [Jonas]. Jie tiki Dievo planu savo gyvenime: „*čia gyvenimas yra kažko iš aukščiau suplanuotas*“ [Anelė]. „*Dievulis turi planą*“ [Morta]. Priešingai, kai kurie tyrimo dalyviai nurodė, kad jaučiasi pasyvūs ir prisitaikantys prie savo gyvenimo būdo: „*Planuoj, bet tie planai gali neišėiti žmogui. Čia viskas priklauso nuo Dievo*“ [Jonas]; „*Čia jau dabar... Kaip rusai sako, žinote, Bez Boga ni do poroga [vert. nei žingsnio be Dievo]*“ [Petras]; „*Ne,*

aš nieko nenoriu [keisti]. Aš su viskuo sutinku. Tokia Dievo valia“ [Ona]; „Čia yra, kažkas valdo iš aukščiau“ [Birutė]. Ji išgyvena savo pačios silpnumą, todėl siekia aktyvios Dievo pagalbos: „Matai, aš noriu eiti tavo keliu, bet esu silpna. Padėk man, viena paeiti negaliu. Tada imk mane už rankos ir vesk, ir vesk pro klystkelius visus“ [Morta]. Dievas yra moralus autoritetas: „Dievas yra Dievas, kurį aš tikiu, kuris mane veda ne į blogą, o tiktai į gera, manau“ [Petras]. Jo veikimas yra suprantamas kaip realus ir viršijantis žmogaus galias: „Apšviesk, Dieve, protą jam, kad jis pamatytų tave. Atsiųsk jam proto, išminties, kad jis atsigręžtų į tave“ [Morta]; „Padėk, Dievuli, tau nėra neįmanomų dalykų. [...] Tu viską gali. Tu išklausk, padėk jai, Miglutei, kad ji susirastų darbą, kad ji susirastų gyvenimo draugą, kad ji turėtų atramą“ [Morta].

Vyresnio amžiaus asmenų santykis su Dievu apibūdinamas kaip aktyvus Aš – Dievas šalia. Dalyviai suvokia save kaip aktyvų, besikreipiantį į Dievą, dėkojantį, teisingai besielgiantį asmenį: „Kreipiesi, būna ir pas Dievą...“ [Petras]; „aš nuo ryto iki vakaro turiu dėkoti Dievui už suteiktą sveikatą ir už tuos gerus žmones, ir už tą šeimą gerą“ [Stefa]; „Manau, mano tikėjimas man padeda sąžiningai gyventi“ [Petras]. Viena tyrimo dalyvė pripažįsta asmens laisvę ir atsakomybę santykiuose su Dievu: „Dzievulis davė žmogui tą laisvę, [...] vis tiek ateitį savo tai kuri, vis tiek turi planuoti apie, pavyzdžiui, ir šeimą, ir pavalgymą, ir darbą, ir viską. [...] visiems gyvybė duota, mąstysena duota, viskas. Tik ją reikia protingai išnaudoti tą visą gyvenimą. Sudėliok į vietą“ [Anelė], kita supranta egzistencinę žinomybę savo gyvenime, tačiau, siekdama gėrio, ji nori įprasminti sunkius dalykus: „Nu Dievulio planai mums nežinomi, kam jis atsiunčia, bet kad jį [kryžių] prasmingai panaudoti, nekeikti, ne ką. Nu bet panaudok tą kančią kažkur, paaukok už kažką [...] už pasaulio atsivertimą, už tą gėrį, kad klestėtų“ [Morta], tretis asmenys suvokia Dievą kaip esantį šalia: „Tai be Dievo, nežinau, gal nėra nei minutės tokios... kad greta Dievas“ [Ona]; „O daugiau su Dievu [...] kasdien pagalvoju“ [Jonas]. Nepaisant vyravusios sovietinės ideologijos, Dievas yra suvokiamas kaip vienintelis ir amžinas: „turiu tik vieną tikėjimą. Vienas Dievas yra. [...] Tai čia buvo šeima, iš kurios trys kunigai. Tai jų tėvas buvo kolūkio pirmininkas. Ir kai jį vertė stoti į partiją tais laikais. [...] Tai jis pasakė, tiems partijos vadovams: „Mano Dievas yra amžinas. O jūs, Leninas ir Stalinas laikini“ [Stefa]. Tyrimo dalyviui sunku apibūdinti Dievą: „Kaip galima suprasti Dievą. Dievas ir yra Dievas“ [Jonas].

Asmenys užmezga dialogą su Dievu: „Tai atrodo, kad akys sueina su Dievu, su ta pačia Marija. [...] Bendravimas toks“ [Anelė]; „Jis žino, kad aš einu jo pagarbinti. Dievuli, tu padėk man. Tai va tokis ryšys“ [Morta]. Dalyvė suvokia Dievą kaip realų žmogų, tuo pačiu jaučiasi Jo stebima: „Lyg tai matai tą Dievulį kaip gyvą žmogų. Va. Ir tu su juo kalbi“ [Morta]; „Tu matai, Tu matai mano norus. [...] Tu gal žiūrėk į tą Dievulį. Ir sakyk, Dievuli, aš su tavimi, tu mane matai“ [Morta]. Asmuo per poeziją išreiškia savo santykį su Dievu: „Bėgalinis Viešpaties pasaulis, žemės, žvaigždės ir dausų keliai, šiapus saulės ir anapus saulės šviečia tik tai tavo spinduliai. Bėgalinė upė Dievo laiko be pradžios, be galo, be krantų. Jo ranka, jo amžių srovę laiko ir jo rankoje ir aš, ir tu. Ir taip, galvoji, kad taip, tavo rankoje tavo rankoje“ [Morta].

Apibendrinant asmeninis santykis su Dievu atskleidžia vyresnio amžiaus asmenų ryšį su Dievu: aktyvus Dievas – pasyvus Aš; aktyvus Aš – Dievas šalia; dialogas su Dievu. Tyrimo dalyviai suvokia Dievą kaip sprendžiantį, žinantį bei padedantį ir tiki Dievo planu jų gyvenime. Priešingai, patys asmenys jaučiasi pasyvūs, prisitaikantys savo gyvenime ir per savo silpnumą siekia aktyvios Dievo pagalbos. Dievas yra moralus autoritetas, o Jo

veikimas yra suprantamas kaip realus ir viršijantis žmogaus galias. Jų santykis su Dievu pasižymi kaip aktyvus Aš – Dievas šalia. Dalyvis suvokia save kaip aktyvų, besikreipiantį į Dievą, dėkojantį ir teisingai besielgiantį asmenį. Viena vertus, pripažįstama asmens laisvė ir atsakomybė santykyje su Dievu. Kita vertus, suprantama egzistencinė nežinomybė bei noras įprasminti reikšmingus dalykus vardan gėrio. Asmenys suvokia Dievą kaip esantį šalia, vienintelį ir amžiną. Kai kuriems dalyviams sunku apibūdinti Jį. Vyresnio amžiaus asmenys užmezga labai asmeninį santykį su Dievu per dialogą. Jis suvokiamas kaip realus asmuo, kuris išklauso ir atsiliepia.

3.3.1.3. Socialinė ir religinė veikla

Dalyvavimas socialinėje ir religinėje veikloje apibūdina tyrimo dalyvių religinį tikėjimą per religines praktikas ir švietimą bei narystę bendruomenėje.

Vyresnio amžiaus asmenims yra reikšmingos religinės praktikos. Tai jiems priimtini religiniai įsipareigojimai: asmeninės ir bendros maldos, bažnyčios lankymas, religinių švenčių šventimas, pasninkas, išpažintis ir su tuo susiję reikšmingi religiniai daiktai (simboliai).

Tyrimo dalyviai, prisiimdami religinius įsipareigojimus, aktyviai praktikuoja asmeninę maldą: „*Kasdien ryte vakari papoteriauji*“ [Petras]; „*Ryte tai jau kiekvienas atskirai meldavomės, kas kaip galėdavo*“ [Ona]; „*Ir aš kiekvieną rytą meldžiuosi: padaryk mane savo meilės pasiuntiniu*“ [Morta]. Jie kalba tradicinius poterius: „*[Vyras] meldžiasi ten: Tėve mūsų, Sveika Marija*“ [Birutė]. Moteris dalinasi savo ankstesne maldos praktika: „*Anksčiau gal meldavausi taip tradiciškai, atkalbėjai [...] taip maldaknygę skaitydavau, poterėlį sukalbėjai*“ [Morta], o dabartinė malda yra nuoširdus atsidavimas: „*melstis: Dievuli, apšviesk jam protą. Viešpatie, duok jam išminties, proto [...] meldžiausi labai nuoširdžiai nu kaip pas tėvą, kaip pas motiną*“ [Morta]. Malda paremta sąmoninga veikla, reikalauja sutelkti dėmesį: „*melstis reikia įsigilinus*“ [Birutė]; „*reikia melstis už kažką, reikia melstis visą laiką, [...] labai sunku melstis ščyrai galvojant, bet reikia galvoti, ką sakai [juokiasi]*“ [Birutė]; o jeigu išsiblaškęs dėmesys: „*paskui išklysti iš to kelio ir [tiek naudos] iš tos maldos. Ir imas galvotis kažkas kitkas*“ [Birutė]. Tyrimo dalyvės dalinasi savo patirtimi, kai nukrypsta nuo sutelktos maldos: „*Susikaupi šitaip ir pasėdi. Pamąstai. Apie tai, va kaip kryžiaus keliai, apie tų Dzeivulio nukryžiuojimą viską*“ [Anelė]; „*reikia labai save susiimti į rankas*“ [Birutė]. Malda yra asmeninis poreikis. Moteris trokšta daugiausia laiko skirti maldai: „*liktų daugiau laiko maldai. Tai vienas vienintelis dalykas. Daugiau nieko nenoriu keisti*“ [Stefa]. Malda yra ilgalaikis įsipareigojimas melstis už savus ir kitus žmones: „*Gyvojo Rožinio slėpinys už savo šeimą, už... įsipareigojus už dar du žmones melstis. Rožinis prisipažinsiu, kad ne visai kasdien. Visas rožinis. O gegužį – Marijos litanija. Birželį – Jėzaus širdies litanija. Nu jau spalį jau visada rožinis*“ [Stefa]. Tyrimo dalyviai nurodo, kad meldžiasi ir grupėse: „*pasikviečiam šitas seses ir papoteriaujam biškį*“ [Jonas]; „*Meldžiamės su vyru visada. Kalbam gailėstingumo vainikėlių*“ [Morta]; „*Mūsų šeimoj šitaip [...] dieną ir vakare buvo bendra malda*“ [Ona]. Tyrimo dalyvė pasakoja apie susitarimą su vyru melstis kartu nuo pirmo vakaro davus santuokos įžadą: „*pradėkime šį vakarą Jėzaus širdies noveną*“ [Ona].

Religinių švenčių šventimas susijęs su praktikomis ir įsipareigojimais: „*mes vis tiek eidavom į bažnyčią ir per šventes, ar Kalėdas, ar Velykas*“ [Petras]; „*mirė, prisikėlė Kristus. Tai čia*

šieno padedi po staltiese, plotkeles valgai, kalėdaičius laužai, valgai“ [Jonas]; „O Gavėnios metu tai antradieniais ir penktadieniais [...] eidavom per visą kaimą. Kalnai buvo giedami“ [Ona]. Reikšmingos praktikos: pasninkas: „[nuo mažumės] pasninkai visi buvo“ [Ona]; išpažintis: „Kars [nuo karto] nuo laikoėjau išpažinties“ [Stefa]; „Visada buvo mėnesinė išpažintis“ [Ona]. Moteris suvokia išpažinties prasmę, todėl patardavo pažįstamams eiti išpažinties: „savo nuodėmės pasakosi, [...] tu naujai atgimsi. Tu būsi kaip krikštolas visas tyras“ [Morta].

Vyresnio amžiaus asmenys pažymi, kad yra pakrikštyti: „Gavau aš ten krikštą“ [Petras]; priėmę Pirmąją komuniją: „Tiesa, po karoėjau, mama jau leido, ant pamokymų [t. y. Pirmą Komuniją]ėjom“ [Anelė]; „Mus tada mokė tai bažnyčioje prie komunijos išpažinties pirmą kartą. Prie ruskio tai nemokino. Mano sesuo mokino mus“ [Jonas]; sutvirtinimą: „nuo penkiolikos metų [...] tos įvilktuvės buvo“ [Ona]. Asmenys nurodo religinių daiktų (simbolių) – kryžius, rožinis, šventųjų paveikslai – prasmę. Kryžius yra pergalės simbolis: „Dievulis numirė už mus. [...] Mums svarbus kryžius. [...] Visi bijom kryžiaus, bet tik kryžius, sako, į pergalę veda. Tik tai kryžius“ [Morta]. Rožinis buvo pagalbos įrankis kratų metu: „aš taip apsidžiaugiau, tokia buvau laiminga, tokia buvau turtinga, kad man neatėmė rožančiaus. Nieko nenorėjau. Nieko nesigailėjau“ [Ona]. Palaikymo ženklas tardymo metu buvo ir šventos Marijos paveiklas: „šitam kampe pamačiau šitą paveikslą (rodo į Marijos paveikslą)“ [Ona]. Ji jaučiasi dėkinga Marijai ir visiems šventiesiems už jų globą, todėl planuoja turimus paveikslus vežti į tėviškę: „Aš pasiruošus visus paveikslus vežti į tėviškę“ [Ona].

Tyrimo dalyviai lankė bažnyčią: „kai eidavom mokyklon, visada užeinam į bažnyčią“, „aš ir prastą dieną einu [į bažnyčią]. Nu visadaėjau“ [Birutė]. Žmonėms nei darbai, nei atstumas nebuvo kliūtis lankyti pamaldas: „Mums bažnyčia buvo aštuoni kilometrai. [...] Paprastai važiuodavom visi, vienas namuose lieka prie gyvulių“ [Ona]. Tai buvo šeimos sekmadienio tradicija: „ir mama, ir tėtė nebuvo atitolę nuo bažnyčios, ir maniškis [vyras], ir jo tėvai buvo irgi pavažnūs žmonės buvo. Mes eidavom kiekvieną kartą bažnyčioj. Tai jau kaip sekmadieniais tai visą laiką“ [Anelė].

Narystė religinėse bendruomenėse suteikė galimybę dalyviams įsitraukti į bendruomenę, būti jos nariais ir kartu praktikuoti savo religinį tikėjimą. Šie asmenys yra vienuolyno bendruomenės dalis: „Man kaip Tretininkei, tai pranciškonai. [...] Žinoma, visa mūsų šeima buvo Tretininkai“ [Ona]. Vienas iš jų dalinasi, kaip vienuolyne prisideda savo tarnyste: „10 metų turbūt kaip aš padedu [vienuolyne] ir jie [vienuoliai] neišleis manęs, negali, nenori“ [Petras]. Tyrimo dalyviai priklausė ar priklauso maldos grupei: „kaime buvo tos maldos grupelės, kurių dabar jau nebeliko. O buvo labai gerai. Atvažiuodavo ir sesės, ir klebonas buvęs“ [Stefa]; „[Marijos] Legionierių tą grupę, tai grupei ir priklausom“ [Anelė]. Dalyvis maldos grupėje suburia žmones maldai ir bendravimui: „Mes, kai būna gegužinės pamaldos, tai mes čia susirenkame pas mamą visi: aš, šitie kaimynai, toj kitoj pusėj pusseserė. Pavakarojam, pasimeldžiam“ [Anelė]; „Nu pas uošvę atvažiuodavo tas kunigas su sesėmis šitomis kas mėnesį kartą. Tai susirinkdavo čia kaimynkos dar pasimelsti. [...] Tai čia biškį pasimeldžiam, o paskui pasivaišinam biškį ir viskas“ [Jonas]. Dalyvė pasakoja kaip vadovavo maldos grupei: „Tai aš ilgus metus vedžiau ir vadovavau maldos grupei. Nu tai ir dabar aš ir taip susitapatinu daugiau su tom maldos grupėmis“ [Morta].

Vyresnio amžiaus asmenims yra aktualus religinis švietimas, per kurį formuojamas jų religinis tikėjimas: Marijos radija, bažnyčios mokymas, Šventas Raštas ir įvairi literatūra.

Tyrimo dalyvės mini Marijos radijos reikšmę: „*Va ypatingai, kai radijas yra Marijos labai gerai*“ [Anelė]; „*Dabar gal jau 12 metų turbūt ir Marijos radijas, su kuriuo aš ir atsiskirti negaliu. Jis man ir darže kalba (juokiasi)*“ [Stefa]. Marijos radijas šviečia ir ugdo tyrimo dalyvių religinį tikėjimą: „*Visos laidos labai geros per Marijos radiją ir dabar atsirado ta laida „Klausk drąsiai“, jeigu kam kas neaišku“ ir „kiek protingų minčių ir pavyzdžių visokių pasako*“ [Stefa]. Tai yra būdas dalyvauti šventose Mišiose ir klausytis prasmingų pamokslų: „*Per Marijos radiją kasdien Mišios 12 val. [...] privalau išklausti vyskupo Kaunecko homiliją. (įkvėpia) visi mano darbai turi būti padaryti ir aš namuose, jeigu ruošiuosi į bažnyčią, į rytmetines Mišias tai ruošiuosi, bet radijas man pasakoja. Tai, kad taip tobuleji, klausyk*“ [Stefa]; bei taip yra suaktualinamos šiuolaikinės problemos ir ugdoma tolerancija: „*vis tiek ar per Marijos radiją [...] sako, kad Marija su Juozapu gi buvo pabėgėliai. [...] Nu gal reikia geranoriškai. [...] O čia matai iš dviejų pusių vat*“ [Morta].

Bažnyčia ugdo asmenų sąžiningumą ir padorumą: „*Todėl, kad Bažnyčia nemokino: tu eik pavok, nužudyk*“ [Petras]. Bažnyčia moko pamatinių tiesų apie gyvenimą po mirties: „*mes paliksime šitą pasaulį ir viskas. Ir kitam eisim vėl gyventi, nes taip visi sako. (juokiasi). ir Bažnyčia tą patį kalba*“ [Anelė]. Jos mokyme svarbus yra švento Rašto skaitymas ir apmąstymai. Dalyviai praktikavo tai: „*skaitydavom Šventą Raštą*“ [Stefa]; „*perskaitym šv. Raštą ir aptariam*“ [Anelė]; „*kaip ir čia evangeliją skaitydavo, daug sužinojau aš tikrai, daug sužinojau*“ [Birutė]. Sovietiniu laikotarpiu buvo draudžiama religinė pasaulėžiūra ir praktika, bet asmenys domėjosi religija plačiau: „*Skaitydavom, kalbėdavom, mokslininkų išsireiškimai apie religiją. [...] buvo bukinama bukinama, kad Dievo nėra, kad melas. Kad čia tik apgaulė, tik fantazija, tik tokie neišsilavinę gali tikėti, o išsilavinę ne. Duodavo mokslininkų, atnešdavo knygas, skaitydavom ir va tokį žiburėlį lyg tikėjimo, kad jis negestų, visą laiką širdyje ruseno*“ [Morta]. Kunigai ne tik bažnyčioje atlieka savo pareigą, tačiau yra aktyvūs savo parapijiečių tikėjimo ugdytojai: „*klebonas [vardas] davęs knygą iš bibliotekos. [...] ten ir rašo, kad reikia galvoti, reikia melstis už kažką, reikia melstis visą laiką*“ [Anelė]. Dalyviai domisi psichologine, filosofine, pedagogine, savęs pažinimo ir krikščioniška literatūra: „*niekas kitas, tik šita literatūra mus ugdė. [...] „Temperamento rūšys“, „Jaunuolio būdas“, „Pažink save“, „Jaunos sielos auklėjimas“. [...] Žinokite man žurnalas labiausiai patiko „Misija“*“ [Ona].

Apibendrinant dalyvavimas socialinėje ir religinėje veikloje atskleidžia vyresnio amžiaus asmenų religinį tikėjimą per religinės praktikos ir švietimą bei narystę religinėje bendruomenėje. Jie priima įvairius religinius įsipareigojimus: asmeninės ir bendros maldos, bažnyčios lankymas, religinių švenčių šventimas, pasninkas, išpažintis ir su tuo susiję reikšmingi religiniai daiktai (simboliai). Tyrimo dalyviai kalba tradicinius poterių, aktyviai praktikuoja asmeninę ir grupinę maldą. Viena vertus, malda paremta sąmoninga veikla, reikalaujanti sutelkti dėmesį ir nuoširdžiai atsiduoti jai. Antra vertus, tai yra asmeninis poreikis, kuriam norisi skirti daugiausiai laiko. Trečia vertus, malda yra ilgalaikis įsipareigojimas melstis už kitus. Nei pareigos namuose, nei atstumas jiems nebuvo kliūtis lankyti pamaldas. Tai buvo šeimos sekmadienio tradicija. Narystė religinėse bendruomenėse suteikia galimybę tyrimo dalyviams įsitraukti į bendruomenę ir bendrai praktikuoti savo religinį tikėjimą. Dalyvavimas maldos grupėje ir vienuolyno bendruomenėje suburia žmones maldai, bendravimui ir tarnystei. Vyresnio amžiaus asmenų tikėjimą formuoja religinis švietimas: Marijos radija, bažnyčios mokymas, Šventas Raštas ir kita literatūra. Marijos ra-

dijos – tai būdas dalyvauti šventose Mišiose, klausytis prasmingų pamokslų ir laidų, kurios per religinę pasaulėžiūrą padeda spręsti šiuolaikines problemas. Bažnyčia ugdo asmenų sąžiningumą, padorumą ir gyvenimo suvokimą po mirties. Bažnyčioje kunigai atlieka ne tik savo pareigas, bet yra aktyvūs savo parapijiečių ugdytojai. Nors sovietiniu laikotarpiu buvo draudžiama religinė pasaulėžiūra ir praktika, tačiau tyrimo dalyviai domėjosi moksline, psichologine, filosofine, pedagogine, savęs pažinimo ir krikščioniška literatūra.

3.3.1.4. Moralinės vertybės ir jų puoselėjimas

Gyvenimas pagal moralines vertybes ir jų puoselėjimas apibūdina religinio tikėjimo moralinę sistemą, kuri padeda vertinti savo ir kitų elgesį. Tyrimo dalyviai laikosi moralinių taisyklių, kylančių iš tikėjimo Dievu: vykdyti Dievo įsakymus, nenusidėti, išpažinti nuodėmes bei siekti ir skleisti gėrį. Dalyviai liudija, kad Dievo įsakymų laikymasis apsaugo ir padeda dorai gyventi: „*Iš dešimties Dievo įsakymų nieko neteko iškrypti, išėiti... Dėkoju Dievui*“ [Ona], o kelias į blogį veda per nuodėmę: „*10 Dievo įsakymų nesilaikymas*“ [Morta]. Nors dalyvis nelaiko savęs labai religingu, bet, laikytis Dievo įsakymų, reiškia buvimą su Dievu: „*Ne taip super religingu, bet aš prisilaikau tų, daleiskime, mąstymų. [...] prisilaikau to, kad būti su Dievu*“ [Petras]. Vyresnio amžiaus asmenys tvirtai yra įsitikinę, kas yra nuodėmė: „*Jeigu tik Dievo įsakymą kurį nors nevykdysi, jau nuodėmė*“ [Ona]; „*kaip girtuokliavimas, prievartauja, pavyzdžiui, ir žinai, ką padarei, tai čia nuodėmė*“ [Petras]; „*paleistuvai, skriaudi – tai yra nuodėmė*“ [Morta]; „*[nuodėmė yra] jeigu meluosi, jeigu tu apgaudinėsi*“ [Stefa]. Viena dalyvė savo apsisprendimu pataria jos vengti: „*yra įsakymai, laikykis jų, nenusidėsi*“ [Morta], kitos atskleidžia nuodėmės baimę: „*Visą gyvenimą tik nuodėmės bijau, daugiau nieko*“ [Ona]; „*Būna, kad aš nepagarbinu Dievulio, nu gal nenusidėjau, galvoju, Dievuli, gal man ne nuodėmė*“ [Morta]. Asmenys per moralines vertybes siekia skleisti gėrį savo aplinkoje. Jie dalinasi savo patyrimu: „*Kad padarai kažką gerą, tai va jauti, kad širdyje yra gera [...] Tą žmogų aplankei, pakalbėjai, nu gal žvilgsniu, gal kalba, kažką tu jam. Jis patenkintas ir man gera širdyje, kad kažką skleidė gėrį, ne neapykantą, bet gėrį. Tegu skleidžiasi tas gėris to, kurio gyvenime taip reikia, ypatingai šiais laikais. Šiais laikais labai jau reikia to gėrio, gerumo*“ [Morta]. Asmuo suvokia gėrį ir jo pasirinkimą: „*Jeigu žmogus jau subrendęs [...] jisai turi mąstyti ir galvoti apie tuos dalykus, kurie geri dalykai. [...] Aš atmečiau, visada atmesdavau blogesnę visą gyvenimą*“ [Petras]. Gėris išreiškiamas kaip gerumas, atlaidumas ir tolerancija kitam asmeniui: „*Gal dar geresnė norėčiau, atlaidesnė norėčiau būti. [...] Priimti visus be priekaištų, su meile, geranoriškai paaiškinti. [...] Niekada kategoriškai nebūti, nepasakyti, kad taip turi būti ir viskas. Nu daugiau tolerantiškumo, dar meilės, atlaidumo ir viską sakyti labai su meile, geranoriškai. Su didele meile pasakyti pastabą, bet su didele meile, kad neįžeisti, kad suprastų, kad tu nori gero*“ [Morta].

Vyresnio amžiaus asmenys perima moralines vertybes sekdami kitų asmenų pavyzdžiu: tėvai, kunigai ar vienuolės ir kiti asmenys. Tėvai yra pirmieji moralinių vertybių puoselėtojai: „*Tėvai pripratino, nu kaip pripratino, sakydavo, kad reikia melstis, su Dievu gyventi. Nuo pat gimimo*“ [Petras]; „*kaip tėvas liepė eiti bažnyčion ir viskas. [...] Ir tu jam net nesiginčyk su juo*“ [Birutė]. Moterys prisimena tėvo vaidmenį ir elgesį šeimoje: „*Tai visada tėtė buvo kunigo vietoje. O jis skaitė, [...] mokėjo šnekėt [...] Mano pusseserė sakydavo, kad dėdė*

dar geresnį pamokslą pasakydavo kaip kunigėlis. (juokiasi)“ [Ona]; „Tėvas, sakau, jis labai jau tikintis buvo. [...] ar litanija ar kas, žinok, tai mama pasidaro kaip tokį altorėlį, pastato ten paveiksluką ar ką ten Marijos ar Jėzaus Širdies. Kas gėliukų atneša tam kambaryje ir visi turim poteriauti“ [Birutė]. Aktualūs ir dabar yra reikšmingi tėvo žodžiai: „Dabar tik norėčiau, kad išsipildytų tėtės žodžiai: Kad mūsų namuose būtų garbinamas Dievas“ [Ona]. Vėliau moralines vertybes perdavė dvasiniai autoritetai – kunigai: „Kas antrą sekmadienį visada būdavo pas mus. [...] Atvažiuodavo kunigai pas mus. Buvo pavasarininkų susirinkimai“ [Ona]; „atvažiuodavo klebonas [...] paaiškino mums ir vedė į tą tokį tobulėjimą“ [Stefa]; „toks kunigas [vardas] buvo, irgi labai tikintis. Tai vis ateidavo tokie tikintys, iškilūs žmonės ateidavo į šeimą“ [Morta]; „Atvažiuodavo misionieriai arba pas vienuoles atvažiuoja seserys vienuolės [...] ir toks pabendravimas gaunasi sykiu“ [Anelė]. Kunigo pavyzdys ugdė širdies maldą: „Melstis aš išmokau, kai toje grupelėje, kai tas klebonas [vardas] buvo [...] Kai jis meldžiasi, aš matau, kad jis meldžiasi iš širdies“ [Birutė]. Dvasininko elgesys buvo paskatinimas sugrįžti į bažnyčią po ilgos pertraukos: „Aš nebuvau [kunigo] išbarta [...] Tai buvo toks padrąšinimas sugrįžimo“ [Stefa]. Stebėdama vienuoles ir jų elgesį, dalyvės mokinasi rimties ir stiprybės: „Seselės [vienuolės] irgi seku, žiūriu į jas, kaip jos meldžiasi. Kaip jos susimąsto, nu kaip jos kažkaip... norisi kažką pasisavinti, kažką sau pritaikinti“ [Morta]; „tą Sadūnaitę vis matydavau, kaip rodydavo. Man tokie [...] gyvenimo švyturiai, pavyzdys, kad niekas nepalaužė jų dvasios. Niekas. Mums reikia semtis iš jų stiprybės, pavyzdžio“ [Morta]. Ne tik pažįstamų vienuolių, bet ir šventosios vienuolės gyvenimas yra sektinas brandaus tikėjimo pavyzdys: „Per Marijos radiją klausydavau tos seselės Faustinos. Koks jos brandus tikėjimas. [...] Tai ar įmanoma šitaip žmogui? Kad ji tiesiog su Dievuliu kalbėdavo. Nusižemindavo ir paniekinimus pajausdavo iš kitų seselių ir pažeminimus“ [Morta]. Tyrimo dalyvio savimonei ir pasaulėžiūrai įtakos turėjo jo draugai: „Buvo, žinoma, ir kaip ir mano draugai, ir draugės, ir žmonės, su kuriais [...] kalbėjom ir apie religiją, apie žmogiškumą“ [Petras]. Dvasingis asmenys ir mokytojai suteikė išminties ir patirties: „visą gyvenimą [supo] labai geri žmonės ir tie mokytojai seniau buvo tokie dvasingesni“ [Stefa]; „tą tikėjimą ir ėjau per tokius gerus dvasingus žmones, kuriuos sutikau savo gyvenimo kelyje“ [Stefa]; „labai daug turėjau tų labai dvasingų žmonių, su kuriais bendravau ir sėmiausi tos patirties. Ir man taip norisi sekti, eiti tuo keliu“ [Stefa]. Tyrimo dalyvei atsivertusi moteris yra nuoširdaus tikėjimo pavyzdys: „Dukra pradėjo giedoti chore. Ir ji atsivertė, ir motina. Ir dabar aš į ją žiūriu. Tiesiog mokausi iš jos. Susikaupiu per Mišias. Taip meldžiasi, taip matau, net susigraudina, matau, ji išgyvena tai. Išgyvena giliai. Nu vis sakau: [vardas], aš iš tavęs mokausi“ [Morta].

Svarbi vyresnio amžiaus asmens funkcija yra perduoti savo moralines vertybes, patirtis ir pamokymus bei melstis už jaunesnės kartos atstovus: „pas mus nėra šeimų, vienos, visos išsiskirstė ir gyvena susidėjus. Labai ir dabar meldžiوسي už šitą vieną, kad pažintų Jėzų, kad jie įtikėtų. Jie sako, tiki, bet [juokiasi] koks jų tikėjimas“ [Birutė]. Moteris atvirai atskleidžia savo vaikams ir anūkams tai, ko negalima daryti: „Vaikeliai, kad negalima nei uogytės, nei akmenėlio nuo svetimo kiemo, nieko negalima kas ne tavo paimti“ [Morta]. Ji dalinasi, kaip ugdo empatiją ir supratimą: „Mergaitės, ir gėlytė gyva. Ir ji nori gyventi. Jūs nuskinsite, numesite ir ji nuvys, o ji nori gyventi. [...] dabar ta jaunesnioji [anūkė], kad surinko koloradus ir žemėm užpylė, kad ji pradėjo verkti. Senelį, jie nekalti, kad gimė koloradais ir jie gyventi

nori. [...] *Tą gerumą, tą tokį žmogiškumą skiepijome ir vaikams, ir anūkėms, ir viskam*“ [Morta]. Tyrimo dalyvė, pati aktyviai lankiusi bažnyčią su mažais vaikais, dabar dalinasi savo išgyvenimais ir apgailestauja dėl savo vaikų elgesio: „*ašėjau ir vaikus vedžiau, bet mano vaikai, nežinau, į ką nusigimė. [juokiasi]. Ir [miesto pavadinimas] tikrai vesdavausi ir dar susėdavo jie ten atgali ant tokio paaukštino ir būdavo visada*“ [Birutė]. Priešingai, kita moteris drąsiai patarinėja saviškiems apsilankyti bažnyčioje: „*Vaikeli, jei nespėjote ant ankstyvų, tai nueikite ant vėlyvų [Mišių]*“ [Morta]. Ji sugeba pasakyti jiems tai, kas jai nepatinka: „*Vaikeli, ar ten anūkyte, man tas nepriimtina. [...] Dabar viena išvažiavusi Škotijon. Tai vienu žodžiu, tokia biškį laksto po pasaulį. Tai vis sakau: vaikelį, dirbi, pasitaupyk*“ [Morta].

Apibendrinant gyvenimas pagal moralines vertybes ir jų puoselėjimas atskleidžia religinio tikėjimo moralinę sistemą, kuri padeda vertinti savo ir kitų elgesį. Vyresnio amžiaus asmenys laikosi moralinių taisyklių, kylančių iš tikėjimo Dievu: vykdyti Dievo įsakymus, nenusidėti, išpažinti nuodėmes bei siekti ir skleisti gėrį. Dievo įsakymų laikymasis apsaugo, padeda dorai gyventi ir išvengti nuodėmės. Per moralines vertybes žmonės siekia pasirinkti ir skleisti gėrį savo aplinkoje. Jis išreiškiamas kaip gerumas, atlaidumas ir tolerancija kitam asmeniui. Vyresnio amžiaus asmenys perima moralines vertybes sekdami kitų asmenų pavyzdžiu. Tėvai yra pirmieji moralinių vertybių puoselėtojai, vėliau moraliniais autoritetais tampa kunigai, vienuolės, šventieji ir kiti dvasingi asmenys. Svarbi vyresnio amžiaus asmenų funkcija yra perduoti savo moralines vertybes, patirtis ir pamokymus kitiems asmenims bei melstis už jaunąją kartą.

3.3.1.5. Požiūris į gyvenimą

Požiūris į gyvenimą apibūdina tyrimo dalyvių suvoktą gyvenimo laikinumą ir pomirtinį gyvenimą. Asmenys supranta, kad kiekvieno žmogaus gyvenimas turi savas ribas ir laikinumą: „*Čia žemėje – čia yra laikinas dalykas. Čia viskas laikina. Čia nieko nėra amžino. Čia viskas laikina*“ [Ona]; „*Tai aš galvoju, taigi laikina. Tai mes šioje žemėje tik akimirka. [...] mažytė atkarpėlė laikina. [...] Reiškias labai trumpa atkarpėlė*“ [Morta]. Asmenys tiki gyvenimo tęstinumu po mirties: „*Aš galiu pasakyti, mirtis – tai bet ne pabaiga. Gyvenimas tęsiasi. Aš tikiu, kad yra amžinasis gyvenimas. Tikiu. [...] Nusidriekia šviesa. Nu tai va gyvenimas tai – vartai. Pro tuos vartus išeinam ir nueisim į kitą gyvenimą. [...] Tik jis pasikeis, o mes gyvensim kitokį gyvenimą*“ [Morta]. Kaip tyrimo dalyvė suvokia pomirtinį gyvenimą, liudija artimojo sapnas: „*Maniškis [vyras] dar anksčiau, jis sirgo visai, tai jį susapnavo tėtį pirmiausiai. Sako: „labai gražu tenais, švieselė, tokia žaluma“. Sako, pasirodė jau jam kažkoks pastatas didelis ir, sako, tėtė su arkliais dirba. [...] Sako, aš juos prižiūriu tuos arklius. [...] O sako, kur mama? Mama, sako, kitam kambary audžia. Reiškias, divonų audžia. O irgi jau buvo mirus. Tu ir žiūrėk, kitą pasaulį pamatė jis kitą pasaulį ir darbus, pačius žmonių. Reiškias, ir mes taip pačiai dirbsim toliau*“ [Anelė]. Asmenys nebijo mirties ir prima jos neišvengiamumą: „*[Dangus yra] Namai. [...] Tik tai. Ten mano artimieji visi, ten ir mano namai*“ [Ona]; „*Mirtis reiškia, kad vėl prisikelsi žmogus, kada ateis laikas, kada Dievas užsinorės*“ [Jonas]. Dalyvė pozityviai mąsto apie pomirtinį gyvenimą: „*dabar aš manau, kad viskas bus kur kas geriau negu dabar yra gyvenime*“ [Stefa]. Jiems būdingas tikėjimas

dangumi ar pragaru po mirties: „siela atsiskirs nuo kūno ir keliaus į pragarus ar kur, kur Dievulis paskirs“ [Morta]; „Mano siela keliaus į dangų“ [Petras]; „Kūnas atsirado iš dulkių [...], o siela, nežinau, ar eisim į peklą ar į dangų“ [Jonas]; „Numirsime, siela atsiskirs ir eis kur... į pragarą. [juokiasi] gal ne į pragarą, į skaistyklą“ [Birutė], o dangų ir pragarą suvokia kaip tam tikrą būseną: „Dar tiesa dėl to, kur aš būsiu ar danguje, ar žemėje. Aš žinau, kur aš būsiu. Žemėje, nes būsiu. (juokiasi). Nes į tą dangų aš nenuskrisiu, nes ten tik kosminiai laivai stovi. Skraido lėktuvai. Kad dangus ar pragaras ne Indijoje. Kaip čia dabar buvo klausimas: Ar Indijoje kiek kilometrų po žeme pragaras yra? Tai yra ne geografinė platumoj, tai yra mūsų būseną“ [Stefa]. Tyrimo dalyviai suvokia mirtį ir kaip prisikėlimą: „Mirtis reiškia, kad vėl prisikelsi žmogus, kada ateis laikas. Kada Dievas užsiorės. Ir viskas“ [Jonas]; „Paskui bus prisikėlimas. Nu kam amžinai gyventi, o kam pragare būti. Tai taip. Tikiu pomirtiniu gyvenimu“ [Morta]. Asmeninis suvokimas apie pomirtinį gyvenimą yra nulemtas mūsų elgsena šiame gyvenime: „Žinoma, mes nusipelnysime tai, ką nusipelnėme čia [Žemėje]. Tai turėsime ir ten“ [Stefa]; „Ataskaitą, ką padarėm gera, ką blogai padarėm, ką nuskriaudėme, ką apšmeižėme, ką tikėjome, viską, ką gero padarėme. Kokį zibulį atsinešėm, turėsime parodyti“ [Morta]; „Tai jau, kaip suskaičiuos Dievulis mano nuopelnus, tai kur mane paskirs. Labai norėtūsi matyti tą dangiškąją šviesą, bet ar būsiu to verta, nežinau“ [Stefa]. Pomirtinis gyvenimas yra siektinas dalyviams šio gyvenimo tikslas: „Dangų laimėti. [Dangus yra] namai, paskutiniai namai, kai nueisim, pamatysim...“ [Ona]; „kad įvykdyčiau Dievo valią ir po mirties nuveičiau į dangų“ [Birutė].

Apibendrinant požiūris į gyvenimą atskleidžia vyresnio amžiaus asmenų suvoktą gyvenimo laikinumą ir jo tęstinumą po mirties. Asmenys supranta, kad kiekvieno žmogaus gyvenimas turi savas ribas. Dalyviai nebijo mirties ir priima ją kaip natūralų faktą. Asmeninis suvokimas apie pomirtinį gyvenimą yra nulemtas jų elgsena šiame gyvenime, liudijančia jų tikėjimą dangumi, pragaru ir prisikėlimu. Pomirtinis gyvenimas yra siektinas šio gyvenimo tikslas.

3.3.1.6. Gyvenimo prasmės ištekliai

Vyresnio amžiaus asmenys nurodo, kad religinis tikėjimas suteikia jiems **gyvenimo prasmės išteklius**. Tyrimo dalyviai teigia, kad jų gyvenimo prasmė kyla iš tikėjimo Dievu: „vis tiek prasmingas [gyvenimas], kad Dievas sukūrė“ [Birutė]; „Kitos prasmės nėra gyvenime. Būčiau būčiau skambantis plienas... kaip čia... skambantis varis, jeigu be tikėjimo“ [Ona]. Dalyvė liudija, kad jos gyvenimo prasmę suteikia „tikėjimas, meilė, viltis“ [Morta], o tikėjimas yra siejamas su šventumo patyrimu: „Jeigu aš netikiu, tai aš darau si, tai man nieko nėra švento“ [Morta]. Pats gyvenimas yra vertybė: „gyvenimas – man yra gyvenimo prasmė, dėl ko aš gyvenu. Man tai viskas. Jei būčiau netikinti, tai aš – toks gyvulėlis, gyvulėlis nu ką. Prasmės nėra, nieko. Numirsiu, užkas, supūsiu ir viskas [...] Nu ką aš žinau, man atrodo, tikėjimas [suteikia prasmę]“ [Morta]. Tikėjimas yra žmogiškasis atsakas į gyvenimo prasmės keliamą klausimą.

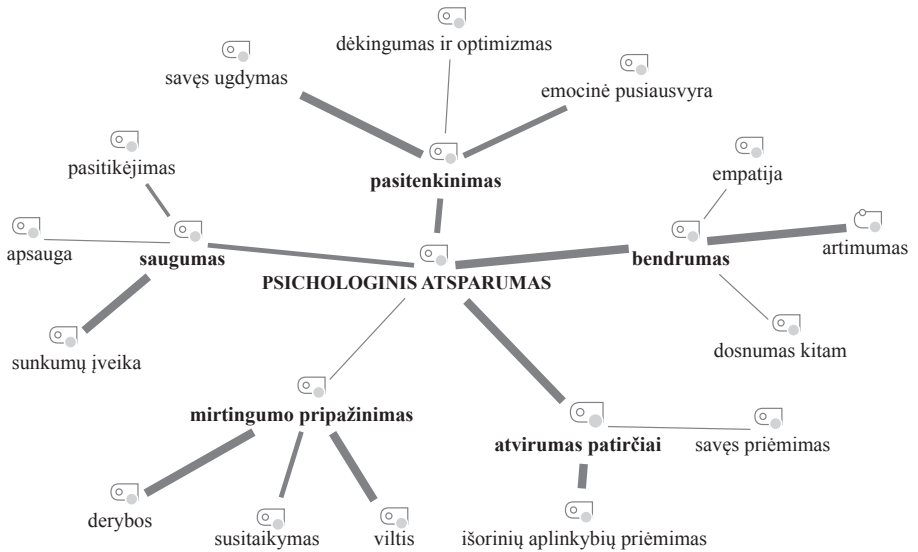
Religinis tikėjimas padeda atrasti gyvenimo prasmę per savo pašaukimą, t. y. gyventi pagal Dievą: „gyventi pagal Dievą – [gyvenimo] tikslas. Visą gyvenimą“ [Petras]. Tyrimo dalyvė pripažįsta, kad svarbu suvokti savo pašaukimą, kurį suteikia Dievas ir jo dėka kvie-

čia prasmingai gyventi: „kažkokį talentą kiekvienas turim. Ir kaip toms, sakydavo kunigėlis, nereikia to talento skepeton surišus laikyti, bet leisti į apyvarą. Mes turime gyvenimo prasmę, kaip gyventi. Jeigu Dievulis atsiuntė į šį pasaulį, tai turim tai padaryti“ [Morta]. Ji pabrėžia, kad gyvenimo prasmė – tai išpildyti savo pašaukimą siekiant amžinybės: „Dabar aš tikiu amžiniu gyvenimu, kad gyvensiu, kad aš ten sutiksiu savo tėvelius, savo brolius, savo senelius, savo prosenelius. Visą giminių pamatysiu. Apsikabinsim, kalbėsime, matysimės – gyvensime amžinai“ [Morta]. Tyrimo dalyviai pažymi, kad gyvenimo prasmė yra pozityvių santykių kūrimas. Vieniems asmenims prasmę suteikia užauginti ir išauklėti vaikai: „Vaikus užauginau. Visi, nesididžiuoju, giria, kad labai tavo geri vaikai. Net pas mane švietimo skyriaus net vadovė sako, kaip tu auklėjai, kad du berniukai ir šitokie geri vaikai“ [Morta]; „[Gyvenimo prasmė yra] tos užaugintos visos atžalos, kurios čia atvažiuoja, apkabina ir dėkoja. (juokiasi). [...] Atvažiuoja: „Močiute“. Ar gali būt didesnis džiaugsmas? Tai atlygis. Pasitenkinimas“ [Stefa], kitiems tai santykiai su anūkais ir proanūkais: „O paskui vaikai, viskas, nu ir tokia [gyvenimo] prasmė. [...] tokia prasmė. Va mano proanūkiui 5 metų. Proanūkis. O proanūkutei jau pusės metų. Tai va. Ir gyvena todėl ir džiaugiesi“ [Birutė]; „Dar norisi gyvent, norisi bendrauti su šeimomis, su vaikais, su anūkais“ [Jonas], tretiems – geri darbai ir artimi santykiai: „Tokią gyvenimo prasmę matau, kad gyvenimas – tik akimirka, kada reikia daryti gera, kad gera daryti yra gera. Kad padarai kažką gerą, tai va jauti, kad širdyje yra gera. Kad gera iš tikrųjų jauti kažkam, padarei gera tai kaimynkai“ [Morta]; „Su žmonėmis nesibarti, šeimoj nesibarti. Vaikus auginti“ [Petras].

Apibendrinant religinis tikėjimas suteikia vyresnio amžiaus asmenims gyvenimo prasmės išteklius. Jų gyvenimo prasmė kyla iš tikėjimo Dievu. Tikėjimas yra siejamas su šventumo patyrimu, o pats gyvenimas yra vertybė. Todėl religinis tikėjimas yra žmogiškasis atsakas į gyvenimo prasmės keliamą klausimą. Pašaukimas – tai savo gyvenimo prasmės atradimas per tikėjimą Dievu. Tikėjimas padeda atrasti ir įgyventi gyvenimo prasmę per savo pašaukimą, t. y. gyventi pagal Dievą. Svarbu suvokti savo pašaukimą, kuris yra Dievo dovana ir gyvenimo prasmė. Tyrimo dalyviai pabrėžia, kad gyvenimo prasmė – tai išpildyti savo pašaukimą siekiant amžinybės. Gyvenimo prasmė yra pozityvių santykių kūrimas. Vieniems asmenims prasmę suteikia užauginti ir išauklėti vaikai, kitiems – santykiai su anūkais ir proanūkais, tretiems – geri darbai ir artimi santykiai.

3.3.2. Psichologinio atsparumo ištekliai, būdingi vyresnio amžiaus asmenų religiniam tikėjimui

Pagal atliktą vyresnio amžiaus asmenų tyrimo analizę sukurtas konceptualus psichologinio atsparumo žemėlapis (12 pav.). Jame pateikiamos penkios temos, kurios apibūdina vyresnio amžiaus asmenų vidinius psichologinius atsparumo išteklius. Išskirti tokie psichologinio atsparumo ištekliai: saugumas, pasitenkinimas, bendrumas, mirties pripažinimas ir atvirumas patirčiai. Šios temos turi savo subtemas. Penkios subtemos, išskyrus saugumą, buvo nustatytos visuose septyniuose tyrimo dalyvių interviu. Linijos – tai ryšių stiprumas tarp išskirtų temų ir subtemų.

12 pav. Konceptualus psichologinio atsparumo žemėlapis

3.3.2.1. Saugumas

Saugumas yra psichologinio atsparumo ištekliai, kurį religinis tikėjimas suteikia vyresnio amžiaus asmenims per šiuos aspektus: pasitikėjimo jausmą, apsaugą ir sunkumų įveiką. Jų tikėjimą formuoja pasitikėjimo jausmas – Dievas globoja ir saugo: „Padėk man ir pasitikiu Tavimi [Dieve] ir einu, ir galvoju. Nu va. Nu tas pasitikėjimas tokis. Nu galvoju, juk Jis [Dievas] mato mane“ [Morta]; „man atrodo, džiaugsmas. Man atrodo, kad [Dievas] mane visą laiką saugo ir laimina“ [Stefa]. Dalyvė liudija, kad jos maldos yra išklausomos: „Kad Tu, Dievuli, gyvendamas žemėje, mokei mus, kad kas susitars dviese, melstis bent kokio dalyko, jiems dangiškasis Dievas suteiks“ [Morta]. Iš religinio tikėjimo kyla pasitikėjimo ir ramybės jausmas: „Nu tikėti Jėzumi. Ramiau, geriau, kai pasitiki Juo. Pasišneki per maldą. Ir viskas“ [Birutė]. Asmuo, išgyvenęs religinę patirtį, jaučia nuolatinę Marijos ir Jėzaus globą:

„Aplankė [Marijos ir Jėzaus vizija] ir nuo to mane matomai globoja ir saugo, nes vis tiek vienas būni. Būni žmogus“ [Anelė]. Dalyvis per sapną išsprendė sunkią darbo užduotį: „keletas dalykų aš susapnavau, kad reikia taip ir taip.. ir mane vedė turbūt Dievas. Tikrai Dievas man padėjo“ [Petras]. Savo pasitikėjimu dalyviai išreiškia pritarimą Dievo veikimui gyvenime: „Tokia Dievo valia, taip turi būti. Viską, Dieve, Tu žinai, ką darai. Aš niekada kitaip nemąščiau“ [Ona]; „tikiu, ir pati galiu pasakyti, gal Dievulis man dar davė tokių ligų, kad dar labiau priartėčiau prie Jo“ [Morta]; „Dievas tvarko. Tai Dievas... Jeigu turim tikėjimą, tai... tai pasitikim Dievu“ [Ona].

Asmeninis santykis ir pasitikėjimas Dievu padeda būti atkakliam: „Dievuli, padėk, kad man šiandien sektųsi, [...] jeigu neužeisiu [į bažnyčią], nepasisėks“ [Morta]. Per maldą asmenys nori apsaugoti save ir kitus: „Taip, aš meldžiuosi kiekvieną dieną. Nu ir paskui toje meditacijoje būna daug ten suminėta. Ir šv. Tėvui sveikatos prašau, ir daug kam. [...] Už savo šeimą, įsipareigojus už dar du žmones melstis“ [Stefa]. Moteris liudija, kaip malda padėjo anūkėms: „Taip meldžiausi: Dieve, padėk jai [anūkei], padėk jai. Padėk, Dievuli, tau nėra neįmanomų dalykų. [...] Tu išklausyk, padėk jai, [...], kad ji susirastų darbą, kad ji susirastų gyvenimo draugą, kad ji turėtų atramą“ [Morta]; kaip ji yra pripažįstama ir tu, už kuriuos meldžiamasi: „Meldžiausi, paskui paskambina: Močiute, tavo malda padėjo man. Gavau ir darbą ir suieškau gerą draugą“ [Morta]. Malda yra veiksminga ir turinti galią gyvenime: „Nu kaip netikėti? Tikiu. [...] kviečiam jus į vestuves, jau mūsų sušnekėta. [...] Nu žinote, apstulbau. Nu kaip man nepatikėti, kad aš prašiau šito ir va kaip ant lėkštės padėta“ [Morta].

Religinis tikėjimas tyrimo dalyviams padeda įveikti tokius gyvenimo sunkumus kaip ligas ar priklausomybes bei išspręsti sudėtingas situacijas. Jie maldą naudoja kaip problemų sprendimo būdą: „Tik malda gali padėti“ [Ona]; „tu kalbėk ten širdimi. [...] Tu matai visas mano problemas. Tu žinai, ko man reikia“ [Morta]; „Skaitau, kad maldos labai padėjo. Man tikrai padėjo“ [Birutė]; „Tai tada vaikščiojau per naktį, kai susirgo, pavyzdžiui, tėveliai ir meldžiausi“ [Stefa]. Dalyvė, sirgusi onkologine liga ir erkiniu encefalitu, liudija, kaip tikėjimas padėjo įveikti šias ligas ir pasveikti: „einu į bažnyčią ir man, žinot, ir metai, ir ligos, [...] aš negalvojau, kad liksiu irgi gyva. Man Kaune pasakė, kad tokia liga, kai perserga, tai lieka daugiausiai invalidai. Aš tik klausiu, ar aš galėsiu mokykloje dirbti. Moteriške, kalbėk, ar galėsi vaikščioti. Nu tai va, tai dabar einu į bažnyčią ar ką, galvoju: Dievuli, padėk man“ [Morta]. Kitų asmenų maldos palaiko ir padeda įveikti artimųjų sunkumus: „Labai klebonas meldėsi, Mišias laikė už jį. Aš pirmiausiai jam ir paskambinau, kai pasakė, kad sepsis jam [vyruui]“ [Birutė]. Tyrimo dalyvė, per vienerius metus netekusi vyro, tėvo ir pusbrolio, prisipažįsta, kad tikėjimas Dievo globa padėjo susitaikyti su netektimis: „man daugumoje Dievas tik tais tepadeda iš aukščiau. Ir mane prilaiko. Užėina tokių dienų, būna sunkiau. [...] Bet čia tai pagrindas“ [Anelė]. Sunkumų, kaip Dievo skirto kryžiaus, priėmimas padeda įveikti kasdieninius sunkumus ir suteikia jėgų: „priimu kaip savo likimą, kaip man duota, mano toks likimas. Kiekvienam savo kryžius, ir Dievulis pamatuoja pagal pečius, kad dar galiu pakelti, dar galiu nešti. Tai reiškia dar galiu nešti aš tą kryžių“ [Morta]. Jos tikėjimas keičia požiūrį į kančią, kuri teigiamai įprasmina kentėjimus: „gal Jis [Dievas] nori, kad žmogus per tą kančią priartėtų prie Dievo, tą savo kančią aukotų už kažką tai: už pasaulio atsivertinimą, gal už vaikų netikėjimą. [...] Viešpatie, aukoju už tą ir už tą savo kančią, savo kryžių, kokį Dievas davė“ [Morta]. Pasitikėjimas Dievu suteikia susitaikymą: „Tokia Dievo valia, taip turi būti.

Viską, Dieve, Tu žinai, ką darai. Aš niekada kitaip nemąsčiau. Tu žinai, Tu tvarkai mūsų gyvenimus“ [Ona]. Religiniai daiktai suteikia stiprybės veikti sunkiose situacijose. Pavyzdžiui, rožančiaus turėjimas tapo reikšmingiausiu dalyku, leidžiančiu dalyvei išverti sunkumus kalėjime: „*Tokia buvau laiminga, kad man neatėmė rožančiaus*“. Tardymo metu patirtas Marijos žvilgsnis palaikė ir suteikė vilties: „*Paskui atveda ir pastato taip, kad negalėčiau pasiekti sienos. Va taip... į tokią kampatą pastato [čia pamato Marijos paveikslą] [...] Na mes abidvi pasižiūrėjome viena į kitą. Nieko nesupratau, bet akys buvo žmogaus. Šitai (tyla)*“ [Ona].

Apibendrinant vyresnio amžiaus asmenų religinis tikėjimas suteikia saugumą. Tai kyla iš pasitikėjimo jausmu, kad Dievas globoja, ir jų maldos yra išklausomos. Dalyviai šiuo pasitikėjimu pripažįsta Jo valią gyvenime. Asmeninis santykis su Dievu ir jo veikimas padeda būti atkakliam, apsaugoti save ir kitus asmenis. Asmenims malda turi prasmę, nes tokiu būdu jie siekia apsaugoti savo artimuosius. Ji yra veiksminga ir turinti galią gyvenime. Šis tikėjimas padeda įveikti gyvenimo sunkumus ir išspręsti sudėtingas situacijas (pvz. ligos, netekties atveju). Tyrimo dalyviai suvokia maldą kaip problemų sprendimų būdą, kurį naudoja patys arba prašo kitų pagalbos. Religinis tikėjimas keičia požiūrį į kančią bei įprasmina sunkumus. Ypatingą vertę turi religiniai daiktai, suteikiantys vilties ir jėgų sudėtingose situacijose.

3.3.2.2. Pasitenkinimas

Pasitenkinimas – tai psichologinio atsparumo išteklius, kurį suteikia religinis tikėjimas vyresnio amžiaus asmenims ir kuris apibūdina, kaip asmuo patiria teigiamas emocijas per šiuos aspektus: emocinę pusiausvyrą, savęs ugdymą, dėkingumą ir optimizmą. Praktikuodami savo religinį tikėjimą, tyrimo dalyviai patiria emocinę pusiausvyrą, vidinę harmoniją ir džiaugsmą: „*Ramiau, geriau, kai pasitiki juo [Jėzumi]. Pasišneki per maldą ir visas*“ [Birutė]; „*bažnyčia mane labai veikia. [...] Nueini, atsinaujini, atsigauini. [...] Iš dūšios pasimeldi, pasikalbi. Man gera. Išėini, atrodo, lengvesnis kažkoks, tyresnis, atrodo, kaip ta, kad norisi apkabinti tą visą pasaulį, išbučiuoti, kad visi tokie gražūs, geri. [...] Širdis taip tarsi atsigauina, apsisvalo*“ [Morta]. Šie patyrimai atnaujina ir atgaivina asmenis iš vidaus bei teigiamai veikia jų požiūrį į kitus. Todėl, neatlikusi šių praktikų, moteris išgyvena nerimą: „*nepasimeldžiu arba kada nors bažnyčioj, pavyzdžiui, nenuvažiuoju in Mišiu, negerai atrodo, ne taip [...] neramu*“ [Birutė]. Malda teigiamai veikia ne tik fizinę sveikatą, bet ir psichologinę savijautą. Dalyvė paliudija, kad nebejaucia skausmo, pagerėja miegas, nurimsta mintys: „*nieko ir neskauda tau ir liga [...] prapuola. [...] Tokia tiesiog sielos tokia ramuma. Aš sakiau, kad paskui net miegi ramiau. [...] jokios blogos mintys nekyla tenai ar tau kažkas bloga, kažkas taip atsitinka. Viskas paskui labai gerai. Negalvoji apie nieką*“ [Anelė]. Pozityvūs jausmai ir moralinių vertybių puoselėjimas padeda išlikti jaunam širdyje: „*Jaunystė – tai džiaugsmas, laimė, ramumas, pasitikėjimas, jei tavo širdyje yra, vadinasi, tu – jaunas. Jeigu šitos vertybės yra, tai tu jaunas dar. Nesvarbu, kiek man metų dabar, bet mano širdyje šitos vertybės yra*“ [Morta].

Asmenims religinis tikėjimas suteikia galimybę ugdyti save, keistis ir tapti labiau sąmoningiems. Vyresnis amžius – tai mokymosi ir pažinimo laikas: „*Gal kuo sensti, tuo labiau įsigilini, mokaisi, skaitai. [...] Nu o kuo toliau mokaisi, giliniesi... [...] čia evangeliją skaitydavo, daug sužinojau aš tikrai [...] Nu iš evangelijos, kaip skaito kunigas bažnyčioje, aš viską girdėjus, žinau viską atrodo*“ [Birutė]; „*O dabar stengiuosi ir laisvę turėti, ir tą bendruomenę*

turėti“ [Morta]. Asmeninis santykis su Dievu padeda tobulėti: „*Tu pakeisk mane taip, kad aš tau patikčiau. Tu viską žinai*“ [Morta]. Tyrimo dalyvė nori keisti savo mintis ir elgesį: „*Čia daugiau šiame gyvenimo saulėlydyje tarpusnyje tokie ateina mintys, kad reikia keisti mąstymą. Reikia keisti savo poelgius*“ [Morta]. Tikėjimas į pomirtinį gyvenimą padeda keisti savo vertybes: „*dabar pasikeitė [tikėjimo praktika], užtat kad laukia kitas gyvenimas. Suprantate. Žmogus pasikeitė. Ir supranti, kad kitaip turi. [...]* Ne visi žmonės pasikeičia. Aš į gerą pusę pasikeičiau“ [Jonas]. Tyrimo dalyvė išreiškia troškimą skirti daugiau laiko brangiems asmenims ir mažiau dirbti: „*Gyventi čia. (juokiasi). Ir laukti visų atvykstančių. Gal jau reikėtų mažiau dirbti*“ [Stefa]. Pasišventusių asmenų pavyzdys padėjo dalyviams tapti sąmoningesniais: „*Jeigu jie [kunigai] dėl tikėjimo 22 metus sėdėjo kalėjime ir neišsizadėjo tikėjimo ir kankinami buvo ir viską. Ir jie žmonės buvo jauni. [...]* kaip asmenybės, man jie švyturiai tokie“ [Morta]; „*lankėm ten moterų klubą. Ir vis pakviesdavo visokius lektorius. Sakyčiau, kad gana įdomu buvo. Labai tos vadovės buvo geros. Mes važiuvom ir į Kryžių kalną ir pas tėvą Stanislovą ir dabartinis arkivyskupas, tada dar buvo kunigas Sigitas Tamkevičius, jis buvo pakviestas*“ [Stefa]. Artimas santykis su kunigais ir bendra veikla skatino tobulėti ir realizuoti save: „*Ir va tokį ryšį, ir tokį visą laiką palaikydavo tokie iškilūs kunigai. Mūsų parapijoje buvo [vardas, pavardė] kunigas. Jis ateidavo daugiau pas inteligentus ir tokių knygų atnešdavo*“ [Morta]; „*Galų gale atsirado ir klebonas toks [...]* jaunas, pradėjo steigti grupes. Ir prasidėjo toks, [...] atsivertimo kelias. Gal tobulėjimo kelias. Ir tas džiaugsmas, ir tos grupelės, ir Marijos radijas“ [Stefa]. Ji prisipažįsta, kad gilesnio tikėjimo pažinimo kelias vedė per dvasingus žmones: „*tiesiog per žmones aš darėjau į tą tikėjimo gilumą. Sutikau labai dvasingų žmonių. Ir visą gyvenimą mane supo labai geri žmonės. Ir va čia Dievulis sesių (juokiasi) mums padovanojo [vietovės pavadinimas] parapijai. Ir taip iriuosi per tą gyvenimą*“ [Stefa]. Be to, Marijos radijas skatina saviugdą ir gilesnį religinį tikėjimą: „*Marijos radijas – tai šitoks grožis, tai šitiek gėrio, šitiek įdomių paskaitų. Tiek gerų minčių. [...]* Ne tik Mišios per radiją įdomu, bet kiek tiek visokių dalykų. Galų gale ir ne tik per Marijos radiją, bet iš viso klausai, tai tobulėji. Jeigu aš sakau, kad aš knygų neskaičiau. Tai jeigu aš būčiau visiškai radijo neklausius, tai aš būčiau turbūt keturiomis vaikščiojus. (juokiasi). Nu gi čia tobulėjimas. Kad galėtum su žmogumi bendrauti, tai reikia kažką žinoti galų gale“ [Stefa].

Vyresnio amžiaus asmenys jaučia dėkingumą Dievui už gyvenimą, vargus ir gerus dalykus. Jie yra dėkingi už sveikatą, buitį ir šeimą: „*Man ant nosies 80 metų... [...]* džiaugiuosi, kad Dievas davė man tą sveikatą ir viską, ką aš turiu... [...] Aš turiu žmoną gerą, mašiną turiu, butą turiu, vaikus turiu. Anūkus turiu“ [Petras]; „*Vienintelis džiaugsmas yra, kad turiu tikėjimą*“ [Ona]. Tyrimo dalyvė išgyvena stiprų dėkingumo jausmą už patirtus sunkumus: „*Tik dėkojau Dievui, kad aš, kad mane ištraukė iš to kolūkio. Galvojau, kad gi būtų vaikai prasigėrę. [...]* Dėkoju Marijai už tą kančią. Už šitą kančią, mano kančią, labai dėkoju Dievui“ [Ona]. Tokiu būdu ji integruoja savo sunkų patyrimą. Susitaikymas su tikrove formuoja dėkingą požiūrį į gyvenimą: „*Atrodo, bet koks bus gyvenimas Dievulio duotas, su tuo reikės susitaikyti. [...]* Visą priimti iš Dievo rankų kaip didžią Malonę“ [Morta]. Dėkojimas Dievui tampa kasdieniniu įpročiu: „*Tas dėkojimas tai man jau į kraują įaugęs. Nežinau, ar man taip reikia, bet man taip gaunasi. Tai gal reikia taip. Jeigu taip yra. Jeigu tenėjai, užkliuvai ir ten nenugriuvai... o jeigu nugriuvai, bet nesusilaužei kojos, tai padėka... arba eini kažką pamiršti, o, atrodo, iš aukštybių kažkas priminė. Nu tai ačiū, Dieve. Nieks daugiau*

nepriminė“ [Stefa]. Religinis tikėjimas formuoja optimistinį požiūrį į gyvenimą ir jo sunkumus: „*Man atrodo, kad viskas turi būti gerai*“ [Jonas]; „*gyvenimas – tai Dievo dovana, duota kiekvienam po vieną. [...] Mąstykite apie tai kasdieną*“ [Morta].

Apibendrinant religinis tikėjimas vyresnio amžiaus asmenims suteikia pasitenkinimą ir teigiamas emocijas. Per tikėjimą jie pajunta gyvenimo džiaugsmą, vidinę harmoniją ir emociinę pusiausvyrą, kurie atgaivina vidinę asmens būseną bei atnaujina pozityvų požiūrį į aplinką. Pozityvius jausmus sukelia noras puoselėti moralines vertybes. Malda teigiamai veikia psichologinę ir fizinę savijautą. Vyresnis amžius gali būti keitimosi ir sąmoningėjimo laikas. Viena vertus, religinis tikėjimas suteikia galimybę ugdyti save. Asmeninis santykis su Dievu ir pasišventusių žmonių pavyzdys skatina tobulėti ir realizuoti save. Marijos radijas stimuliuoja saviugdą ir gilina religinį tikėjimą. Kita vertus, religinis tikėjimas formuoja pozityvų mąstymą į gyvenimo iššūkius. Vyresnio amžiaus asmenys jaučia dėkingumą už gyvenimo džiaugsmus ir sunkumus bei kasdieninius iššūkius.

3.3.2.3. Bendrumas

Bendrumas yra psichologinio atsparumo išteklius, kurį suteikia religinis tikėjimas vyresnio amžiaus asmenims ir kuris apibūdina, kaip asmuo išgyvena susietumą su kitu asmeniu per šiuos aspektus: empatiją, atvirumą, dosnumą kitam. Religinis tikėjimas padeda tyrimo dalyviams būti empatiškais, t. y. labiau atjaučiantiems ir suprasti vienas kitą: „*kiekviename žmoguje, mokindavo mus klebonėlis, matyti Viešpaties veidą. Kiekviename žmoguje – tai Kristaus veidas. Tai čia, galvoju, tai Kristus. Tai Dievo kūrinys. Tai Jis šalia manęs eina. Matyti jame tik gėrį. Kiekviename žmoguje tam pačiausiame alkoholike yra kažkoks gėrio*“ [Morta]. Ne tik kunigas, bet ir evangelijos tiesų integravimas savo kasdienybėje padeda jai keisti savo elgesį kito asmens atžvilgiu: „*neteisk, neužmėtyk akmenimis. Kaip evangelijoje atvedė moterį: tai meskite, kas neturi nuodėmės. Ir negalime nei vieno nuteisti, nei vieno pasmerkti, bet su meile kažkam padėti*“ [Morta]. Dalyvės vadovaujasi religiniu tikėjimu, paremtu kito supratimu ir priėmimu: „*Mano tokis kredo. Mano tokis, stengiausi [...] kiekvieną suprasti. Tolerantiška. Gal kartais širdyje grybšteli, kad man nepatinka, bet vėl reikia suprasti kiekvieną, jo mąstymą, nes jam atrodo dabar taip. Nu ir negali smerkti jo už tai. Priimti tokį, koks jis yra. Mylėti, apkabinti, tai va*“ [Morta].

Empatija lavinama dalyvaujant socialinėje veiklose. Moteris dalinasi, kaip ji skatino maldos grupelės narius būti aktyviais tiek grupelėje: „*Kai vadovavau tai maldos grupei. Vis tiek aš jau skaitydavau evangeliją, bet jau nenorėdavau, kad visi kiti tik klausytų, kad būtų tik dalyviai. Kiekvienam duodavau po mažą gabalėlį, kad visi dalyvautų, kad visi pasisakytų*“ [Morta]; tiek savo gyvenime: „*visi kažką įsipareigoję. Va šitai savaitei ką padarysim gero. [...] Kitą savaitę ateinam. Nu kaip tau pasisekė? Nu ar tu tą įsipareigojimą įvykdei? Tas gal pasakė, kad aplankysiu senelį. Gal kažkam padėsiu. Gal kažką. Kiekvienas įsipareigoja ką nors gero padaryti. Ir paskui atsiskaitom*“ [Morta]. Tyrimo dalyvė pabrėžia nuoširdaus dėmesingumo naudą: „*bendraujam, gal padėti jums jau reikia vieni kitiems. Žinai, labai bendravimas geras. Ir šiandien kaimynka, ir vyras jos pasiskambina, paklausia, kaip tavo sveikata. Ar dar sveika vaikštai ar ką? Kas reikia padėti? Taip žinai. Taip sakau, tokis tas ryšys tai daug duoda. O kartais žmogui to ir reikia, kad kažkas ko paklaustų. Ir kokį gerą pasakytų*“ [Anelė].

Vyresnio amžiaus asmenims religinis tikėjimas padeda patirti artimumą vienas kitam, burtis ir priklausyti asmenų grupei: „*Man labai daug reiškia bendruomenė. Labai pasiilgstu bendruomenės. Aš į bažnyčią einu, kad ten yra bendruomenė. [...] aš – bendruomeniškas žmogus*“ [Morta]; „*Tada jaunimo buvo kaime daug labai. Ir visi mes būdavom, ir bažnyčioj einam. [...] Nu kažkaip nu nežinau, kitokie žmonės buvo, nu man atrodo, geresni kažkokie*“ [Birutė]. Maldos grupė tenkina tyrimo dalyvių poreikį priklausyti, pabendrauti ir nesijauti vienišam: „*Tai paskui Šventą raštą, kai čia būni, skaito, [...] Kiekvienas savo nuomonę pasakom. Biškį pabendraujam, pasikalbam, paskui dar arbatukės kažkokios išgeriam ir viskas. (juokiasi) ir taip praeina. Tai tokis tokis laikas, nu, čia va šita gyvena su vyru. O ta viena, su mama, su švogriumi. O aš vėl viena. Tai va sueini. [...] Tai bendrai pabūnam, pabendraujam visi ir gerai*“ [Anelė]; „*Bijau ir vienatvės, noriu visą laiką būti bendruomenėje*“ [Morta]. Dalyvei bendruomenė teikė galimybę mokytis ir savo žiniomis pasidalinti su kitais: „*jaučiau kaip kokia bendruomenei reikalinga. Lyg man džiaugsmą teikė. Pati ruošdavausi, pati skaitydavau. Galvoju, jei jis neatsakys, kad aš galėčiau atsakyti va tokius klausimus. Ten tokia medžiaga ir reikėdavo ten išstudijuoti, išmąstyti. Va. Patiko man*“ [Morta]. Asmuo dalinasi įdomiu bendravimu su vienuolėmis: „*Tai ir [vienuolės] papasakoja įdomiai. Kai aš papasakoju, tai jos išsijuokia. [juokiuosi] įdomu pasikalbėti. Tai aš išsiaiškinu... kas čia tos vienuolės, kaip čia jos. [...] Tai buvo tos atvažiavus vieną kartą net iš Italijos.[...] Tai toj labai gerą balsą turi*“ [Jonas].

Vyresnio amžiaus asmenims yra reikšmingas susietumo ir bendrumo jausmas su kitais asmenimis: artimaisiais, kaimynais, vienuolėmis: „*Bendravimas [...] su seserimi, su kaimynais, su... bendravimas toksai abipusiškas ir su kaimynais. [...] Tai vieni pas kitus nueini*“ [Anelė]; „*Išsiverdi cepelinų tai pusė koridoriaus beveik sueina*“ [Anelė]; „*Sesės [vienuolės]. Mes pastoviai bendraujam su jomis. [...] Ir bendraujam čia jau mes nuo seniai. Dar sakiau, kaip viena šeima. Jos ir atvažiuoja, ir viską. Viena šeima*“ [Anelė]. Dalyvei reikšmingi santykiai su kolegomis ir buvusiais mokiniais: „*Svarbu man su bendradarbėmis. [...] Pabendrauju su tokiais žmonėmis, iš jų pasimokai to gerumo. [...] Čia bendradarbiai iš [miesto pavadinimas] dažnai skambina. Tai buvę mokiniai skambina. [...] Čia po 30 metų auklėtiniai nu va reiškia*“ [Morta]. Galimybė turėti ryšį suteikia nusiramimą, pasididžiavimą ir pradžugina save ilgamečio darbo vaisiais: „*Žinai, daug ką ir duoda šitas bendravimas... [...] ir nusiramimas, ir viskas ateina*“ [Anelė]; „*Tai va biškį ir sušildo. [...] [Mokinė] skambina vis: aš visada norėjau būti panašia į tave. Sako. Tai va. Tai išgirsti kokį žodį ir gera ant širdies. Va kad kažką gal kažką gal. Palikai kažkokį sėklą pasėjai. Gal ji sudygo geroj širdyje*“ [Morta]. Viena dalyvė išgyvena susietumą su savo protėviais: „*Tai mes daug turime nuotraukų. Labai vertinu nacionalines nuotraukas. Tai toks sakyčiau, kad yra toks dvasinis ryšys su tais praeities protėviais*“ [Stefa]. Ji vertina giminės istoriją, ilgą laiką saugo nuotraukas, laiškus ir šia kolekcija dalinasi su savo anūkėmis: „*tikrai mano anūkės dar žino, kas tose nuotraukose. [...] Tai mano anūkės savo prosenelę nuotraukose pažįsta*“ [Stefa].

Religinis tikėjimas ugdo vyresnio amžiaus asmenų altruizmą, meilę ir atleidimą. Tai skatina gyventi pagal moralines vertybes ir puoselėti asmenį santykį su Dievu: „*Ir kas dora, ir kas gera – nu stenkimės tą blogį nugalėti gerumu. Už pyktį matai, kad tavęs nemyli, nekenčia, apkalba. Man kartais ir vyras priekaištą sako: blogį reikia nugalėti gerumu. Taip ir evangelijoje pasakyta, jeigu tu myli, tiktais tai, kas tave myli, tai kokia čia tavo nauda. Pagonys tą daro,*

bet tu mylėk. Tu melskis už tuos, kurie niekina, kurie tave persekioja, kurie tave skriaudžia“ [Morta]. Viena dalyvė tvirtina gero žodžio svarbą: „žodis – geriau kaip vaistas vienas kitam. Tai vienas paskambina, tai pasakai ką ir vienas kitam tai užuojautos tai ko. Tai gerai mačina“ [Anelė]. Kita tyrimo dalyvė jaučia poreikį skleisti gerumą: „man atsirado tokis noras būti geresniam, kažką ir kitam atiduoti. Tą gerumą nesilaikyti savyje, bet norėdavau patraukti, kad ir kitas, kad ir kitas pajustų“ [Morta]. Asmuo nori būti naudingas ir reikalingas: „Turiu padėti. Pas mane visi kaimynai ateina: „Petrai, ten pas mane kažkas su spyňa. Petrai, ar turi tokį varžtelį? Petrai...“ (juokiasi) *Viską paskolinau*“ [Petras]. Vienuolės atskleidžia tarpusavio supratimą: „Žinok, jos [vienuolės] tik atvažiavo, jos atsikėlė į čia, tai jos pirmais metais atsikėlė ir bulves man padėjo kasti ir viską. [...] Žmogiškumas tas viskas, tokia nuojauta. Užjautimas tokis kažkur tai tas ir pas jas yra“ [Anelė]. Viena vertus, religinis tikėjimas moko būti atkakliam ir puoselėti darnius tarpusavio santykius: „Tu mylėk. [...] leisk man nešti meilę, kur siaučia neapykanta, santaiką – kur vyrauja bėrnai, vienybę – kur yra skilimas, tikėjimą – kur kankina abejonės, tiesą – kur viešpatauja klaida, viltį – kur braunasi nusiminimas, šviesą – kur užgulios tamsybės. Mokytojau, padaryk, kad aš trokščiau mylėti tuos, kurie mane myli, bet ir tuos, kurie manęs nemyli. *Viską viską atiduodu į tavo šventas ir gailėstingas rankas*“ [Morta]. Kita vertus, dalyvė susiduria ir su bendravimo sunkumais: „*sunkiausias dalykas po šiai dienai tai yra bendravimas su tais žmonėmis, kuriems tarsi reikia tos pagalbos, bet jie nemoka priimti tos malonės ir po šiai dienai nemoka elgtis*“ [Stefa]. Religinis tikėjimas padeda suprasti savas klaidas, atgailauti ir prašyti Dievo atleidimo. Asmuo atsiprašo ir mezga palaiškantį ryšį su Dievu: „*Atleisk man, Viešpatie, ir neskaityk kiek metų ir neskaityk, kiek praradau dienų, priglausk mane sugrįžusį iš tolstančių verpetų ir šaukiantį ant atgailos pilkų akmenų ir tikintį, kad tavo saulė niekad nesileis. Atleisk man, Viešpatie, atleisk. Atleisk man, Viešpatie, būki ne teisėjas, iš tavo teismo niekas neišeis teisu. Kaip tėvas ranką ant silpnų pečių uždėjęs, išvesk mane, išvesk mane pro klystkelius visus*“ [Morta].

Apibendrinant religinis tikėjimas suteikia vyresnio amžiaus asmenims bendrumo ir susietumo jausmą. Jis padeda tyrimo dalyviams būti empatiškiems ir suprasti vienas kitą. Empatija lavinama dalyvaujant socialinėse ir religinėse veiklose bei integruojant šiuos santykius kasdienybėje. Keisti savo elgesį skatina kunigai, evangelijos studijavimas ir jos tiesų apmąstymai. Šiems asmenims tikėjimas padeda patirti artimumą ir priklausyti bendruomenei. Viena vertus, maldos grupė tenkina asmenų poreikį bendrauti, bendrumo išgyvenimą ir per tai nesijausti vienišiams. Kita vertus, ji skatina mokytis, savo žiniomis dalintis su kitais ir būti aktyviais bendruomenėje. Vyresnio amžiaus asmenims yra reikšmingas abipusis bendravimas su kitais, suteikiantis nusiramimą, pasididžiavimą ir džiaugsmą savo gyvenimo vaisiais. Vertingas yra santykis su savo protėviais, su kuriais supažindinama jaunoji karta. Religinis tikėjimas moko atleisti, mylėti ir dalintis. Jis ugdo aktyvumą, atkaklumą ir darnius tarpusavio santykius. Taigi, tai skatina gyventi pagal moralines vertybes ir puoselėti asmeninį santykį su Dievu, kuris padeda būti naudingam ir reikalingam.

3.3.2.4. Mirtingumo pripažinimas

Mirtingumo pripažinimas yra psichologinio atsparumo išteklius, kurį suteikia religinis tikėjimas ir kuris apibūdina, kaip patiria vyresnio amžiaus asmenys santykį su mirtingumu, t. y. derybas, viltį ir susitaikymą. Asmeninis santykis su Dievu ir moralinės vertybės padeda pripažinti tyrimo dalyviams savo ir artimojo mirtingumą. Tyrimo analizė atskleidė, kad jie naudoja derybas kaip reakciją į savo ar kito mirtį: „*Kai jis [vyras] apsirgo, nuo 70 metų. [...] Parėjus vakare verkiu, prašau Dievo. Vajei, meldžiuosi. Ir prašausi žodžiais, savo žodžiais. Padėk jam, kad jis išgytų. Jam buvo vėžys storaj žarnoje ir po operacijos sepsis. [...] Ėjau ir verkiau ir Dievo prašiau, visaip ten buvo. Buvo baisu labai. Kad jis [vyras] numirs, kad man viskas jau bus“ [Birutė]. Moteris kelia klausimus Dievui, kodėl ji susirgo liga, bei derasi dėl gyvenimo prailginimo: „*Dar prieš dvidešimt metų susirgau onkologine liga, labai nusimniau. Galvoju: Dievuli, nei gėlytės, nei vabalėlio neužmyniau. Visų gailėjau. Kodėl man tai? Kodėl man tai? Paskui man atrodo, kaip atsakas: kad tu nemirsi, bet tu dar labiau priartėsi, dar labiau pažinsi mane, dar labiau garbinsi. Ir aš meldžiausi, ir meldžiausi: Dievuli, leisk man dar bent 10 metų dar pagyventi. Dar norėčiau pagyventi. Norėčiau, kaip anūkytės auga matyt. Norėčiau, kaip vaikučiai dirba matyt. Padėk, Dievuli, duok, leisk pagyventi. Ir ačiū Dievui, 20 jau metų gyvenu ir va tikrai Dievo rankoje juk mes esam“ [Morta]. Per maldą ji intuityviai užmezga santykį su Dievu, kuris ją stiprina ir suteikia vilties.**

Vyresnio amžiaus asmenys pripažįsta savo mirtingumą kaip viltį, kad egzistuoja gyvenimas po mirties. Jų gyvenimas nesibaigia mirtimi: „*Mirtis – tai, bet ne pabaiga. Gyvenimas tęsiasi“ [Morta]; „Pratęsimas gyvenimo jau kitoj, kaip čia, kitam pasauly. [...] Tik persikelsim į kitą pasaulį“ [Anelė]. Toks požiūris perteikia viltį, kad gyvenimas tęsiasi po mirties. Šią viltį sustiprina tyrimo dalyvių tikėjimas: „Nu tai, vaikeli, aš esu tikinti. Jei nebūčiau tikinti, jei aš netikėčiau, netikėčiau ir pomirtiniu gyvenimu. Juk tikiu į Dievą Tėvą. Kalbam tą poterėlį: Tikiu į mirusiųjų prisikėlimą ir amžinąjį gyvenimą. Amen. Juk poterėlyje mes kalbam kasdien: tikiu. [...] [Aš esu] ne veidmainė“ [Morta]; „Aš skaitau, kad krikščionis tiki į pomirtinį gyvenimą. Ateis laikas, kai prisikelsim kada nors“ [Jonas].*

Šio amžiaus asmenys susitaiko bei priima savo mirtingumą kaip natūralų faktą: „*Nes visi miršta ir aš mirštu“ [Birutė]; „Vis tiek ta diena vieną kartą išauš. Mes turėsime palikti šitą pasaulį. Kas atsitiks? Niekas neatsitiks, man atrodo, gyvenimas vis tiek tęsiasi. Vieni miršta, kiti gimsta“ [Anelė]; „O, taip, tai visi mirsime. Niekur nedingsime. Tai gerai sako, lygybė čia ir biedni, ir visi eina tenai. Tai taip ir yra“ [Anelė]. Jie dalinasi, kad nejaučia baimės mirti: „visai baimės nejaučiu tai mirčiai, kaip kaimynkai mirti baisu. Sakau, susitaikyk, su ta mintimi. Eik tu, visi miršta, karaliai“ [Morta]; „Aš jos [mirties] nebijau. Kiekvienas turi ruoštis mirti. Apie savo mirtį. (juokiasi) Taip. Tai ir aš mirties nebijau“ [Petras]. Santykį su mirtimi formuoja anksstesnis mirties patyrimas, sukėlęs ramybės pojūtį: „gi tokioje komos būklėje buvau, kad galvojau, neatsibusiu. Ir visi galvojo, kad neatsibusiu. [...] Aš mačiau tokį tunelį tokį tunelį šviesų, lemos. O ramybė, o gera man. Galvoju, ko man jos [slaugytojos] kelia. O man taip gera. Taip gera. Tokias šviesas mačiau ir va va. Visą išgyvenau“ [Morta]. Pasiruošimas mirti padeda tyrimo dalyviams priimti ir suprasti, kad gyvenimas yra laikinas: „Tu esi paprastas žmogelis. Vis tiek ateis mirtis, eik, pasiruošk Dievuliui. Man atrodo, aš visai nebijau“ [Morta]. Priimti mirtį kaip natūralų dalyką padeda perimta tėčio nuostata: „Čia*

mano tėtės žodžiai: Būk Dievo akivaizdoje, nebijosi mirti. Tėtės žodžius vis girdžiu“ [Ona]. Moteris apibūdina mirtį kaip „*tik pasikeitimas, tik kita būseną*“ [Stefa]. Tyrimo dalyvė dalinasi lūkesčiais aplinkiniams: „*Tikrai mirti nebijau. (juokiasi). Nežinau, toks supratimas, kad jau visiems iš anksto sakau, kad kai mirsiu, kad neverkty, nes aš savo gyvenimą nugyvenau*“ [Stefa]. Mirtis atneša papildomų rūpesčių artimiesiems: „*kažkam bus rūpesčių va. Atsimeni, kad vaikai turės rūpintis. Turės pašarvoti, bus rūpestis, klapatas*“ [Morta]; „*galvoju, kad numirsiu, tai vaikams bus bėda, kol palaidos (juokiasi)*“ [Birutė].

Apibendrinant religinis tikėjimas atskleidžia vyresnio amžiaus asmenims būdingą mirtingumo pripažinimą kaip psichologinio atsparumo išteklių per derybas, viltį ir susitakymą. Asmeninis santykis su Dievu ir moralinės vertybės skatina pripažinti savo ar kito asmens mirtingumą bei priimti mirties neišvengiamybę. Tyrimo dalyviai naudoja derybas kaip reakciją į savo ar kito mirtį. Jie meldžiasi ir kelia klausimus Dievui, kodėl asmuo susirgo bei derasi dėl gyvenimo pratęsimo. Jų tikėjimas suteikia jiems viltį susidūrus su savo ar kito mirtimi. Šio amžiaus asmenys priima mirtį kaip natūralų faktą ir nejaučia baimės numirti. Pasiruošimas mirčiai padeda tyrimo dalyviams priimti ir suprasti, kad gyvenimas yra laikinas. Mirtis siejama su gyvenimo pratęsimu po mirties. Toks požiūris kyla iš religinio tikėjimo. Vyresnio amžiaus asmenys dalijasi lūkesčiais apie artimųjų rūpesčius jiems numirus.

3.3.2.5. Atvirumas patirčiai

Atvirumas patirčiai yra psichologinio atsparumo išteklius, kurį suteikia religinis tikėjimas ir kuris apibūdina, kaip vyresnio amžiaus asmenys išgyvena atvirumą patirčiai per savęs ir išorinių aplinkybių priėmimą. Savęs priėmimas apibūdina natūralų susidomėjimą, kuris kyla iš paties asmens patyrimo ir suteikia malonumą. Šie asmenys priima save išgyvendami dvasinį Aš vienatvėje ar gamtoje: „*Viena sau ar mezgu, arba meldžiuosi, arba darže kur nors dabar. Man vienai, žinok, geriau. [...] aš patenkinta būnu. Man gerai vienai*“ [Birutė]; „*Išėini, pasižiūri, pasižiūri, kad gražiai auga ir džiaugiesi. Gal aš nemoku išreikšti to džiaugsmo. Aš, pavyzdžiui, atsisėdu toje mažoje virtuvėlėje kavos gerti ir per langą matau, kad jau pražydo, prasiskleidė kažkokie žiedeliai. Tai man didžiulis džiaugsmas*“ [Stefa]. Darbas sukelia vidinį pasitenkinimą ir darną su pasauliu: „*Man atrodo, kad aš visą laiką esu toje harmonijoje, gyvenu tu. Jeigu dirbu, aš jaučiu malonumą. Ir viskas tas, kas supa mane, tai ar gražiau, ar prasčiau*“ [Stefa]. Vyras išgyvena vidinę motyvaciją patarnaudamas vienuolyne: „*Aš galiu padėti šiam vienuolynui. Čia aš gyvenu. Jeigu aš atsisėsčiau į fotelį ir sėdėčiau, tai man būtų kančia. Aš negaliu gyventi. Aš turiu. Aš vat man džiu*“ [Petras]. Poezija ir šlovinimas bažnyčioje suteikia vidinį malonumą: „*taip atsigavindavau, pati labai mėgstu poeziją, Lakrimos poeziją skaitau. Tai va tokis poetiškas žodis man kada kaip ir bažnyčioje su gitaromis groja, gieda. Man atrodo, širdis pakyla aukštyn į dausas. Tokis esu žmogus*“ [Morta]. Priimti save padeda gyvensena ir elgsena, nulemta sąžinės: „*Sąžinės reikalas. Kiekvieną dieną mąstai, ką nors kiekvieną dieną galėčiau padaryti gero*“ [Ona]; „*O taip gerus darbus daryt gerai, apgaudinėti – negerai. Tiesiog tai, ką žinau. Tai sąžinė diktuoja daugumoje*“ [Stefa]. Religinė ir socialinė veikla, kuri stipriai motyvuoja iš vidaus, vienija visą asmenį ir teikia pasitenkinimą: „*Labai džiaugiuosi, kad galiu kasdien nueit, nes čia pat bažnyčia*“ [Ona]; „*Ir lauki to sekmadienio. Kartais ir paprastom dienom, kai būna svarbesnių dalykų tai nueini*“ [Anelė]; „*Tai man va*

čia kaimynka: kaip tau ir neatsibosta eiti kasdien į bažnyčią? Sakau: man ir neatsibosta, aš atsigaviniu. Man atrodo, jeigu neičiau, aš nežinau, kuo pavirščiau“ [Morta].

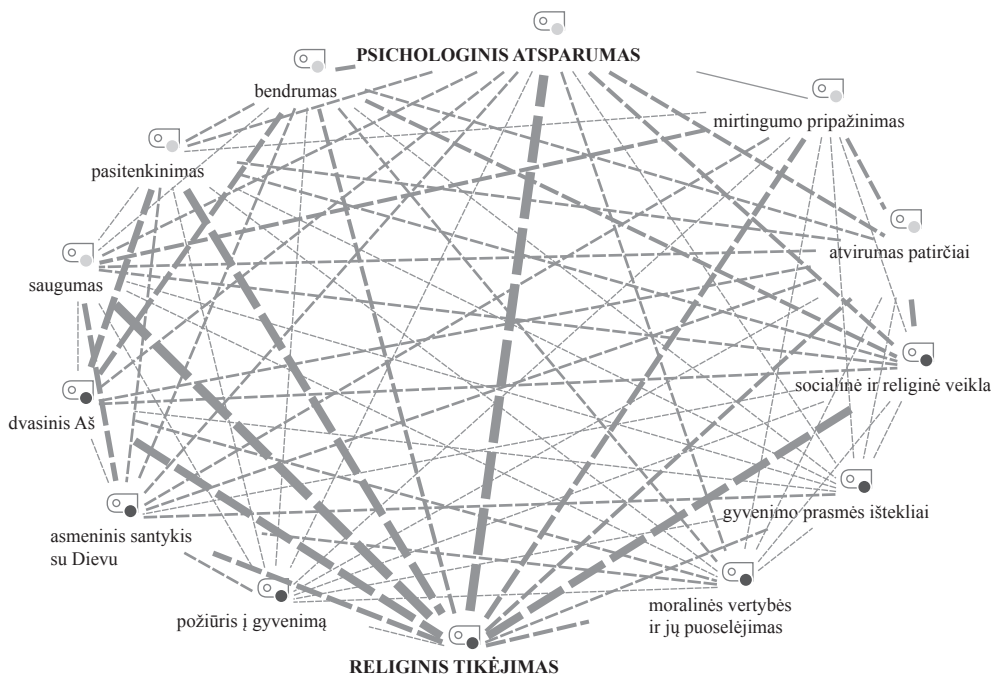
Išorinių aplinkybių priėmimas – tai tyrimo dalyvių orientacija, skatinama įvairių išorinių veiksnių: išorinio poveikio ir vadovaujantis perimtų, neginčijamų tiesų. Tyrimo dalyviams priimti išorines aplinkybes turi reikšmę sunkios patirtys (liga, kito asmens priklausomybė): „Verčiau ir galvojau, kad jau nepakilsiu. Jau amžius, o paskui onkologinės ligos kančia buvo. Patyriau kančios, skausmo ir nevilties tokios, ašaras, bet viską tik į Dievą Dievą kreipiau. Tai gal ir padėjo gal išgyventi“ [Morta]; „Alkoholikas jis [sūnus] visiškai buvo, visiškas. Reikdavo išpagirioti, neišpagirioja pats, kai pradeda. Tai aš meldžiausi: Viešpatie, meldžiausi. Vajetaus. Baisu, kaip meldžiausi“ [Birtutė]. Be to, jų priėmimui daro poveikį kiti asmenys (mama, tėvas, vyras, kunigas): „Ir ačiū Dievui, jis [vyras] tikintis labai. Ir dar nei vaikų neleisdavo nei in pionierius, nei in komjaunimą“ [Morta]; „kurį laiką buvau nutolusi. Man tiesiog pasakė [kunigas], kad jeigu aš rūpinuosi tėveliais, tai labai gražiai gyvenu. Tai buvo toks padaršinimas sugrįžimo“ [Stefa]. Dalyvių religinis tikėjimas padeda priimti išorines aplinkybes vadovaujantis perimtomis ir neginčijamomis tiesomis. Šios tiesos yra perimtos iš tėvų: „Normaliai, jeigu žmogus normaliai gyvena, nepiktinaudžiauja, Dievas visada padeda. Taip mane mokė. [...] Mano tėvai mokydavo: „nedaryk šito, nedaryk šito“ [Petras]; iš Bažnyčios mokymo: „bažnyčia nemokino „tu eik pavok, nužudyk“ [Petras]; „Tikėjimas vis tiek kaip ir ten tuose tuose raštuose parašyta, tai pagal tą dėsni ir laikaisi“ [Anelė]; „Man Dievulis davė tokį kryželį, tokį likimą, reikia nešti kantriai. Niekada nesiskųsdavau. Niekam nesakydavau“ [Morta]; paremtos kitomis nuostatomis: „Žiūrėk, kad numirė, ar ten vyras ar žmona, jisai net metai nepraeina ir jau tai ieško. Tai jam nei tikėjimas nepadeda, nei niekas“ [Anelė].

Apibendrinant atvirumas patirčiai yra psichologinio atsparumo išteklius, kurį suteikia religinis tikėjimas per savęs ir išorinių aplinkybių priėmimą. Savęs priėmimas atskleidžia natūralų susidomėjimą, kuris kyla iš paties asmens patyrimo ir suteikia jam malonumą. Tai kyla iš dvasinio savęs patyrimo vienvėjeje ar gamtoje. Savęs priėmimas išgyvenamas per darbą, poeziją ir šlovinimą bažnyčioje. Gyvensena, nulemta sąžinės, bei religinė ir socialinė veikla integruoja visą asmenį bei skatina priimti save. Išorinių aplinkybių priėmimas apibūdina tyrimo dalyvių motyvaciją, skatinamą įvairių išorinių veiksnių: išorinio poveikio ir neginčijamų tiesų. Išorinių aplinkybių priėmimui įtakos turi išorinis poveikis, t. y. išgyventos sunkios patirtys (liga, artimojo priklausomybė) ar kiti asmenys. Religinis tikėjimas padeda priimti išorines aplinkybes vadovaujantis perimtomis ir neginčijamomis tiesomis, suformuotomis tėvų, bažnyčios mokymo ar kitomis nuostatomis.

3.3.3. Psichologinis atsparumas religinio tikėjimo kontekste

3.3.3.1. Emprinis religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo modelis

Tyrimo rezultatų analizė atskleidė religinio tikėjimo ryšius su psichologinio atsparumo aspektais tyrimo dalyvių imtyje. Šiuo pagrindu suformuotas empirinis vyresnio amžiaus asmenų religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo modelis (13 pav.).

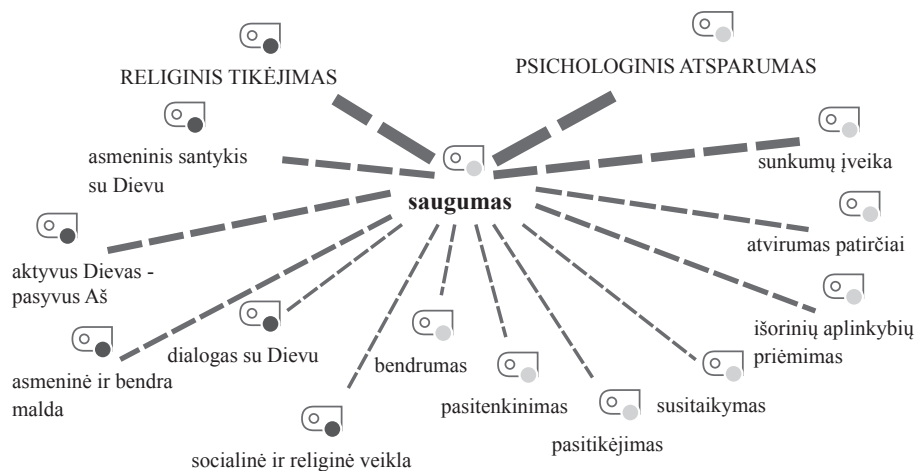

13 pav. Empirinis religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo modelis

Tyrimo rezultatų analizė parodė, kad religinis tikėjimas tyrimo dalyvių imtyje dažniausiai sutampa su psichologiniu atsparumu ir jo ištekliais: saugumu ir pasitenkinimu. Nustatyti stipriausi dvasinio Aš patyrimo ryšiai su pasitenkinimu ir bendrumu. Atskleista, kad asmeninis santykis su Dievu sutampa su psichologiniu atsparumu, saugumu, pasitenkinimu, bendrumu, atvirumu patirčiai, mirtingumo pripažinimu bei gyvenimo prasmės ištekliams. Be to, požiūris į gyvenimą ir gyvenimo prasmės ištekliai labiausiai susiję su asmeniniu santykiu su Dievu. Moralinių vertybių puoselėjimas tyrimo dalyvių imtyje labiausiai sutampa su dvasiniu Aš, asmeniniu santykiu su Dievu, psichologiniu atsparumu ir bendrumu. Tuo tarpu, socialinė ir religinė veikla susijusi su atvirumu patirčiai, psichologiniu atsparumu, bendrumu, pasitenkinimu, saugumu ir dvasiniu Aš. Žvelgiant į empirinį

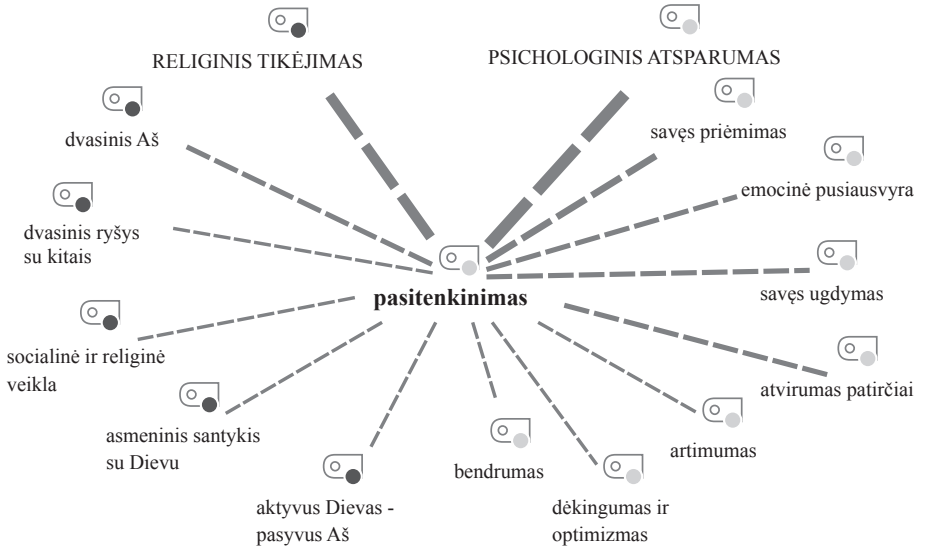
religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo modelį, visi psichologinio atsparumo ištekliai yra integruoti šiame modelyje, kuriame atskleidžiami tarpusavio religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo ryšiai. Žemiau apžvelgiami atskiri psichologinio atsparumo ištekliai, susiję su religiniu tikėjimu ir psichologiniu atsparumu.

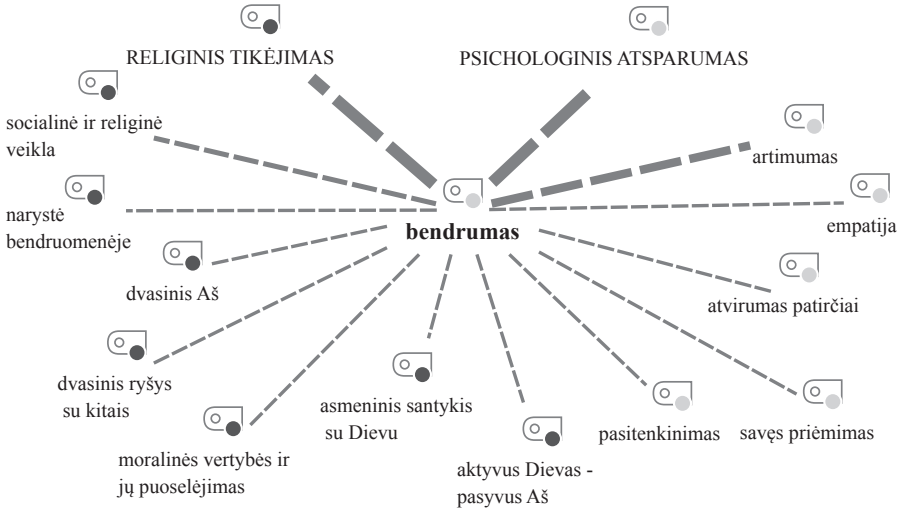
14 pav. Saugumas religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo kontekste

14 paveiksle pavaizduoti saugumo ryšiai su religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo aspektais. Tyrimo rezultatų analizė atskleidė, kad saugumas labiausiai susijęs su religiniu tikėjimu šiais aspektais: asmeniniu santykiu su Dievu (aktyvus Dievas – pasyvus Aš, dialogas su Dievu), socialine ir religine veikla (asmninė ir bendra malda), o taip pat su šiais psichologinio atsparumo ištekliais: sunkumų įveika, pasitikėjimu, susitaikymu, atvirumu patirčiai (išorinių aplinkybių priėmimas), bendrumu ir pasitenkinimu. Tai rodo, kad saugumas, paremtas su asmens išorinių aplinkybių priėmimu, sunkumų įveika, pasitikėjimu ir susitaikymu, yra reikšmingas vyresnio amžiaus asmenims jų santykiyje su Dievu bei asmeninėje ir bendroje maldoje.

15 paveiksle pavaizduoti pasitenkinimo ryšiai su religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo aspektais. Tyrimo rezultatų analizė atskleidė, kad pasitenkinimas dažniausiai susijęs su religiniu tikėjimu šiais aspektais: dvasiniu Aš (dvasinis ryšys su kitais), socialine ir religine veikla, asmeniniu santykiu su Dievu (aktyvus Dievas – pasyvus Aš), o su psichologiniu atsparumu šiais ištekliais: emocine pusiausvyra, savęs ugdymu, atvirumu patirčiai (savęs priėmimu), bendrumu (artimumu), dėkingumu ir optimizmu. Tai parodo, kad vyresnio amžiaus asmenų pasitenkinimas, paremtas savęs priėmimu, bendrumu ir artimumu, reikšmingas išgyvenant dvasinį Aš, asmeniniame santykiyje su Dievu bei kitoje socialinėje ir religinėje veikloje.

15 pav. Pasitenkinimas religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo kontekste

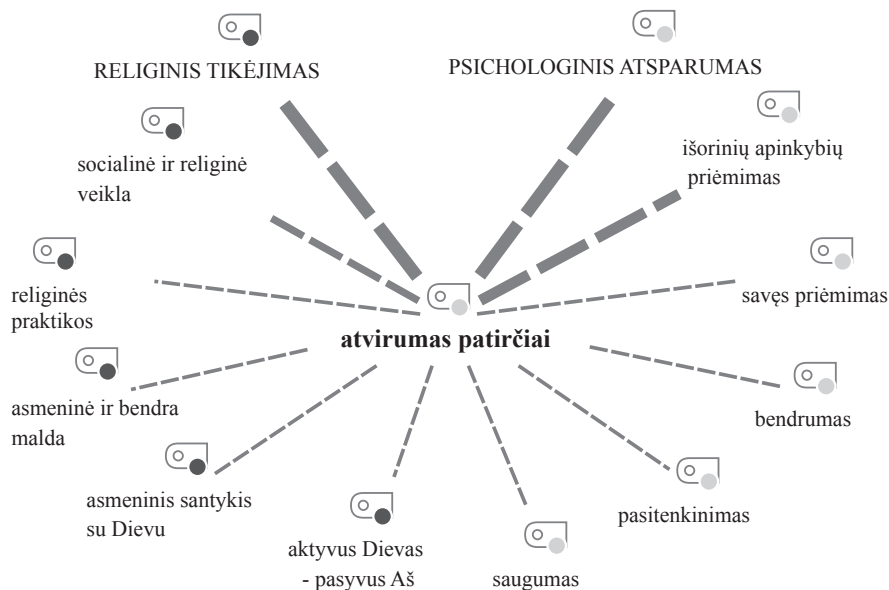

16 pav. Bendrumas religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo kontekste

16 paveiksle parodyti stipriausi bendrumo ryšiai su religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo aspektais. Tyrimo rezultatų analizė atskleidė, kad bendrumas dažniausiai susijęs su šiais religinio tikėjimo aspektais: socialine ir religine veikla, naryste bendruomenėje,

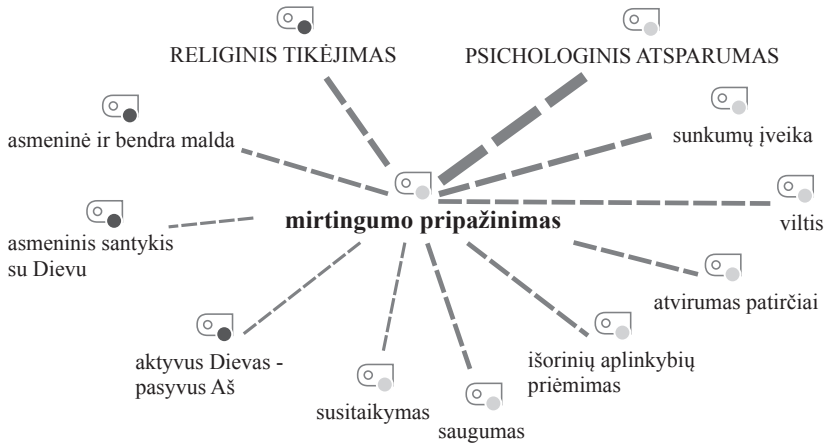

dvasiniu Aš (dvasinis ryšys su kitais), moralinėmis vertybės ir jų puoselėjimu, asmeniniu santykiu su Dievu (aktyvus Dievas – pasyvus Aš), o taip pat su psichologinio atsparumo ištekliais, tokiais kaip artimumas, empatija, atvirumu patirčiai (savęs priėmimu) ir pasitenkinimas. Tai atskleidžia, kad bendrumas, paremtas asmens savęs priėmimu ir pasitenkinimu, yra reikšmingas jų socialinėje ir religinėje veikloje, išgyvenant dvasinį Aš, puoselėjant moralines vertybes ir asmeninį santykį su Dievu.

17 pav. Atvirumas patirčiai religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo kontekste

17 paveiksle parodyti motyvacijos tikėti ryšiai su religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo aspektais. Tyrimo rezultatų analizė atskleidė, kad atvirumas patirčiai dažniausiai susijęs su religiniu tikėjimu šiais aspektais: socialinė ir religinė veikla, religinėmis praktikomis, asmenine ir bendra malda, asmeniniu santykiu su Dievu (aktyvus Dievas – pasyvus Aš), o taip pat su šiais psichologinio atsparumo ištekliais: išorinių aplinkybių priėmimu, savęs priėmimu, bendrumu, pasitenkinimu ir saugumu. Tai parodo, kad vyresnio amžiaus asmenų atvirumas patirčiai, susijęs su saugumu, bendrumo ir pasitenkinimo ištekliais, pasireiškia socialinėje ir religinėje veikloje bei asmeniniame santykiuje su Dievu.

18 pav. Mirtingumo pripažinimas religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo kontekste

18 paveiksle parodyti santykio su mirtimi ryšiai su religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo aspektais. Tyrimo rezultatų analizė atskleidė, kad santykis su mirtimi dažniausiai pasireiškia su šiais religinio tikėjimo aspektais: asmenine ir bendra malda, asmeniniu santykiu su Dievu (aktyvus Dievas – pasyvus Aš); su psichologiniu atsparumu ir jo ištekliais: susitaikymu, viltimi, atvirumu patirčiai (išorinių aplinkybių priėmimu) ir saugumu (sunkumų įveika). Galima daryti prielaidą, kad santykis su mirtimi, susijęs su išorinių aplinkybių priėmimu, reikšmingas asmenų saugumui, sunkumų įveikai, vilties stiprinimui ir susitaikymui bei pasireiškia per maldą ir asmeniniame santykiyje su Dievu.

3.3.3.2. Psichologinės religinio tikėjimo panaudojimo būdai

Vyresnio amžiaus asmenų religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo aspektų analizės dėka atskleisti religinio tikėjimo panaudojimo būdai, kurie yra reikšmingi asmens psichologiniam atsparumui (19 pav.). Nustatyti šie religinio tikėjimo būdai: įveikti krizę, stiprinti gerovę ir įprasminti gyvenimą.

19 pav. Religinio tikėjimo panaudojimo būdai

Pirma, krizę įveikiantis religinis tikėjimas – toks būdas, kurį vyresnio amžiaus asmenys naudoja įveikiant gyvenimo kelyje pasitaikančias krizes ar sunkumus. Naudojant jį krizinėse situacijose, susiduriant su išoriniu įvykiu, sustiprėja saugumo, vilties ir stiprybės jausmas. Šiuo atveju asmuo naudoja išorinę motyvaciją. Pavyzdžiui, tyrimo rezultatų analizė parodė, kad vyresnio amžiaus asmenys maldą naudoja kaip įveiką ir kaip problemų sprendimo būdą. Moteris pasakoja apie sunkius pokarinius laikus ir maldos reikšmę: „*Reikėjo pradėti gyvenimą, kaip sunku buvo tiems žmonėms. Aišku, tą sunkumą tada nešė mūs tėvai, bet [...] net neturėjom net apsirengimo, nei apavo. Buvo baisinis skurdas. Bet išgyvenom. (pauzė) Va labai vakarais melddavosi šeimos“* [Stefa]. Krizinis tikėjimas palaiko ir padeda per maldą įveikti sūnaus sunkumus: „*žinai, sūnus pradėjo gerti. [...] Baisu, kaip meldžiausi. Meldžiausi ir sakau: Dieve, duok senatvėj man ramybės. Oi nereik. Tai jau keturi metai negeria“* [Birutė]. Kita tyrimo dalyvė panaudoja jį apsaugoti anūkę: „*Ta anūkytė negavo darbo, ji nuvažiavo į Vilnių. [...] Nusiuntė visur tuos savo gyvenimo aprašymus viską. Vis sakydavo: neturi praktikos ir niekur nepriimdavo. Taip krito į tokią neveltį. Nu sako: ką man belieka, nu tik iššokti iš trečio aukšto. Nu ir aš taip meldžiausi. [...] Tu [Dieve] viską gali. Tu viską gali. Tu išklausk“* [Morta]. Šis būdas stiprina viltį susirgus: „*Aš Juo [Dievu] pasitikiu labai. Aš galvoju, einu į bažnyčią ir man, žinot, ir metai, ir ligos, ir viskas. Nu man 84 metai, onkologinis ligonis, sąnariai, sirgusi erkiniu encefalitu, kur aš negalvoju, kad liksiu irgi gyva. [...] Galvoju: Dievuli, padėk man. Padėk, kad nenugriūčiau. Padėk, kad ten žmonių nejuokinčiau. Padėk. Viskam pasitikiu Tavimi. Padėk man. Aš labai labai noriu dar. Aš labai labai nori ateiti pas Tave. Aš labai labai noriu lankyti bažnytelę. Tu matai, tu matai mano norus. Padėk man ir pasitikiu tavimi ir einu, ir galvoju“* [Morta].

Tyrimo analizė atskleidžia, kad maldos metu vyresnio amžiaus asmenys naudoja aktyvų Dievo įvaizdį, t. y. Dievas kaip sprendžiantis, padedantis ir žinantis. Asmeninis santykis su Dievu ir aktyvus Jo įvaizdis suteikia saugumą ir sunkumų įveikos įgūdžius įvairiose sudėtingose situacijose: „*Nu ir niekada, kai noriu ko nors. Dievuli, ateik, padėk man, man Tavęs labai labai reikia. Labai labai tavęs reikia. Ateik, padėk. Aš tikiu, kad tu neapvils maneš. Tikiu. [...] Aš taip įsitikinus, kad tikrai labai padeda, jei nuoširdžiai prašai, kad Dievulis yra, kad Jis padeda“* [Morta]. Vyras prisipažįsta, kad, spręsdamas aktualius gyvenimo klausimus, pasitelkia krizinio religinio tikėjimo strategiją: „*Žinote, kreipiesi, būna ir pas Dievą... (labai tyliai) Taip. Kad padėtų, patartų pas brolius pas brolius ar gerai, ar blogai. [...] Per tokį netrumpą gyvenimą būdavo, žinoma, kai reikia spręsti ar tokį, ar tokį gyvenimo klausimą“* [Petras]. Galima daryti prielaidą, kad šis vyresnio asmens religinio tikėjimo taikymas nulėmė šių psichologinių atsparumo išteklių: saugumo ir išorinės motyvacijos.

Antra, gerovę stiprinantis religinis tikėjimas – toks būdas, veikiamas asmens vidinės motyvacijos, nepatiriant reikšmingų sunkumų gyvenime, taikomas stiprinti asmens jaučiamą gerovę (fizinę, psichologinę ir dvasinę), suteikiantis pasitenkinimą ir bendrumą. Pavyzdžiui, per religines praktikas asmuo išgyvena vidinę harmoniją ir džiaugsmą. Vyresnio amžiaus asmenys gerovę stiprinantį religinį tikėjimą naudoja maldos metu siekiant geresnės fizinės ir psichologinės savijautos: „*Pamedituoju. Paprasčiausiai. Susikaupi šitaip ir pasėdi. Pamąstai. [...] dvasinę ramybę gal duoda. Tikrai. Jau atrodo, atrodo, taip gera, taip ramu, nieko ir neskauda tau ir liga [...] prapuola. Viskas, net mintys dingsta, tokių, kaip sako, tokių kvailų tokių klausimų nekyla“* [Anelė]; emocinės pusiausvyros bei vidinės harmonijos „*Ži-*

*nai, tokią ramybę duoda jįsai. Aš nemoku netgi pasakyti. Ir dar kaip vakarais atsiguli, atsisėdi dar ir popotieriauni jau. [...] Nu duoda iš karto ramybę. Ramybė visa ir stiprybės, ir ramybės tikrai suteikia šitas dalykas“ [Anelė]. Vyras naudoja šį būdą įsitraukdamas į vienuolyno veiklą, kuri jį džiugina, suteikia reikalingumo ir bendrumo jausmą: „*Tai va džiaugsmas. Mane turbūt ir Dievas palaiko, kad aš dar sveikas, dar galiu padėti žmonėms. Aš džiaugiuosi. S. Aną sutikau, sako: „Petrai“.* „Petrai“ (juokiasi) Sako: „*Kaip mes gyventum be tavęs?*“ [Petras]. Siekdama patenkinti savo bendrumo ir pažinimo poreikius, tyrimo dalyvė taiko šį religinį tikėjimą maldos grupelėje: „*[Maldos grupelės] – tai ir pabendravimas su žmonėmis. Tai ir dvasinis tobulėjimas“* [Stefa]. Gerovę stiprinantis religinis tikėjimas paremtas moralinių vertybių puoselėjimu: „*Jeigu mes džiaugsimą, meilę teikiame, ramybę teikiame, [...] tai yra jaunystė. Nesvarbu, kad tau daug metų. Bet jei yra džiaugsmas, laimė, pasisekimas, jaunystė, tai yra gyvenimas. Yra gyvenimas. Tu žinai, kad gyveni. Nesvarbu, kiek tau metų. Bet tu lieki jaunas, tu džiaugiesi tuo, tu gyveni“* [Morta]. Šis būdas padeda viršyti save per gamtą ir darbą, suteikia džiaugsmą ir harmoniją su pasauliu: „*Tie žiedai, tai ką užauginau, mane labai džiugina. Tai man atrodo, kad tai yra harmonija su visu pasauliu“* [Stefa]. Tyrimo dalyvė dalinasi pasikeitusiu savęs patyrimu. Šiuo metu ji išgyvena vidinę harmoniją vienvėje: „*Viena. Daugiau gal viena. [...] Anksčiau nu jo, buvai jaunesnis, bendraudavai, bendrijoje ar ten kur. Ar ten toj bažnyčioje irgi kitaip. Dabar eini su lazda. Nu ką tu ten. [...] Man gerai atrodo, žinok, man tylu, ramu. Aš mėgstu daugiau ramybės“* [Birutė]. Galima manyti, kad šį vyresnio asmens religinį tikėjimą lemia šie psichologinio astsparumo išteklių: pasitenkinimas, bendrumas ir savęs priėmimas.*

Trečia, gyvenimą įprasminantis religinis tikėjimas – toks tikėjimo būdas, kuris, veikiamas asmens vidinės motyvacijos, yra taikomas formuojant požiūrį į gyvenimą bei asmens vaidmenį jo gyvenime. Ypač didelę reikšmę šiam tikėjimui daro tyrimo dalyvių moralinės vertybės bei asmeninis santykis su Dievu. Šis tikėjimo panaudojimo būdas suteikia vyresnio amžiaus asmenims pasitenkinimą, bendrumą ir teigiamą santykį su mirtimi. Vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo prasmė kyla iš jų tikėjimo Dievu: „*Tikrai lėktuvas be vairo, jeigu tikėjimo nėra“* [Ona]; „*gyveni pirmiausiai gal nuo Dievo, kad tave sukūrė, kad gyveni. Todėl turi turėti prasmę“* [Birutė]. Tikėjimas padeda įgyvendinti savo pašaukimą, kuris yra Dievo dovana ir gyvenimo prasmė: „*Gyvenimas yra Dievo dovana ir džiaugtis juo reikia ir kaip jis gali būti beprasmis. Vis tiek Dievulis sukūrė ir kiekvienam davė kažkokią užduotį“* [Morta]. Viršijant šį gyvenimą, jis suteikia tikslą išpildyti savo žmogiškąjį pašaukimą: „*Prasmingai nugyventi ir pasiekti amžinybę“* [Stefa].

Apibendrinant tyrime buvo atskleisti vyresnio amžiaus asmenims būdingi religinio tikėjimo panaudojimo būdai: įveikti krizę, stiprinti gerovę ir įprasmiti gyvenimą. Krizę įveikiantis religinis tikėjimas – toks būdas, kada šis tikėjimas taikomas įveikti iškilusias problemas sunkiose ar neapibrėžtose situacijose bei veikiamas asmens išorinės motyvacijos. Asmeninis santykis su Dievu ir aktyvus Jo įvaizdis gali suteikti saugumą per pasitikėjimą, apsaugą ir sunkumų įveiką. Gerovę stiprinantis religinis tikėjimas – toks būdas, kada tikėjimas suteikia pasitenkinimą, bendrumą ir gerovę, nepatiriant reikšmingų sunkumų gyvenime ir yra veikiamas asmens vidinės motyvacijos. Vyresnio amžiaus asmenys naudoja gerovę stiprinantį religinį tikėjimą atlikdami religines praktikas, puoselėdami moralines vertybes, priklausydami bendruomenei bei patirdami dvasinį Aš. Gyvenimą įprasminantis

religinis tikėjimas – toks būdas, kada tikėjimas, veikiamas asmens vidinės motyvacijos, formuoja požiūrį į gyvenimą bei savo vaidmenį jame. Jis stiprina asmens pasitenkinimą, bendrumą ir teigiamą santykį su mirtimi.

3.3.3.3. Teorinis religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo modelis

Empirinių tyrimo radinių pagrindu buvo sudarytas teorinis religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo modelis (20 pav.). Jame atskleidžiama, kad religinis tikėjimas suteikia šiuos psichologinio atsparumo išteklius: saugumą, pasitenkinimą, bendrumą, atvirumą patirčiai ir mirtingumo pripažinimą. Tai formuoja vyresnio amžiaus asmens psichologinį atsparumą. Religinis tikėjimas sąveikoje su psichologinio atsparumo ištekliais yra panaudojamas kaip padedantis įveikti krizę, stiprinantis gerovę ir įprasminantis gyvenimą. Šie būdai didina vidinį asmens psichologinį atsparumą.

20 pav. Teorinis religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo modelis

4. DISKUSIJA

Šis tyrimas atskleidžia, kaip religinis (Romos katalikų) tikėjimas padeda vyresnio amžiaus asmeniui išlikti psichologiškai atspariam. Jame apsiribota atvejo tyrimu, nagrinėjančiu religinio tikėjimo reiškinį vyresnio amžiaus asmenų, praktikuojančių katalikų, imtyje. Visi tyrimo dalyviai apibūdina save kaip tikinčius, bet jų religinis tikėjimas skiriasi tarp savęs pagal savo tikėjimo raidą ir pobūdį gyvenimo eigoje. Deja, atvejo tyrimas, kaip tyrimo strategija, neduoda galimybės generalizuoti tyrimo rezultatus visai populiacijai, bet suteikia teorines įžvalgas apie nagrinėjamus vyresnio amžiaus Romos katalikų atvejus. Todėl šio tyrimo rezultatų negalima palyginti su kitais kitose kultūrose, nes nebuvo rasta adekvačios palyginamosios grupės. Rasti tyrimai atlikti skirtingose mokslo disciplinose, kuriuose dalyvauja skirtingo amžiaus tyrimo dalyviai, taikoma skirtinga metodologija ir analizės būdai. Toliau tyrimo radiniai yra apžvelgiami iš gyvenimo eigos, tikėjimo raidos ir psichologinio atsparumo perspektyvų.

Tyrimo analizė padėjo atsakyti į klausimą, kaip pasireiškia vyresnio amžiaus asmenų religinis tikėjimas jų gyvenimo eigoje. Tyrimo dalyviams yra būdingas teigiamas religinio tikėjimo pagrindas vaikystėje, kurį formavo reikšmingi asmenys: artimieji, mokytojai, kunigai; istorinė ir kultūrinė aplinka. Jie perėmė ne tik pozityvų požiūrį į Bažnyčią, bet ir moralines vertybes ir maldos praktikas. Katalikų tikėjimą ugdė tėvai, mokykla ir Bažnyčia. Tėvai – pirmieji tikėjimo ugdytojai, kurie skyrė pagrindinį dėmesį pamokymams, perdavė vertybes, moralės ir elgesio normas (Linardakis, et al., 2015). Priešingai, autoritetingas religijos ugdymo stilius, pagrįstas baime, yra pastebimas mažesnių pajamų ir konservatyvių pažiūrų šeimose, o asmeniui, perėmusiam ankstyvame gyvenime baudžiantį Dievo įvaizdį, gali kilti grėsmė, kad jis laikys save beverčiu, nepaisys religinių įsakymų ar nustos jų laikytis vėlesniame gyvenime (Özışık, 2015). Tai pastebima musulmonų religingumo tyrime (Özışık, 2015), tačiau tokių tendencijų šiame tyrime nebuvo nustatyta. Galima teigti, kad pilnavertišką religinio vystymosi pagrindą suteikia emociniai santykiai tarp vaiko ir asmenų, kurie perteikia Dievo įvaizdį vaikystėje, bei vystant pozityvią ir realistinę asmens pasaulėžiūrą. Nors visų vyresnio amžiaus asmenų religinio tikėjimo užuomazgos formavosi vaikystėje, tačiau turėjo skirtingas raiškos tendencijas vėlesnio gyvenimo eigoje. Jiems būdingas stabilus arba banguojantis religinis tikėjimas. Tyrimo radiniai patvirtino, kad religinis tikėjimas vystosi gyvenimo eigoje (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016), ir tai yra visą gyvenimą trunkantis procesas, vykstantis socialinio gyvenimo aplinkoje, net ir vyresniame amžiuje (Suchomelová, 2016). Negalima tikėtis natūralios „tikėjimo kokybės“ tik pagal amžių, nes asmuo išgyvena stagnaciją, regresiją arba krizę ir šių išgyvenimų įveikimo metu gali padaryti didelę pažangą (Suchomelová, 2016, p. 49).

Stabilus religinis tikėjimas – tai pastovus, mažai kintantis tikėjimas vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo eigoje. Išlaikyti stabilų tikėjimą vyresnio amžiaus asmenims padėjo nuolatinė religinio tikėjimo praktika, santuoka su tikinčiu ir tokių pačių moralinių vertybių turinčiu situoktiniu, išitraukimas į religinę benduomenę ir tarnystė, kuri suteikia galimybę gilinti savo tikėjimą. Gyvenimo džiaugsmas ir sunkumai susiję su artimiausia ir reikšmingiausia aplinka (Suchomelová, 2016). Galimos kliūtis religiniam tikėjimui buvo šios: religinio švietimo trūkumas, sovietinė ideologija ir sovietinis režimas (tardymai, ka-

linimas). Šias kliūtis padėjo įveikti ištikimybė savo tikėjimo tiesoms, nesitaikstymas su sovietine ideologija, slaptas religinio tikėjimo praktikavimas ir su juo susiję religiniai daiktai bei santykis su kunigais, kurie skleidė religijos ir tikėjimo tiesas bei jų pavyzdžiai. Iš dalyvių gyvenimo istorijų pastebime, kad religinis tikėjimas išliko pagrindine vertybe per visą jų gyvenimą. Perimtas iš tėvų tikėjimas buvo toliau puoselejamas Bažnyčioje. Tyrimas su vyresnio amžiaus asmenų, kurie laikė save tikinčiais, nustatė, kad jie buvo anksti religiškai socializuoti (Suchomelová, 2016). Religinė veikla yra reikšminga ir šimtamečių asmenų, kurie daugiausiai yra protestantai, pasakojimuose: „*Aš turėjau draugę, kuri ėjo į bažnyčių ir vieną dieną atėjo pas mane. Ji pasakė: Aš išmokysiu tave padaryti rožinį*“; „*Pradėjau, ir sakau, tikrai mėgau tai daryti. Jaučiuosi kažką padariusi*“; „*Tai yra dalykas mano senatvėje, kurį galiu ir toliau daryti*“ (Heinz, Cone, da Rosa, Bishop, & Finchum, 2017, p. 10). Nors sumažėjęs judrumas trikdo jų galimybes lankyti bažnyčią: „*Dabar aš nesilankau (bažnyčioje) dėl savo kelių. Sunku tai padaryti, bet bandžiau. Tikiuosi, nueisiu per Velykas*“; „*Aš per daug nevaikščiojau [į bažnyčią], [...] ir man gėda dėl savęs*“ (Heinz, Cone, da Rosa, Bishop, & Finchum, 2017, p. 11). Dviejų moterų, kurioms būdingas stabilus tikėjimas, religinis tikėjimas giliu pajautimu buvo intensyviai pažengęs, tačiau jo supratimas ir gebėjimas verbalizuoti buvo pakankamai menkas. Refleksija atlieka didelį vaidmenį atpažįstant ryšį su visata ir Dievu (Trimakas, 1998). Vyriausioms tyrimo dalyvėms, save apibūdinančioms religingomis ir tikinčiomis, stabiliam religiniam tikėjimui įtakos galėjo turėti istorinis ir kultūrinis laikotarpis. Jų tikėjimo užuomazgos formavosi Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu, kai buvo galima laisvai išpažinti savo religinę pasaulėžiūrą. Stabilaus religinio tikėjimo formavimui ypatingą reikšmę darė stipri tėvo įtaka.

Banguojantis religinis tikėjimas – tai neišskus, fragmentiškas tikėjimas ir kintanti jo reikšmė gyvenimo eigoje. Jo raidai turėjo įtakos šios kliūtys: dvigubas santykis su tikėjimu, sovietinė ideologija, būtiniai rūpesčiai, religinio švietimo trūkumas bei tuometinis istorinis Sovietų sąjungos laikotarpis. Banguojantis religinis tikėjimas gali pasireikšti kaip apleistas, paslėptas ar atrastas tikėjimas tam tikrame gyvenimo etape. Šio tikėjimo fragmentiškumas atskleistas kaip apleistas tikėjimas jaunystės etape. Kai kurių asmenų gyvenimo istorijose religinio tikėjimo apraiškų pasigendama šiuo amžiaus tarpsniu, nes pagrindinis dėmesys buvo nukreiptas į kitas svarbias vertybes: buitį, šeimą ar darbą. Tam gali turėti įtakos jaunystėje besiformuojantis tapatumas ir polinkis į individualumą (Erikson, 2004), o su tuo susijęs savarankiškumo siekimas, vidinis pasipriešinimas priklausomybei nuo kitų ir rūpinimasis tik savimi (Trimakas, 1998). Toks egocentiškumas ir individualizmas, pasireiškiantis stipriu polinkiu pripažinti save patį, gali kliudyti tikėjimo raidai (Ruemke, 1962). Lyginant stabilų ir banguojantį religinį tikėjimą, jie skiriasi pagrindinėmis asmens vertybėmis. Vieniems dalyviams religinis tikėjimas išliko pagrindine gyvenimo vertybe per visą gyvenimą, kitiems asmenims tam tikrais amžiaus tarpsniais jis buvo pakeičiamas kitomis pagrindinėmis vertybėmis. Remiantis šio tyrimo duomenimis, religinis tikėjimas neatsiranda staiga vyresniame amžiuje, o turi skirtingas trajektorijas gyvenimo eigoje. Tyrimas, kuriame dalyvavo vyresnio amžiaus asmenys iš JAV, patvirtino, kad religiniai ir dvasiniai įsitikinimai jiems buvo svarbūs visą gyvenimą: „*Manau, kad bažnyčia visada buvo mano gyvenimo dalis*“ ar „*Bažnyčia buvo visada [svarbi]. Taip, taip*“ (Heinz, Cone, da Rosa, Bishop, & Finchum, 2017, p. 10). Tuo tarpu, kitiems religinio tikėjimo nepraktikavimas

sukelia gėdos jausmą: „*Aš per daug nevaikščiojau [į bažnyčią], [...] ir man gėda dėl savęs*“ (Heinz, Cone, da Rosa, Bishop, & Finchum, 2017, p. 11).

Paslėptas religinis tikėjimas išreiškia religinių įsitikinimų neigimą ir slaptą jų praktiškumą gyvenimo eigoje. Literatūroje sutinkamas vidinio dvilypumo reiškiny, apibūdinamas vidiniu pasidalinimu, skilimu ir potraukiu priešingiems dalykams (Trimakas, 1998; Ruemke, 1962), kuris gali sąlygoti paslėptą religinį tikėjimą. Žmogaus tikėjimui poveikį daro jo dvilypumas (Trimakas, 1998). Tyrimo analizė atskleidė, kad jaunystėje ir brandžiam amžiuje susidarė dvigubas santykis su tikėjimu: asmuo dalyvavo partinėje veikloje, tačiau slaptai praktikavo savo religinį tikėjimą. Jis siekė pripažinimo savo darbe, o savo tikėjimą viešai neigė dėl socialinės baimės būti atstumtam ar nubaustam. Vidinės reakcijos į aplinką darė įtaką paslėptam tikėjimui. Religinio tikėjimo raidą gali stabdyti šios vidinės kliūtys: pasyvumas, pažeminimo ir mirties baimė, nenoras patirti skausmo ir valios stoka (Ruemke, 1962), kurios yra vidinio dvilypumo priežastys asmens tikėjime (Trimakas, 1998). Tai emocinės ir charakterio silpnybės, kurios trukdo atsiliiepti ir užmegzti asmeninį abipusį santykį su Dievu (Trimakas, 1998). Dėl šių priežasčių sustoja tolimesnė tikėjimo raida. Nors tai atspindi dvilypę ir subtilią asmenybės būseną. M. Trevi (1992) nurodo: „*Nėra tikėjimo, kuriame nebūtų netikėjimo elemeto, taip pat nėra netikėjimo, kuriame nebūtų bent pagundos tikėti*“⁴. Sovietinė ideologija sugebėjo kai kuriems asmenims daryti ne tik išorinę, bet vidinę įtaką jų religinio tikėjimo raidai per bausmes ir skatinimo priemones.

Atrastas religinis tikėjimas apibūdina dalyvių tikėjimo pokyčius bei prasmės atradimą tam tikrame gyvenimo etape. Vyresnio amžiaus asmenys naujai atranda tikėjimą brandžiam ar vyresniame amžiuje. Religinio tikėjimo atradimo priežastys – mistinė religinė patirtis, reikšmingų asmenų pavyzdys ir religinio švietimo sklaida, nulemta Lietuvos Nepriklausomybės laikotarpiu.

Asmenų religiniam tikėjimui yra reikšminga transcendentinė patirtis, atskleidžianti dvasinį Aš išgyvenimą. Tyrimo dalyvės pasakoja apie mistines religines patirtis: regėti Mariją ir Jėzų ir gyvą žvilgsnį su Marija iš paveikslu. Jos patiria prasmingą ir ramybę teikiančią asmeninį santykį su šventaisiais. Reikšminga patirtis sustiprino jų religinį tikėjimą bei pagilino ryšį su Dievu. Tai padėjo įveikti krizinę situaciją (tardymus, netektį, depresiją), pagerino psichologinę būklę, suteikė stiprybės ir ramybės. Transcendentinė patirtis pasižymi intuityviu, kosminiu ir mistiniu išgyvenimu (Trimakas, 1998). Ji reikšminga asmeniui įtikinti, kai junta ir suvokia, o paskui noriai pritaria ir racionaliai paaiškina savo patyrimą (Trimakas, 1974). Tyrimo radinius patvirtina ir papildoma Klaros ir Bill pavyzdžiai. Klara išgyveno mistinę religinę patirtį per pirmąją išpažintį, kurios metu patyrė džiaugsmą ir prasmę teikiančią santykį su būtimi:

„*Ir tada – kaip ir dabar – man sunku paaiškinti, kas atsitiko... lengviausia pasakyti, kad staiga kažkas buvo čia. Tai švariai perskyrė visą mano sielą, tarsi šilko šydą perkirto šviečiantis kardas. [...] to nebuvo nei mano prote, ne širdyje, nei kraujo apykaitoje. Bet kas tas buvo, ką žinojau, tai buvo kažkas – kas teikė begalinę prasmę. [...] prisipildžiau džiaugsmu*“ (Luca, 1949, p. 224)⁵;

4 cit. pagal Trimakas, 1998, p.112.

5 cit. pagal Trimakas, 1998, p. 60.

Bill, atmetęs tradicinę religiją ir tikėjimą Dievu, išgyvena transcendentinę patirtį liginėje:

„*Staiga kambarys nušvito skaidria balta šviesa. tapau pagautas ekstazės, kuriai aprašyti nėra žodžių. Man, mano proto akiai, atrodė, kad buvau ant kalno ir kad pūtė vėjas – ne oro, bet dvasios; ir kažkas plyšo ant manęs ir aš tapau laisvas žmogus. [...] Didelė ramybė apgaubė mane, ir aš galvojau: Kad ir kaip blogai dalykai atrodo, viskas gerai. Tvarka su Dievu ir su Jo pasauliu“ (Wilson, 1957, p. 63)⁶.*

Šios transcendentinės patirtys, kaip dvasiniai patyrimai, sukuria objektyvią tikrovę, kuri turi asmenybės transformacijos poveikį patyrusiam asmeniui (James, 1982). Tokie išgyvenimai neišdildomai įsminga į asmens sąmonę ir asmens gelmę (Trimakas, 1998).

Tyrimo analizė padėjo atsakyti į klausimą, kaip atsispindi vyresnio amžiaus asmenų religinis tikėjimas jų tikėjimo raidoje. Tikėjimo raidos tyrėjai nurodo kitus tikėjimo pavadinimus (Fowler, 1981; Streib, 2001), kurie nepakankamai tiksliai apibūdina šio tyrimo dalyvių tikėjimo. Todėl analizės metu buvo nustatyti šie vyresnio amžiaus katalikų tikėjimo tipai: paveldėtas (2 stadija), socialus (3 stadija) ir autentiškas (4 stadija). Nustatyta, kad JAV bažnyčiose ir sinagogose besilankantys asmenys yra geriausiai apibūdinami konvenciniu-sintetiniu tikėjimu (3 stadija) (Fowler, 1981). Dauguma suaugusiųjų tikėjimas neviršija 3 stadijos (konvencinis-sintetinis), o retas pasiekia 4 stadiją (individualus-apsvarstytas) (Fowler, 1981).

Paveldėtas katalikų tikėjimas yra konkretus ir pažodžiui perimtas iš tėvų. Jį formavo pagrindiniai santykiai su artimaisiais, tėvo autoritetas, pažodžiui suvokiama moralė, konkreti pasaulėžiūra ir tiesioginis simbolių vertinimas, pagrįstas religine literatūra. Šios tyrimo dalyvės pasyviai perima religinį tikėjimą iš kitų. Viena iš jų pastebi tikėjimo simbolius ir juos įvertina savo aplinkoje, tai padeda jai išgyventi sunkius momentus gyvenime. Tokį tikėjimą J. W. Fowler vadina *mitiniu pažodiniu*, o K. A. Trimakas – *pažodiniu*. Pasak jų, šis tikėjimas pasireiškia sugebėjimu konkrečiai mąstyti bei išreikšti religines tiesas prasmingais pasakojimais, kuriuos asmuo supranta pažodžiui (Trimakas, 1998; Fowler, 1981). Nors šis tikėjimas yra būdingas 7-12 metų amžiaus vaikui (Fowler, 1981), tačiau vyresnio amžiaus žmogus gali išlaikyti šį tikėjimą (Trimakas, 1998). Toks tikėjimas yra ribotas, nes asmuo nelankščiai ir negiliai supranta tikrovę, gali nusivilti ja dėl savo riboto konkretaus mąstymo (Parker, 2009). Santykyje su Dievu žmogus jaučiasi lygiavertis, todėl laukia atpildo bei per daug pasikliauna savo teisingumu (Trimakas, 1998). Asmuo gali pereiti į kitą tikėjimo etapą, jei atsiranda sugebėjimas reflektuoti ir gebėti pažvelgti iš kito asmens perspektyvos (Fowler, 1981). Tai suteikia galimybę tarpasmeniniam santykiui su Dievu: „*Matau tave, matantį mane; matau save, kaip tu matai mane; matau tave, matantį mane matant tave*“ (Fowler, 1981, p. 150). Tuo tarpu, tyrimas, analizavęs trijų kartų musulmonų emigrantų religingumą, atskleidė, kad vyresnio amžiaus asmenims buvo būdinga 2 ar 3 stadija pagal J. W. Fowler tikėjimo raidos teoriją (Özışık, 2015). Daugelis emigravusiųjų į Vokietiją musulmonų nesugebėjo pasiekti aukštesnio tikėjimo dėl žinių, išsilavinimo, kultūros ir kalbos įgūdžių stokos (Özışık, 2015). Praktikuojantys vyresnio amžiaus judėjai nurodo tradicijų vaidmenį religiniam tikėjimui, t.y. šeimos ir ritualų svarba perduodant tikėjimą iš kartos

6 cit. pagal Trimakas, 1998, p. 66.

į kartą, o tarp protestantų tokia tendencija nebuvo nepastebėta (Cohen, Thomas, & Williamson, 2008).

Socialus katalikų tikėjimas yra tradicinis ir paremtas tarpasmeniniais santykiais tikėjimas. Jam būdingas vidinio pasaulio, susijusio su socialiniais vaidmenimis ir tarpusavio santykiais, suvokimas, kuris pasižymi reikšmingais santykiais ir autoritetais už šeimos ribų, pasaulėžiūra ir simboliais, pagrįstais tradiciniu požiūriu, Bažnyčios mokymu bei tarpasmeninėmis vertybėmis. Tokį tikėjimą J. W. Fowler vadina *konvenciniu sintetiniu*, o K. A. Trimakas – *grupiniu*. Tai atspindi tikėjimą, kuris yra paties asmens nepervertintas ir tiesiogiai perimtas iš grupės, institucijos ar visuomenės (Trimakas, 1998; Fowler, 1981). Toks asmuo nėra pilnai integravęs tikėjimo kaip savo asmenybės dalies. Introspekcija padeda vyresnio amžiaus asmenims ugdyti religinį tikėjimą, tačiau jų tikėjimas yra dar apribotas tradiciniu visuomenės suvokimu ir reikšmingais autoritetais už šeimos ribų. Viena vertus, socialus religinis tikėjimas padeda asmeniui per tarpasmeninius santykius suprasti pasaulį, susitapatinti su reikšmingais asmenimis ir grupėmis bei suteikia pašaukimo jausmą (Parker, 2009). Kita vertus, šio tipo asmuo pervertina kitų asmenų nuomonę, ypatingai susitapatina su reikšmingais asmenimis, dėl to bijo juos prarasti ar jų išdavystės (Parker, 2009). Nors šis tikėjimas yra būdingas jaunystėje (Fowler, 1981), tačiau dauguma suaugusiųjų turi asmeniškai nepersvarstytą, o tik prisiimtą tikėjimą (Trimakas, 1998). Tradicinį ir tarpasmeninį religinį tikėjimą turintis asmuo pasižymi šiais aspektais: neturi stiprios tapatybės, t. y. nuomonės, pasaulėžiūros, sprendimų; perima reikšmingų asmenų (bendruomenės vadovo ar kitų grupės narių) tikėjimą, įsitikinimus ir vertybes; prisiimto tikėjimo nuodugniai nesvarsto ir neanalizuoja; tampa tos bendruomenės ar institucijos (bažnyčios) dalimi bei susitapatina su jos pasaulėžiūra (Fowler, 1981). Paskatinti tolimesnę tikėjimo raidą gali konfliktai tarp turimų autoritetų, aplinkos pakeitimas ar stiprios gyvenimo krizės (Fowler, 1981). Tyrimo dalyvių tikėjimui turėjo įtakos reikšmingi tarpasmeniniai santykiai ir gyvenimo krizės. Tai buvo postūmis burtis į bendruomenę ir pripažinti religinio tikėjimo reikšmę. Perėjimas į asmeninį tikėjimą yra problematiškas, nes kyla vidinė įtampa tarp individualių ir grupės sprendimų, jausmų ir kritiško vertinimo, savęs realizavimo ir altruizmo; reikia prisiimti atsakomybę už savo gyvenimą ir tikėjimą (Trimakas, 1998). Atrasti asmeninį, sąmoningą ir integruojamą gyvenime religinį tikėjimą pavyko dviems tyrimo dalyvėms.

Autentiškas katalikų tikėjimas yra asmeninis, sąmoningas ir integruojamas gyvenime. Tokį tikėjimą vyresnio amžiaus asmenys suvokia per visuomenei būdingą sistemą, jiems nuoseklią, kritiškai įvertintą pasaulėžiūrą, bendravimą su kitais asmenimis, ideologiškai suderinamą su savo pasaulėžiūra, bei per vidinį autoritetą, kuris paremtas sąmoningu požiūriu ir tradicijomis. Šie vyresnio amžiaus asmenys brandžiau tiki, nes sąmoningai ir iš įvairių perspektyvų gilinasi į savo religinį tikėjimą. Jie pilnai integruoja šį tikėjimą kaip savo asmenybės dalį. Integruodami savo tikėjimą į savo gyvenimą, siekia keisti save ir aplinkinius. Tokį tikėjimą J. W. Fowler vadina *individualiu ir apsvarstytu*, o K. A. Trimakas – *asmeniniu*. Tai atspindi asmeninėmis pastangomis pasiektą ir kritiškai persvarstytą tikėjimą (Trimakas, 1998; Fowler, 1981). Ankstesni tyrimai nustatė, kad aukštas intelektas, savęs suvokimas, pasitikėjimas savimi, savarankiškumas ir orumas yra teigiamai susiję su tikėjimo raida (Keller & Streib, 2013). Per autentišką katalikų tikėjimą vyresnio amžiaus asmuo

prisiima asmeninę atsakomybę už savo įsitikinimus ir gyvenimo būdą bei kritiškai vertina save ir pasaulį. Nors šis tikėjimas susiformuoja ankstyvame brandžiame amžiuje, tačiau daugumai asmenų toks tikėjimas niekada nesusidaro, tik keletui – vėlyvame brandžiame amžiuje (Fowler, 1981). Tikėjimo raidą gali stabdyti, kai asmenys gali per daug pasitikėti sąmoningu racionali protu ir kritiniu mąstymu (Parker, 2009), o tai gali sukelti perdėtą dėmesį sau, savo paties pastabumo paviršutiniškumą ar narcisizmą (Trimakas, 1998). Vyresnio amžiaus moterims, kurioms nustatytas autentiškas religinis tikėjimas, pasižymėjo refleksijos gebėjimu bei turėjo išmintimi susijusių žinių apie gyvenimo tiesas bei kaip elgtis su jomis. Asmenys, turintys daug su išmintimi susijusių žinių, pasižymi sudėtingesne emocijų struktūra ir konfliktų sprendimo strategijomis, pagrįstomis dialogu, o ne galia (Baltes, Lindenberger, & Staudinger, 2006). Tolimesnė tikėjimo raida įmanoma vystant tikrovės daugiaplotmį suvokimą, puoselėjant santykį su Dievu bei atrandant savo pašaukimą per Dievo planą tarnaujant kitų žmonių gerovei (Trimakas, 1998). Šiame tyrime pastebėta, kad autentiškam tikėjimui gali padėti formuotis emocinis santykis su autoritetais vaikystėje ir neprietaringas tikėjimas. Pastebima, kad asmenys, turintys saugų prisirišimą, rodo aukštesnius tikėjimo raidos etapus (Hart, Limke, & Budd, 2010).

Tyrimo analizė padėjo atsakyti į klausimą, kaip vyresnio amžiaus asmenys patiria psichologinį atsparumą religinio tikėjimo kontekste. Jie išgyvena savo religinį tikėjimą per tokius aspektus, kaip: dvasinio Aš patyrimas, asmeninis santykis su Dievu, socialinė ir religinė veikla, moralinės vertybės ir jų puoselėjimas, požiūris į gyvenimą, gyvenimo prasmės ištekliai.

Religinis tikėjimas yra gyvas reiškinys vyresnio amžiaus žmonių gyvenime, nes yra labai svarbus jų kasdienybei (Oliveira & Menezes, 2018) bei sprendžiant problemas, su kuriomis jie susiduria senatvėje (Suchomelová, 2016). Tikėjimas religija ir dvasingumu integruojamas į įvairias gyvenimo sritis (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016). Dvasinio Aš patyrimas atskleidžia vyresnio amžiaus asmenų asmeninių ribų viršijimą patyrimo ir santykių pagalba. Per religinį tikėjimą yra atrandamas nematerialus, o dvasinis tapatumas. Gamta ir grožis daro įtaką patirti dvasinį Aš: „*Tylus kuždesys sieloje – tai ne garsas, bet vidinis jautimas, psichologiniu požiūriu priskirtinas prie intuicijos, susiję su gamtos grožiu ir ramybės išgyvenimu*“ (Trimakas, 1998, p. 63). Šie išgyvenimai gali sukelti atsiliepimą, asmeninį santykį ir tarpusavio dialogą su Dievu: „*Ir vis dėlto tais tyliais vakarais man išsprūsdavo žodžiai, panašūs į maldą (potierių dar nemokėjau), lyg padėka, lyg susižavėjimas Tuo, Kuris sukūrė tokį tobulą grožį*“ (B., 1989)⁷. Todėl religinis tikėjimas laikomas internalizuotu gyvu dialogu tarp asmens ir Dievo (Suchomelová, 2016). Šis tyrimas atskleidė skirtingus santykius su Dievu: aktyvus Dievas – pasyvus Aš; aktyvus Aš – Dievas šalia; santykis su Dievu per dialogą. Kitas tyrimas vyresnio amžiaus asmenims ši įvairių religinių konfesijų parodė, kad tikinčiųjų pasakojimuose Dievo įvaizdis išlieka teigiamas (Suchomelová, 2016). Vyresnio amžiaus asmenims Dievas yra gyvybiškai stipri jėga ir apibūdinamas įvairiomis prasmėmis, tokiomis kaip: gyvenimo kompasas, vaikystės draugas, guodėjas, gynėjas, pokalbio partneris, energijos šaltinis ir sutvirtintojas, asmuo, kuris paverčia blogus dalykus gerais, suteikia naudingų ribų, išgyvenimo šaltinis (Suchomelová, 2016).

⁷ cit. pagal Trimakas, 1998, p. 63.

Maldos praktika ir religinis švietimas, gautas iš tėvų vaikystėje, reikšmingai susiję su gyvenimo stiliumi ir elgesio rizikos veiksniais turinčiais įtakos lėtinių ligų išsivystimui vėlesniame gyvenime reprezentacinėje vyresnio amžiaus asmenų imtyje Europoje (Linardakis, et al., 2015). Lyginant religinės praktikos suvokimą tarp skirtingų konfesijų, judėjai tapatina tai su socialiniu teisingumu ir socialiniu veiksmu, tuo tarpu protestatai – su krikščioniško gyvenimo puoselėjimu ir individualia pagalba (Cohen, Thomas, & Williamson, 2008). Moralinės vertybės yra ypač reikšmingos vyresnio amžiaus asmenims, o asmeniniai santykiai su Dievu reikalauja tikėjimo (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016). Vyresnio amžiaus protestantų moralę formuoja religinis tikėjimas: „*Na, mano pagrindinė vertybė – gyventi tikrą krikščionišką gyvenimą. Gyvenk gerą gyvenimą. Neskubėk*“; „*Man tai yra raktas – tiesiog gyventi gerą, skaidrų gyvenimą bei padaryti viską, kad padėtum kitiems*“; „*Numeris vienas, leisk, kad Dievas būtų tavo vadovas. Ne kiekvieną kartą sekiau Juo, bet tai buvo pagrindinis dalykas. Gyvenk arti Viešpaties, o kai suklysti, pripažink tai*“; „*Tai vienintelė paslaptis. Pasitikėk Dievu. Daryk teisingai. Su visais elkitės teisingai*“ (Heinz, Cone, da Rosa, Bishop, & Finchum, 2017, p. 11). Šio tyrimo dalyviai nepabrėžė religinio tikėjimo praktikavimo skirtumų privačiai ar bažnyčioje. Priešingai, kito tyrimo dalyvės teigimu: „*tiesiog manau, kad yra geresnis ryšys tarp manęs ir Dievo bažnyčioje, nes nesi sutelkęs dėmesio į kitką, tu esi čia ir tu esi akimirkoje*“ (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016, p. 316). Vyresnio amžiaus asmenys, turintys stiprią vertybių sistemą, yra geriau pasirengę spręsti mirtingumo ir gyvenimo klausimus nei asmenys, neturintys šių vertybių pagrindo (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016).

Religinis tikėjimas suteikia vyresnio amžiaus asmenims gyvenimo prasmės išteklius. Jų gyvenimo prasmė kyla iš tikėjimo Dievu. Šių žmonių religinis tikėjimas yra ne tik doktrina, bet ir tai, kas suteikia prasmės jų egzistavimui bei padeda integruoti patirtis į savo gyvenimą (Oliveira & Menezes, 2018). Kitas tyrimas atskleidė, kad religingiems ir nereliginigiems vyresnio amžiaus asmenims yra būdingi pagrindiniai dvasiniai poreikiai: orumas ir savigarba, prasmė ir tęstinumas savo gyvenimo istorijoje, viltis ir tikslai, tikėjimas ir meilė (Suchomelová, 2016). Religingumas yra susijęs su poreikiais ieškoti gyvenimo prasmės, vilties ir tęstinumo gyvenimo istorijose (Suchomelová, 2016). Iš esmės tikėjimas religija ir dvasingumu suteikia savo gyvenimui prasmę ir tikslą (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016), o tai susiję su gyvenimo stiprinimu (Oliveira & Menezes, 2018). Vyresnio amžiaus asmenims tikėjimas yra siejamas su šventumo patyrimu, o pats gyvenimas yra vertybė. Todėl religinis tikėjimas yra žmogiškasis atsakas į gyvenimo prasmės keliamą klausimą. Žmogus realizuoja save tiek, kiek įgyvendina savo gyvenimo prasmę (Frankl, 2010). Dalyvių tikėjimas padeda atrasti ir įgyvendinti gyvenimo prasmę per savo pašaukimą, t. y. gyventi pagal Dievą ir siekti gyvenimo po mirties. Tai patvirtina V. E. Frankl žodžius: „*Tik ta egzistencija, kuri transcenduoja save, pajėgi realizuoti save*“ (Frankl, 2010, p. 249). Fenomenologinis tyrimas atskleidė, kad vyresnio amžiaus asmenų religinis tikėjimas išreiškiamas trimis būdais: būti savimi gyvenant tikėjimu; būti šalia pasaulio savo religine veikla; būti su kitais asmenimis laikantis religinių įsakymų (Oliveira & Menezes, 2018).

Šiame tyrime buvo nustatyti psichologinio atsparumo ištekliai ir jų santykis su religiniu tikėjimu. Empirinių tyrimo radinių pagrindu buvo sudarytas teorinis religinio tikėjimo psichologiniame kontekste modelis (žr. 20 pav.). Jame atskleidžiama, kad religinis tikėjimas suteikia šiuos psichologinio atsparumo išteklius: saugumą, pasitenkinimą, ben-

drumą, atvirumą patirčiai ir mirtingumo pripažinimą. Tai formuoja vyresnio amžiaus asmens psichologinį atsparumą įveikiant krizę, stiprinant gerovę ir įprasminant gyvenimą. Psichologiniai atsparumo išteklių yra vertingas mechanizmas, skirtas sunkumų įveikai ir išlaikyti gerovę senatvėje (Windle, Woods, & Markland, 2010). Galima kelti prielaidą, kad religinio tikėjimo puoselėjimas stiprina sėkmingą adaptaciją ir ugdo brandžią asmenybę. Nustatyta, kad brandūs suaugusieji yra linkę rekonstruoti praeitį ir numatyti ateitį šiais aspektais: džiaugiasi ankstyvu šeimos palaiminimu; jaučrūs kitų kančioms ankstyvame amžiuje; turi aiškią asmeninę ideologiją, kuri išlieka stabili gyvenimo eigoje; blogas situacijas perkeičia į teigiamas; nustato ateities tikslus, naudingus visuomenei (McAdams, Diamond, de St. Aubin, & Mansfield, 1997). Lyginant su skirtingomis konfesijomis, vyresnio amžiaus judėjai nurodo, kad dvasingumas padeda jiems priimti įvairovę, tuo tarpu protestantai akcentuoja paramą kasdieniniuose sunkumuose ir situacijose (Cohen, Thomas, & Williamson, 2008).

Šiame tyrime vyresnio amžiaus asmenims religinis tikėjimas suteikia saugumą, kuris kyla iš pasitikėjimo jausmo, kad Dievas globoja, ir jų maldos yra išklausomos. Saugumas, paremtas išorinių aplinkybių priėmimu, sunkumų įveika, pasitikėjimu ir susitaikymu, yra reikšmingas vyresnio amžiaus asmenims jų santykiuose su Dievu ir maldoje. Tam tikra prasme asmenys atsisako savo gyvenimo kontrolės, tikėdamiesi, kad jų tikėjimas bus pakankamas, kad padėtų jiems valdyti sunkumus, su kuriais jie gali susidurti (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016). Tuo pačiu religinio tikėjimo pagalba vyresnio amžiaus asmenys tampa atkaklūs, siekia apsaugoti save ir kitus asmenis, įveikti gyvenimo sunkumus ir išspręsti sudėtingas situacijas. Jie suvokia maldą kaip problemų sprendimų būdą, kurį naudoja patys arba prašo kitų pagalbos. Kito tyrimo dalyviai išreiškia norą pakilti virš dabartinės sunkios gyvenimo situacijos, kurios jie negali pakeisti, įveikti sunkius gyvenimo momentus bei orientuotis į didesnę prasmę (Suchomelová, 2016). Ypatinę vertę turi religiniai daiktai, suteikiantys vilties ir jėgų sudėtingose situacijose. Religiniai simboliai yra reikšmingi garbinimo patirčiai tiek privačiai, tiek bažnyčioje (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016). Religinis tikėjimas keičia požiūrį į kančią bei įprasmina sunkumus. Jis padeda įveikti nepalankias situacijas (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016).

Religinis tikėjimas vyresnio amžiaus asmenims suteikia pasitenkinimą. Pasitenkinimas, paremtas vidine motyvacija, bendrumu ir artimumu, atsiranda išgyvenant dvasinę Aš, asmeniniame santykiuose su Dievu bei kitoje socialinėje ir religinėje veikloje. Per tikėjimą jie pajunta gyvenimo džiaugsmą, vidinę harmoniją ir emocinę pusiausvyrą, atgaivina vidinę žmogaus būseną bei atnaujina pozityvų požiūrį į aplinką. Religinis tikėjimas gali suteikti vyresnio amžiaus žmonėms asmeninį stabilumą ir didesnę aukštesnę savivertę (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016). Jis siejamas su geros sveikatos pasiekimu ir išlaikymu, suteikia patogumą ir gerovę, padeda įveikti senėjimo sunkumus (Oliveira & Menezes, 2018). Tyrimas patvirtino, kad malda teigiamai veikia psichologinę savijautą (Meisenhelder & Chandler, 2002) bei padeda rasti prasmę ir tikslą gyvenime (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016). Priešingai, religinis tikėjimas, kad Dievas įsikiš į ligas ir išgydys, jei tikėjimas yra stiprus, gali būti neveiksmingas, nes asmuo išlieka pasyvus savo sveikatos atžvilgiu (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016). Vietoj to, jis turėtų būti naudojamas kaip išteklius, kad būtų galima įveikti nepalankias situacijas, ypač kai bendradarbiaujama su Dievu (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016).

Vyresnis amžius yra keitimosi ir sąmoningėjimo laikas, nes religinis tikėjimas suteikia galimybę ugdyti save. Santykis su Dievu ir pasišventusių žmonių pavyzdys skatina tobulėti ir realizuoti save, o religinis švietimas stimuliuoja saviugdą ir gilina religinį tikėjimą. Patys vyresnio amžiaus asmenys mano, kad senatvė yra dvasinio augimo laikas, kuris suteikia galimybę įveikti netektis ir sveikatos sutrikimus (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016). Religinis tikėjimas formuoja pozityvų ir dėkingą požiūrį į gyvenimo iššūkius. Žmonės jaučia, kad laikas senatvėje yra ribotas, todėl dėmesys skiriamas emociškai prasmingiems gyvenimo aspektams (Carstensen, et al., 2011). Vyresnio amžiaus žmonės nurodė, kad jų religinės patirtys tiesiogiai veikia jų gyvenimo būdą (Oliveira & Menezes, 2018).

Religinis tikėjimas suteikia vyresnio amžiaus asmenims bendrumą. Bendrumas, paremtas asmenų vidine motyvacija ir pasitenkinimu, yra reikšmingas jų socialinėje ir religinėje veikloje, išgyvenant dvasinį Aš, puoselėjant moralines vertybes ir asmeninį santykį su Dievu. Vyresnio amžiaus žmonių religinį tikėjimą sudaro tarpasmeniniai santykiai kasdieniame gyvenime, kuriuos jie supranta kaip būdą būti pasaulyje, rūpintis kitais ir būti šalia jų (Oliveira & Menezes, 2018). Tikėjimas padeda tyrimo dalyviams būti empatiškiems ir suprasti vienas kitą kasdienybėje ir socialinėse bei religinėse veiklose. Šiems asmenims tikėjimas padeda patirti artimumą ir priklausyti bendruomenei. Viena vertus, maldos grupė tenkina asmenų poreikį bendrauti, bendrumo išgyvenimą ir per tai nesijausti vienišiams. Todėl asmenų įsitraukimas į bendruomenę ir religinę veiklą prisideda prie jų psichologinio atsparumo mažinant pažeidžiamumą įveikiant stresinius įvykius, suteikiant gyvenimo prasmę ir skatinant viltį (Oliveira & Menezes, 2018). Kita vertus, ji skatina mokytis, savo žiniomis dalintis su kitais ir būti aktyviais bendruomenėje. Vyresnio amžiaus asmenims yra reikšmingas abipusis bendravimas su kitais, suteikiantis nusiramimą, pasididžiavimą ir džiaugsmą savo gyvenimo vaisiais. Asmenys atskleidžia savo jausmus ir būdus, kuriais jie padeda kitiems per religines veiklas (Oliveira & Menezes, 2018). Religinis tikėjimas moko atleisti, mylėti ir dalintis. Jis ugdo aktyvumą, atkaklumą ir darnius tarpusavio santykius. Jie vadovaujasi savo tikėjimo dogmomis, kurios paskatina elgesio pokyčius: įgyti teigiamus bendravimo įpročius ir gerą elgesį su kitais (Oliveira & Menezes, 2018). Religinis tikėjimas sąveikauja su socialiniu gyvenimu, o jo išraiška priklauso nuo istorinio ir socialinio konteksto (Oliveira & Menezes, 2018).

Tyrimo duomenys atskleidžia vyresnio amžiaus katalikams tikėjimui būdingą mirties pripažinimą per derybas, viltį ir susitaikymą. Mirties pripažinimas, susijęs su išorinių aplinkybių priėmimu, yra reikšmingas asmenų saugumui, sunkumų įveikai, vilčiai ir susitaikymui bei pasireiškia per maldą ir asmeniniame santykiyje su Dievu. Religiniai asmenys lengviau susitaiko su mirtimi ir jaučia mažesnę mirties nerimą (Navickas & Vaičiulienė, 2010). Asmeninis santykis su Dievu ir moralinės vertybės atskleidžia jų santykį su mirtimi ir jos neišvengiamybę. Tyrimas atskleidė, kad vyresnio amžiaus asmenys ramiai mąsto apie savo mirtingumą: „Toks gyvenimas, žinai. Esu pasiruošusi. Aš esu. Tiesiog noriu greitai išeiti“, „Esu pasiruošęs išeiti bet kada, kai Jis [Viešpats] bus pasirėngęs ir pašauks mane. Iki to laiko... mėgaujuosi kiekviena diena“ (Heinz, Cone, da Rosa, Bishop, & Finchum, 2017, p. 12). Religinis tikėjimas gali padėti išreikšti meilės ir paramos poreikius bei su tuo susijusius jausmus (pyktį, liūdesį ar abejones) netekties metu (Suchomelová, 2016). Religinis tikėjimas suteikia viltį susidūrus su savo ar kito mirtimi. Jie priima savo mirtingumą

kaip natūralų faktą ir nejučia baimės numirti, nes mirtis siejama su gyvenimo pratęsimu po mirties. Tai patvirtina kito tyrimo dalyvių požiūrį, kad mirtis yra natūrali gyvenimo dalis, priimama kaip perėjimas į kitą gyvenimą bei mažai jaudinasi, kokia bus jų mirtis (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016). Asmenims, turintiems religinių įsitikinimų, laukiamas perėjimas po mirties sukelia ne baimę, bet orumą (Cohen & Koenig, 2003). Dauguma vyresnio amžiaus asmenų išreiškia negebėjimą kontroliuoti mirties fakto (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016). Priešingai, pagal gerotranscendentinę teoriją tai gali sukelti mažesnę mirties baimę, bet mirimo baimė išlieka (Tornstam, 1999). Pasiruošimas mirčiai padeda tyrimo dalyviams priimti ir suprasti, kad gyvenimas yra laikinas. Vyresnio amžiaus tikinčiųjų požiūris į amžiną gyvenimą padeda susitaikyti su savo mirtingumu (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016). Nors kiti tyrėjai neranda ryšio tarp religingumo ir mirties nerimo (Ardelt & Koenig, 2006).

Tyrimas atskleidė, kad atvirumas patirčiai yra psichologinio atsparumo išteklius, kurį suteikia religinis tikėjimas ir kuris apibūdina, kaip vyresnio amžiaus asmenys išgyvena atvirumą patirčiai per savęs ir išorinių aplinkybių priėmimą. Atvirumas patirčiai, susijęs su saugumu, bendrumu ir pasitenkinimu, pasireiškia socialinėje ir religinėje veikloje bei asmeniniame santykiyje su Dievu. Savęs priėmimas apibūdina natūralų susidomėjimą, kuris kyla iš paties asmens patyrimo (pvz. dvasinio savęs patyrimo vienvakėje ar gamtoje), išgyvenamo per darbą, poeziją ir šlovinimą bažnyčioje. Savęs priėmimą veikia vidinė motyvacija pokyčiams pačiame vyresnio amžiaus asmenyje, atrandant gyvenimui prasmę ir tikslą (Oliveira & Menezes, 2018). Autoriai pabrėžia, kad motyvacija nulemia tikėjimo internalizavimo procesą, nes integruotas tikėjimas yra susijęs su vidiniu suvoktu priežastingumu, asmenine verte ir noru veiklai, kylančiai iš jo paties, ir stiprina psichikos sveikatą ir atsparumą (Ryan, Rigby, & King, 1993). Išorinių aplinkybių priėmimas apibūdina tyrimo dalyvių motyvaciją, skatinamą įvairių išorinių veiksnių: išorinio poveikio ir neginčijamų tiesų. Išorinių aplinkybių priėmimui įtakos turi išorinis poveikis, t. y. išgyventos sunkios patirtys (liga, artimojo priklausomybė) ar kiti asmenys. Religinis tikėjimas padeda priimti išorines aplinkybes vadovaujantis neginčijamomis tiesomis, perimtomis iš tėvų, bažnyčios mokyto ar kitomis nuostatomis. Neginčijamų tiesų arba dogmų perėmimas gali reikšti dalinį tikėjimo internalizavimą ir pasižymėti vidiniais konfliktais, įtampa, gėda, nerimastingumu, siekiant savęs ar kitų patvirtinimo (Ryan, Rigby, & King, 1993). Tai silpnina psichikos sveikatą ir atsparumą.

Vyresnio amžiaus asmenys naudoja religinį tikėjimą gerindami savo psichologinį atsparumą: įveikiant krizę, stiprinant gerovę ir įprasminant gyvenimą. Krizę įveikiantis religinis tikėjimas – toks būdas, kai religinis tikėjimas taikomas priimti išorines aplinkybes, įveikti sunkumus esant krizinei situacijai. Jis suteikia saugumą, sunkumų įveikos įgūdžius ir pasitikėjimą sudėtingose situacijose. Be to, tai duoda stiprybės ir vilties senatvės etape, nes vyresnio amžiaus asmenys naudoja savo tikėjimą kaip priemonę įveikti sudėtingas situacijas (Oliveira & Menezes, 2018). Tyrimas su represuotais lietuviais parodė, kad tikėjimas į Dievą, dvasinės vertybės ir kančios įprasminimas padėjo jiems išverti traumos sunkumą (Gaillienė, 2008). Gerovę stiprinantis religinis tikėjimas – toks būdas, kai tikėjimas padeda priimti save, nepatiriant reikšmingų sunkumų gyvenime, suteikia pasitenkinimą ir bendrumą bei taikomas stiprinti fizinę, psichologinę ir dvasinę gerovę. Vyresnio amžiaus

asmens gyvenime religinis tikėjimas viršija religinę praktiką, teigiamai pasireiškia ne tik pačiam asmeniui, bet ir aplinkiniams žmonėms. (Oliveira & Menezes, 2018). Gyvenimą įprasminantis religinis tikėjimas – toks būdas, kada tikėjimas formuoja požiūrį į gyvenimą bei savo vaidmenį jame, o tai suteikia galimybę priimti save ir išorines aplinkybes. Tyrimas su šimtamečiais atskleidė, kad nors jie suvokia savo mirtį kaip gyvenimo ribotumą, tačiau tikėjimas suteikia gyvenimo tikslą: „*Na, Dievas patalpino mus čia tam tikru tikslu, kurį Jis nori, kad įvykdytume. Spėju, kad dar jo neįvykdžiau. Tai priklauso nuo Dievo tvarkaraščio*“ (Heinz, Cone, da Rosa, Bishop, & Finchum, 2017, p. 12). Dorothy pavyzdys parodo, kad ji taiko maldą ne išspręsti krizę gyvenime, bet pati malda yra būdas būti laimingai, nes yra veikiama vidinės motyvacijos: „*Aš meldžiuosi todėl, kad esu laiminga, o ne kad nelaiminga. Aš nesikreipiu į Dievą nelaimėje, ar išgyvendama liūdesį, ar neveltį – kad būčiau paguosta, kad iš Jo ką nors gaučiau. Ir padrąsinta to, kad meldžiausi norėdama Jam padėkoti, meldžiausi toliau*“ (Day, 1952, p. 132-133)⁸. Nors šiais visuomenės laikais materialūs poreikiai yra dažnai patenkinami, tačiau asmenys susiduria su egzistenciniu vakuumu ir prasmės trūkumu (Frankl, 2010). Todėl religinis tikėjimas gali padėti atrasti gyvenimo prasmę ar pagilinti jos suvokimą.

Tyrimo perspektyvos ir pritaikymas. Šiame tyrime J. Fowler tikėjimo raidos teorija yra reikšminga, nes žvelgia į tikėjimą ne kaip stabilų, bet dinamišką ir daugiadimensinį reiškinį, kuris turi gebėjimą vystytis. Tokio požiūrio pasigendama psichologiniuose tyrimuose, nagrinėjančiuose religinį tikėjimą ar jo sudedamąsias dalis: dvasingumą, religingumą ar tikėjimą. Šiame darbe ši teorija yra pritaikoma praktikuojantiems vyresnio amžiaus Romos katalikams. Ji yra praplečiama ir papildoma galimomis gyvenimo eigos ir psichologinio atsparumo išteklių perspektyvomis. Šis tyrimas nekėlė tikslo palyginti skirtingiems nustatytiems religinio tikėjimo tipams būdingus psichologinius išteklius ir vystymosi tendencijas, tai galėtų būti tolimesnių tikėjimo raidos tyrimų perspektyvos. Svarbu tai, kad tikėjimo raida gali sustoti vystytis bet kuriame etape (Fowler, 1981) arba turėti skirtingas vystymosi tendencijas: išlikti stabili, pereiti į aukštesnį ar žemesnį lygį (Eufinger & Streib, 2019). Todėl toliau prasminga tyrinėti psichologinius religinio tikėjimo veiksmus, kurie gali skatinti, kliudyti ar išlaikyti stabilų religinio tikėjimo raidą, tokiu būdu skatinant sėkmingą prisitaikymą ir asmenybės brandą.

Šis tyrimas prisideda prie tikėjimo raidos teorijos (Fowler, 1981) vystymosi ir praktinio pritaikymo moksliniuose tyrimuose. Remiantis Streib (2005) siūlymu, šiame religinio tikėjimo tyrime buvo integruota naratyvinė, struktūrinė ir turinio analizės metodai. Nors tyrėjai pristato tai, kaip galimybę tirti tikėjimą bei pateikia savo tyrimo atvejus (Keller & Streib, 2013), tačiau nerasta kitų tokio tyrimų pavyzdžių. Tai išplečia supratimą apie vyresnio amžiaus Romos katalikų tikėjimą bei atskleidžia jiems būdingus tipus: paveldėtas, socialus ir autentiškas. Autoriai nurodo kitus tikėjimo pavadinimus (Fowler, 1981; Streib, 2001), kurie nepakankamai tiksliai apibūdina šio tyrimo dalyvių tikėjimo. Atskleisti religinio tikėjimo tipai yra tikslūs, konkretūs ir aiškūs. Tai skatina kelti prielaidas apie šių tikėjimo tipų pasiskirstymą didesnėje vyresnio amžiaus asmenų imtyje bei veiksmus, kurie lemia šių tipų susidarymą. Be to, atlikta naratyvinė analizė papildoma struktūrinės analizės

8 cit. pagal Trimakas, 1998, p. 169.

rezultatus. Gyvenimo istorijos perspektyva praplečia supratimą apie vyresnio amžiaus asmenų tikėjimo tipus. Pvz. keliant klausimą, kodėl tyrimo dalyvių, kurių religinis tikėjimas yra stabilus gyvenimo eigoje, religinio tikėjimo tipai skiriasi. Tai parodo, kad gyvenimo istorija yra reikšminga tikėjimo raidos teorijai ir turėtų būti toliau nagrinėjama ateities tyrimuose. Šiame tyrime taikomas Tikėjimo raidos interviu gali būti naudojamas tirti ne tik religinį tikėjimą, bet ir su juo susijusius psichologinius atsparumo išteklius. Tyrimo dalyvė dalinasi stipriu kaltės jausmu iš dabartinės perspektyvos suvokusi, kad nepakankamai rūpinosi savo sergančia mama. Galima kelti prielaidą, kad moralinių vertybių puoselėjimas gali sukelti vidinius sunkumus, kurie apsunkina asmens psichologinį prisitaikymą. Todėl rekomenduojama toliau vystyti tikėjimo raidos tyrimus, atskleidžiant tiek psichologinius tikėjimo išteklius, tiek su juo susijusius psichologinius sunkumus.

Tyrimas išplėtė mokslines žinias apie vyresnio amžiaus asmenų psichologinį atsparumą religinio tikėjimo kontekste. Šiame darbe psichologinis atsparumas – tai dinamiškas procesas, apimantis teigiamą žmogaus funkcionavimą iššūkių akivaizdoje (Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000), gebėjimą panaudoti turimus vidinius išteklius įveikiant gyvenimo iššūkius (Pooley & Cohen, 2010), teigiamai prisitaikyti, išlaikyti stabilią psichologinę būseną, išgyventi patirtis ir teigiamas emocijas vyresniame amžiuje (Bonanno, 2004; Wagnild & Young, 1993). Religinis tikėjimas yra reikšmingas psichologinio atsparumo veiksnys. Tyrimas parodė, kad religinis tikėjimas suteikia vyresnio amžiaus asmenims šiuos psichologinio atsparumo išteklius: saugumą, pasitenkinimą, bendrumą, mirtingumo pripažinimą ir atvirumą patirčiai. Kadangi išskirti psichologinio atsparumo ištekliai yra vidiniai, jų atradimas ir stiprinimas gali veikti vidinį asmenybės vientisumą ir integralumą. Ši vidinė psichologinė atsparumo perspektyva leidžia kelti klausimus ir atveria galimybę giliau tyrinėti kitus stiprius psichologinio atsparumo veiksnius, tokius kaip: aktyvi įveika, gyvenimo prasmė ir tikslas, ištvermė, savęs veiksmingumas ir vidinė darna. Tai padėtų suprasti vyresnio amžiaus asmenų taikomas įveikos strategijas stresinėse situacijose, nustatyti reikšmingus prasmės išteklius, gyvenimo prioritetus ir vertybes, patirti ir suvokti kūno pojūčius, atrasti asmenines stiprybes, įsisąmoninti buvusias sėkmes ir gyvenimo iššūkius, asmenines pažiūras ir emocijas.

Religinio tikėjimo taikymas ir jo panaudojimo būdai papildė E. Eriksono psichosocialinės raidos teoriją, kaip vyresnio amžiaus asmenys per religinį tikėjimą gali išspręsti senatvės krizę ir pasiekti integraciją. Šiame etape vyresnio amžiaus žmonės peržiūri ir apmąsto savo gyvenimą, susidarydami teigiamą arba neigiamą požiūrį į jį. Tie asmenys, kurie teigiamai vertina savo gyvenimą, yra laimingesni ir labiau patenkinti savo gyvenimu nei tie, kurie turi neigiamą požiūrį (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016). Neviltį išgyvenančiam asmeniui religinio tikėjimo dėka galima įveikti sunkumus, atrasti prasmę ir teigiamą požiūrį į savo dabartinį gyvenimą. Svarbu atsižvelgti į jo tikėjimo raidą bei skatinti tolimesnę jo raidą atsižvelgiant į trukdančias vidines kliūtis. Asmenims patenkintiems savo gyvenimu, religinis tikėjimas visapusiškai stiprina jų gerovę. Šis kokybinis tyrimas iškelia naujas išvalgas tolimesniams moksliniams tyrimams bei skatina toliau tyrinėti vyresnio amžiaus asmenų religinį tikėjimą kitose kultūrose ar religijose. Tai reikšminga vyresnio amžiaus asmenims, nes jų įsitikinimai turi įtakos sprendimų priėmimui bei sveikatos ir gerovės gerinimui (Oliveira & Menezes, 2018).

Tyrimo radiniai yra pritaikomi psichologiniam, socialiniam ir pastoraciniam darbui su vyresnio amžiaus žmonėmis, kadangi atskleidžia religinio tikėjimo tipus, trajektorijas gyvenimo eigoje, būdingus aspektus ir psichologinio atsparumo išteklius. Jų žinojimas šiose srityse gerina psichologinių ir kitų susijusių paslaugų kokybę. Vyresnio amžiaus asmenų religinio tikėjimo kaip dvasinio šaltinio įtraukimas į sveikatos gydymo praktiką gali sustiprinti sveikatos problemų sprendimą ir ligų prevenciją (Oliveira & Menezes, 2018). Specialistams, dirbantiems su vyresnio amžiaus žmonėmis, būtina suprasti bio-psycho-socio-dvasinę asmens vientisumą, priimti su tuo susijusius poreikius (Suchomelová, 2016) bei suvokti gyvenimo prasmę, glūdinčią vyresnio amžiaus asmenų religiniame tikėjime (Oliveira & Menezes, 2018). Nuodugnus religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo išteklių suvokimas gali padėti šiems asmenims integruoti savo gyvenimo patirtis, stiprinti jų tapatybę ir gerinti prisitaikymą vyresniame amžiuje. Aktyviai klausydamas vyresnio amžiaus asmens, specialistas padeda prasmingai integruoti sudėtingas situacijas bei skatinti dėkingumą ir viltį (Suchomelová, 2016).

Specialistams, dirbantiems psichologinio konsultavimo ir psichoterapijos srityse, rekomenduojama žinoti išskirtus religinio tikėjimo tipus, būdingus vyresnio amžiaus asmenims: paveldėtą, socialų ir autentišką. Šio tyrimo rezultatai rodo skirtingų lygių Romos katalikų tikėjimo suvokimą, kuriems reikalingas atitinkamas tolimesnis konsultavimas. Asmuo, kuriam būdingas paveldėtas tikėjimas, pasižymi šeimos svarba, absoliučiu autoritetu, supaprastinta pažodine pasaulėžiūra ir morale. Specialistas turėtų suprasti, kad toks klientas gali ribotai ir nelanksčiai suprasti realybę, mąsto konkrečiai, laukia atpildo ar baismės iš Dievo bei tuo pačiu gali per daug pasikliauja savo teisingumu. Darbe su tokiu klientu patartina integruoti įvairius metodus (piešimą, lipdymą, gyvenimo istorijos kūrimą, individualų ar grupinį darbą) kaip galimybę reflektuoti savo tikėjimą ir mokytis pažvelgti iš kitos perspektyvos. Vyresnio amžiaus asmeniui, kuriam būdingas socialus tikėjimas, būdingas tarpasmeninių santykių ir vertybių supratimas, autoritetai už šeimos ribų ir tradicinė pasaulėžiūra. Toks klientas neturi stiprios tapatybės (nuomonės, pasaulėžiūros, sprendimų), susitapatina su reikšmingais asmenimis ir jų įsitikinimais, kurių pats kritiškai nepervertina, bet tiesiogiai perima iš religinės grupės, institucijos ar visuomenės. Konsultantas turėtų suprasti, kad toks tikėjimas padeda asmeniui per tarpasmeninius santykius suvokti pasaulį, suteikia priėmimo ir pašaukimo jausmą, bet tuo pačiu šio tipo asmuo stipriai susitapatina su kitų pasaulėžiūra, pervertina ir neanalizuoja autoritetų nuomonės. Reikšminga psichologiniame darbe atskleisti įtampą tarp aš ir kiti: priimti individualius ar kitų asmenų/ grupės sprendimus, realizuoti save ar būti altruistiškam. Tokiu būdu skatinti asmenis priimti atsakomybę už savo gyvenimą ir tikėjimą. Asmeniui, kuriam būdingas autentiškas tikėjimas, remiasi sąmoninga ir ideologiškai suderinta pasaulėžiūra ir vidiniu autoritetu. Toks klientas prisiima asmeninę atsakomybę už savo pasaulėžiūrą ir gyvenimo būdą, nors tuo pačiu jis gali pernelyg pasitikėti savo racionalių protu ir kritiniu mąstymu bei susitelkti į save ir savo ego. Šiam klientui yra reikšmingas emocinis santykis su autoritetais ir neprietaringo tikėjimo pavyzdžiai. Prasminga padėti asmeniui emociškai atsiverti, įsisąmoninti tai, kas buvo užslopinta ir nepripažinta ankstesniame gyvenime, o ypač vaikystėje perimtus nesąmoningus įsitikimus ir juos formavusius reikšmingus santykius. Darbe su tokiu klientu patartina skatinti suvokti tikrovės įvairovę ir paradoksą, pa-

tirti panašumą ir skirtingumą su kitais, asmeninį indėlį be išankstinių nuostatų, puoselėti dialoginį santykį su Dievu bei atrasti pašaukimą vardan kitų žmonių gerovės. Tokiu būdu specialistai sugebės būti sąmoningi apie individualius klientų religinio tikėjimo skirtumus, padėti jiems atrasti vidinius psichologinio atsparumo išteklius, sustiprinti jų savimonę bei ugdyti kritišką ir atsakingą religinį tikėjimą. Religinio tikėjimo integravimas į konsultavimą ir sveikatos priežiūrą, gerina pagalbos efektyvumą bei santykius su vyresnio amžiaus klientais. Tai gali padėti kurti psychosocialines intervencijas, skirtas padėti vyresnio amžiaus asmenims geriau prisitaikyti, atsiliepti ir patenkinti jų poreikius ir tapti psichologiškai atspariems gyvenimo iššūkiams.

Tyrimo ribotumai, privalumai ir pasiūlymai būsiamiems tyrimams. Vienas iš tyrimo ribotumų yra tikslinė vyresnio amžiaus asmenų imtis, apimanti tik praktikuojančius vyresnio amžiaus katalikus, priklausančius katalikų religinėms bendruomenėms. Tikslinga apklausti didesnę vyresnio amžiaus asmenų imtį iš skirtingų religinių (krikščionių, žydų, musulmonų, naujųjų religinių judėjimų ir pan.) bendruomenių siekiant nustatyti jų religinio tikėjimo ypatumus bei kaip šis tikėjimas padeda jiems prisitaikyti vyresniame amžiuje. Tai leistų įvertinti, kiek šie rezultatai yra specifiški vyresnio amžiaus katalikams ir kiek juos galima pritaikyti kitiems vyresnio amžiaus asmenims. Antra, šis tyrimas apsiribojo vidiniais psichologinio atsparumo ištekliais ir nenagrinėjo išorinių psichologinių atsparumo išteklių, kuriuos suteikia šiems asmenims katalikų tikėjimas, t. y. santykiai šeimoje (pirminės šeimos įtaka, tėvų ir vaikų santykiai, šeimos vertybės) ir bendruomenėje (socialinė parama, bendravimas su bendraamžiais, įsitraukimas į bendruomenę). Todėl prasminga ateities tyrimuose kartu su vidiniais atsparumo ištekliais nagrinėti ir išorinius, susijusius religiniu tikėjimu. Tam tikslui galima pasitelkti mišrius tyrimus, kuriuose vidiniai ir išoriniai psichologinio atsparumo ištekliai būtų tiriami ne tik kokybiškai, bet ir kiekybiškai, siekiant nustatyti jų įtaką religinio tikėjimo praktikai. Trečia, šiame tyrime religinio tikėjimo raiška gyvenimo eigoje buvo tiriama retrospektyviai iš vyresnio amžiaus perspektyvos. Deja, jis nesuteikė galimybės tirti to paties asmens vidinės religinio tikėjimo dinamikos skirtingais amžiaus etapais. Todėl sunku nusakyti, kiek tiksliai tikėjimo raiška atsispindi jų gyvenimo eigoje. Tam tikslui reiktų atlikti ilgalaikius longitudinalinius tyrimus, periodiškai apklausiant tuos pačius tyrimo dalyvius gyvenimo eigoje. Tikėtina, kad tokiu būdu būtų iširti tikslesni religinio tikėjimo raiškos ypatumai skirtingais amžiaus tarpniais bei nustatyti, kaip jie veikia psichologinį atsparumą. Nepaisant šių ribotumų, tyrimas reikšmingai pagilina katalikų tikėjimo ir su juo susijusio vidinio psichologinio atsparumo supratimą vyresniame amžiuje Lietuvoje.

Pirma, tyrime atskleidžiamas ypač retai nagrinėjamas katalikų tikėjimas vyresnio amžiaus asmenų imtyje iš psichologinės perspektyvos. Antra, šio tyrimo privalomumu yra laikomas subjektyvumas, kurio dėka tyrimo dalyviai gali išsamiai atskleisti savo patirtis ir prasmes (Žydžiūnaitė & Sabaliauskas, 2017). Tyrimo jie dalyvavo geranoriškai, noriai ir atvirai dalinosi savo religiniu tikėjimu ir gyvenimo istorijomis. Trečia, šiame darbe pirmą kartą atskleistas vyresnio amžiaus katalikų tikėjimas panaudojant tris skirtingus analizės metodus, kuriais gauti autentiški radiniai, išsamiai paaiškinantys vyresnio amžiaus katalikų tikėjimą. Ketvirta, pirmą kartą buvo suformuoti empirinis ir teorinis modeliai, atskleidžiantys, kaip vyresnio amžiaus katalikų tikėjimas prisideda prie vidinio psichologinio atsparumo stiprinimo.

Ateityje rekomenduojama atlikti psicholingvistinius tyrimus, kaip vyresnio amžiaus asmenys suvokia semantines dvasingumo, religingumo ir tikėjimo reikšmes. Tarpkultūriniai tyrimai nurodė šių sąvokų prasmių skirtumus bendroje populiacijoje (Streib & Hood, 2016) ir tarp specialistų (Canda & Furman, 1999). Norint suprasti, kaip formuojasi bei perduodamas religinis tikėjimas ir tapatumas šeimose, verta tyrinėti skirtingų kartų (senelių – vaikų – anūkų) religinio tikėjimą ir jo raidą. Tai padėtų labiau suprasti skirtingų kartų religinį tikėjimą ir jo ypatumus. Siūloma tirti vyresnio amžiaus asmenų religinį tikėjimą ir psichologinį atsparumą įvairiuose kontekstuose: negalios, ligos, netekties, socialinės atskirties ir socialinio aktyvumo. Tolimesni religinio tikėjimo aspektų tyrimai atskleistų daugiau informacijos apie asmens psichinę ir dvasinę gerovę vyresniame amžiuje.

IŠVADOS

1. Esminis vyresnio amžiaus Romos katalikų tikėjimo pagrindas yra vaikystėje įgytas tikėjimas, paremtas teigiamu artimųjų pavyzdžiu. Šeimos aplinka vaikystėje sukūrė ankstyvą pozityvų santykį su katalikų tikėjimu, kuris gyvenimo eigoje sudarė sąlygas formuotis skirtingoms raiškos tendencijoms: stabiliam ir banguojančiam religiniam tikėjimui. Banguojantis religinis tikėjimas atsiskleidžia kaip apleistas, paslėptas ar atarstas tikėjimas tam tikrame gyvenimo etape. Religinį tikėjimą formavo reikšmingi autoritetai; transcendentinės patirtys; gyvenimo rūpesčiai ir krizės; religinė praktika, bendruomenė, švietimas; istorinės ir kultūrinės aplinkybės.
2. Vyresnio amžiaus Romos katalikams yra būdingi šie religinio tikėjimo tipai: paveldėtas, socialus ir autentiškas. Paveldėtas tikėjimas – tai konkretus, pažodžiui perimtas iš tėvų tikėjimas, pasižymintis šeimos svarba, absoliučiu autoritetu, supaprastinta pažodine pasaulėžiūra ir morale. Socialus tikėjimas – tradicinis, tarpasmeniniais santykiais paremtas tikėjimas, kuriam būdingas tarpasmeninių santykių ir vertybių supratimas, autoritetai už šeimos ribų ir tradicinė pasaulėžiūra. Autentiškas tikėjimas – asmeninis, sąmoningas ir integruojamas gyvenime tikėjimas, kuris paremtas sąmoninga ir ideologiškai suderinta pasaulėžiūra ir vidiniu autoritetu.
3. Vyresnio amžiaus Romos katalikai patiria savo religinį tikėjimą per šiuos aspektus: dvasinio Aš patyrimą, asmeninį santykį su Dievu, socialinę ir religinę veiklą, moralines vertybes ir jų puoselėjimą, požiūrį į gyvenimą bei gyvenimo prasmės išteklius. Jų religinis tikėjimas suteikia jiems šiuos psichologinio atsparumo išteklius: saugumą, pasitenkinimą, bendrumą, mirtingumo pripažinimą ir atvirumą patirčiai. Religinis tikėjimas, stiprinantis vidinį psichologinį atsparumą, yra panaudojamas įveikti krizę, stiprinti gerovę ir įprasminti gyvenimą.

LITERATŪRA

1. Adams, T., Benzer, J., Drabbs, M., Zarnbarano, R., & Steinhardt, M. (2000). Conceptualization and measurement of the spiritual and psychological dimensions of wellness in a college population. *Journal of American College Health*, 48, 165–173.
2. Advilonienė, Ž. (2005). Religinis tapatumas ir religingumas posovietinėje Lietuvoje. Sociologinis žvilgsnis. *Filosofija. Sociologija*, 4, 12-20.
3. Allport, G. W. (1950). *The individual and his religion*. New York: Macmillan.
4. Allport, G. W., & Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 432-443.
5. American Psychological Association. (1992). Ethical principles of psychologists and code of conduct. 47, p. 1597–1611.
6. American Psychological Association. (2010). Nuskaityta iš The road to resilience: <http://www.apa.org/helpcenter/road-resilience.aspx>
7. American Psychological Association. (2014). Guidelines for Psychological Practice With Older Adults. *American Psychologist*, 69(1), 34–65.
8. American Psychological Association. (2018). APA Dictionary of Psychology. Washington. Nuskaityta iš APA Dictionary of Psychology: <https://dictionary.apa.org/>
9. Ano, G. G., & Vasconcelles, E. B. (2005). Religious coping and psychological adjustment to stress: A meta-analysis. *Journal of clinical psychology*, 61(4), 461-480.
10. Ardelt, M., & Koenig, C. S. (2006). The role of religion for hospice patients and relatively healthy older adults. *Research on Aging*, 28(2), 184-215.
11. Argyle, M., & Beit-Hallahmi, B. (1975). *The social psychology of religion*. London: Routledge.
12. Atchley, R. C. (1989). A continuity theory of normal aging. *The Gerontologist*, 29(2), 183–190.
13. Atchley, R. C. (1995). The continuity of the spiritual self. Esantis M. A. Kimble, S. H. McFadden, W. J. Ellor, & J. J. Seeber, *Aging, spirituality, and religion* (p. 68-86). Minneapolis,; Fortress Press.
14. Atchley, R. C. (2009). *Spirituality and aging*. Baltimore: The Johns Hopkins University Pres.
15. Atlas of European Values. (2011). *Religion*. Nuskaityta iš Atlas of European Values: <http://www.atlasofeuropeanvalues.eu/new/zieeuropa.php?year=2008>
16. B., O. (1989). Praregėjimas. *Katalikų pasaulis*, 13-14.
17. Baez, A., & Hernandez, D. (2001). Complementary spiritual beliefs in the Latino community: The interface with psychotherapy. *American Journal of Orthopsychiatry*, 71, 408–415.
18. Baltes, M. M., & Carstensen, L. L. (1999). Social-psychological theories and their applications to aging: From individual to collective. Esantis V. L. Bengtson, & K. W. Schaie, *Handbook of theories of aging* (p. 209-226). New York: Springer .
19. Baltes, P. B. (1987). Theoretical propositions of life-span developmental psychology: On the dynamics between growth and decline. *Developmental psychology*, 23(5), 611-631.

20. Baltes, P. B., & Baltes, M. M. (1990). Psychological perspectives on successful aging: The model of selective optimization with compensation. Esantis P. B. Baltes, & M. M. Baltes, *Successful aging: Perspectives from the behavioral science* (p. 1–34). New York: Cambridge University Press.
21. Baltes, P. B., Lindenberger, U., & Staudinger, U. M. (2006). Lifespan theory in developmental psychology. Esantis R. Lerner, & W. Damon, *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development*. Hoboken: Wiley.
22. Bearon, L. B. (1996). Successful aging: What does the “good life” look like. *The Forum*, 3, 1-7.
23. Becker, G., Xander, C. J., Blum, H. E., Lutterbach, J., Momm, F., Gysels, M., & Higginson, I. J. (2007). Do religious or spiritual beliefs influence bereavement? A systematic review. *Palliative medicine*, 21(3), 207-217.
24. Benjamin, P., & Looby, J. (1998). Defining the nature of spirituality in the context of Maslow’s and Rogers’s theories. *Counseling and Values*, 42, 92–100.
25. Benner, D. G. (1991). Understanding, measuring, and facilitating spiritual well-being: Introduction to a special issue. *Journal of Psychology and Theology*, 19, 3–5.
26. Benzies, K., & Mychasiuk, R. (2009). Fostering family resiliency: A review of the key protective factors. *Child & Family Social Work*, 14(1), 103-114.
27. Berg, B. L., & Lune, H. (2012). *Qualitative research methods for the social sciences*. Boston: Pearson.
28. Bergin, A. E. (1991). Values and religious issues in psychotherapy and mental health. *American Psychologist*, 46(4), 394-403.
29. Biggerstaff, D. (2012). Qualitative research methods in psychology. Esantis R. Gina, *Psychology: selected papers* (p. 175-206). Rijeka: InTech.
30. Bishop, D. R., Avila-Juarbe, E., & Thumme, B. (2003). Recognizing spirituality as an important factor in counselor supervision. *Counseling and Values*, 48, 34–46.
31. Bitinas, B. (2013). *Rinkiniai edukologiniai raštai*. Vilnius: Edukologija.
32. Blass, D. M. (2001). A conceptual framework for the interaction between psychiatry and religion. *International Review of Psychiatry*, 13, 79–85.
33. Blood, I., Copeman, I., & Pannell, J. (2015). *The anatomy of resilience: helps and hindrances as we age*. London: Housing & Support Partnership .
34. Bolletino, R. C. (2001). A model of spirituality for psychotherapy and other fields of mind-body medicine. *Advances in Mind-Body Medicine*, 17, 90–101.
35. Bollinger, R. A. (1985). Differences between pastoral counseling and psychotherapy. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 49, 371–386.
36. Bonanno, G. A. (2004). Loss, trauma, and human resilience: have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American psychologist*, 59(1), 20-31.
37. Bonelli, R., & Koenig, H. (2013). Mental disorders, religion and spirituality 1990 to 2010: A systematic evidence-based review. *Journal of Religion and Health*, 52(2), 657–673.
38. Bouchard, N. (1997). *Seminar Presentation*. Denver: Society of Certified Senior Advisors.

39. Bowers, H., Clark, A., Sanderson, H., Easterbrook, L., Macadam, A., MacDonald, R., . . . Smith, C. (2009). *Older people's vision for long term care*. York: Joseph Rowntree Foundation.
40. Brandstädter, J., Rothermund, K., Kranz, D., & Kühn, W. (2010). Final decenterations: Personal goals, rationality perspectives, and the awareness of life's finitude. *European Psychologist, 15*(2), 152–163.
41. Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology, 3*(2), 77–101.
42. Brinkmann, S., & Kvale, S. (2005). Confronting the Ethics of qualitative research. (18, Mont.) *Journal of Constructivist Psychology, 157*–181.
43. Bromley, D. B. (1986). *The Case-study Method in Psychology and Related Disciplines*. Bromley: John Wiley & Sons.
44. Bühler, C. (1968). The general structure of the human life cycle. Esantis C. Bühler, *The course of human life: A study of goals in the humanistic perspective* (p. 12-26). New York: Springer .
45. Burkhart, L., & Solari-Twadell, A. (2001). Spirituality and religiousness: Differentiating the diagnoses through a review of the nursing literature. *Nursing Diagnosis, 12*, 45–54.
46. Burnett, M. N. (1996). Suffering and sanctification: The religious context of battered women's syndrome. *Pastoral Psychology, 44*, 145–149.
47. Cadell, S., Regehr, C., & Hemsworth, D. (2003). Factors contributing to posttraumatic growth: A proposed structural equation model. *American Journal of Orthopsychiatry, 73*, 279 – 287.
48. Canda, E. R., & Furman, L. D. (1999). *Spiritual diversity in social work practice: the heart of helping*. Ney York: The free press.
49. Carlson, T. D., Kirkpatrick, D., & Hecker, L. (2002). Religion, spirituality, and marriage and family therapy: A study of family therapists' beliefs about the appropriateness of addressing religious and spiritual issues in therapy. *American Journal of Family Therapy, 30*, 157–171.
50. Carr, W. (2000). Some reflections on spirituality, religion and mental health. *Mental Health, Religion and Culture, 1*–13.
51. Carstensen, L. L., Pasupathi, M., Mayr, U., & Nesselroade, J. R. (2000). Emotional experience in everyday life across the adult life span. *Journal of Personality and Social Psychology, 79*(4), 644-655.
52. Carstensen, L. L., Turan, B., Scheibe, S., Ram, N., Ersner-Hershfield, H., Samanez-Larkin, G. R., & Nesselroade, J. R. (2011). Emotional experience improves with age: Evidence based on over 10 years of experience sampling. *Psychology and Aging, 26*(1), 21-33.
53. Cassell, C., & Symon, G. (2004). *Essential guide to qualitative methods in organizational research*. London: Sage.
54. Centre for Policy on Ageing. (2014 m. May). *Resilience in Older Age*. London: Tavis House. Nuskaityta iš <http://www.cpa.org.uk/information/reviews/CPA-Rapid-Review-Resilience-and-recovery.pdf>
55. Chakkalackal, L., & Kalathil, J. (2014). *Evaluation report: Peer support groups to fa-*

cilitate self-help coping strategies for people with dementia in ECH. Mental Health Foundation.

56. Chandler, C. K., Holden, J. M., & Kolander, C. A. (1992). Counseling for Spiritual Wellness: Theory and Practice. *Journal of Counseling & Development*, 71(2), 168-175.
57. Chumbler, N. R. (1996). An empirical test of a theory of factors affecting life satisfaction: Understanding the role of religious experience. *Journal of Psychology and Theology*, 24, 220-232.
58. Cohen, A. B., & Koenig, H. G. (2003). Religion, religiosity and spirituality in the biopsychosocial model of health and ageing. *Ageing international*, 28(3), 215-241.
59. Cohen, H. L., Thomas, C. L., & Williamson, C. (2008). Religion and Spirituality as Defined by Older Adults. *Journal of Gerontological Social Work*, 51(3-4), 284-298.
60. Coleman, P. G. (2010). Religion and age. Esantis D. Dannefer, & C. Phillipson, *Sage Handbook of Social Gerontology* (p. 337-361). London: SAGE.
61. Compas, B. E., Connor-Smith, J. K., Saltzman, H., Thomsen, A. H., & Wadsworth, M. E. (2001). Coping with stress during childhood and adolescence: Problems, progress, and potential in theory and research. *Psychological Bulletin*, 127, 87-127.
62. Connor, K. M., & Davidson, J. R. (2003). Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson resilience scale (CD-RISC). *Depression and anxiety*, 2, 76-82.
63. Corrigan, P., McCorkle, B., Shell, B., & Kidder, K. (2003). Religion and spirituality in the lives of people with serious mental illness. *Community Mental Health Journal*, 39, 487-499.
64. Coyle, A. (2011). Critical responses to Faith Development Theory: A useful agenda for change? . *Archive for the Psychology of Religion*, 33(3), 281-298.
65. Creswell, J. (2007). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions*. London: Sage.
66. Dalby, P. (2006). Is there a process of spiritual change or development associated with ageing? A critical review of research. *Ageing & Mental Health*, 10(1), 4-12.
67. Dannefer, D., & Phillipson, C. (2010). *The SAGE Handbook of Social Gerontology*. London: SAGE.
68. Danusevičienė, L., & Povilaikaitė, S. (2004). Socialinis darbas su pagyvenusiais ir senais žmonėmis. Esantis N. Venčkienė, *Socialinė gerontologija: ištakos ir perspektyvos* (p. 270-278). Kaunas: VDU leidykla.
69. Davydov, D. M., Stewart, R., Ritchie, K., & Chaudieu, I. (2010). Resilience and mental health. *Clinical psychology review*, 30(5), 479-495.
70. Day, D. (1952). *The long loneliness*. New York: Harper and Row.
71. Demakakos, P., Netuveli, G., Cable, N., & Blane, D. (2006). *Resilience in older age: a depression-related approach*. London: The Institute for Fiscal Studies.
72. Dennis, D. L., & Dennis, B. G. (2002). Mental health: A case for spiritual education in public schools. *Health Educator*, 34, 17-22.
73. Diessner, R. (1995). Cognitive-developmental psychology and the Baha'i faith: Meaningful connections. *Counseling and Values*, 169-176.
74. Diržytė, A., Patapas, A., & Limantaitė, E. (2003). Religious beliefs, sense of coherence and well-being of Lithuanian students. *Socialinis darbas*, 1(3), 15-22.

75. Doherty, W. J. (1999). Morality and spirituality in therapy. Esantis W. F, *Spiritual resources in family therapy* (p. 179-192). New York: Guilford.
76. Donahue, M. J. (1985). Intrinsic and extrinsic religiousness: Review and meta-analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 400–417.
77. Doyle, D. (1992). Have we looked beyond the physical and psychosocial? . *Journal of Pain and Symptom Management*, 7, 302–311.
78. Drobin, F. (2014). Recovery, Spirituality and Psychotherapy. *Journal of Religion and Health*, 53(3), p. 789-795.
79. Durkheim, E. (1995). *The elementary forms of religious life*. New York: Free Press.
80. Dyson, J., Cobb, M., & Forman, D. (1997). The meaning of spirituality: A literature review. *Journal of Advanced Nursing*, 26, 1183–1188.
81. Eck, B. E. (2002). An exploration of the therapeutic use of spiritual disciplines in clinical practice. *Journal of Psychology and Christianity*, 21, 266–280.
82. Edwards, R. B. (1972). *Reason and religion: An introduction to the philosophy of religion*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
83. Elliott, R., Fischer, C., & Rennie, D. (1999). Evolving guidelines for publication of qualitative research studies in psychology and related fields. *British Journal for Clinical Psychology*, 38, 215–229.
84. Ellis, A. (1980). Psychotherapy and atheistic values: A response to A. E. Bergin's "Psychotherapy and religious values. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 48(5), 635-639.
85. Erikson, E. (2004). *Vaikystė ir visuomenė*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
86. Eufinger, V., & Streib, H. (2019). Stability and change of the religious types over two waves of data collection. *IAPR 2019 "Psychology or Religion and Spirituality: New Trends and Neglected Themes"* (p. 73). Gdansk: Gdansk University.
87. European Federation of Psychologists' Associations. (2005). *Meta-Code of Ethics*.
88. Evans, C. S. (1990). *Soren Kierkegaard's Christian psychology: Prospects for a Christian approach*. Grand Rapids: Zondervan.
89. Fahie, D. (2014). Doing Sensitive Research Sensitively: Ethical and Methodological Issues in Researching Workplace Bullying. *International Journal of Qualitative Methods*, 19–36.
90. Fleming, J., & Ledogar, R. J. (2008). Resilience, an evolving concept: A review of literature relevant to Aboriginal research. *Pimatisiwin*, 6(2), 7–23.
91. Fletcher, D., & Sarkar, M. (2013). Psychological resilience: a review and critique of definitions, concepts, and theory. *European Psychologist*, 18(1), 12-23.
92. Flick, U. (2018). *An introduction to qualitative research*. . London: Sage Publications Limited.
93. Fowler, J. W. (1981). *Stages of faith: The psychology of human developmet and the quest for meaning*. San Francisco: Harper & Row.
94. Fowler, J. W., Streib, H., & Keller, B. (2004). *Manual for faith development research*. Bielefeld, Atlanta: Center for Biographical Studies in Contemporary Religion, Center for Research in Faith and Moral Developmen.
95. Frankl, V. E. (2008). *Žmogus ieško prasmės*. Vilnius: Katalikų pasaulis.

96. Frankl, V. E. (2010). *Žmogus prasmės akivaizdoje: rinktinė*. Vilnius: Katalikų Pasaulio Leidiniai.
97. Franklin, N. C., & Tate, C. A. (2009). Lifestyle and successful aging: An overview. *American Journal of Lifestyle Medicine*, 3(1), 6-11.
98. Frazier, L. D., Hooker, K., Johnson, P. M., & Kaus, C. R. (2000). Continuity and change in possible selves in later life: A 5-year longitudinal study. *Basic and applied social psychology*, 22(3), 237-243.
99. Freud, S. (1959). Obsessive actions and religious practices. Esantis S. J, *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (p. 115–139). London: Hogarth Press.
100. Freund, A. M., & Baltes, P. B. (1998). Selection, optimization, and compensation as strategies of life management: correlations with subjective indicators of successful aging. *Psychology and aging*, 13(4), 531-541.
101. Freund, A. M., & Baltes, P. B. (2002). Life-management strategies of selection, optimization, and compensation: Measurement by self-report and construct validity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 642–662.
102. Fry, P. S., & Keyes, C. L. (2010). *New frontiers in resilient aging: Life-strengths and well-being in late life*. Cambridge: Cambridge university press.
103. Gailienė, D. (1998). *Jie neturėjo mirti*. Vilnius: Tyto alba.
104. Gailienė, D. (2008). *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*. Vilnius: Tyto alba.
105. Gallacher, J., Mitchell, C., Heslop, L., & Christopher, G. (2012). Resilience to health related adversity in older people. *Quality in Ageing and Older Adults*, 13(3), 197-204.
106. Given, L. M. (2008). *The Sage encyclopedia of qualitative research methods*. Sage Publications.
107. Gooding, P. A., Hurst, A. J., & Tarrier, N. (2012). Psychological resilience in young and older adults. *International journal of geriatric psychiatry*, 27(3), 262-270.
108. Gordon, P. A., Feldman, D., Crose, R., Schoen, E., Griffing, G., & Shankar, J. (2002). The role of religious beliefs in coping with chronic illness. *Counseling and Values*, 46, 162–174.
109. Green, C. W., & Hoffman, C. L. (1989). Stages of faith and perceptions of similar and dissimilar others. *Review of Religious Research*, 30, 246–254.
110. Grzymala-Moszczyńska, H. (1991). The psychology of religion in Poland. *International Journal for the Psychology of Religion*, 1, 243–247.
111. Gustainienė, L., & Burauskaitė, M. (2018). Sėkmingas senėjimas: daugiadimensis požiūris. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai= Social work. Experience and methods*, 21(1), 81-97.
112. Guttman, D. (2008). *Finding Meaning in Life, at Midlife and Beyond: Wisdom and Spirit From Logotherapy*. Praeger.
113. Haight, B. (2001). Sharing Life Stories: Acts of Intimacy. *Generations*, 25(2), 90–92.
114. Haight, B., & Hendrix, S. A. (1998). Suicidal Intent/Life Satisfaction: Comparing the Life Stories of Older Women. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 28(5), 272-85.

115. Haight, B., Nomura, T., & Nomura, A. (2000). Life Review as an Alzheimer's Intervention: Results of an Amedcan-Japanese Project. *Dimensions*, 7(4), 4-5.
116. Harris, K. A., Howell, D. S., & Spurgeon, D. W. (2018). Faith concepts in psychology: Three 30-year definitional content analyses. *Psychology of Religion and Spirituality*, 10(1), 1-29.
117. Hart, J. D., Limke, A., & Budd, P. R. (2010). Attachment and Faith Development. *Journal of Psychology and Theology*, 38(2), 122-128.
118. Hart, T. (2003). *The Secret Spiritual World of Children*. Novato: New World Library.
119. Heinz, M., Cone, N., da Rosa, G., Bishop, A., & Finchum, T. (2017). Examining supportive evidence for psychosocial theories of aging within the oral history narratives of centenarians. *Societies*, 7(2), 1-21.
120. Helminiak, D. A. (1996). A scientific spirituality: The interface of psychology and theology. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 6, 1-19.
121. Helmreich, I., Kunzler, A., Chmitorz, A., König, J., Binder, H., Wessa, M., & Lieb, K. (2017). Psychological interventions for resilience enhancement in adults. *Cochrane Database of Systematic Reviews*(2). doi:10.1002/14651858.CD012527
122. Hill, P. C., & Hood, R. W. (1999). *Measures of religiosity*. Birmingham: Religious Education Press.
123. Hill, P. C., & Pargament, K. I. (2003). Advances in the conceptualisation of and measurement of religion and spirituality. *American Psychologist*, 58(1), 64-74.
124. Hill, P. C., Pargament, K. I., Hood, R. W., McCullough, M. E., Swyers, J. P., Larson, D. B., & Zinnbauer, B. J. (2000). Conceptualizing religion and spirituality: Points of commonality, points of departure. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 30(1), 51-77.
125. Hodge, D. R. (2001). Spiritual assessment: A review of major qualitative methods and a new framework for assessing spirituality. *Social Work*, 46, 203-214.
126. Huguélet, P., & Koenig, H. G. (2009). Introduction: Key Concepts. Esantis P. Huguélet, & H. G. Koenig, *Religion and Spirituality* (p. 1-5). Cambridge University Press.
127. Iwamasa, G. Y., & Iwasaki, M. (2011). A new multidimensional model of successful aging: Perceptions of Japanese American older adults. *Journal of cross-cultural gerontology*, 26(3), 261-278.
128. Jakes, B. (2001). Bipolar self: Body psychotherapy, spirituality and bonding—Searching for identity. *International Journal of Psychotherapy*, 6, 115-132.
129. James, W. (1956). *The Will to Believe and Other Essays in Popular Psychology*. New York: Dover.
130. James, W. (1982). *The varieties of religious experience*. London: Penguin.
131. Jankowski, P. J. (2002). Postmodern spirituality: Implications for promoting change. *Counseling and Values*, 47, 69-79.
132. Jewell, A. J. (2014). Tornstam's notion of gerotranscendence: Re-examining and questioning the theor. *Journal Aging Studies*, 30, 112-120.
133. Jones, B., & McAdams, D. (2013). Becoming Generative: Socializing Influences Recalled in Life Stories in Late Midlife. *Journal of Adult Development*, 20(3), 158-172.
134. Jopp, D., & Smith, J. (2006). Resources and life-management strategies as determi-

- nants of successful aging: On the protective effect of selection, optimization, and compensation. *Psychology and Aging*, 21(2), 253-265.
135. Jovaiša, L. (2008). Tikėjimas žmogaus ugdymo vyksme. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 20, 140-149.
  136. Jung, C. G. (1998). *Psichologija ir religija*. Vilnius: Aidai.
  137. Jung, C. G. (1998). *Žvelgiant į pasąmonę*. Vilnius: Taura.
  138. Jung, C. G. (1999). *Psichoanalizė ir filosofija: Rinktinė*. Vilnius: Pradai.
  139. Jung, C. G. (2010). *Atsiminimai, vizijos, apmąstymai*. Vilnius: Margi Raštai.
  140. Kajokienė, I. (2014). *Mergaičių seksualumo patyrimas viduriniojoje paauglystėje (Doctoral dissertation)*. Vilnius: Mykolas Romeris University.
  141. Kardelis, K. (2002). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Kaunas: Judex.
  142. Katz, J., Holland, C., Peace, S., & Taylor, E. (2011). *A Better Life: what older people with high support needs value*. Joseph Rowntree Foundation .
  143. Keller, B. (2008). Toward a multidimensional conception of faith development: Deconversion narratives in biographical context. Esantis J. A. Belzen, & A. Geels, *Autobiography and the Psychological Study of Religious Lives* (p. 75-93). Brill Rodopi.
  144. Keller, B., & Streib, H. (2013). Faith development, religious styles and biographical narratives: Methodological perspectives. *Journal of Empirical Theology*, 26(1), 1-21.
  145. Keller, B., Klein, C., & Streib, H. (2013). Das faith development interview. Zur Exploration von Spiritualität im psychotherapeutischen Setting. *Spiritual Care*, 1, 35-43.
  146. Keller, B., Klein, C., Swahajor-Biesemann, A., Silver, C. F., Hood, R., & Streib, H. (2013). The Semantics of 'Spirituality' and Related Self-Identifications: A Comparative Study in Germany and the USA. *Archive for the Psychology of Religion*, 35, 71-100.
  147. Kelly, E. W. (1995). *Spirituality and religion in counseling and psychotherapy*. Alexandria: American Counseling Association.
  148. Kenyon, G., & Randall, W. L. (1999). Introduction: Narrative gerontology. *Journal of Aging Studies*, 13(1), 1-5.
  149. Kinsel, B. (2005). Resilience as adaptation in older women. *Journal of women & aging*, 17(3), 23-39.
  150. Köber, C., Kuhn, M. M., Peters, I., & Habermas, T. (2019). Mentalizing oneself: detecting reflective functioning in life narratives. *Attachment & human development*, 21(4), 313-331.
  151. Koenig, H. G. (2006). Religion, spirituality and aging. *Aging & Mental Health*, 10(1), 1-3.
  152. Koenig, H. G., McCullough, M. E., & Larson, D. B. (2001). *Handbook of Religion and Health*. Larson: Oxford University Press.
  153. Kohlberg, L. (1976). Moral stages and moralization: The cognitive-development approach. *Moral development and behavior: Theory research and social issues*, 31-53.
  154. Kontrimienė, S. (2018). *Humanistinio dvasingumo ryšys su auklėjimo šeimoje patirtimis (Daktaro disertacija)*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
  155. Kotre, J. (1984). *Outliving the self: Generativity and the interpretation of lives*. Baltimore: Johns Hopkins University.
  156. Kucavičiūtė, A., Pilekaitė-Markovienė, M., & Skruibis, P. (2013). Relingų ir nere-

- lingių suaugusiųjų nuostatos dėl savižudybių ir vidinė darna. *Ugdymo psichologija*(24), 46-55.
157. Laurencelle, R. M., Abell, S. C., & Schwartz, D. J. (2002). The relation between intrinsic religious faith and psychological well-being. *International Journal for the Psychology of Religion*, 12, 109–123.
  158. Lavretsky, H. (2010). Spirituality and aging. *Aging Health*, 6(6), 749–769.
  159. Lee, H. H., & Cranford, J. A. (2008). Does resilience moderate the associations between parental problem drinking and adolescents' internalizing and externalizing behaviors?: A study of Korean adolescents. *Drug and Alcohol Dependence*, 96(3), 213-221.
  160. Leipold, B., & Greve, W. (2009). Resilience: A conceptual bridge between coping and development. *European Psychologist*, 14(1), 40-50.
  161. Lietuvių kalbos institutas. (2015). *Lietuvių kalbos išteklių informacinė sistema*. Nuškaityta iš Dabartinės lietuvių kalbos žodynas: <http://lkiis.lki.lt/dabartinis>
  162. Linardakis, M., Papadaki, A., Smpokos, E., Sarri, K., Vozikaki, M., & Philalithis, A. (2015). Are religiosity and prayer use related with multiple behavioural risk factors for chronic diseases in European adults aged 50+ years? *Public health*, 129(5), 436-445.
  163. Luca, C. B. (1949). *The road to Damascus: the Spiritual pilgrimage of fifteen converts to catholicims*. (J. A. O'Brien, Mont.) New York: Doubleday.
  164. Luthar, S. S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000). Research on resilience: Response to commentaries. *Child development*, 71(3), 573-575.
  165. Marcoen, A. (1994). Spirituality and personal well-being in old age. *Aging and Society*, 14, 521-536.
  166. Martin, D. J., & Gillen, L. L. (2014). Revisiting Gerontology's Scrapbook: From Metchnikoff to the Spectrum Model of Aging. *The Gerontologist*, 54(1), 51–58.
  167. Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American psychologist*, 56(3), 227-235.
  168. Masten, A. S., Best, K. M., & Garmezy, N. (1990). Resilience and development: Contributions from the study of children who overcome adversity. *Development and psychopathology*, 2(4), 425-444.
  169. May, G. (1982). *Will and spirit: A contemplative psychology*. San Francisco: Harper & Row.
  170. McAdams, D., Diamond, A., de St. Aubin, E., & Mansfield, E. (1997). Stories of commitment: The psychosocial construction of generative lives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(3), 678-694.
  171. McCarroll, P., O'Connor, T., & Meakes, E. (2005). Assessing Plurality in Spirituality Definitions. Esantis A. Meier, T. O'Connor, & P. L. VanKatwy, *Spirituality and Health: Multidisciplinary Explorations* (p. 43-61). Ontario: Wilfrid Laurier University Press.
  172. McDargh, J. (2001). Faith development theory and the postmodern problem of foundations. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 11, 185–199.
  173. McDowell, D., Galanter, M., Goldfarb, L., & Lifshutz, H. (1996). Spirituality and the treatment of the dually diagnosed: An investigation of patient and staff attitudes. *Journal of Addictive Diseases*, 15, 55–68.

174. McFadden, S. H. (1995). Religion and well-being in aging persons in an aging society. *Journal of Social Issues*, 51(2), 161–175.
175. McKinnon, A. M. (2002). Sociological definitions, language games, and the ‘essence’ of religion. *Method & Theory in the Study of Religion*, 14, 61–83.
176. Meisenhelder, J. B., & Chandler, E. N. (2002). Spirituality and health outcomes in the elderly. *Journal of religion and health*, 41(3), 243-252.
177. Mikulionienė, S. (2011). *Socialinė Gerontologija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
178. Mikulionienė, S., Rapolienė, G., & Valavičienė, N. (2018). *Vyresnio amžiaus žmonės, gyvenimas po vieną ir socialinė atskirtis*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
179. Miller, W. R., & Thoresen, C. E. (2003). Spirituality, religion, and health: An emerging research field. *American psychologist*, 58(1), 24-30.
180. Mira, L. (2004). Spirituality in Korea. A fog of religion and culture. *Journal of Christian Nursing*, 21, 29–31.
181. Moberg, D. O. (1971). *Spiritual well-being: background and issues*. Washington: US Government Printing Office.
182. Mockus, A. (2006). Religijos mokslų ir medicinos studentų nuostatos savižudybių atžvilgiu. *Psichologijos mokslo taikymas Lietuvoje: iššūkiai ir galimybės* (p. 65–68). Vilnius: Vilniaus universitetas.
183. Moore, T., Kloos, B., & Rasmussen, R. (2001). A reunion of ideas: Complementary inquiry and collaborative interventions of spirituality, religion, and psychology. *Journal of Community Psychology*, 29, 487– 495.
184. Mukherjee, S. B. (2016). Spirituality and Religion: Elderly’s Perception and Understanding. *Indian Journal of Gerontology*, 30(3), 336-354.
185. Musick, M., Traphagan, J., Koenig, H. G., & Larson, D. (2000). Spirituality in physical health and aging. *Journal Adult Development*, 7, 73–86.
186. Nahavandi, S. (1999). *On the process of psycho spiritual development, old age, and the narrative theory model of personality development*. Berkeley: Wright Institute.
187. Navickas, V., & Vaičiulienė, A. (2010). *Žmogaus raidos psichologija: vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams*. Vilnius: Versus Aureus.
188. Netuveli, G., Wiggins, R. D., Montgomery, S. M., Hildon, Z., & Blane, D. (2008). Mental health and resilience at older ages: Bouncing back after adversity in the British Household Panel Survey. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 62(11), 987-991.
189. Ng, T. P., Nyunt, M. S., Chiam, P. C., & Kua, E. H. (2011). Religion, health beliefs and the use of mental health services by the elderly. *Aging & mental health*, 15(2), 143-149.
190. Nimrod, G., & Kleiber, D. A. (2007). Reconsidering change and continuity in later life: Toward an innovation theory of successful aging. *The International Journal of Aging and Human Development*, 65(1), 1-22.
191. Nolan, J. A., Whetten, K., & Koenig, H. G. (2011). Religious, spiritual, and traditional beliefs and practices and the ethics of mental health research in less wealthy countries. *International journal of psychiatry in medicine*, 42(3), 267–277.

192. Nolan, S., Saltmarsh, P., & Leget, C. (2011). Spiritual care in palliative care: working towards an EAPC Task Force. *European Journal of Palliative Care*, 18(2), 86-89.
193. Northcut, T. B. (2000). Constructing a place for religion and spirituality in psychodynamic practice. *Clinical Social Work Journal*, 28, 155-169.
194. Nosek, M. A. (2001). Psychospiritual aspects of sense of self in women with physical disabilities. *Journal of Rehabilitation*, 67, 20-25.
195. Nygren, B., Al x, L., Jons n, E., Gustafson, Y., Norberg, A., & Lundman, B. (2005). Resilience, sense of coherence, purpose in life and self-transcendence in relation to perceived physical and mental health among the oldest old. *Aging & mental health*, 9(4), 354-362.
196. Oakes, K. E. (2000). Reflection on religiousness and mental health. *Counseling and Values*, 44, 113-117.
197. Oliveira, A. L., & Menezes, T. M. (2018). The meaning of religion/religiosity for the elderly. *Revista brasileira de enfermagem*, 71, 770-776.
198. Oman, D., & Lukoff, D. (2018). Mental Health, Religion, and Spirituality. Esantis D. Oman, *In Why Religion and Spirituality Matter for Public Health* (p. 225-243). Cham: Springer.
199.  zizik, S. (2015). *Intergenerational Changes in the Religiosity of Turkish Islamic Immigrants in Contemporary Germany (dissertation)*. Bielefeld: Universit t Bielefeld.
200. Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, Research, and practice*. New York: Guilford Press.
201. Pargament, K. I., & Mahoney, A. (2009). Spirituality: The Search for the Sacred. Esantis S. J. Lopez, & C. R. Snyder, *Oxford Handbook of Positive Psychology* (p. 611-620). New York: Oxford University Press.
202. Pargament, K. I., Ensing, D. S., Falgout, K., Olsen, H., Reilly, B., Van Haitsma, K., & Warren, R. (1990). God help me (I): Religious coping efforts as predictors of the outcomes to significant negative life events. *American Journal of Community Psychology*, 18, 793-824.
203. Pargament, K. I., Koenig, H. G., Tarakeshwar, N., & Hahn, J. (2004). Religious coping methods as predictors of psychological, physical and spiritual outcomes among medically ill elderly patients: A two-year longitudinal study. *Journal of health psychology*, 9(6), 713-730.
204. Parker, S. (2009). Faith Development Theory as a Context for Supervision of Spiritual and Religious Issues. *Counselor Education and Supervision*, 49(1), 39-53.
205. Parker, S. (2011). Spirituality in counseling: A Faith Development perspective. *Journal of Counseling & Development*, 89(1), 112-119.
206. Parry, O., & al, e. (2009). *Voices of Older People in Wales: a qualitative study of health and wellbeing among the over 50s*. Glynd r University: Centre for Health and Community Research.
207. Payman, V., George, K., & Ryburn, B. (2008). Religiosity of depressed elderly inpatients. *International Journal of Geriatric Psychiatry: A journal of the psychiatry of late life and allied sciences*, 23(1), 16-21.
208. Pentz, M. (2005). Resilience Among Older Adults with Cancer and the Importance

- of Social Support and Spirituality-Faith. *Journal of Gerontological Social Work*, 44(3-4), 3-22.
209. Peteet, J. R. (1994). Approaching spiritual problems in psychotherapy: A conceptual framework. *Journal of Psychotherapy Practice and Research*, 3, 237-245.
210. Piaget, J. (1970). *Science of education and the psychology of the child*. Trans: D. Colman.
211. Pooley, J. A., & Cohen, L. (2010). Resilience: A definition in context. *Australian Community Psychologist*, 22(1), 30-37.
212. Prati, G., & Pietrantonio, L. (2009). Optimism, social support, and coping strategies as factors contributing to posttraumatic growth: A meta-analysis. *Journal of loss and trauma*, 14(5), 364-388.
213. Prezioso, F. A. (1987). Spirituality in the recovery process. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 4, 233-23.
214. Pruskus, V. (2003). *Sociologija. Teorija ir praktika*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla.
215. Puchalski, C., Ferrell, B., Virani, R., & al, e. (2009). Improving the quality of spiritual care as a dimension of palliative care. *Palliative Medicine*, 12, 885-904. doi:10.1089/jpm.2009.0142
216. Ralys, K., & Burvytė, S. (2012). Šeimos edukologinis paveikslas kaip dvasinė vertybė. *Pedagogika*, 107, 53-58.
217. Rapolienė, G. (2012). *Ar senatvė yra stigma? Senėjimo tapatumas Lietuvoje. (Disertacija)*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
218. Reches, R. (2019). *Holokaustą patyrusių asmenų tapatumo išgyvenimas (Doctoral dissertation)*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
219. Reker, G. T. (2009). Spirituality. Esantis C. D. Bryant, & D. L. Peck, *Encyclopedia of death and the human experience* (p. 887-890). Thousand Oaks: Sage Publications.
220. Richardson, G. E. (2002). The metatheory of resilience and resiliency. *Journal of clinical psychology*, 58(3), 307-321.
221. Riessman, C. K. (2005). Narrative Analysis. Esantis C. K. Riessman, *Narrative, Memory & Everyday Life* (p. 1-7). Huddersfield,; University of Huddersfield,.
222. Rosenthal, G. (1993). Reconstruction of life stories: principles of selection in generating stories for narrative biographical interviews. *The narrative study of lives*, 1(1), 59-91.
223. Ruesch, H. C. (1962). *The Psychology of Unbelief*. New York: Sheed and Ward.
224. Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. *American journal of orthopsychiatry*, 57(3), 316-331.
225. Rutter, M. (2006). Implications of resilience concepts for scientific understanding. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1094, 1-12.
226. Ryan, R. M., Rigby, S., & King, K. (1993). Two types of religious internalization and their relations to religious orientations and mental health. *Journal of personality and social psychology*, 65(3), 586-591.
227. Ryff, C. D., & Singer, B. (2003). Flourishing under fire: Resilience as a prototype of challenged thriving. *Flourishing: Positive psychology and the life well-lived*, 15-36.

228. Sabaliauskas, S. (2017). Kokybinių tyrimų etika. Esantis V. Žydžiūnaitė, & S. Sabaliauskas, *Kokybiniai tyrimai: principai ir metodai: vadovėlis socialinių mokslų studijų programų studentams* (p. 332-372). Vilnius: Vaga.
229. Seidel, D., Jagger, C., Brayne, C., Matthews, F. E., & Cfas, M. (2009). Recovery in instrumental activities of daily living (IADLs): findings from the Medical Research Council Cognitive Function and Ageing Study . *Age and ageing*, 38(6), 663-668.
230. Selman, R. L. (1976). Social-cognitive understanding: A guide to educational and clinical practice. *Moral development and behavior: Theory, research, and social issue*, 299-316.
231. Sermbabeikian, P. (1994). Our clients, ourselves: The spiritual perspective and social work practice. *Social Work*, 39(2), 178-183.
232. Shafranske, E., & Maloney, H. (1990). Clinical psychologists' religious and spiritual orientations and their practice of psychotherapy. *Psychotherapy*, 27(1), p. 72-78.
233. Shaw, R., Gullifer, J., & Wood, K. .. (2016). Religion and spirituality: A qualitative study of older adults. *Ageing International*, 41(3), 311-330.
234. Shulik, R. N. (1988). Faith development in older adults. *Educational Gerontology*, 14, 291-301.
235. Silverman, D. (2011). *Interpreting qualitative data*. Sage.
236. Smith, B. W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P., & Bernard, J. (2008). The brief resilience scale: Assessing the ability to bounce back. *International Journal of Behavioral Medicine*, 15, 194-200.
237. Spilka, B. (1993). *Spirituality: Problems and directions in operationalizing a fuzzy concept*. Toronto, Ontario, Canada: Paper presented at the meeting of the American Psychological Association.
238. Streib, H. (2001). Faith development theory revisited: The religious styles perspective. *International Journal for the Psychology of Religion*, 11, 143-158.
239. Streib, H. (2005). Faith Development Research Revisited: Accounting for Diversity in Structure, Content, and Narrativity of Faith. *International Journal for the Psychology of Religion*, 15, 99-121.
240. Streib, H., & Hood, J. R. (2016). *Semantics and Psychology of Spirituality: A Cross-Cultural Analysis*. Zurich: Springer International Publishing.
241. Streib, H., & Keller, B. (2004). The Variety of Deconversion Experiences - Contours of a Concept and Emerging Research Results. *Archiv für Religionspsychologie*, 26, 181-200.
242. Streib, H., & Keller, B. (2015). *Manual for faith development research*. Bielefeld: Center for Biographical Studies in Contemporary Religion.
243. Streib, H., & Keller, B. (2018). *Manual for the Assessment of Religious Styles in Faith Development Interviews*. Bielefeld: Center for Biographical Studies in Contemporary Religion .
244. Streib, H., & Klein, C. (2018). *Xenosophia and Religion: Biographical and Statistical Paths for a Culture of Welcome*. Cham, Heidelberg, New York, Dordrecht, London: Springer International Publishing Switzerland.
245. Suchomelová, V. (2016). Spirituální potřeby seniorů v sociální péči. *Czech & Slovak Social Work*, 16(5), 39-53.

246. Šukytė, E., & Čepukienė, V. (2017). Senyvo amžiaus žmonių požiūrio į senatvę ir psichologinio atsparumo reikšmę jų gyvenimo kokybei. *Visuomenės sveikata*, 1(76), 74–82.
247. Sutter, M. (2018). Serpant Handling Getting to know the people you study with Ralith Hood. *Eye on Psi Chi*, 22-27. Nuskaityta iš http://www.ourdigitalmags.com/publication/?i=470515&p=2&pp=1&view=issueViewer#%22page%22:2,%22issue_id%22:470515,%22numpages%22:%221%22
248. Swanborn, P. (2010). *Case study research: What, why and how?* London: Sage.
249. Szadejko, K., & Vellani, D. (2017). *Introduzione alla Metodologia e Statistica della Ricerca Empirica*. Modena: Ilmiolibro.
250. Tam, E. P. (1996). Faith development theory and spiritual direction. *Pastoral Psychology*, 44, 251–261.
251. Tanyi, R. (2002). Towards clarification of the meaning of spirituality. *Journal of Advanced Nursing*, 39, 500-509.
252. Tarar, A. H., Hassan, S. S., & Keller, B. (2017). Muslim faith in Pakistan: A faith-development view on Fundamentalist to Mature Orientations. *Archive of the Psychology of Religion*, 39(1), 27-60.
253. Tarptautinė sveikatos organizacija. (2004). *TFK: tarptautinė funkcionavimo, neglumo ir sveikatos klasifikacija*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
254. Taylor, S. E., & Stanton, A. L. (2007). Coping resources, coping processes, and mental health. *Annual Review of Clinical Psychology*, 3, 377–401.
255. Tillich, P. (1963). *Christianity and the encounter of the world religions*. New York: Columbia University Press.
256. Tornstam, L. (1996). Gerotranscendence - a theory about maturing into old age. *Journal of Aging and Identity*, 1, 37-50.
257. Tornstam, L. (1997). Gerotranscendence in a broad cross sectional perspective. *Journal of Aging and Identity*, 2(1), 17–36.
258. Tornstam, L. (1999). Gerotranscendence and the functions of reminiscence. *Journal Aging Identity*, 4, 155–166.
259. Tornstam, L. (1999). Late-life transcendence: a new developmental perspective on aging. Esantis L. E. Thomas, & S. A. Eisenhandler, *Religion, belief, and spirituality in late life*. New York: Springer.
260. Tornstam, L. (2003). *Gerotranscendence from young to old age*. Uppsala Universitet: Social Gerontology Group . Nuskaityta iš Uppsala Universitet.
261. Trieschmann, R. B. (2001). Spirituality and energy medicine. *Journal of Rehabilitation*, 67, 26–32.
262. Trimakas, K. A. (1974 m. Spalis). Psichologinis žvilgsnis į tikėjimą. *Aidas*, p. 354- 363.
263. Trimakas, K. A. (1998). *Tikint bręsti: egzistencinio apsisprendimo psichologija*. Kaunas: Lietuvos katechetikos centro leidykla.
264. Vaughan, F. (1991). Spiritual issues in psychotherapy. *The Journal of Transpersonal Psychology*, 23(2), 105-119.
265. Ver Beek, K. A. (2000). Spirituality: A development taboo. *Development in Practice*, 10, 31–43.

266. VERBI GmbH. (2018 m. 06 25 d.). MAXQDA. Nuskaityta iš MAXQDA 2018 Manual: <https://www.maxqda.com/help-max18/welcome>
267. Vėželienė, L. (2018). *Septynios didžiosios nuodėmės*. Vilnius: Tyto alba.
268. Vidnere, M. (2011). Holy pain: psychological basis of forming the satiated values and comprehension of traumatic emotional experience of repressed persons. *Educational psychology*, 22, 73-82.
269. Wagnild, G., & Young, H. (1993). Development and psychometric. *Journal of nursing measurement*, 1(2), 165-178.
270. Wakefield, G. (1983). Spirituality. Esantis G. Wakefield, *Westminster Dictionary of Christian Spirituality* (p. 361). Philadelphia: Westminster.
271. Walker, A. (2011). *A Road Map for European Ageing Research*. Sheffield: University of Sheffield.
272. Walsh, F. (2012). Successful aging and family resilience. *Annual Review of Gerontology and Geriatrics*, 32(1), 151-172.
273. Walsh, K., King, M., Jones, L., Tookman, A., & Blizard, R. (2002). Spiritual beliefs may affect outcome of bereavement: prospective study. *Bmj*, 324(7353), 1551.
274. Wang, J. J. (2011). A structural model of the bio-psycho-socio-spiritual factors influencing the development towards gerotranscendence in a sample of institutionalized elders. *Journal of advanced nursing*, 67(12), 2628-2636.
275. Wang, J. J., Lin, Y. H., & Hsieh, L. Y. (2011). Effects of gerotranscendence support group on gerotranscendence perspective, depression, and life satisfaction of institutionalized elders. *Aging Mental Health*, 15, 580-586.
276. Wang, K., Duan, G. X., Jia, H. L., Xu, E. S., Chen, X. M., & Xie, H. H. (2015). The level and influencing factors of gerotranscendence in community-dwelling older adults. *International Journal of Nursing Sciences*, 2(2), 123-127.
277. Wertz, F. J., Charmaz, K., McMullen, L. M., Josselson, R., Anderson, R., & E, M. (2011). *Five Ways of Doing Qualitative Analysis: Phenomenological Psychology, Grounded Theory, Discourse Analysis, Narrative Research, and Intuitive Inquiry*. The Guilford Press.
278. Wiles, J. L., Wild, K., Kerse, N., & Allen, R. E. (2012). Resilience from the point of view of older people: There's still life beyond a funny knee. *Social science & medicine*, 74(3), 416-424.
279. Willard, D. (2000). Spiritual formation in Christ: A perspective on what it is and how it might be done. *Journal of Psychology and Theology*, 28, 254-25.
280. Williamson, T. (2010). *My name is not dementia: people with dementia discuss quality of life indicators*. London: Alzheimer's Society.
281. Willig, C. (2013). *Introducing qualitative research in psychology third edition*. Berkshire: Open University Press.
282. Wilson, W. G. (1957). *Alcoholics anonymous comes of age*. New York: A. A. Publishing.
283. Windle, G. (2011). What is resilience? A review and concept analysis. *Reviews in Clinical Gerontology*, 21(2), 152-169.
284. Windle, G., Markland, D. A., & Woods, R. T. (2008). Examination of a theoretical

- model of psychological resilience in older age. *Aging and Mental Health*, 12(3), 285-292.
285. Windle, G., Woods, R. T., & Markland, D. A. (2010). Living with ill-health in older age: The role of a resilient personality. *Journal of Happiness Studies*, 11(6), 763-777.
  286. Wink, P., & Dillon, M. (2002). Spiritual development across the adult life course: findings from a longitudinal study. *Journal of Adult Development*, 9, 79-94.
  287. Wink, P., & Dillon, M. (2008). Religiousness, spirituality, and psychosocial functioning in late adulthood: Findings from a longitudinal study. *Psychology of Religion and Spirituality*, 5(1), 102-115.
  288. Wink, P., Dillon, M., & Larsen, B. (2005). Religion as moderator of the depression-health connection: Findings from a longitudinal study. *Research on Aging*, 27, 197-22.
  289. Wolf, C. T., & Stevens, P. (2001). Integrating religion and spirituality in marriage and family counseling. *Counseling and Values*, 46, 66-75.
  290. Wong, P. T. (1998). Spirituality, meaning, and successful aging. Esantis P. T. Wong, *The human quest for meaning: A handbook of psychological research and clinical applications* (p. 359-394). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
  291. Wong, P. T. (2010). Spirituality and successful aging. *International Journal of Existential Psychology and Psychotherapy*, 3, 1-10.
  292. World Health Organization. (2015). *World Report on Ageing and Health*. Luxembourg: WHO.
  293. Worthington, E., Hook, J., Davis, D., & McDaniel, M. (2011). Religion and spirituality. *Journal of Clinical Psychology*, 67(2), 204-214.
  294. Wulff, D. M. (1996). The psychology of religion: An overview. Esantis E. P. Shafranske, *Religion and the clinical practice of psychology* (p. 43-70). Washington: American Psychological Association.
  295. Wyatt, J. (2004). Counseling and religious faith. *Psychodynamic Practice: Individuals, Groups, and Organizations*, 10, 27-4.
  296. Young, G., & Dowling, W. (1987). Dimensions of religiosity in old age: Accounting for variation in types of participation. *Journal of Gerontology*, 42, 376-380.
  297. Zeman, Z., & Zeman, M. G. (2015). "Young" Heart in "Old" Body. Experiences of Ageing from Older Persons' Perspective. *Ethnological Forum / Etnoloska Tribina*, 45(38), 72-85.
  298. Zhang, X., Ersner-Hershfield, H., & Fung, H. H. (2010). Age differences in poignancy: Cognitive reappraisal as a moderator. *Psychology And Aging*, 25(2), 310-20.
  299. Zimmer, Z., Jagger, C., Chiu, C., Ofstedal, M. B., Rojo, F., & Saito, Y. (2016). Spirituality, religiosity, aging and health in global perspective: A review. *SSM -Population-Health*, 2, 373-381.
  300. Zinnbauer, B. J., & Pargament, K. I. (2005). Religiousness and spirituality. Esantis R. F. Paloutzian, *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (p. 21-42). New York: The Guilford Press.
  301. Zinnbauer, B. J., Pargament, K. I., & Scott, A. B. (1999). The Emerging Meanings of Religiousness and Spirituality: Problems and Prospects. *Journal of Personality*, 67(6), 889-919.

302. Zinnbauer, B. J., Pargament, K. I., Cole, B., Rye, M. S., Butter, E. M., Belavich, T. G., . . . Kadar, J. L. (1997). Religion and spirituality: unfuzzing the fuzzy. *Research in the Social Scientific Study of Religion*, 36, 549–564. Nuskaityta iš <https://pdfs.semanticscholar.org/a0ca/fc0750f2ae35930f02b8fd0be81fb436d636.pdf>
303. Zolkoski, S. M., & Bullock, L. M. (2012). Resilience in children and youth: A review. *Children and youth services review*, 34(12), 2295-2303.
304. Žydžiūnaitė, V. (2017). Kas yra kokybinis tyrimas? Esantis V. Žydžiūnaitė, & S. Sabaliauskas, *Kokybiniai tyrimai: principai ir metodai: vadovėlis socialinių mokslų studijų programų studentams* (p. 21-55). Vilnius: Vaga.
305. Žydžiūnaitė, V., & Sabaliauskas, S. (2017). *Kokybiniai tyrimai: principai ir metodai: vadovėlis socialinių mokslų studijų programų studentams*. Vilnius: Vaga.

PRIEDAI

PRIEDAI 1.

MIELI SENJORAI, KVIEČIAME DALYVAUTI TYRIME „TIKĖJIMAS IŠ VYRESNIO AMŽIAUS ASMENS PERSPEKTYVOS“

Mykolo Romerio universiteto psichologijos mokslų krypties doktorantė Joana Butėnaitė atlieka tyrimą, kurio tikslas yra atskleisti atskleisti, ar/ kaip tikėjimas padeda asmeniui prisitaikyti gyvenimo eigoje ir vyresniame amžiuje. Tyrimas prisidės prie vyresnio amžiaus žmonių gyvenimo kokybės ir prisitaikymo gerinimo vyresniame amžiuje.

Dalyvauti kviečiami vyresnio amžiaus asmenys, kuriems daugiau nei 60 m. ir kurie yra Romos katalikai.

Tyrimo metu vyks interviu, kurio metu kalbėsime apie tai:

**JŪSŲ TIKĖJIMĄ GYVENIMO KONTEKSTE,
REIKŠMINGUS SANTYKIUS,
DABARTINES VERTYBES IR ĮSIPAREIGOJIMUS,
RELIGIJĄ IR PASAULĖŽIŪRĄ.**

Bus atliekami garso įrašai. Tyrimo duomenys išliks anonimiški ir konfidencialūs. Planuojama tyrimo trukmė – 2-2,5 val. Vieta: sutartinė. Dalyvavusiųjų laukia saldus atlygis.

PRIEDAI 2.

SUTIKIMAS DALYVAUTI TYRIME

Aš, ...,

SUTINKU DALYVAUTI MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO SOCIALINĖS POLITIKOS FAKULTETO DOKTORANTĖS JOANOS BUTĖNAITĖS TYRIME, KURIS SIEKIA ATSKLEISTI, AR/ KAIP TIKĖJIMAS PADEDA PRISITAIKYTI GYVENIMO EI-GOJE IR VYRESNIAME AMŽIUIJE.

ESU INFORMUOTAS/-A IR SUTINKU, KAD MANO DALYVAVIMAS TYRIME BŪTŲ ĮRAŠOMAS AUDIO PRIEMONĖMIS.

ESU INFORMUOTAS/-A, KAD TURIU GALIMYBĘ NUTRAUKTI TYRIMĄ BENT KURIAME JO ETAPE.

ESU SUPAŽINDINTAS/-A SU DUOMENŲ KONFIDENCIALUMO IR ANONIMIŠKUMO UŽTIKRINIMO GALIMYBĖMIS. TYRIMO GAUTI DUOMENYS BUS PANAU-DOTI TIK MOKSLINIAIS TIKSLAIS, O ĮRAŠYTA MEDŽIAGA PRIEINAMA TIK TY-RĖJAI, SAUGOMA IR VIEŠAI NEPLATINAMA.

NEPRIĖŠTARAUJU, KAD MANO PASISAKYMAI BE MANE IDENTIFIKUOJANČIŲ DUOMENŲ (TIKROJO VARDŲ, PAVARDĖS, GYVENAMOSIOS VIETOS IR KT.) BŪTŲ CITUOJAMI DISERTACINIAME DARBE IR MOKSLINIUOSE STRAIPSNIUOSE.

(Parašas)

(Data)

PRIEDAI 3.

Interviu klausimų pavadinimai, pagal kuriuos atliekama struktūrinė analizė.

Aspektai	Klausimų pavadinimai
Perspektyvos suvokimas	1. Gyvenimo etapai
	2. Praeities santykiai
	3. Pokyčiai santykiuose
	4. Pokyčiai pasaulėžiūroje (Dievo įvaizdis)
Socialinis horizontas	7. Tėvai
	5. Džiaugsmas/ gyvenimo perversmas
	6. Krizės gyvenime
	8. Dabartiniai santykiai
	9. Grupės
Moralė	12. Įsitikinimai, vertybės, įsipareigojimai
	16. Elgesys teisingas/ klaidingas
	17. Teisingas elgesys
	23. Nuodėmė
Autoriteto pozicija	10. Gyvenimo prasmė
	11. Pakeisti vieną dalyką
	15. Svarbus sprendimas
	18. Žmogaus gyvenimo tikslas
Pasaulio darna	13. Harmonija su visata
	19. Mirtis
	24. Blogis pasaulyje
	25. Religiniai/ pasaulėžiūros konfliktai
Simbolių funkcija	20. Religinis/ dvasingas/ tikintis asmuo
	21. Idėjos, simboliai, ritualai
	22. Melsti/ medituoti
	4. (Pokyčiai pasaulėžiūroje) Dievo įvaizdis
	14. Brandus tikėjimas

PRIEDAI 4.

Kodų sistemos medis

PSICHOLOGINIS ATSPARUMAS (190)

saugumas (48)

pasitikėjimas (18)

apsauga (6)

sunkumų įveika (37)

sunkumų priėmimas (14)

priimti Dievo valią/ kryžių (10)

malda kaip problemų sprendimas (18)

pasitenkinimas (56)

emocinė pusiausvyra (21)

savęs ugdymas (24)

dėkingumas ir optimizmas(14)

bendrumas (69)

empatija (20)

artimumas (43)

dosnumas kitam (13)

atvirumas patirčiai (85)

savęs priėmimas (52)

išorinių aplinkybių priėmimas (39)

išorinis poveikis (25)

vadovavimasis neginčijamomis tiesomis (15)

mirtingumo pripažinimas (85)

derybos (6)

viltis (13)

susitaikymas (7)

RELIGINIS TIKĖJIMAS (320)

dvasinis Aš (43)

transcendentinės patirtys (17)

dvasinis ryšys su kitais (34)

socialinė ir religinė veikla (139)

narystė bendruomenėje (21)

vienuolyno bendruomenės dalis (4)

priklausyti Tretininkams (2)

maldos grupės dalis (9)

priklausyti Marijos legionieriams (4)

religinės praktikos (44)

religiniai daiktai (simboliai) (12)

kryžius (2)

šventųjų paveikslai (2)

- rožinis (2)
- religiniai išpareigojimai (7)
  - švenčių šventimas (2)
  - pasninkas (1)
  - asmeninė ir bendra malda (54)
  - bažnyčios lankymas (24)
- religinis švietimas (32)**
  - bažnyčios mokymas (2)
  - Šventas Raštas (7)
  - Marijos radijas (10)
  - įvairi literatūra (10)
- asmeninis santykis su Dievu (96)**
  - aktyvus Dievas – pasyvus Aš (86)
  - Aš aktyvus - Dievas šalia (39)
  - dialogas su Dievu (21)
- moralinės vertybės ir jų puoselėjimas (73)**
  - kitų asmenų pavyzdys (33)
    - tėvai (6)
    - kunigai (19)
    - vienuoliai/ -ės (9)
  - moralinės taisyklės, kylančios iš tikėjimo Dievu (53)
    - gėrio siekimas ir skleidimas (22)
    - nuodėmės vengimas ir išpažinimas (29)
    - Dievo įsakymų laikymasis (12)
  - perdavimas jaunajai kartai (10)
- požiūris į gyvenimą (35)**
  - šio gyvenimo laikinumas (14)
  - pomirtinis gyvenimas (18)
    - tikėjimas dangumi (12)
    - tikėjimas pragaru (7)
    - tikėjimas prisikėlimu (5)
- gyvenimo prasmės ištekliai (45)**
  - pašaukimas (28)
    - užauginti vaikus (2)
    - gėrio skleidimas (1)
    - pasiekti amžinybę (3)
    - gyventi pagal Dievą (17)
  - pozityvūs santykiai (11)
    - santykiai už šeimos ribų (3)
    - šeima: gyveni dėl vaikų (2)
    - pozityvūs santykiai šeimoje (6)
  - tikėjimas Dievu (7)

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Joana Butėnaitė

VYRESNIO AMŽIAUS
ROMOS KATALIKŲ TIKĖJIMAS:
TIPAI, RAIŠKA GYVENIMO EIGOJE IR
JO REIKŠMĖ PSICHOLOGINIAM ATSPARUMUI

Daktaro disertacijos santrauka
Socialiniai mokslai, psichologija (S 006)

Vilnius, 2019

Daktaro disertacija rengta 2011–2018 metais, ginama Mykolo Romerio universitete pagal Vytauto Didžiojo universitetui su Mykolo Romerio universitetu Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro 2019 m. vasario 22 d. įsakymu Nr. V-160 suteiktą doktorantūros teisę.

Mokslinė vadovė:

Prof. dr. Jolanta Sondaitė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, psichologija S 006).

Daktaro disertacija ginama Mykolo Romerio universiteto ir Vytauto Didžiojo universiteto psichologijos mokslo krypties taryboje:

Pirmininkė:

Prof. dr. Rita Bandzevičienė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, psichologija S 006).

Nariai:

Doc. dr. Loreta Gustainienė (Vytauto Didžiojo universitetas, socialiniai mokslai, psichologija S 006);

Prof. dr. Kazimierz Krzysztof Szadejko (Giuseppe Toniolo švietimo ir ugdymo mokslų institutas, Italijos Respublika, socialiniai mokslai, edukologija S 007);

Prof. dr. Kristina Žardeckaitė-Matulaitienė (Vytauto Didžiojo universitetas, socialiniai mokslai, psichologija S 006);

Prof. dr. Vilma Žydžiūnaitė (Vytauto Didžiojo universitetas, socialiniai mokslai, edukologija S 007).

Daktaro disertacija bus ginama viešame psichologijos mokslo krypties tarybos posėdyje 2019 m. spalio 25 d. 13 val. Mykolo Romerio universitete, I-414 aud.

Adresas: Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius.

Daktaro disertacijos santrauka išsiųsta 2019 m. rugsėjo 25 d.

Daktaro disertaciją galima peržiūrėti Lietuvos Martyno Mažvydo nacionalinėje bibliotekoje bei Mykolo Romerio universiteto ir Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekose.

SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS

Religinis tikėjimas – tai asmeninė pozicija religiniame kontekste (Wyatt, 2004), kylanti iš egzistencinio poreikio bei sudaryta iš sudedamųjų dalių: dvasingumo, religingumo ir tikėjimo.

Dvasingumas – *„patirties sfera, apimanti intensyvių supratimų apie dabartį, asmeninį savęs viršijimą, ryšio su gyvenimu, visata ar aukščiausiaja būtimi jautimą“* (Atchley, 2009, p. 2); *„prasmės, tikslo ir moralinių nuostatų, susijusių su savimi, kitais ir būties tikrove, ieškojimas“* (Canda & Furman, 1999, p. 37); *„gyvenimo prasmės ir tikslo patirtis ir integracija per ryšį su savimi, kitais, menu, gamta ar aukštesne jėga“* (Burkhart & Solari-Twadell, 2001, p. 49).

Religingumas – *„konkrečios elgesio, socialinės, doktrininės religijos savybės, išreiškiančios tikėjimą Dievu elgesiu ir ritualais“* (Huguelet & Koenig, 2009, p. 1); *„bendros institucinės vertybės ir įsitikinimai apie Dievą, įsitraukimas į religinę bendruomenę“* (Wolf & Stevens, 2001, p. 67); *„vieninga įsitikinimų sistema ir praktikos, susijusios su šventais dalykais“* (Durkheim, 1995, p. 44).

Tikėjimas – *„asmenybės orientacija į save patį, artimą asmenį, visatą“* (McDargh, 2001, p. 188); *„aktyvus savęs, kitų asmenų, pasaulio ir transcendencijos įprasminimas pagal savo žinias ir vertybes“* (Tam, 1996, p. 253), turintis gebėjimą vystytis (Fowler, 1981; Fowler, Streib, & Keller, 2004; Oakes, 2000).

Psichologinis atsparumas – dinamiškas procesas, apimantis teigiamą žmogaus funkcionavimą iššūkių akivaizdoje (Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000); gebėjimą panaudoti turimus vidinius išteklius įveikiant gyvenimo iššūkius (Pooley & Cohen, 2010), teigiamai prisitaikyti, išlaikyti stabilią psichologinę būseną, išgyventi patirtis ir teigiamas emocijas vyresniame amžiuje (Bonanno, 2004; Wagnild & Young, 1993).

Vyresnio amžiaus asmenys – 60 metų ir vyresnio amžiaus (World Health Organization, 2015).

1. ĮVADAS

1.1. Tyrimo aktualumas

Populiacijos senėjimas pasaulyje sukelia naujus iššūkius ir problemas. Prognozuojama, kad Lietuvoje 2030 m. beveik trečdali (28,9 proc.) gyventojų sudarys 60 metų ir vyresni žmonės, o 2060 m. – 37 proc. (World Health Organization, 2015). Tai rodo spartų visuomenės senėjimą. Tuo pačiu ilgėja žmonių gyvenimo trukmė bei didėja lūkestis išlikti visapusiškai sveikesniems (World Health Organization, 2015). Be to, vyresnio amžiaus asmenys yra viena iš pažeidžiamiausių grupių, nes silpsta sveikata, dėl amžiaus keičiasi socialinis vaidmuo ir atsakomybės, susiduriama su „ištuštėjusiu lizdu“, vienišumu ir artimųjų netektimi, padidėja depresiško ir suicidiško rizika (Dannefer & Phillipson, 2010). Dėl baimės ir negatyvaus požiūrio šiuolaikinėje visuomenėje, senatvė dažniausiai susijusi su neigiamais įvaizdžiais (Danusevičienė & Povilaikaitė, 2004). Kinta ir visuomenės požiūris į ją. Istoriskai vyresnio amžiaus asmenys perduodavo savo papročius, ritualus bei išmintį; buvo savo kultūros puoselėtojai, kurie darė poveikį bendruomenės gerovės augimui bei klestėjimui (Lavretsky, 2010). Šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje vyresni žmonės stigmatizuojami ir nuvertinami (Rapolienė, 2012). Nepaisant to, vyresnio amžiaus asmenų grupė pasižymi konkrečiais išgyventais istoriniais įvykiais bei savita gyvenimo patirtimi (Danusevičienė & Povilaikaitė, 2004). Šių asmenų vaidmuo visuomenėje ir jų pačių gyvenime turėtų būti išplėstas, praturtintas bei įprasmintas (Lavretsky, 2010). Taigi, senėjimas kelia iššūkius tiek pačiam asmeniui, tiek visuomenei: jų artimiesiems, sveikatos priežiūros specialistams, politikams ir mokslininkams.

Vyresnio amžiaus Romos katalikų tikėjimas (toliau tekste vartojamas *katalikų tikėjimas ar religinis tikėjimas*) ir jo reikšmė psichologiniam atsparumui yra šio darbo objektas. Psichologinis atsparumas yra pagrindinė žmogaus adaptacijos sistema, kuri yra aktuali vyresnio amžiaus asmenims. Šiame darbe psichologinis atsparumas yra apibūdinamas kaip dinamiškas procesas, apimantis teigiamą funkcionavimą iššūkių akivaizdoje (Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000); gebėjimą panaudoti turimus vidinius išteklius įveikiant gyvenimo sunkumus (Pooley & Cohen, 2010), teigiamai prisitaikyti, išlaikyti stabilią psichologinę būseną, išgyventi patirtis ir teigiamas emocijas vyresniame amžiuje (Bonanno, 2004; Wagnild & Young, 1993). Iššūkiai, su kuriais susiduriama vyresniame amžiuje, daro įtaką psichologiniam atsparumui. Nustatyta, kad šio amžiaus asmenų psichologinis atsparumas, labiau nei požiūris į senatvę ar demografiniai veiksniai (lytis, amžius, šeiminių padėtis ir išsilavinimas), prognozuoja jų gyvenimo kokybės vertinimą (Šukytė & Čepukienė, 2017). Senėjimas pats savaime nėra toks svarbus veiksnys, kaip su amžiumi susijusios sveikatos, funkcionavimo, netekčių ir artėjančios mirties sunkumų įveika (Koenig, 2006). Tačiau daugelis vyresnio amžiaus žmonių nėra psichologiškai ir dvasiškai pasirengę gyvenimo trukmės pailgėjimui ir negatyviai suvokia senatvę, neįvertindami šios gyvenimo dovanos (Guttman, 2008). Stiprinant jų psichologinį atsparumą vyresniame amžiuje, susidaro galimybė jiems palankiau vertinti savo psichologinę ir fizinę sveikatą (Šukytė & Čepukienė, 2017). Trūksta tyrimų, kurie įtrauktų į sėkmingo senėjimo perspektyvą ne tik teigiamas, bet ir neigiamas patirtis (ligos, negalia, priklausomybė nuo kitų žmonių) (Gustainienė &

Burauskaitė, 2018), o taip pat veiksnius, padedančius sėkmingai prisitaikyti vyresniame amžiuje. Reikšminga atsižvelgti į subjektyvius vyresnio amžiaus asmenų požymius, ne vien susijusius su fizine sveikata, bet ir individualius jų patyrimus, gebėjimus, turimus išorinius ir vidinius išteklius (Gustainienė & Burauskaitė, 2018). Dvasingumas ir religingumas (religinė įveika), kaip religinio tikėjimo aspektai, yra stiprūs psichologinio atsparumo veiksniai, pagrįsti tyrimų rezultatais (Helmreich, et al., 2017), prisidedantys prie atsparumo stiprinimo vyresniame amžiuje (Centre for Policy on Ageing, 2014). Tai pagrindžia, kad dvasinė dimencija padeda spręsti psichologines problemas ir stiprinti psichikos gerovę (Vėželiienė, 2018). Todėl asmens psichologinio atsparumo supratimas religinio tikėjimo kontekste tampa vis svarbesnis vyresniame amžiuje, neišvengiamai susiduriant su netekties klausimais, fizinėmis ligomis, negaliomis ir mirtingumu.

Mokslinėje literatūroje religinio tikėjimo samprata yra nevienareikšmiška ir nėra aiškiai apibrėžta. Tyrimuose išlieka dvasingumo, religingumo ir religinio tikėjimo sampratų sumaištis bei jų tarpusavio santykio neaiškumas. Siūloma išspręsti šį klausimą atliekant teorinę literatūros apžvalgą, apibrėžiant sąvokas bei pateikiant religinio tikėjimo integracijos modelį. Šiame darbe religinio tikėjimo sąvoka apima dvasingumo, religingumo ir tikėjimo sampratų integraciją. Religinis tikėjimas apibrėžiamas kaip asmeninė pozicija religiniame kontekste (Wyatt, 2004), kylanti iš egzistencinio poreikio bei sudaryta iš sudedamųjų dalių: dvasingumo (sekuliarus ir/ar nesekuliarus aspektas, apimantis dabarties patyrimą, savęs viršijimą, ryšio jautimą su gyvenimu ir aukščiausiąja būtimi), religingumo (religinis aspektas, susijęs su elgesiu, įsitikinimais ir socialiniais veiksniais konkrečios religinės konfesijos kontekste), tikėjimo (dinaminis aspektas, apimantis savęs, kitų asmenų, pasaulio ir transcendencijos įprasminimą, turintis gebėjimą vystytis) (daugiau apie šias sąvokas žr. sąvokų žodynyje ar 1.1. skyrelyje). Toks integracinis požiūris nėra paplitęs dvasingumo, religingumo ar tikėjimo tyrimuose, o tikėjimas, kaip dinaminis ir besivystantis aspektas, į religinio tikėjimo tyrimus retai įtraukiamas.

Tyrime nagrinėjant vyresnio amžiaus asmenų Romos katalikų tikėjimą yra reikšmingos Lietuvos istorinės ir kultūrinės aplinkybės. Dvasingumo raidai turi įtaką istorinės ir kultūrinės aplinkybės, kuriomis asmenys gyveno (Wink & Dillon, 2002). Europoje vyresnio amžiaus katalikai patyrė mažiau religinės paramos nei jų protėviai (Coleman, 2010). Sovietmečiu prievarta brukama marksizmo-leninizmo ideologija stengėsi išstumti religiją iš viešosios erdvės (Advilonienė, 2005). Atgavus Nepriklausomybę, gyventojams atsirado galimybės atvirai skelbti religinę tapatybę ir be apribojimų priimti formalius jos ženklus (pvz., pasikrikštyti, priimti bažnytinę santuoką). Tuo pačiu išsiplėtė institucinė Romos Katalikų Bažnyčios veikla. Tai lėmė formalų tikinčiųjų pagausėjimą. Pagal Europos vertybių tyrimo duomenis, Lietuvos gyventojai religinio tikėjimo svarbą nurodo taip: 87% jų tiki Dievu, 85% apibūdina save kaip religingą asmenį; 90% teigia, kad jų dvasinius poreikius patenkina Bažnyčia, 87% per ją atranda atsakymus į moralinius klausimus, 61% meldžiasi ar medituoja; 74% religija suteikia pasitikėjimo ir stiprybės; 95% naudojami religinėmis paslaugomis mirties atveju (Atlas of European Values, 2011). Didelį poveikį religijai turėjo tradicijos, sociokultūrinis spaudimas ir konformizmas (Advilonienė, 2005). Nors Lietuvos gyventojai turi stiprias tikėjimo tradicijas, tačiau savo gyvenime stokoja sąmoningos religinės praktikos. Daugiau nei pusei suaugusiųjų (59%) religija yra reikšminga jų gyvenime,

bet tik 44% suaugusiųjų tiki asmeniniu Dievu, o 22% savarankiškai meldžiasi dažniau nei kartą per savaitę (Atlas of European Values, 2011). Dėl religinės socializacijos stokos, globalizacijos ir pasaulėžiūros pliuralizmo, vis labiau išivyrėja liberalus požiūris į asmenų religinį tikėjimą, atsisakoma kultūriškai sąlygoto religingumo, kuris tampa asmeninio pasirinkimo ir apsisprendimo reikalu (Advilionienė, 2005).

Vyresniame amžiuje yra reikšmingas asmenų dvasingumas ir praktikuojamas religingumas. Mokslinėje literatūroje pabrėžiama sėkmingo senėjimo, kaip visą gyvenimą truncančio proceso, sudaryto iš įvairių sričių ir kiekvieno žmogaus suvokiamo individualiai, svarba (Gustainienė & Burauskaitė, 2018). Naujais modeliais, aiškinantys sėkmingą senėjimą, įtraukia dvasingumo dimenciją (Iwamasa & Iwasaki, 2011; Martin & Gillen, 2014). Tyrėjai pabrėžia, kad svarbu neatskirti „gero“ ir „blogo“ senėjimo, o suprasti, kaip išgyvenamas šis procesas, dvasingumo pagalba stiprinti socialinius vyresnio amžiaus žmonių ryšius bei jų išitraukimą į šiuolaikinę visuomenę (Walker, 2011). Be to, tradicinės kultūros reikalauja, kad vyresnio amžiaus asmenys būtų dvasinių vertybių vadovai, o socialiniai ir psichologiniai senėjimo procesai skatina didesnę refleksiją apie gyvenimo ir mirties prasmę (Guttmann, 2008). Religingumas, kaip viena iš universaliausių dvasingumo formų, yra labai asmeniškasis ir svarbus (Jung, 1998). Tarptautinėje funkcionavimo, neįgalumo ir sveikatos klasifikacijoje, pagrįstoje biopsichosocialiniu modeliu, dėmesys atkreipiamas į asmenų religinę ir dvasinę veiklą, dvasinių vertybių ieškojimą bei tikėjimo simbolių naudojimą (Tarptautinė sveikatos organizacija, 2004). Lietuvoje lankymasis šv. Mišiose ar kituose religiniuose renginiuose yra viena reikšmingiausių vyresnio amžiaus žmonių socialinių veiklų, kuriose dalyvauja 4 iš 5 asmenų (Mikulionienė, Rapolienė, & Valavičienė, 2018). Šio amžiaus žmonės dažniau dalyvauja religiniame gyvenime nei kitų amžiaus grupių, o religinės institucijos dažnai teikia jiems specifines paslaugas ir religines tradicijas, kuriose propaguojamos vertybės, puoselėjančios senėjimą bei gerovę (McFadden, 1995).

Vyresnio amžiaus asmenims būdingas padidėjęs dvasingumas ir religingumas. Tyrimai parodė, kad asmenų dvasingumas su amžiumi linkęs didėti (Lavretsky, 2010). Longitudinis tyrimas, nagrinėjęs asmenų dvasingumo vystymąsi nuo ankstyvojo brandaus amžiaus (30 m.) iki senatvės, atskleidžia, kad dvasingumas padidėjo vėlyvo brandaus amžiaus (50-60 m.) ir vėlyvos senatvės laikotarpiu (Wink & Dillon, 2002). Dvasingumą senatvėje sąlygoja religingumas ir dvasingumas ankstyvame brandžiame amžiuje (30-40 metai), neigiami įvykiai ir asmeninės savybės: sąmoningumas, savistaba ir įžvalgos (Wink & Dillon, 2002). Nustatyta, kad religingumas, labiau nei dvasingumas jaunesniame amžiuje, lemia dvasingumą vyresniame amžiuje (Wink & Dillon, 2008) bei apsaugo nuo depresijos esant blogai fizinei sveikatos būklei (Wink, Dillon, & Larsen, 2005). Tai patvirtina, kad religingumas yra reikšmingas asmenų dvasingumui vyresniame amžiuje. Be to, religingumas suteikia asmenims reikšmingumo ir priklausomybės jausmą, o jo funkcijos tampa svarbesnės antroje gyvenimo pusėje (Coleman, 2010). Skerspjuvio tyrimo duomenimis nustatyta, kad senėjant vyresnio amžiaus asmenims religingumas stiprėja, todėl religiniai įsitikinimai ir religinė veikla labiau paplitę tarp vyresno amžiaus asmenų (Koenig, 2006). Praktikuojamas religingumas suteikia būtiną suvokimą, kaip įprasminti amžiaus tarpsnius ir vėlesnį gyvenimą (Coleman, 2010). Dvasingumas ir religingumas, kaip religinio tikėjimo sudedamosios dalys, veikia sveikatą ir ilgaamžiškumą (Zimmer, et al., 2016), prisitaikymą prie aplinkos

bei stiprina ar silpnina psichikos būklę (Bonelli & Koenig, 2013; Shafranske & Maloney, 1990). Todėl religinis tikėjimas yra susijęs su fizine ir psichine sveikata bei prisitaikymu. Nepaisant to, lieka neaišku, kaip religinis tikėjimas padeda vyresnio amžiaus asmenims išlikti psichologiškai atspariems. Todėl svarbu atkreipti dėmesį į vyresnio amžiaus žmonių religinį tikėjimą kaip veiksnį, kuris formuojasi gyvenimo eigoje, padeda prisitaikyti supančioje aplinkoje ir panaudoti jį kaip psichologinio atsparumo šaltinį.

Šis darbas apie vyresnio amžiaus religinį tikėjimą ir jo reikšmę psichologiniam atsparumui yra reikšmingas, kad būtų suteikta jiems efektyvesnė pagalba, nes yra reikalingas geresnis paties vyresnio amžiaus asmens supratimas per jo individualias patirtis. R. Hood teigia:

„Pirmiausia, prieš bandydami paaiškinti asmens įsitikinimus, elgesį ar mintis, turite su jais susipažinti, [...] pamatyti pasaulį taip, kaip jie mato. Tai yra pirmoji psichologo užduotis. Antra, jei manote, kad gavote paaiškinimą, tai yra atskira užduotis, nes kiekvienam asmeniui, manančiam, kad religija yra iliuzija ar pabėgimas nuo kažko, kitas giliai tiki savo ontologine tikrove. Prieš bandydami gauti išsamius psichologinius apibūdinimus, psichologai turėtų būti kuklūs tame, ką gali padaryti, ir jautriai atlikti savo namų darbus, t. y. iš tikrųjų pažinti žmones – jų įsitikinimus ir praktikas. Visada“ (Sutter, 2018, p. 22).

Galima manyti, kad psichologinę pagalbą teikiantiems specialistams vis dažniau teks susidurti su vyresnio amžiaus asmenimis, besikreipiančiais ne tik dėl psichologinių sunkumų, bet ir dvasinių klausimų. Į šiuos asmenis, turinčius fizinius, psichologinius, socialinius bei dvasinius poreikius, specialistai turėtų žvelgti holistiškai. Psichologai neturėtų laikyti savęs autoritetu, kai kalbama apie religinį tikėjimą, o siekti suprasti šiuos asmenis per jų tikėjimą ir jo prasmę, teikiamą jų gyvenimui, bei teisę praktikuoti savo tikėjimą (Sutter, 2018). Jie turėtų specializuotis teikdami paslaugas šiems žmonėms. Amerikos psichologijos asociacija, paruošusi psichologinės praktikos gaires vyresnio amžiaus asmenims, pažymi: *„siekiama padėti psichologams vertinti savo pasirengimą dirbti su vyresnio amžiaus žmonėmis ir ieškoti būdų, kaip panaudoti tinkamą išsilavinimą ir mokymą, siekiant pagerinti jų žinias, įgūdžius bei patirtį šioje praktikoje“* (American Psychological Association, 2014, p. 34). Psichologinės problemos, kurias patiria šio amžiaus asmenys priklauso nuo įvairių veiksnių: amžiaus, lyties, rasės, tautybės, kultūrinės aplinkos, seksualinės orientacijos, kaimo ir miesto gyvenimo būdo, išsilavinimo, socioekonominio statuso bei religijos (American Psychological Association, 2014). Psichologams ignoruojant dvasinę žmogaus prigimties dalį, psichologinius sunkumus galima tik apgydyti, o ne išgydyti (Veželienė, 2018). Todėl svarbu, kad specialistai atsižvelgtų į klientų dvasines ir religines patirtis bei praktikas ir jas toleruotų (Doherty, 1999). Religinis tikėjimas yra reikšmingas praktikoje, nes jis gali padėti užmegzti santykius ir stiprinti asmens savisaugą (Wyatt, 2004). Tyrimai nustatė, kad psichoterapija, orientuota į dvasingumą ir religingumą, yra efektyvi: pagerina psichologinę ir dvasinę gerovę, o ypač veiksminga motyvuotiems asmenims (Worthington, Hook, Davis, & McDaniel, 2011). Taigi, suprasdamas vyresnio amžiaus asmens religinį tikėjimą, psichologas padeda įprasminti jo gyvenimą ir stiprina psichologinį atsparumą.

Šis tyrimas padeda specialistams suvokti vyresnio amžiaus klientams būdingus religinio tikėjimo tipus, tikėjimo raišką gyvenimo eigoje ir psichologinius išteklius, o tuo pačiu apmąstyti savo asmenines nuostatas apie religinį tikėjimą. Religingumas yra „kultūrinės įvai-

rovės“ veiksnys, todėl psichologai turi laikytis etikos ir mažinti savo šališkumą profesinėje veikloje su asmenimis, išpažįstančiais skirtingas religijas (American Psychological Association, 1992; European Federation of Psychologists' Associations, 2005). Prasminga suprasti, kad asmeniniai specialisto įsitikinimai gali paveikti santykius su vyresnio amžiaus klientais (Wong, 1998). Konsultuojant tikinčius klientus, specialistai gali išgyventi nerimą dėl etikos ir savo vidinės sumaišties (Wyatt, 2004). Nepaisant to, kad Lietuvos kontekste apie psichologų religines nuostatas tyrimų nerasta, mokslininkai nurodo bendras priežastis, kurios atskiria psichologiją nuo religinio tikėjimo. Pirma, sudėtinga studijuoti dvasingumą kaip subjektyvų ir neapibrėžtą reiškinį (Pargament & Mahoney, 2009). Antra, psichologai nepakankamai įvertina dvasingumo poveikio dėl jų mažesnio religingumo nei pati visuomenė: 51% terapeutų yra ateistai, o kiti mažai suvokia dvasinio gyvenimo dinamiką (Drobin, 2014). Trečia, vyrauja konkurencija tarp psichologinių ir religinių bendruomenių savo vertybėmis, pasaulėžiūromis ir ištekliais (Pargament & Mahoney, 2009).

Apibendrinant, religinis tikėjimas ir psichologinis atsparumas yra aktuali sritis šiuolaikinei visuomenei, mokslui ir specialistų (ypač psichologų, psichoterapeutų) darbo praktikai su vyresnio amžiaus asmenimis.

1.2. Tyrimo problema

Vyresnio amžiaus asmenų religinis (Romos katalikų) tikėjimas integruoja dvasingumą, religingumą ir tikėjimą. Mokslinėje literatūroje dvasingumas, religingumas ir tikėjimas yra persidengiančios ir painiai apibrėžiamos sąvokos. Tai parodo, kad trūksta šių sampratų integracijos. Todėl šiame darbe siūloma išspręsti šį klausimą atliekant teorinę literatūros apžvalgą, apibrėžiant sąvokas bei pateikiant religinio tikėjimo integracijos modelį.

Ši tyrinėjama sritis yra daugiadisciplininė, kurią siūloma tyrinėti integruojant teologijos, filosofijos, edukologijos ir psichologijos mokslų žinias (Kontrimienė, 2018). Lietuvos mokslinėje psichologinėje literatūroje didžiausias dėmesys skiriamas nuostatoms į savižudybę ir jų sąsajoms su religingumu (Gailienė, 1998; Mockus, 2006; Kucavičiūtė, Pileckaitė-Markovienė, & Skruibis, 2013). Tirti religinių įsitikinimų, vidinės darnos ir gerovės ryšiai (Diržytė, Patapas, & Limantaitė, 2003). Edukologijos srityje religinis tikėjimas analizuojamas skirtingais amžiaus tarpsniais ugdymo kontekste (Jovaiša, 2008); šeimos kaip vertybės santykis su praktikuojamu katalikų tikėjimu (Ralys & Burvytė, 2012). Filosofijos moksluose tyrineta humanistinio dvasingumo raiška ir sąsajos su auklėjimo šeimoje patirtimis bei sukurtas humanistinio dvasingumo modelis (Kontrimienė, 2018). Apžvelgti tyrimai apima studentų imtį ar jaunesnio amžiaus asmenis (iki 60 m.) (Mockus, 2006; Kucavičiūtė, Pileckaitė-Markovienė, & Skruibis, 2013; Diržytė, Patapas, & Limantaitė, 2003; Kontrimienė, 2018).

Dvasingumo reikšmė atskleista represuotų latvių (Vidnere, 2011) ir lietuvių trauminiuose išgyvenimuose (Gailienė, 2008). Nukentėjusieji nuo represijų dažniausiai nurodo tikėjimą į Dievą kaip sunkumų įveikos būdą, tuo tarpu nerepresuoti – šeimos ir draugų paramą (Gailienė, 2008). Įdomu, kad šie asmenys pasižymi dvigubai didesne dvasine stiprybe nei nerepresuoti asmenys (Gailienė, 2008). Dėl to galima kelti prielaidą apie jų tikėjimą į Dievą kaip būdą stiprinti vidinį psichologinį atsparumą ir dvasinę stiprybę. Pripažįstamas

dvasingumo ir religingumo poveikis vyresnio amžiaus asmenų fizinei ir psichinei sveikatai (Koenig, McCullough, & Larson, 2001; Musick, Traphagan, Koenig, & Larson, 2000; Oman & Lukoff, 2018; Pargament, Koenig, Tarakeshwar, & Hahn, 2004). Vyresnio amžiaus žmonės, priklausantys religinėms institucijoms, rečiau kreipiasi dėl savo psichikos sveikatos gydymo (Ng, Nyunt, Chiam, & Kua, 2011), o dvasingumą ir religingumą taiko kaip įveikos strategiją (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016). Jie gali tapti religingais, susidurdami su fiziniais ir psichologiniais sunkumais (Payman, George, & Ryburn, 2008). Dauguma tyrimų apie religingumą, dvasingumą ir tikėjimą nagrinėja tarpusavio ryšius ar jų įtaką bei remiasi kiekybine tyrimo paradigma. Tolimesniuose tyrimuose siūloma naudoti įvairius metodus: longitudinalinius, analizuojančius dvasingumo ir religingumo raidą gyvenimo eigoje (Hill & Pargament, 2003), atvejo ar autobiografinius (Coleman, 2010). Ypač pasigendama vidinės asmens perspektyvos, nes vyrauja funkcinis požiūris į religinį tikėjimą, kai atsižvelgiama tik į išorinius aspektus (pvz. išitraukimą į religinę bendruomenę ar ritualus).

Kokybiniai vyresnio amžiaus asmenų religingumo ir dvasingumo tyrimai atlikti kitų kultūrų ir religijų kontekste: Australijoje (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016), Indijoje (Mukherjee, 2016), Brazilijoje (Oliveira & Menezes, 2018), Čekijoje (Suchomelová, 2016). Šie tyrimai yra fragmentiški bei priklausomi nuo istorinio konteksto, todėl negalima šių rezultatų tiesiogiai perkelti į Lietuvos kontekstą. Be to, dauguma tyrimų yra atliekami įvairių religinių konfesijų tyrimo dalyvių imtyse (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016; Suchomelová, 2016; Becker, et al., 2007), kuriuose vyrauja protestantai ir judėjai (Cohen, Thomas, & Williamson, 2008; Heinz, Cone, da Rosa, Bishop, & Finchum, 2017). Tyrimų apie kitų krikščioniškų konfesijas praktikuojančius vyresnio amžiaus asmenis (pvz. Romos katalikus) stokojama. Prasminga užpildyti spragą šiuo Romos katalikų tikėjimo tyrimu su Lietuvos vyresnio amžiaus asmenimis.

Psichologiniai tyrimai apie vyresnio amžiaus asmenų patirtis nėra populiarūs Lietuvoje. Lietuvos psichologijos mokslo literatūroje nepavyko rasti tyrimų apie vyresnio amžiaus žmonių religinį tikėjimą. Jų psichologiniam atsparumui skiriamas labai menkas dėmesys (Šukytė & Čepukienė, 2017). Trūksta vyresnio amžiaus katalikų religinio tikėjimo supratimo mūsų istoriniame ir kultūriniame kontekste. Kokybinių tyrimų šia tema neaptikta. Mokslinės žinios apie vyresnio amžiaus žmonių religinį tikėjimą psichologiniame kontekste yra skurdžios. Nors religinis tikėjimas yra viso gyvenimo vystymosi užduotis (Lavretsky, 2010), tačiau trūksta tyrimų, kurie nagrinėtų vyresnio amžiaus asmenų tikėjimą atsižvelgiant į jų vidinę perspektyvą: gyvenimo eigą, tikėjimo raidą ir vidinį psichologinį atsparumą. Tyrimuose vyrauja nesubalansuotas požiūris į religingumą, nes dėmesys skiriamas ne esminei religingumo funkcijai vyresniame amžiuje, o išoriniams jo pritaikymo veiksniams (Coleman, 2010). Nors dvasingumas ir religingumas (religinė įveika) yra stiprūs psichologinio atsparumo veiksniai (Helmreich, et al., 2017), tačiau lieka neaišku, kaip religinis tikėjimas padeda vyresnio amžiaus asmeniui išlikti psichologiškai atspariam. Dabartinėje mokslinėje psichologinėje literatūroje nebuvo rasta atvejo tyrimų, kurie detalai ir išsamiai nagrinėtų religinio tikėjimo reiškinį vyresnio amžiaus asmenų grupėje bei, remiantis tyrimo rezultatais, sudarytų empirinius ar teorinius modelius, analizuojančius psichologinį atsparumą religinio tikėjimo kontekste. Tyrinėti religinį tikėjimą psichologiniu aspektu yra svarbu, nes tai atspindi žmonių patirtį, elgesį, perspektyvas, stereotipus ir ideologijas.

Nesuprasdami šios vyresnio amžiaus asmeniui reikšmingos gyvenimo dalies, tiek tyrėjai, tiek specialistai negali pilnai suprasti praktikuojančio vyresnio amžiaus asmens. Todėl šiuo tyrimu siekiama pagilinti supratimą apie Romos katalikų tikėjimą per vyresnio amžiaus asmenų perspektyvą bei išanalizuoti, kaip religinis tikėjimas padeda išlikti psichologiškai atspariems vyresniame amžiuje. Religinis tikėjimas kyla iš egzistencinio poreikio, su kuriuo susiduria tiek religingi, tiek nereliginiai asmenys. Todėl šis atvejo tyrimas atskleidžia, kaip vyresnio amžiaus asmenys, praktikuojantys katalikais, sugeba prisitaikyti ir išlikti psichologiškai atsparūs iššūkiams. Tai yra vienas iš atvejų, kuris parodo, kaip katalikų tikėjimas susijęs su jų psichologiniu atsparumu. Šiame tyrimo pagrindu sudaryti empirinis ir teorinis modeliai paaiškina vyresnio amžiaus asmenų religinį tikėjimą ir jo reikšmę asmens psichologiniam atsparumui. Toks išsamus tyrimas atveria galimybes tyrinėti kitų asmenų išgyvenimus bei atrasti individualius, bendrus ar skirtingus religinio tikėjimo aspektus didesnėje imtyje.

1.3. Tyrimo tikslas ir klausimai

Šio tyrimo tikslas yra atskleisti, kaip religinis (Romos katalikų) tikėjimas padeda vyresnio amžiaus asmenims išlikti psichologiškai atspariems.

Tyrimo objektas – vyresnio amžiaus asmenų religinis (Romos katalikų) tikėjimas ir jo reikšmė psichologiniam atsparumui.

Šiame darbe keliami šie tyrimo klausimai:

1. Kaip pasireiškia vyresnio amžiaus asmenų religinis (Romos katalikų) tikėjimas jų gyvenimo eigoje?
2. Kokie religinio (Romos katalikų) tikėjimo tipai būdingi vyresnio amžiaus asmenims?
3. Kaip vyresnio amžiaus asmenys patiria psichologinį atsparumą religinio (Romos katalikų) tikėjimo kontekste?

1.4. Tyrimo naujumas

Šis tyrimas, nagrinėjantis Romos katalikų tikėjimą kaip psichologinio atsparumo šaltinį senatvėje, yra novatoriškas tyrėjos darbas. Tokio religinio tikėjimo supratimo trūksta Lietuvos istorinėje ir kultūrinėje aplinkoje. Pristatomos žmonių perspektyvos atspindi Rytų Europos ir Lietuvos kultūrą, kurią istorinių įvykių ir katalikiškosios tradicijos kontekste formavo vyresnio amžiaus asmenys ir jų religinis tikėjimas. Tai yra daugiadisciplininė sritis, kuri ypač reikalauja psichologų dėmesio. Psichologinėje literatūroje nerasta tyrimo, nuodugniai nagrinėjančio vyresnio amžiaus asmenų religinį tikėjimą atsižvelgiant į jų gyvenimo eigą, tikėjimo raidą ir psichologinio atsparumo požiūriu. Šis tyrimas yra pirma disertacija Lietuvoje, nagrinėjanti katalikų tikėjimą pagal tris pasirinktas perspektyvas: tikėjimo raidos, vystymosi gyvenimo eigoje ir psichologinio atsparumo. Tai daroma siekiant detalai ir išsamiai suprasti vyresnio amžiaus asmenų religinio tikėjimo reiškinį. Šiame darbe pasirinkta atvejo analizės metodologijos strategija, apsiribojanti septyniais vyresnio

amžiaus asmenimis, ir taikant tris tyrimo analizės metodus. Jame taikoma J. W. Fowler tikėjimo raidos teorija, panaudojant metodologinį tikėjimo vertinimo vadovą (Streib & Keller, 2015), kaip metodologinį pagrindą, vertinant vyresnio amžiaus asmenų religinio tikėjimo raidą. Šie autoriai konkrečiai nenagrinėjo vyresnio amžiaus asmenų religinio tikėjimo ypatumų, o dėmesį skyrė tikėjimui kaip raidos procesui, būdingam skirtingiems amžiaus tarpsniams. Todėl šis tyrimas praplečia tikėjimo raidos supratimą vyresniame amžiuje. Apdorojant tyrimo duomenis buvo taikoma MAXQDA kompiuterinė programa, palengvinanti kokybinių duomenų analizę, pagerinanti jos efektyvumą, didinanti rezultatų patikimumą ir validumą. Ši programa suteikia galimybes gautų duomenų pagrindu kurti conceptualius modelius. Atliktas tyrimas atskleidė reikšmingus radinius. Pirma, nustatyti būdingi vyresnio amžiaus katalikų tikėjimo tipai. Antra, iširta jų religinio tikėjimo raiška gyvenimo eigoje. Trečia, atskleisti religinio tikėjimo aspektai, jiems būdingi psichologinio atsparumo ištekliai ir taikomi religinio tikėjimo panaudojimo būdai. Ketvirta, sudarytas teorinis modelis, pagrįstas tyrimo radiniais, paaiškinantis psichologinį atsparumą religinio tikėjimo kontekste. Tyrimo radiniai gali paskatinti tolimesnius religinio tikėjimo kaip žmoniškųjų poreikių tyrinėjimą, kuris nesulaukia psichologų, tyrėjų ir praktikų dėmesio.

1.5. Tyrimo teorinė ir praktinė reikšmė

Šio tyrimo reikšmė yra teorinė ir praktinė. Pirmiausia šiame darbe, atlikus teorinę literatūros apžvalgą, apibrėžiamos dvasingumo, religingumo ir tikėjimo sampratos, jos integruojamos per religinį tikėjimą bei pateikiamas jų integracijos modelis. Šis darbas prisideda prie tikėjimo raidos teorijos (Fowler, 1981) vystymosi ir praktinio pritaikymo moksliniuose tyrimuose. Ši teorija yra svarbi, nes apibrėžia tikėjimą ne kaip stabilų, bet daugiadimensinį ir dinamišką reiškinį, kuris turi gebėjimą vystytis. Tokio požiūrio pasigendama psichologiniuose tyrimuose, nagrinėjančiuose religinį tikėjimą ar jo sudedamąsias dalis: dvasingumą, religingumą ar tikėjimą. Ji yra pritaikoma praktikuojantiems vyresnio amžiaus Romos katalikams ir praplečiama galimomis gyvenimo eigos ir psichologinio atsparumo išteklių perspektyvomis. Nors šis tyrimas nekėlė tikslo palyginti skirtingiems nustatytiems religinio tikėjimo tipams būdingus psichologinius išteklius ir vystymosi tendencijas, tačiau galėtų būti tolimesnių tikėjimo raidos tyrimų perspektyvos. Tai yra reikšminga, kadangi tikėjimo raida gali sustoti vystytis bet kuriame etape (Fowler, 1981) arba turėti skirtingas vystymosi tendencijas: išlikti stabilus, pereiti į aukštesnį ar žemesnį lygį (Eufinger & Streib, 2019). Toliau prasminga tyrinėti psichologinius religinio tikėjimo veiksnius, kurie gali skatinti, stabdyti ar išlaikyti stabilią religinio tikėjimo raidą tokiu būdu skatinant sėkmingą prisitaikymą ir asmenybės integraciją vyresniame amžiuje.

Tyrimo radiniai prisideda prie tikėjimo raidos teorijos (Fowler, 1981) vystymosi ir jos pritaikymo vyresnio amžiaus asmenims. Šis tyrimas padeda suvokti vyresnio amžiaus katalikų tikėjimą per jų pačių perspektyvas. Tyrimas nustatė šiems asmenims būdingus religinio tikėjimo tipus: paveldėtą, socialų ir autentišką. Autoriai nurodo kitus tikėjimo pavadinimus (Fowler, 1981; Streib, 2001), kurie nepakankamai tiksliai apibūdina šio tyrimo dalyvių (Romos katalikų) tikėjimo. Tai skatina kelti prielaidas apie šių tikėjimo tipų pasiskirstymą didesneje vyresnio amžiaus asmenų imtyje bei veiksnius, kurie lemia šių tipų susi-

darymą. Remiantis Streib (2005) siūlymu, šiame religinio tikėjimo tyrime buvo integruota naratyvinė, struktūrinė ir turinio analizės metodai. Nors tyrėjai pristato tai, kaip galimybę tirti tikėjimą bei pateikia savo tyrimo atvejus (Keller & Streib, 2013), tačiau nerasta kitų tokio tyrimų pavyzdžių. Be to, atlikta naratyvinė analizė papildė struktūrinės analizės rezultatus. Gyvenimo istorijos perspektyva, kuri atskleidžia religinio tikėjimo raišką vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo eigoje, praplečia supratimą apie jų tikėjimo tipus. Pvz. keliant klausimą, kodėl asmenų, kurių religinis tikėjimas yra stabilus ar banguojantis gyvenimo eigoje, religinio tikėjimo tipai skiriasi. Tai parodo, kad gyvenimo istorija yra reikšminga tikėjimo raidos teorijai. Šiame tyrime taikomas Tikėjimo raidos interviu gali būti naudojamas tirti ne tik religinį tikėjimą, bet ir su juo susijusius psichologinius atsparumo išteklius. Be to, tyrimo metu pastebėta, kad moralinių vertybių puoselėjimas gali sukelti stiprų kaltės jausmą, kuris apsunkina asmens psichologinį prisitaikymą. Todėl rekomenduojama toliau vystyti tikėjimo raidos tyrimus, tiriant ne tik psichologinius tikėjimo išteklius, bet su tuo susijusius sunkumus, kurie silpnina psichologinį atsparumą.

Tyrimas išplečia mokslines žinias apie vyresnio amžiaus asmenų psichologinį atsparumą jų religinio tikėjimo kontekste, nes buvo atskleisti vyresnio amžiaus asmenų religinio tikėjimo aspektai, būdingi vidiniai psichologinio atsparumo ištekliai ir religinio tikėjimo panaudojimo būdai. Tai papildė E. Eriksono psichosocialinės raidos teoriją, kaip vyresnio amžiaus asmenys per religinį tikėjimą gali išspręsti senatvės krizę ir pasiekti asmenybės integraciją. Vyresnio amžiaus asmuo religinio tikėjimo pagalba gali ne tik įveikti sunkią situaciją, bet ir stiprinti gerovę, ir įprasminti gyvenimą. Tai gali padėti stiprinti jų psichologinį atsparumą per šiuos išteklius: saugumą, pasitenkinimą, bendrumą, mirtingumo pripažinimą ir atvirumą patirčiai. Kadangi tyrimas yra kokybinis, jis iškelia naujas išvagas tolimesniems moksliniams tyrimams, skatina ieškoti naujų metodų tyrinėti vyresnio amžiaus asmenų religinį tikėjimą ir su juo susijusį psichologinį atsparumą kitose kultūrose ar religijose.

Tyrimo praktinė nauda yra gilesnis supratimas apie vidinį psichologinį atsparumą Romos katalikų tikėjimo kontekste gali būti vertingas įvairių sričių specialistams, dirbantiems su vyresnio amžiaus asmenimis socialinių paslaugų, ilgalaikės priežiūros, švietimo įstaigose, vyresnio amžiaus asmenų asociacijoms ir centrams. Tyrimo rezultatai pritaikomi psichologiniam, socialiniam ir pastoraciniam darbui su šio amžiaus žmonėmis bei naudingi specialistams: psichologams, psichoterapeutams, sielovadininkams ir sveikatos priežiūros specialistams, nes suteikia žinių apie skirtingą vyresnio amžiaus asmenų religinį tikėjimą: tipus, jo raišką gyvenimo eigoje bei psichologiniais atsparumo išteklius. Tai atskleidžia Romos katalikų skirtingą religinio tikėjimo patyrimą, todėl jiems būtinas atitinkamas konsultavimas. Turėdami žinių apie individualius klientų religinio tikėjimo skirtumus, specialistai sugebės būti sąmoningesni darbe su šiais asmenimis: padėti jiems atrasti vidinius psichologinio atsparumo išteklius, sustiprinti jų savimonę bei ugdyti kritišką ir atsakingą religinį tikėjimą. Specialistams žinant religinio tikėjimo ypatumus, pagerės bendravimas, paslaugos kokybė bei bus užtikrinta efektyvesnė pagalba. Tyrimo radiniai gali būti pritaikomi ir integruoti į vyresnio amžiaus žmonių konsultavimą, psichoterapiją bei kuriamos psichosocialinės ir dvasinės intervencijos, skirtos padėti vyresnio amžiaus asmenims geriau prisitaikyti, atpažinti ir patenkinti jų poreikius bei tapti psichologiškai

atspariems gyvenimo iššūkiams. Psichologui ir psichoterapeutui, dirbančiam su šiais asmenimis, prasminga atkreipti dėmesį į klientų religinio tikėjimo panaudojimo būdus, t. y. koku tikslu asmenys naudoja religinį tikėjimą: įveikti krizę, stiprinti gerovę ar įprasminti gyvenimą. Religinis tikėjimas gali būti naudojamas kaip vienas iš stipriausių išteklių įveikti galimą krizę asmens gyvenime, neturint kitų išorinių išteklių. Tokiu būdu specialistas žinodamas apie religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo išteklius, galės padėti vyresnio amžiaus asmenims integruoti savo gyvenimo patirtis, atrasti vidinius išteklius, stiprinti savo tapatybę bei ugdyti kritišką ir atsakingą religinį tikėjimą. Darbe atskleistas nuodugnus religinio tikėjimo konceptualizavimas padeda paaiškinti vyresnio amžiaus asmenų patirtis praktikoje ir sukurti pagrindą tolimesniems tyrimams ar psichologinėms intervencijoms. Kadangi religinis tikėjimas yra aktualus sveikatos priežiūros srityje (Wong, 1998), todėl reikšminga šviesti šia tema sveikatos priežiūros specialistus, nes tai gali padėti geriau plėtoti individualią sveikatos priežiūrą ir patenkinti vyresnio amžiaus asmenų poreikius. Jų religinis tikėjimas yra aktuali sritis tiek patiems asmenims, tiek jų artimiesiems, tiek platesnei visuomenei formuojant socialinę politiką vyresnio amžiaus asmenų naudai.

2. TYRIMO METODOLOGIJA

Šiame darbe yra taikomas kokybinio tyrimo metodas. Tyrimo tikslas yra atskleisti, kaip religinis tikėjimas padeda asmeniui išlikti psichologiškai atspariam senatvėje. Dauguma tyrimų apie vyresnio amžiaus asmenis ir senėjimą rodo, kad subjektyvus, kasdieninis ir moralinis vyresnio amžiaus asmens patyrimas lieka nematomas ir neatpažintas (Zeman & Zeman, 2015). Kokybinis metodas pasirinktas, nes tiria atvirus klausimus, susijusius su žmogiška patirtimi; orientuotas į prasmių tyrinėjimą (Silverman, 2011), skirtas rinkti įvairias prasmes, savybes, metaforas, simbolius ir dalykų aprašymą (Berg & Lune, 2012). Šio tyrimo objektas yra platus, o surinkti duomenys yra turtingi vyresnio amžiaus žmonių patirtimis ir išgyvenimais.

Šio tyrimo strategija yra atvejo tyrimas, apimantis glaudų, detalių ir išsamų reiškinio tyrinėjimą natūraliame socialiniame kontekste ir analizuojamas mažą tyrimo dalyvių kiekį (Swanborn, 2010). Šis tyrimas, kokybinių tyrimų kontekste, pabrėžia gilią atskiro reiškinio analizę natūralioje aplinkoje, laikantis tyrimo dalyvių požiūrių (Kardelis, 2002) bei teikia pirmenybę duomenų gilumui, detalumui ir kontekstui, o ne reprezentatyvumui (Given, 2008). Darbe taikytas paaiškinamasis atvejo tyrimas, kuris „*viršija pasakojimą ar aprašymą*“ (Bromley, 1986, p. 32). Naudojant kokybinio tyrimo analizės metodus, šie atvejo tyrimai skirti ne tik ištirti ir apibūdinti reiškinius, bet ir paaiškinti ryšius bei sudaryti modelius ar teorijas (Willig, 2013). Siekiant visapusiško reiškinio ištyrimo, tyrimo duomenys buvo analizuojami šiais trimis analizės metodai: naratyvine, struktūrine ir turinio. Atvejo tyrimas buvo pasirinktas ir dėl istorinio ir kultūrinio dalyvių panašumo. Visi tyrimo dalyviai yra vyresnio amžiaus asmenys, praktikuojantys katalikai.

Tyrimo dalyviai atrinkti netikimybinės tikslinės atrankos būdu. Pagrindiniai atrankos kriterijai buvo šie: amžius 60-90 metų, religija – Romos katalikai, geros psichinės sveikatos, t.y. gebantys aiškiai kalbėti ir reflektuoti savo patirtis. Šiame tyrime nebuvo įtraukti asmenys, turintys silpną psichinę sveikatą, kas būtų sukėlę sunkumų bendrauti su tyrėja. Dalyviai buvo surasti ir pakviesti dalyvauti tyrime savarankiškai arba per trečius asmenis, kurie turėjo kontaktą su tyrėja ar dalyviais. Tyrimas buvo vykdomas lietuvių kalba. Apklausti septyni vyresnio amžiaus asmenys: penkios moterys ir du vyrai. Tyrimo dalyvių amžius varijavo nuo 63 iki 88 metų. Du tyrimo dalyviai gyvena didmiestyje, penki – kaime. Visi tyrimų dalyviai yra nedirbantys senatvės pensininkai bei turi vaikų.

Tyrimas buvo atliekamas 2015-2016 metais. Interviu atliekami buvo tyrimo dalyvių namuose, namų kieme ar religinės bendruomenės patalpose. Susitikimas su kiekvienu dalyviu vyko apie 2-2,5 val. Interviu buvo įrašomi diktafonu. Po to garso įrašai buvo transkribuojami, o tyrimo duomenys analizuojami skirtingais analizės metodais. Paskutiniame etape buvo gilinama į teorinę mokslinę literatūrą, apibendrinami tyrimo radiniai ir jie pristatomi psichologinio mokslo kontekste.

Tyrimo naudotas kokybinis pusiau struktūruotas interviu. Duomenys buvo rinkti tokiomis būdais: Tikėjimo raidos interviu (*Faith development interview*) (Streib & Keller, 2015), stebėjimu ir tyrėjo dienoraščiu. Tyrėjo dienoraštyje buvo pažymimos tyrėjos pastabos apie tyrimo dalyvius remiantis juos stebint interviu ir tyrimo duomenų analizės metu. Iš autorių buvo gautas sutikimas versti ir naudoti Tikėjimo raidos interviu klausimus tyrimo tiks-

lams. Papildomai tyrimo dalyviams buvo užduoti demografiniai klausimai apie jų amžių, išsilavinimą, socialinę padėtį ir vaikų turėjimą. Tam, kad būtų atsakyti tyrimo klausimai, vyresnio amžiaus religinis tikėjimas buvo analizuojamas trimis analizės metodais, atsižvelgiant į metodinį pasiūlymą taikyti metodologinę struktūros, turinio ir naratyvinės analizių integraciją, kuri išsamiau atskleidžia žmonių religinio tikėjimo įvairovę ir sudėtingumą (Streib, 2005).

1. *Naratyvinė analizė.* Tyrime taikyta teminė naratyvinė analizė (Riessman, 2005). Naratyvinė analizė skirta ištirti religinį tikėjimą vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo istorijose, kurios buvo rekonstruotos iš pačių dalyvių pasakojimų. Naratyvinė analizė buvo sudaryta iš šių žingsnių (Rosenthal, 1993): objektyvių faktų ir biografinių duomenų analizė; teminė analizė (Braun & Clarke, 2006); gyvenimo istorijos rekonstrukcija; gyvenimo istorijos peržvelgiamos atskirai ir palyginamos tarpusavyje; parengiama ataskaita.

2. *Struktūrinė analizė.* Vyresnio amžiaus asmenims būdingi religinio tikėjimo tipai pagal tikėjimo raidą buvo nustatyti naudojant struktūrinės analizės metodą. Ši analizė yra atlikta pagal Tikėjimo raidos tyrimų vadovą (*Manual for Faith Development Research*), kuriame nurodyti analizuojami tikėjimo aspektai ir jų vertinimo kriterijai (Streib & Keller, 2015; Fowler, Streib, & Keller, 2004). Struktūrinė analizė buvo atlikta šiais etapais: susipažinimas su tikėjimo aspektais, jų stadijomis ir kriterijais; tikėjimo aspektų analizė pagal tyrimo dalyvių atsakymus į klausimus; religinio tikėjimo tipų sudarymas ir apibūdinimas pagal tyrimo dalyvių tikėjimo aspektų analizę.

3. *Turinio analizė.* Turinio analizė skirta atskleisti religinį tikėjimą ir jam būdingus psichologinio atsparumo išteklius iš vyresnio amžiaus asmenų perspektyvos. Tuo pagrindu sukurtas empirinis religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo modelis. Ši duomenų turinio analizė (Szadejko & Vellani, 2017) atlikta taikant MAXQDA 2018 programą. Analizė buvo atlieka indukciniu būdu: atviras kodavimas, ašinis kodavimas ir atrankinis kodavimas (Szadejko & Vellani, 2017).

Tyrimo metu buvo laikomasi esminių tyrimo etikos principų: informuotas sutikimas dalyvauti tyrime, konfidencialumo ir anonimiškumo užtikrinimas, nepakenkiant tyrimo dalyviams, bei teisė pasitraukti iš jo (Willig, 2013). Tyrimo dalyvių vardai pakeisti į populiarius vyresnio amžiaus žmonių vardus, o visa informacija, leidžianti nustatyti jų tapatybę, pakeista arba visai neskelbiama. Siekiant užtikrinti šio kokybinio tyrimo kokybę, buvo taikyti šie kokybinių tyrimų vertinimo kriterijai: tyrėjo perspektyva, tyrimo dalyvių atranka, autentiškos medžiagos citavimas iš interviu, nuoseklus tyrimo pristatymas ir iškeltų tikslų įvykdymas, rezultatų patikimumo patikrinimas (Elliott, Fischer, & Rennie, 1999). Gauti tyrimo rezultatai buvo aptarti su nepriklausomais tyrėjais.

3. TYRIMO RADINIAI

Pristatomi tyrimo radiniai, gauti analizuojant trimis tyrimo būdais, kurių bendras tikslas yra atskleisti, kaip religinis (katalikų) tikėjimas padeda vyresnio amžiaus asmeniui išlikti psichologiškai atspariam.

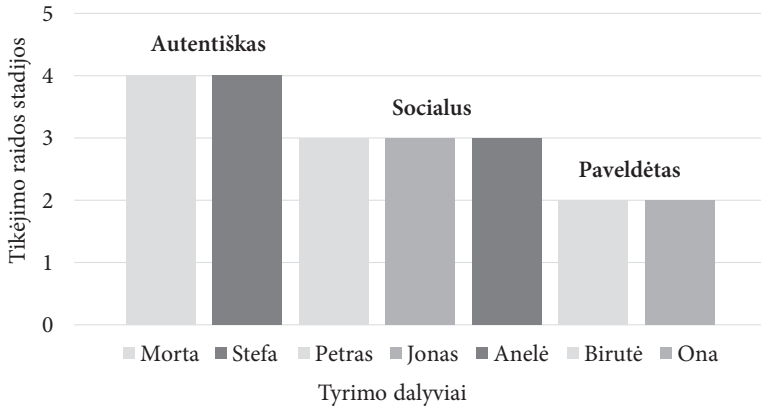
1 lentelė. *Religinio tikėjimo raiška gyvenimo eigoje ir tikėjimo pobūdis tarp tyrimo dalyvių*

Amžiaus tarpsniai						
Nr.	Dalyvių vardai	Vaikystė	Jaunystė	Vidutinis amžius	Vyresnis amžius	Religinio tikėjimo pobūdis
1.	Anelė	* ⁹	apleistas	atrastas	*	banguojantis, apleistas, atrastas
2.	Stefa	*	apleistas	atrastas	*	banguojantis, apleistas, atrastas
3.	Birutė	*	*	*	*	stabilus
4.	Petras	*	paslėptas	paslėptas	atrastas	banguojantis, paslėptas, atrastas
5.	Jonas	*	apleistas	atrastas	*	banguojantis, apleistas, atrastas
6.	Morta	*	*	*	*	stabilus
7.	Ona	*	*	*	*	stabilus

Siekiant atsakyti į tyrimo klausimą, kaip religinis tikėjimas pasireiškia vyresnio amžiaus asmenų iš gyvenimo perspektyvos, buvo atlikta naratyvinė analizė. Išanalizavus vyresnio amžiaus asmenų istorijas išskirtos pagrindinės religinio tikėjimo temos: vaikystėje bei vėlesniame gyvenime. Naratyvinės analizės metu buvo nustatyta, kad visiems tyrimo dalyviams būdingas tikėjimas vaikystėje, kurį puoselėjo jų tėvai bei mokytojai, vienuolės, kunigai, su kuriais artimieji bendravo. Išskirtos šios temos ir potemės, kurios atspindi tikėjimo pobūdį gyvenimo eigoje: stabilus, banguojantis – apleistas, paslėptas ir atrastas (1 lentelė). Stabilus tikėjimas apibūdina nuolatinį, mažai kintantį tikėjimą ir jo reikšmę vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo eigoje, t. y. nuo vaikystės iki senatvės. Banguojantis religinis tikėjimas apibūdina neaiškų, fragmentišką tikėjimą ar jo reikšmės kitimą gyvenimo eigoje. Jam būdingas apleistas, paslėptas ir atrastas religinis tikėjimas gyvenimo eigoje. Apleistas

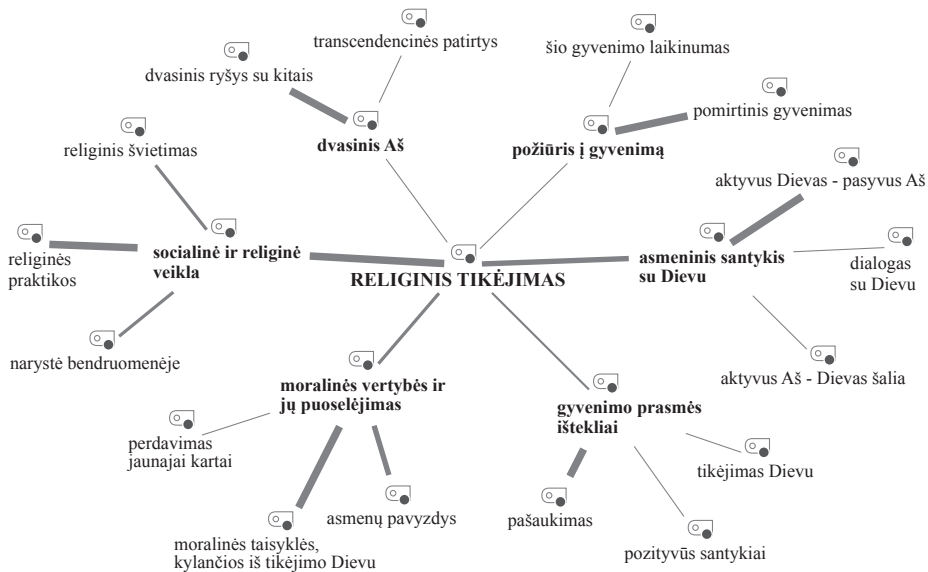
9 1 lentelėje pateikti ženklai „*“ reiškia, kad tyrimo analizės metu nustatytos Romos katalikų tikėjimo apraiškos tam tikru amžiaus tarpsniu.

religinis tikėjimas nurodo tikėjimo neapraktavimą ar pasyvų praktikavimą tam tikrame etape. Paslėptas religinis tikėjimas apibūdina religinių išsitikinimų neigimą ir slaptą jų praktikavimą dėl socialinės baimės gyvenime. Atrastas religinis tikėjimas apibūdina tikėjimo pokyčius bei prasmės tam tikrame gyvenimo etape suradimą.

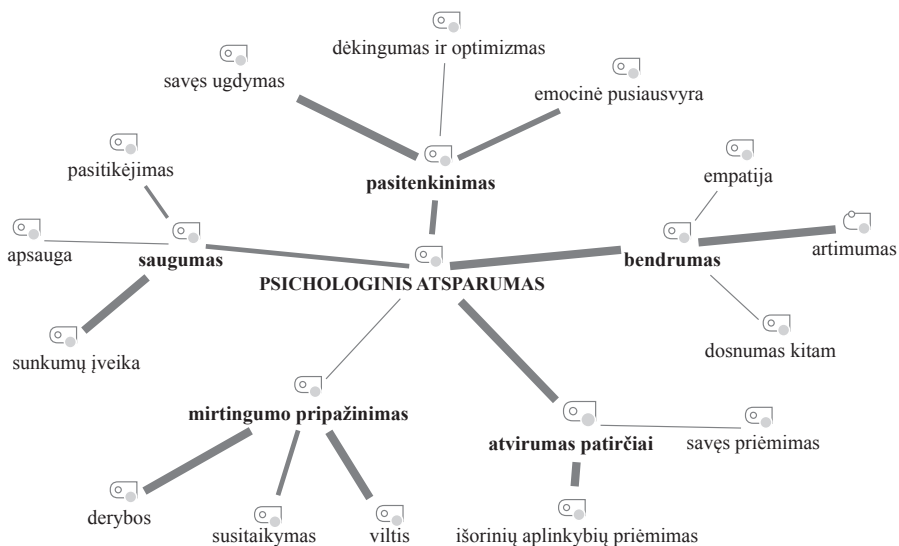

1 pav. Vyresnio amžiaus asmenų religinio tikėjimo tipai

Struktūrinės analizės metodu buvo analizuoti visų vyresnio amžiaus dalyvių interviu, siekiant atsakyti į klausimą, kokie religinio tikėjimo tipai būdingi vyresnio amžiaus asmenims. Buvo išskirti trys religinio tikėjimo tipai: pavaldėtas; socialus; autentiškas (1 pav.). Pavaldėtas katalikų tikėjimas – konkretus, pažodžiui perimtas iš tėvų religinis tikėjimas. Jam būdingas tikėjimas, kurį formavo pagrindiniai santykiai su tėvais, pažodžiui suvokiama moralė, prasmingas simbolių naudojimas ir krikščioniškos pasaulėžiūros ugdymas. Socialus katalikų tikėjimas – tai tradicinis ir tarpasmeniniais santykiais paremtas tikėjimas. Jis pasižymi individualia perspektyva suvokiant ne tik fizinius, bet tarpusavio santykius. Jis apjungia santykius už šeimos ribų, reikšmingus autoritetus, pasaulėžiūrą ir simbolius, pagrįstus tradiciniu požiūriu (Bažnyčios mokymu) bei suformuotus tarpasmeninius santykius ir vertybes. Autentiškas katalikų tikėjimas – tai asmeninis, sąmoningas ir integruojamas gyvenime tikėjimas. Jį vyresnio amžiaus asmenys suvokia per visuomenei priimtą sistemą, jiems būdingą nuoseklią, kritiškai įvertintą pasaulėžiūrą, bendravimą su kitais asmenimis, ideologiškai suderinamą su savo pasaulėžiūra vertybėmis ir vidiniu autoritetu, paremtu sąmoningu požiūriu ir tradicijomis.

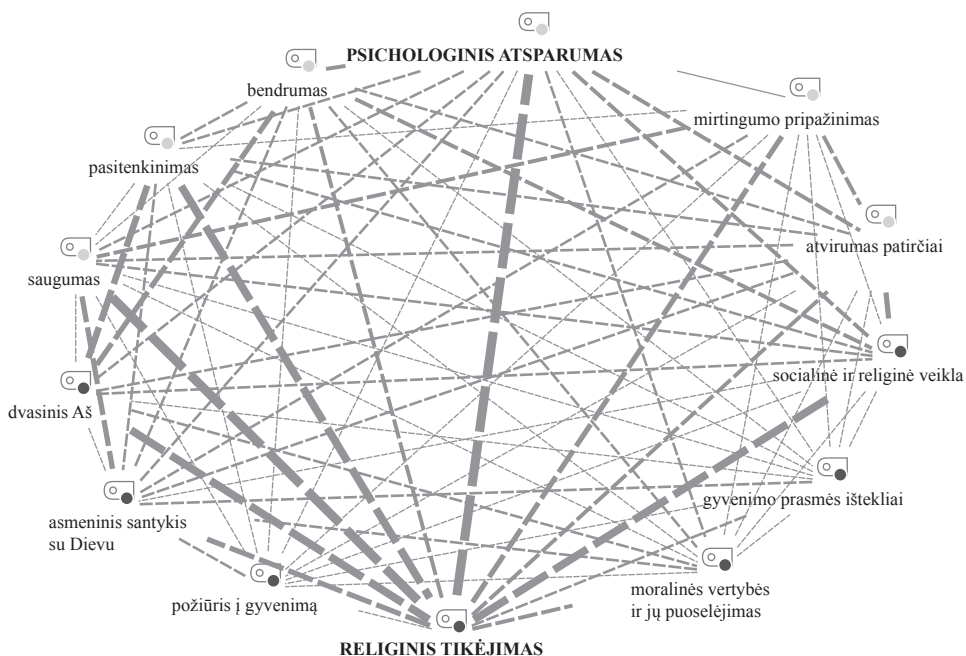
2 pav. Konceptualus religinio tikėjimo žemėlapis

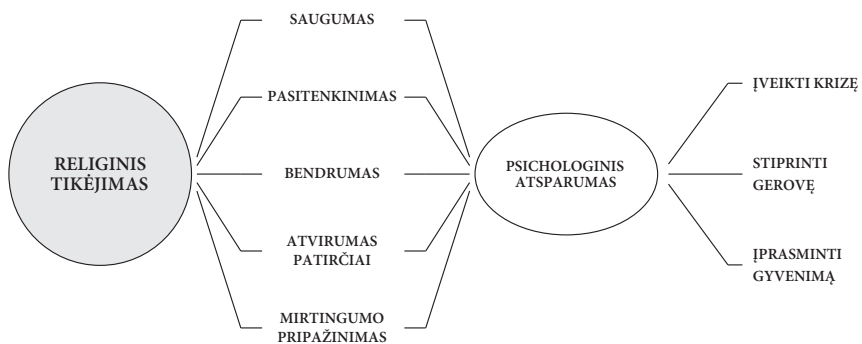
3 pav. Konceptualus psichologinio atsparumo žemėlapis

Siekiant atsakyti į tyrimo klausimą, kaip vyresnio amžiaus asmenys patiria psichologinį atsparumą religinio tikėjimo kontekste, buvo atlikta turinio analizė. Jos metu nustatyti jiems būdingi religinio tikėjimo aspektai, psichologinio atsparumo ištekliai, sukurtas empirinis ir teorinis religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo modelis. Vyresnio amžiaus asmenų religinį tikėjimą apibūdina šie jo aspektai: socialinė ir religinė veikla, moralinės vertybės ir jų puoselėjimas, gyvenimo prasmės ištekliai, asmeninis santykis su Dievu, požiūris į gyvenimą, dvasinis Aš patyrimas (2 pav.). Nustatyta, religinis tikėjimas suteikia šiuos psichologinio atsparumo ištekliai: saugumą, pasitenkinimą, bendrumą, mirtingumo pripažinimą ir atvirumą patirčiai (3 pav.). Tyrimo rezultatų analizė atskleidė religinio tikėjimo ryšius su psichologinio atsparumo aspektais tyrimo dalyvių imtyje. Šiuo pagrindu suformuotas empirinis vyresnio amžiaus asmenų religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo modelis (4 pav.). Empirinių tyrimo radinių pagrindu buvo sudarytas teorinis religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo modelis (5 pav.). Jame atskleidžiama, kad religinis tikėjimas suteikia šiuos psichologinio atsparumo ištekliai: saugumą, pasitenkinimą, bendrumą, atvirumą patirčiai ir mirtingumo pripažinimą. Tai formuoja vyresnio amžiaus asmens psichologinį atsparumą. Religinis tikėjimas yra panaudojamas kaip padedantis įveikti krizę, stiprinti gerovę ir įprasminti gyvenimą. Šie būdai stiprina asmens psichologinį atsparumą.

4 pav. Empirinis religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo modelis

5 pav. Teorinis religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo modelis

IŠVADOS

1. Esminis vyresnio amžiaus Romos katalikų tikėjimo pagrindas yra vaikystėje įgytas tikėjimas, paremtas teigiamu artimųjų pavyzdžiu. Šeimos aplinka vaikystėje sukūrė ankstyvą pozityvų santykį su katalikų tikėjimu, kuris gyvenimo eigoje sudarė sąlygas formuoti skirtingoms raiškos tendencijoms: stabiliam ir banguojančiam religiniam tikėjimui. Banguojantis religinis tikėjimas atsiskleidžia kaip apleistas, paslėptas ar atarstas tikėjimas tam tikrame gyvenimo etape. Religinį tikėjimą formavo reikšmingi autoritetai; transcendentinės patirtys; gyvenimo rūpesčiai ir krizės; religinė praktika, bendruomenė, švietimas; istorinės ir kultūrinės aplinkybės.
2. Vyresnio amžiaus Romos katalikams yra būdingi šie religinio tikėjimo tipai: paveldėtas, socialus ir autentiškas. Paveldėtas tikėjimas – tai konkretus, pažodžiui perimtas iš tėvų tikėjimas, pasižymintis šeimos svarba, absoliučiu autoritetu, supaprastinta pažodine pasaulėžiūra ir morale. Socialus tikėjimas – tradicinis, tarpasmeniniais santykiais paremtas tikėjimas, kuriam būdingas tarpasmeninių santykių ir vertybių supratimas, autoritetai už šeimos ribų ir tradicinė pasaulėžiūra. Autentiškas tikėjimas – asmeninis, sąmoningas ir integruojamas gyvenime tikėjimas, kuris paremtas sąmoninga ir ideologiškai suderinta pasaulėžiūra ir vidiniu autoritetu.
3. Vyresnio amžiaus Romos katalikai patiria savo religinį tikėjimą per šiuos aspektus: dvasinio Aš patyrimą, asmeninį santykį su Dievu, socialinę ir religinę veiklą, moralines vertybes ir jų puoselėjimą, požiūrį į gyvenimą bei gyvenimo prasmės išteklius. Jų religinis tikėjimas suteikia jiems šiuos psichologinio atsparumo išteklius: saugumą, pasitenkinimą, bendrumą, mirtingumo pripažinimą ir atvirumą patirčiai. Religinis tikėjimas, stiprinantis vidinį psichologinį atsparumą, yra panaudojamas įveikti krizę, stiprinti gerovę ir įprasminti gyvenimą.

DISERTACINIO TYRIMO APROBAVIMAS

Disertacijos tema paskelbtos mokslinės publikacijos

Straipsniai leidiniuose, įtrauktuose į tarptautines duomenų bazes:

1. **Butėnaitė, J.** (2019). Trajectories of Religious Faith in Life Perspective. *Contemporary Research on Organization Management and Administration*, 17(1), 29-46. ISSN 2335-7959. [ROAD - Directory of Open Access scholarly Resources; Lithuanistika database; ERIH PLUS - European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences]
2. **Butėnaitė, J.** (2018). Praktikuojančių vyresnio amžiaus katalikų tikėjimo tipai. *Gerontologija*, 17(4), 189-200. Žurnalas yra įtrauktas į *Index Copernicus* tarptautinę duomenų bazę. ISSN 1392-9062. [IndexCopernicus].
3. **Butėnaitė, J., Sondaitė, J., & Mockus, A.** (2016). Components of Existential Crisis: a Theoretical Analysis. *International Journal of Psychology: a Biopsychosocial Approach*, 2016, 18, 9-27. ISSN 2345-024X. [CEEOL; IndexCopernicus; PsycINFO; EBSCO Academic Search Complete, LITUANISTICA, Ulrich's PROQUEST].
4. **Butėnaitė, J., & Bulotaitė, L.** (2011). Vyresnio amžiaus moterų gyvenimo prasmės išgyvenimas. *Gerontologija*, 12(4), 240-249. ISSN 1392-9062. [IndexCopernicus].

Tezės recenzuojamoje konferencijų medžiagoje:

1. **Butėnaitė, J.** (2018). *Maldos portretas senatvėje* (santrauka). XV-oji Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencija „Jaunasis mokslininkas tarp tradicijų ir naujovių“ pranešimų santraukų leidinys. 2018.04.27. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p.23. ISBN 978-609-459-929-3.
2. **Butėnaitė, J.** (2016). *Tikėjimo šaltiniai senatvėje: atvejo analizė* (santrauka). XIII-oji Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencija „Mokslas, kuris įkvepia“ pranešimų santraukų leidinys. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p.22. ISBN 978-609-459-691-9
3. **Butėnaitė, J., Sondaitė, J.** (2013). *Sence of Meaning in the Old Age* (santrauka). First international conference in Cheboksary (Russia) „Modern Achievements of Young Researchers in Science and Technologies“. Чебоксары: типография «печатня», ооо «издательский дом «пегас», p. 83-84. ISBN 978-5-91225-061-3.
4. **Butėnaitė, J., Sondaitė, J.** (2013). *Gyvenimo prasmė ir subjektyvi gerovė: laimingas gyvenimas senatvėje – prasmingas gyvenimas?* (santrauka). Lietuvos psichologų kongreso pranešimų santraukų leidinys „Psichologija sveikatai ir gerovei“. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p.22. ISBN 978-609-459-194-5.

Pranešimai konferencijose:

1. **Butėnaitė, J.** (2019.06.06-07). *Religious Faith of Older Adults in their Life Perspective*. Pranešimas pristatytas tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Social Transformations in Contemporary Society 2019“, Mykolo Romerio universitetas, Vilnius.
2. **Butėnaitė, J.** (2018.04.27). *Psichologiniai maldos aspektai senatvėje*. Pranešimas pristatytas XV-oji Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencijoje „Jaunasis mokslininkas tarp tradicijų ir naujovių“, Vilniaus universitetas, Vilnius.

3. **Butėnaitė, J.** (2018.02.28-03.02). *Portrait of Prayer in Old Age using MAXQDA*. Pranešimas pristatytas MQIC MAXQDA tarptautinėje konferencijoje, Berlynas, Vokietija.
4. **Butėnaitė, J.** (2016.06.02-03). *Faith of an Elderly Person: Structural Analysis*. Pranešimas pristatytas tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „*Social Transformations in Contemporary Society 2016*“, Mykolo Romerio universitetas, Vilnius.
5. **Butėnaitė, J.** (2016.04.22). *Tikėjimo šaltiniai senatvėje: atvejo analizė*. Pranešimas pristatytas Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencijoje „*MOKSLAS, KURIS ĮKVEPIA*“, Vilniaus universitetas, Vilnius.
6. **Butėnaitė, J., Sondaitė, J.** (2015.05.8-9). *Dvasingumas senatvėje: atvejo analizė*. Pranešimas pristatytas Lietuvos psichologų kongresas „*Ieškoti, atrasti, dalintis*“, Lietuvos Edukologijos universitetas, Vilnius.
7. **Butėnaitė, J.** (2013.06.05-06). *Personal Meaning and Successful Aging*. Pranešimas pristatytas tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „*Social Transformations in Contemporary Society 2013*“, Mykolo Romerio universitetas, Vilnius.
8. **Butėnaitė, J.** (2013.05.20-25). *Meaningfulness and Meaninglessness in the Old Age: Where I Belong?* Pranešimas pristatytas *Jaunųjų mokslininkų 1-ame tarptautiniame forume „New Challenges In The European Area“*, Baku, Azerbaidžan.
9. **Butėnaitė, J., Sondaitė, J.** (2013.04.25-27). *GYVENIMO PRASMĖ IR SUBJEKTYVI GEROVĖ: Laimingas gyvenimas senatvėje – prasmingas gyvenimas?* Pranešimas pristatytas Lietuvos psichologų Lietuvos psichologų kongrese „*Psichologija sveikatai ir gerovei*“, Vilniaus universitete, Vilnius.
10. **Butėnaitė, J.** (2012.03.05). *Die Frage nach dem Lebensinn bei älteren Frauen*. Pranešimas pristatytas konferencijoje „*Deutsch in Studium und Wissenschaft – klipp klar*“, Vilniaus universitetas, Vilnius.

Ne disertacijos tema paskelbtos mokslinės publikacijos ir pranešimai

1. Mockus, A., Sondaitė, J., & **Butėnaitė, J.** (2013). Socialiai aktyvių vyresnio amžiaus žmonių pasitenkinimo gyvenimu psichosocialinių veiksnių kokybinė analizė. *Socialinis darbas*, 12(2), 340–352. ISSN1648-4789. [EBSCO Publishing, Inc., Current Abstracts, SocINDEX, SocINDEX with Full Text, TOC Premier; Ulrich's PROQUEST, C.E.E.O.L., Index Copernicus].
2. Mockus, A., **Butėnaitė, J.** (2014.06.05-06). *Being social active in old age: What makes me feel joy?* Pranešimas pristatytas tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „*Social Transformations in Contemporary Society 2014*“, Mykolo Romerio universitetas, Vilnius.

Mokslinės stažuotės ir vasaros stovyklos doktorantūros metu

1. 2018-06-25–2018-08-24 Erasmus+ stažuotė Cooperativa Sociale CEIS Formazione / Istituto Superiore di Scienze dell'Educazione e della Formazione „*Giuseppe Toniolo*“, Modena (Italija). Praktikos vadovas – Prof. Kszysztof Szadejko. Tyrimo teorinis ir metodologinis pagrindas, tyrimo rezultatų apdorojimas MAXQDA.
2. 2018-02-28-03-02 MQIC MAXQDA International Conference. MAXQDA Master Class – Beyond Coding, full-day workshop, MQIC MAXQDA International Confe-

- rence, Berlynas (Vokietija). Tobulinti kompiuterinės MAXQDA programos įgūdžiai, padedantys apdoroti kokybinius tyrimo rezultatus.
3. 2016-12-01–2017-01-31 Erasmus+ stažuotė Institute of Family Sciences, Opole University, Opole (Lenkija). Praktikos vadovas – Prof. Dariusz Krok. Disertacijos problematika ir teorinis pagrindas.
  4. 2015-06-08-12 VIU Summer Institute on Aging. Organizatoriai: Ca'Foscari University of Venice, SHARE, ANIA, Università Degli Studi di Padova, Université de Lausanne.
  5. 2015-06-02–2015-09-30 Erasmus+ stažuotė Center for the interdisciplinary research on religion and society (CIRRuS), University of Bielefeld, Bielefeld (Vokietija). Praktikos vadovė – Dr. Barbara Keller. Tyrimo metodo (*Faith development Interview*) taikymas ir rezultatų analizė pagal Tikėjimo raidos vadovą (Streib & Keller, 2015), tarpdisciplininis darbas komandoje.
  6. 2015-09-3-4 „*Vom Forschen zum Schreiben*“ Workshop für Doktorandinnen und Doktoranden. University of Bielefeld (Germany).
  7. 2014-06-23-27 *Publishing in ISI international English journals and dealing with the editorial process*. E. Crocetti, Mykolas Romeris University (Lithuania).
  8. 2013-01-21-25 *Workshop about Narrative Analysis*. Prof. Ulpukka Isopahkala-Bouret. Mykolas Romeris University (Lithuania).
  9. 2012-09-27-28 *Intensive course of Meta-analysis*. Prof. Brett Laursen. Mykolas Romeris University (Lithuania).
  10. 2012-06-26-29 „*Tarpdisciplininė tyrimų metodologijos laboratorija*“, Socialinio tyrėjo mokyklos tarptautinis vasaros semestro seminaras, Vytauto Didžiojo universitetas, Socialinių mokslų fakultetas, Edukologijos katedra.

APIE AUTORIŲ

Joana Butėnaitė gimė 1986 m. liepos 7 d. Vilniuje. 2005 m. baigė Vilniaus Jėzuitų gimnaziją. 2009 m. įgijo psichologijos bakalauro kvalifikacinį laipsnį Vilniaus universitete Lietuvoje, 2011 m. – psichologijos magistro laipsnį (sveikatos specializacija) Vilniaus universitete. 2012–2016 m. studijavo geštaltingę psichoterapiją Geštaltingės psichoterapijos institute *Dialogas*. 2011–2019 m. studijavo Mykolo Romerio universiteto, Vytauto Didžiojo universiteto ir Kordobos universiteto jungtinėje Psichologijos krypties doktorantūroje. Priklauso Tarptautinei religijos psichologijos asociacijai (*International Association for the Psychology of Religion*). Moksliniai interesai: gyvenimo prasmė, tikėjimo raida, dvasingumas, senėjimas, psichologinis atsparumas.

MYKOLAS ROMERIS UNIVERSITY

Joana Butėnaitė

**ROMAN CATHOLIC FAITH OF OLDER PEOPLE:
TYPES, EXPRESSION IN THE LIFE COURSE AND
ITS IMPACT FOR PSYCHOLOGICAL RESILIENCE**

Summary of Doctoral Thesis
Social Sciences, Psychology (S 006)

Vilnius, 2019

The present doctoral thesis was prepared in 2011-2018, defended at Mykolas Romeris University according to the right to carry out doctoral studies provided to Vytautas Magnus University and Mykolas Romeris University under the order of the Minister of Education, Science and Sport of the Republic of Lithuania, dated 22 February, 2019, No. V-160.

Scientific supervisor:

Prof. Dr. Jolanta Sondaitė (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Psychology S 006).

The doctoral thesis is defended in the Psychology Science Council of Mykolas Romeris University and Vytautas Magnus University:

Chairman:

Prof. Dr. Rita Bandzevičienė (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Psychology S 006).

Members:

Assoc. Prof. Dr. Loretta Gustainienė (Vytautas Magnus University, Social Sciences, Psychology S 006);

Prof. Dr. Kazimierz Krzysztof Szadejko (Giuseppe Toniolo Institute of Educational Sciences and Training, Italy, Social Sciences, Education Science S 007);

Prof. Dr. Kristina Žardeckaitė-Matulaitienė (Vytautas Magnus University, Social Sciences, Psychology S 006);

Prof. Dr. Vilma Žydžiūnaitė (Vytautas Magnus University, Social Sciences, Education Science S 007).

The doctoral thesis will be defended in the public meeting of the Psychology Science Council at 13.00 PM on 25th of October, 2019 (Mykolas Romeris University, Room I-414).
Address: Ateities str. 20, LT- 08303, Vilnius, Lithuania.

Summary of doctoral thesis is sent on 25th of September 2019.

Doctoral thesis may be reviewed at Martynas Mažvydas National Library of Lithuania and libraries of Mykolas Romeris University and Vytautas Magnus University.

CONTENTS

1. INTRODUCTION	190
1.1. Theoretical Concepts	190
1.2. Relevance of the Research	191
1.3. Scientific Problem	196
1.4. Purpose and Questions	197
1.5. Originality	198
1.6. Theoretical and Practical Implications	198
1.7. Choice of Research Topic	200
2. METHODOLOGY	202
3. RESEARCH FINDINGS	206
4. DISCUSSION	212
5. CONCLUSIONS	226
REFERENCES	227

PREFACE

“Life has always seemed to me like a plant that lives on its rhizome. Its true life is invisible, hidden in the rhizome. The part that appears above ground lasts only a single summer. Then it withers away—an ephemeral apparition. [...] Yet I have never lost a sense of something that lives and endures underneath the eternal flux. What we see is the blossom, which passes. The rhizome remains.”

(Jung, 2010, p. 19)

Religious faith is a personal position in a religious context (Wyatt, 2004), emerging from the existential need experienced not only by older people. This study reveals how practicing Roman Catholics are able to adapt and remain psychologically resilient to life's challenges through their particular life experiences and religious faith. There is a lack of understanding of this religious faith in our historical and cultural environments.

The choice of this topic has been inspired by my grandparents: some of them passed away some years ago, others – being in their 90's. When communicating with them, the question arose as to what helps to successfully adapt in the later age and to gain psychological resilience to life challenges. Religious faith encouraged them not to give in to the difficulties they faced. This prompted me to be interested in the experiences of older people. Therefore, I dedicate my research work to older people who were my teachers and the sources of wisdom and who made me more mature.

I would like to thank everyone who has contributed to this thesis. Thanks to them, this scientific work has contributed to the knowledge of the religious faith of older people and its importance in human life. I am very grateful to my supervisor prof. dr. Jolanta Sondaite, who agreed to be a guide of my thesis for all trust and support in researching my topic of interest through these doctoral studies. I would like to express my sincerest gratitude to the members of the Psychology Doctoral Committee in 2011, who have entrusted my research Project with the opportunity to study at the doctoral level. I express my deepest appreciation to reviewers Prof. R. Bandzevičienė, Prof. V. Žydžiūnaitė and Prof. K. Žardeckaitė-Matulaitienė for the allocated time, insights and comments, the feedback which helped me to improve this dissertation. Special thanks to Prof. Baleženčius for his wise advices and sincere support; Dr. Gražinai Rapolienei – for valuable discussions and insights on the well-being of older people. Many thanks to my doctoral colleague – Ruth Reches and Rimantas Vosylius – for the journey together, for support and the time we spent learning together. My sincere thanks and gratitude to these supervisors of my internships, who provided me with the opportunity to do internships and deepen my dissertation on theoretical and methodological aspects: Dr. Barbara Keller, Prof. H. Streib and their team (Bielefeld University, Germany), Prof. Dariusz Krok (University of Opole, Poland) and Prof. Krzysztof Szadejko (Italy). I am very grateful to the participants of my research – the older people who agreed to participate in interviews, were motivated and sincerely answered the interview questions. I thank my friends and family for their positivity, patience and moral support during all these years of doctoral studies.

1. INTRODUCTION

1.1. Theoretical Concepts

Older people – 60 years and older (World Health Organization, 2015).

Religious (Roman Catholic) faith in this work is the main concept and object of investigation. The religious faith of the older people, integrating spirituality, religion, and faith, are the object of this thesis. **Religious faith** is a personal position in a religious context (Wyatt, 2004), derived from existential need and consisting of these components: spirituality, religiosity, and faith.

Spirituality is “a sphere of experience that involves an intense understanding of the present, the personal overriding, the sense of connection with life, the universe, or the high Being” (Atchley, 2009, p. 2); “experience of meaning and purpose in life and integration through communication with oneself, others, art, nature or superior power” (Burkhart & Solari-Twadell, 2001, p. 49).

Religiosity is described as “specific qualities of behavior, social, doctrinal religion that express faith in God” (Huguelet & Koenig, 2009, p. 1); “common institutional values and beliefs about God, involvement in the religious community” (Wolf & Stevens, 2001, p. 67); “a unified system of beliefs and practices related to sacred things” (Durkheim, 1995, p. 44).

Faith is “personality orientation to oneself, a close person, the universe” (McDargh, 2001, p. 188); “active self-realization of oneself, other people, and transcendence according to their knowledge and values” (Tam, 1996, p. 253), having the capacity to develop (Fowler, 1981; Fowler, Streib, & Keller, 2004; Oakes, 2000).

Figure 1. Concept of Religious Faith

Spirituality, religiosity, and faith are overlapping and confusing concepts in scientific literature. This illustrates the lack of integration of these concepts. Therefore, it is proposed to solve this question in this thesis by defining concepts and presenting the model of integration of religious faith. Compared to spirituality, religion and faith, religious faith is a narrower concept that integrates these concepts (*Figure 1*).

These concepts are different, overlapping, and integrated into a religious faith that emphasizes the essential aspects of these concepts. Religious faith comes from an existential need that unites the spirituality, religion, and faith of a person. The concept of spirituality is fundamental because it is formed by personal experience of the present, relationship, life, transcendence; the meaning and purpose in life experiences and their integration. Meanwhile, religiosity is a natural or formal manifestation of spirituality, which manifests itself as a cultural and / or personal phenomenon through specific qualities of behavior, social and doctrinal institution or confession, reflecting common values, the system of beliefs and practices. As it involves the inner experience, feelings and motivation of the person, it can become a personal religion. A person's faith that comes from spirituality and has a tendency to develop is expressed through religiosity. Religiosity can become personal through faith. At the same time, faith is a process how a person orientates and makes sense of himself, relationships, life and transcendence according to his values.

Psychological resilience is a basic system of human adaptation that is relevant to everyone (Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000), especially to older people facing bereavement and unfavourable situations. As a result, psychological resilience does not decrease with increasing age, but remains relevant and helps older people overcome whatever life throws their way. In this thesis, psychological resilience is described as a dynamic process that involves positive human functioning in the face of challenges (Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000); an ability to use available internal resources to deal with life's challenges (Pooley & Cohen, 2010), to adapt positively, to provide a stable psychological state, to cope with experiences and to feel positive emotions in older age (Bonanno, 2004; Wagnild & Young, 1993). It is based on resistance to unfavourable situations and positive adaptation as a response at an advanced age. Psychological determinants of resilience, which include the individual, family and community levels, play a major role in achieving and maintaining it. Reviewing the research it is evident that spirituality and religiosity (religious coping), as aspects of religious faith, are strong determinants of psychological resilience, as has been proven by the research findings (Helmreich, et al., 2017). However, it remains unclear how religious faith helps the older person remain psychologically resilient. In this work, psychological resilience covers the individual level that helps investigate the psychological resilience of older persons in the context of religious faith, i.e., how religious faith is experienced and used to enhance psychological resilience and what internal resources it provides.

1.2. Relevance of the Research

Population aging in the world poses new challenges and problems. In 2030 the world's population aged 60 years and older is expected to make up one - third of their population (28.9%), while in 2060 - 37 percent (World Health Organization, 2015). This shows that

the population is ageing rapidly. At the same time, people's life expectancy is increasing and the expectation of a healthier lifestyle is growing as well (World Health Organization, 2015). In addition, older people are considered as being among the most vulnerable groups of the population because of their poor health, age-related social roles and responsibilities, "the empty nest" syndrome, loneliness and the loss of loved ones, the increased risk of depression and suicide (Dannefer & Phillipson, 2010). Due to the fear of ageing and negative attitudes in modern society, late age is usually associated with negative images (Danusevičienė & Povilaikaitė, 2004). There is a change in public attitudes towards ageing. Historically, older people pass on their customs, rituals, and wisdom from generation to generation; they maintain their original culture which affects the growth and prosperity of community welfare (Lavretsky, 2010). In modern Lithuanian society older people are stigmatized and underestimated (Rapolienė, 2012). Nevertheless, the group of older persons has a unique biological age, specifically experienced by historical events and unique life experiences (Danusevičienė & Povilaikaitė, 2004). The role of these people in society and in their own lives should be expanded, enriched, and made more meaningful (Lavretsky, 2010). Thus, older adulthood poses challenges both for the individual and for civil society: their relatives, health care providers politicians and scientists.

The subject of this research is the religious faith of older Roman Catholics (here in after referred to as the *Catholic Faith* or *Religious Faith*) and its impact on psychological resilience. Psychological resilience is a basic system of human adaptation that is relevant to older people. In this work, psychological resilience is described as a dynamic process that involves positive human functioning in the face of challenges (Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000); an ability to use available internal resources to deal with life's challenges (Pooley & Cohen, 2010), to adapt positively, to provide a stable psychological state, to cope with experiences and to feel positive emotions in older age (Bonanno, 2004; Wagnild & Young, 1993). The challenges faced by older people have an impact on their psychological resilience. It was found that psychological resilience of this age group, rather than the attitude towards late age or demographic factors (gender, age, marital status and education), predicts their quality of life assessment (Šukytė & Čepukienė, 2017). Ageing itself is not such an important factor as coping with age-related health, functioning, loss, and impending death (Koenig, 2006). However, many older people are not psychologically and spiritually prepared to prolong life expectancy and negatively perceive late age without appreciating this gift of life (Guttman, 2008). Strengthening their psychological resilience at an older age gives them the opportunity to evaluate their psychological and physical health more favourably (Šukytė & Čepukienė, 2017). There is a lack of research that includes not only positive but also negative experiences (illness, disability, dependence on other people) in the perspective of successful aging (Gustainienė & Burauskaitė, 2018), as well as factors that contribute to successful adaptation in older age. It is important to take into account the subjective attributes of older people, not only related to physical health, but their individual experiences, abilities, available external and internal resources (Gustainienė & Burauskaitė, 2018). Spirituality and religiosity (religious coping), as aspects of religious faith, are strong factors of psychological resilience based on research findings (Helmreich, et al., 2017) and contribute to the development of resilience in older age (Centre for Policy

on Ageing, 2014). This justifies the need for spiritual dimension to understand the solution of psychological problems and the enhancement of mental well-being (Vėželiėnė, 2018). Therefore, understanding the individual's psychological resilience in the context of religious faith is becoming increasingly important as people grow older, inevitably confronted with bereavement, physical illness, disability, and mortality.

In the scientific literature, the concept of religious faith is ambiguous and not clearly defined. There remains confusion and uncertainty about the concepts of spirituality, religiosity and religious faith. It is proposed to solve this issue by conducting a theoretical review of the literature, defining concepts, and presenting a model of religious faith integration. In this thesis, religious faith is defined as a personal position in a religious context (Wyatt, 2004), emerging from an existential need and consisting of these components: spirituality (a secular and / or non-secular dimension involving present experience, self-transcendence, a sense of connection to life and the higher being), religiosity (a religious dimension related to behavior, beliefs and social factors in the context of a particular religious denomination), faith (a dynamic dimension that includes the meaning of oneself, others, the world and transcendence, and has the capacity to evolve) (for a detailed explanation, see *Section 1.1*). However, such an integrative approach is not prevalent in studies of spirituality, religiosity, or faith, and faith as a dynamic and evolving dimension is rarely included in religious faith research.

In this study, the historical and cultural specificities of Lithuania are significant in analyzing the Catholic faith of the older adults. The development of spirituality is influenced by historical and cultural conditions in which individuals lived (Wink & Dillon, 2002). In Europe, older Catholics experienced less religious support than their ancestors (Coleman, 2010). In Soviet times, the Marxist-Leninist ideology was imposed with an attempt to push religion out of public space (Advilonienė, 2005). After the Restoration of Independence, people had the opportunity to openly state their religious identity and to accept their formal beliefs without restrictions (e.g. being baptised, accepting a church marriage). At the same time, institutional activities of the Catholic Church have been expanded. This led to a formal increase in the number of believers. According to the European Values Survey, the importance of religion to Lithuanian residents is as follows: 87% believe in God, 85% consider themselves as religious persons; 90% admit that the Church meets their spiritual needs, 87% it helps find answers to moral dilemmas, 61% pray or meditate; 74% state that religion promotes self-confidence and gives strength; 95% use religious funeral services (Atlas of European Values, 2011). Traditions, socio-cultural pressures and conformism had a major impact on religion (Advilonienė, 2005). Although Lithuanian residents have strong faith traditions, they lack conscious religious practices in their lives. More than half of adults (59%) admit that religion plays a significant part in their lives, but only 44% of adults believe in a personal God, and 22% pray alone more than once per week (Atlas of European Values, 2011). Due to the lack of religious socialization, globalization and pluralism of the worldview, a liberal attitude towards the religious faith of individuals is becoming more and more prevalent and culturally conditioned religion is being ignored, which becomes a matter of personal choice and self-determination (Advilonienė, 2005).

There is significant spirituality and practiced religiosity in older age. Scientific literature emphasizes the importance of successful aging as a lifelong process made up of different

areas and perceived individually by each individual (Gustainienė & Burauskaitė, 2018). Recent models explaining successful aging include the spiritual dimension of spirituality (Iwama & Iwasaki, 2011; Martin & Gillen, 2014). Researchers emphasize the importance of not separating 'good' and 'bad' ageing, and understanding how to go through this process of spirituality while strengthening social relationships between older people and encouraging their involvement in public life (Walker, 2011). In addition, traditional cultures require older people to be leaders in spiritual values, and the social and psychological processes of aging promote greater reflection on the meaning of life and death (Guttman, 2008). Religiousness is one of the most universal forms of spirituality which is a very personal thing and an important part in the lives of individuals (Jung, 1998). The International Classification of Functioning, Disability and Health, based on the biopsychosocial model, draws attention to religious and spiritual activities of individuals, the search for spiritual values and the symbols of faith used (Tarptautinė sveikatos organizacija, 2004). In Lithuania, participating in Holy Mass or other religious events is one of the most significant social activities of older people (participating 4 out of 5 people) (Mikulionienė, Rapolienė, & Valavičienė, 2018). People of this age are more involved in religious activities compared to other age groups, while religious institutions often provide them with specific services and religious traditions that promote values that foster ageing and well-being (McFadden, 1995).

Older people are characterized by increased spirituality and religiosity. Studies have shown that individuals tend to increase their spirituality with age (Lavretsky, 2010). Longitudinal research on the development of spirituality of individuals from early adulthood (30 years) to late age reveals that spirituality increased during the late mature age (50-60 years) and late age (Wink & Dillon, 2002). Spirituality in late age is conditioned by religiosity and spirituality in the early middle age (30-40 years), as well as negative events and personal qualities: apprehension, self-awareness and insight (Wink & Dillon, 2002). Religiosity, more than spirituality at a younger age, predicts spirituality in older age (Wink & Dillon, 2008) and protects against depression when physical health problems occur (Wink, Dillon, & Larsen, 2005). This confirms that religiosity is significant for the spirituality of individuals in later age. In addition, religiosity gives individuals a sense of significance and belonging, and its functions become more important in the second half of life (Coleman, 2010). Cross-sectional research has shown that as people grow older, they become more religious, therefore religious beliefs and activities are more common among older people (Koenig, 2006). Practiced religiosity provides the necessary insight to make meaning in the later life (Coleman, 2010). Spirituality and religiosity, as components of religious faith, affect health and longevity (Zimmer, et al., 2016), adapt to the environment and strengthen or weaken the mental state (Bonelli & Koenig, 2013; Shafranske & Maloney, 1990). Therefore, religious faith is related to physical and mental health and adaptability. Nevertheless, it remains unclear how religious faith helps older people remain psychologically resilient. It is therefore important to pay attention to religious faith of older people as a factor, which helps adapt to the surrounding environment and use it as a source of psychological resilience.

This study is important, since it discusses how to provide older adults with more effective help because they need a better understanding of the older person through his or her individual experience. As R. Hood states:

„First, before you try to explain a person’s beliefs, behaviors, or thoughts, you have to get to know them, [...] have to see the world the way they see it. That’s the first task of a psychologist. Then, second, if you think you’ve got an explanation, that’s separate task, because for every person who thinks that religion is an illusion or an escape from something, somebody else believes deeply in their ontological reality. Psychologists should be humble in what they can do, and they should be sensitive to doing their homework, which is actually getting to know the people – their beliefs and their practices – before they try to get intense, psychological descriptions. Always“ (Sutter, 2018, p. 22).

Specialists should consider a holistic approach to the healthcare of these individuals who have physical, psychological, social and spiritual needs. Psychologists, as specialists, should specialize in providing services to these people. Psychologists should not consider themselves as authorities when it comes to religious faith, but rather seek to understand these individuals through their faith and the meaning it brings to their lives and the right to practice their faith (Sutter, 2018). The American Psychological Association has prepared guidelines for psychological practice for older people: *“aims to help psychologists assess their readiness to work with older people and look for ways to use appropriate education and training to improve their knowledge, skills and experience in this practice”* (American Psychological Association, 2014, p. 34). Psychological problems experienced by people of this age depend on various factors: age, gender, race, nationality, cultural environment, sexual orientation, rural and urban lifestyle, education, socioeconomic status and religion (American Psychological Association, 2014). Psychologists ignoring the spiritual part of human nature, psychological problems can only incompletely heal (Vėžėlienė, 2018). It is therefore important that professionals take into account and tolerate the spiritual and religious experiences and practices of clients (Doherty, 1999). Religious faith is significant in practice, as it can help establish relationships and strengthen personal self-protection (Wyatt, 2004). Researches have found that psychotherapy focused on spirituality and religiosity is effective: it improves psychological and spiritual well-being, and is particularly effective for motivated individuals (Worthington, Hook, Davis, & McDaniel, 2011). Therefore, awareness of the older person’s religious faith enables a psychologist to help the person understand the meaning of his life and enhance psychological resilience.

This research helps professionals understand the types of religious faith, expression of life beliefs, and psychological resources typical of older clients, at the same time to reflect on their attitudes about religious faith. Religion is a factor of “cultural diversity”, and psychologists must observe ethics and reduce their bias in professional practice with individuals who profess different religions (American Psychological Association, 1992; European Federation of Psychologists’ Associations, 2005). It is important for them to understand that personal beliefs can affect relationships with older clients (Wong, 1998). Psychotherapists can survive anxiety about ethics and their inner confusion when counseling believing clients (Wyatt, 2004). Despite the lack of research on the religious attitudes of psychologists in the Lithuanian context, researchers point to common reasons that separate psychology from religious faith. First, it is difficult to study spirituality as a subjective and uncertain phenomenon (Pargament & Mahoney, 2009). Secondly, psychologists underestimate the

impact of spirituality on their lesser religiosity than the society itself: 51% of therapists are atheists, while others are less aware of the dynamics of spiritual life (Drobin, 2014). Third, there is a competition between psychological and religious communities for their values, worldviews and resources (Pargament & Mahoney, 2009).

In summary, religious faith and psychological resilience are relevant areas for modern society, science, and work practices of practitioners (especially psychologists and psychotherapists) working with older adults.

1.3. Scientific Problem

The object of this study is religious (Catholic) faith of older people integrating spirituality, religion and faith. Spirituality, religiosity, and faith are overlapping and confusing concepts used in scientific literature. This illustrates the lack of integration of these concepts. Therefore, in this thesis it is proposed to solve this question by defining concepts and presenting the model of integration of religious faith.

This area of research is multidisciplinary, where it is proposed to study the knowledge of theology, philosophy, education and psychology (Kontrimienė, 2018). Lithuanian scientific psychological literature focuses on the attitudes towards suicide and their relation to religion (Gailienė, 1998; Mockus, 2006; Kucavičiūtė, Pileckaitė-Markovienė, & Skruibis, 2013). Relationships between religious beliefs, inner harmony and prosperity have been studied (Diržytė, Patapas, & Limantaitė, 2003). In the field of education, religious faith is analyzed at different age stages in the context of education (Jovaiša, 2008); relation of the family as a value to the practiced Catholic faith ((Rals & Burvytė, 2012). The philosophy of sciences explores the expression of humanistic spirituality and the links with the experiences of parenting in the family and the model of humanistic spirituality (Kontrimienė, 2018). The surveys covered include a sample of students or younger people (up to 60) (Mockus, 2006; Kucavičiūtė, Pileckaitė-Markovienė, & Skruibis, 2013; Diržytė, Patapas, & Limantaitė, 2003; Kontrimienė, 2018).

The significance of spirituality was revealed in the traumatic experiences of repressed Latvians (Vidnere, 2011) and Lithuanians (Gailienė, 2008). Victims of repression refer to faith in God as a way of overcoming difficulties, while non-repressors refer to the support of family and friends (Gailienė, 2008). It is interesting that these people have a double spiritual strength than non-repressed individuals (Gailienė, 2008). The effect of spirituality and religiosity on the physical and mental health of older people is recognized (Koenig, McCullough, & Larson, 2001; Musick, Traphagan, Koenig, & Larson, 2000; Oman & Lukoff, 2018; Pargament, Koenig, Tarakeshwar, & Hahn, 2004). Older people belonging to religious institutions are less likely to apply for their mental health care (Ng, Nyunt, Chiam, & Kua, 2011) and apply spirituality and religion as a coping strategy (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016). They may become religious, facing physical and psychological difficulties (Payman, George, & Ryburn, 2008). Therefore, it can be concluded that most research on religiosity, spirituality, and faith, examines interactions or influences, and relies on a quantitative research paradigm. It is suggested for further research to use various methods that analyze the development of spirituality and religiosity in the course of life (Hill & Pargament,

2003), to use the case studies and autobiographical research methods (Coleman, 2010). In particular, there is a lack of internal personal perspective, because there is a predominantly functional approach to religious faith with regard to its external aspects (eg. religious engagement or rituals).

Qualitative research on the religiosity and spirituality of older people has been conducted in other cultures: Australia (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016), India (Mukherjee, 2016), Brazil (Oliveira & Menezes, 2018), Czech Republic (Suchomelová, 2016). The research on the spirituality, religion and faith of older people is highly fragmented and dependent on the cultural and historical contexts, so it is significant to fill the gap in this study of Catholic faith with senior citizens of Lithuania.

Psychological research on the experiences of older people is not popular in Lithuania. In Lithuanian psychological literature no research has been found on religious faith of older people. Little attention is given to their psychological resilience (Šukytė & Čepukienė, 2017). There is a lack of understanding of older Catholic religious faith in our historical and cultural contexts. No qualitative research on this topic has been found. Scientific knowledge about the religious faith of older people in the psychological context is poor. Although religious faith is a task for the development of life (Lavretsky, 2010), there is a lack of research analyzing the faith of older people with regard to their course of life and the evolution of faith. The unbalanced attitude towards religiosity is key attitude prevailing in the research, since it focuses on external religious influences rather than on the most important function of religion in old age (Coleman, 2010). The current scientific psychological literature did not find case studies that would provide an exhaustive and detailed analysis of the phenomenon of religious faith in the group of older people and, based on the results of the study, would form empirical or theoretical models that analyze psychological resilience in the context of religious faith. Exploring religious faith from a psychological perspective is important, because it reflects people's experiences, behaviors, perspectives, stereotypes, and ideologies. Without understanding this important part of the life of the older people, both researchers and practitioners can not fully understand the older practitioner. Therefore, this study seeks to deepen the understanding of Roman Catholic faith through the perspective of older people and to analyze how they experience their psychological resilience in the context of religious faith. Religious faith emerges from the existential need faced by both religious and non-religious persons. This case study reveals how older people, practicing Catholics, are able to adapt and remain psychologically resistant to challenges. This is one of the cases that shows how Catholic faith is related to psychological resilience. Such an in depth study opens opportunities for exploring other individuals' experiences and discovering individual, common or different aspects of religious faith on a large scope.

1.4. Purpose and Questions

The purpose of this study is to reveal how religious (Roman Catholic) faith helps older people to remain psychologically resilient.

Research object is the religious (Roman Catholic) faith of older people and its impact on psychological resilience.

The research questions are raised in this thesis:

1. How does the religious (Roman Catholic) faith of older people develop in their course of life?
2. What types of religious (Roman Catholic) faith are characterised by older people?
3. How do older people experience psychological resilience in the context of religious (Roman Catholic) faith?

1.5. Originality

This study of Roman Catholic faith as a source of psychological resilience in older age is an innovative work of the researcher. The understanding of religious faith of this type is lacking in the historical and cultural environment of Lithuania. The presented human perspectives reflect the culture of Eastern Europe and Lithuania, formed by older people and their religious faith in the context of historical events and Catholic tradition. This is a multi-disciplinary area that requires significant attention of psychologists. There is no research in psychological literature that thoroughly explored the religious faith of older people in terms of their course of life, the evolution of their faith, and their psychological resilience. This research is the first dissertation in Lithuania that examines Catholic faith in three chosen perspectives: the evolution of faith, the life course and psychological resilience. The aim is to provide an exhaustive and detailed understanding of the phenomenon of religious faith among older people. In this work, a case study methodology, limited to seven older people, and three methods of analysis of the study were selected. It applies the Faith Development Theory by W. Fowler, using a methodological guide to the assessment of faith (Streib & Keller, 2015) as a methodological basis for assessing the evolution of religious faith among older people. These authors did not specifically address the peculiarities of the religious faith of the older people but focused on the faith as a developmental process, characteristic to different ages. Therefore, this study expands the understanding of the evolution of faith at an older age. The MAXQDA computer program, which facilitates the analysis of qualitative data, improves its efficiency and enhances the reliability and validity of the results, was used in the processing of the research data. This program provides the opportunity to create conceptual models based on the data obtained. The study revealed significant findings. First, there are typical types of older Catholic faith. Secondly, their religious faith in life has been studied. Thirdly, the aspects of religious faith, the resources of psychological resilience, and the ways of using religious faith were revealed. Fourth, a theoretical model, based on the research findings explaining psychological resilience in the context of religious faith, was made. The findings of the study may lead to further studies of religious faith as human needs, which has not been the focus area for psychologists, researchers and practitioners so far.

1.6. Theoretical and Practical Implications

The significance of this thesis is theoretical and practical. First of all, the theoretical literature review defines the concepts of spirituality, religiosity and faith, integrates them through religious faith, and presents a model for their integration. This work contributes

to the development and practical application of faith development theory (Fowler, 1981) in scientific research. J. Fowler's faith development theory is important because it defines faith not as a stable but multidimensional and dynamic phenomenon that has the capacity to develop. Such an approach is missing in psychological research on religious faith or its components: spirituality, religiosity or faith. This theory is applicable to practicing older Roman Catholics. It is broadened with potential perspectives on life course and psychological resilience. Although this study did not have a purpose to compare the psychological resources and developmental patterns of different types of religious faith which were identified, it could serve as a perspective for further research on faith development. This is significant because faith development can stop at any stage of development (Fowler, 1981) or have different developmental tendencies: staying stable, moving to a higher or lower level (Eufinger & Streib, 2019). It makes sense to investigate the psychological factors of religious faith that can promote, hinder, or sustain the stable development of religious faith, thus promoting successful adaptation and personality integration in older age.

The findings of the study contribute to development of faith development theory (Fowler, 1981) and its application to the older people. This study helps to understand the religious faith of older Catholics through their own perspectives. The study identified the following types of religious faith: inherited, social, and authentic. The authors provide other types for „*faith*“ (Fowler, 1981; Streib, 2001) that do not sufficiently describe the faith of the participants of this study. Therefore, the findings of the study contribute to the development of the Theory of Faith Development (Fowler, 1981) and its applicability to older individuals. This encourages assumptions about the distribution of these types of faith in a larger sample of older people and the factors that determine their formation. According to Streib's (2005) suggestion, this study of religious faith integrates narrative, structural, and content analysis methods. Although researchers present this as an opportunity to explore faith and present their own research cases (Keller & Streib, 2013), no other examples of such research have ever been found. Therefore, the present study contributes to the development and practical application of faith development theory (Fowler, 1981) in scientific research. In addition, the narrative analysis performed complements the results of the structural analysis. A life history perspective that reveals the expression of religious faith in the course of older people's life broadens their understanding of their faith types. For example, when asking why there is a difference in the types of religious faith of persons whose religious faith is stable or wavy throughout their lives. This demonstrates the importance of life history to the theory of faith development. The Faith Development Interview used in this study could be used to explore not only religious faith but also the psychological resilience resources associated with it. In addition, research has shown that fostering moral values can lead to a strong sense of guilt that complicates a person's psychological resilience. Therefore, it is recommended to further develop the research on faith development, while exploring not only psychological faith resources but also associated difficulties that weaken psychological resilience.

The study revealed the aspects of religious faith of older people, typical resources of psychological resilience, and the ways how religious faith was used. This complements E. Erikson's Psychosocial Development Theory and reveals how older people can resolve the late age crisis through religious faith and develop a personal integration. Religious faith

can help an older person not only overcome a difficult situation, but also improve personal well-being and give the meaning to life. This can help strengthen their psychological resilience through the following resources: safety, satisfaction, connectivity, openness to experience and recognition of mortality. As the study is qualitative, it provides new insights for further research and encourages the search for new methods to explore the religious faith of older people in other cultures or religions.

Practical benefits of the research – a deeper understanding of psychological resilience in the context of Roman Catholic faith can be particularly important to professionals working with older people in the social services sectors, long-term care and educational institutions, associations and the centers for older adults. The research results are applicable to psychological, social and pastoral work with people of this age and are useful to professionals such as psychologists, psychotherapists, pastors and health care professionals, as they provide insight into the different religious beliefs of older people: types, its expression in the course of life, and psychological resilience resources. This reflects the different experiences of Roman Catholics in their religious faith and therefore requires appropriate counseling. With knowledge of individual differences of clients' religious faith, practitioners will be able to become more aware of their work with these individuals: helping them discover inner resources for psychological resilience, enhancing their self-awareness, and developing critical and responsible religious faith. Knowing the peculiarities of religious faith will improve communication, quality and efficiency in service. The findings of the study can be applied and integrated into older people's counseling, psychotherapy, and develop psychosocial and spiritual interventions to help older people adapt better, recognize and meet their needs, and become psychologically resistant to life's challenges. For the psychologist and psychotherapist working with these individuals, it makes sense to pay attention to the ways in which clients use religious faith: to cope with a crisis, to enhance their well-being or to give meaning to life. Religious faith can be used as one of the strongest resources to overcome a potential crisis in a person's life without other external resources. In this way, the practitioner, who awares the resources of religious faith and psychological resilience, will be able to help older people integrate their life experiences, discover inner resources, strengthen their identities, and develop critical and responsible religious faith. The in-depth conceptualization of religious faith revealed in the work helps to explain older people's experiences in practice and to provide a basis for further research or psychological interventions. Considering the fact that religious faith is relevant to health care (Wong, 1998), it is important to educate health professionals on this topic, as it can help to better develop individual health care and meet the needs of older people. Their religious faith is a relevant area for individuals, their relatives and the wider community in shaping social policies for the benefit of older people.

1.7. Choice of Research Topic

The basis of qualitative research is to look inside the individual's personal relationship with the phenomenon while the role of the researcher in this process is to participate (Pruskus, 2003). The questions of qualitative research are usually associated with the

personal biography of the researcher and the social context (Žydzūnaitė & Sabaliauskas, 2017). In order to study the religious faith of older people, one should consider his role as a researcher.

Personal experience. The choice of the topic of this study was inspired by the issues of religious faith and the meaning of life that I have raised myself. I spent my childhood with grandparents who practiced their religious faith in everyday life. It was the starting point of my faith, which then matured in a religious and non-religious environments. I attended a gymnasium where religious values were developed, I was actively involved in the parish youth activities. While studying at university I experienced existential emptiness. I felt that life and faith had lost their meaning. At that time, as I understood later, the religious faith gained in childhood collapsed. During that period I was searching for the meaning of life. I tried to practice Catholic faith, although it was traditional, based on norms and impersonal. I studied psychotherapy. Studies and practices were limited to religious and spiritual issues. I learned to be rational, think critically and hide my inner faith. It was the time that I experienced inner conflicts. I wondered why most psychologists in their work do not appreciate or even deny religious faith, focusing only on individual feelings, experiences, thoughts and individuality. I was swinging like a pendulum from a rational approach based on science to the intuition based on faith. This increased my inner conflict until I discovered the following psychologists: A. Trimakas, J. Fowler, R. Ruemke, J. James, E. E. Frankl, who were interested in the spiritual nature and evolution of man. Finally, I found my inner peace and a desire to strive for new and deeper knowledge in this field.

Researcher's experience. In my early research the issues of the quality of life and the meaning of life of older people were discussed. This encouraged me to deeper examine the ageing from their own perspective. I considered older people as biographical beings with their own life history and experience. I tried to discover what influenced successful adaptation of individuals to late age and their psychological resilience to life challenges. Why some older people are psychologically resistant to late age and others are not. Listening to the practicing Catholic testimonies, I realized that their religious faith is the key condition that helps them become resilient in life. While observing those who were practicing religion and those with no religion, I realized that persons of both groups were people with differing personalities. I wanted to have a deeper understanding of aspects common for persons practicing religion.

As a researcher, I understood that I am biased by my experience and attitude. Despite the fact that the study of faith through its Christian tradition is biased, it gives the opportunity to formulate the right questions (Wyatt, 2004). My favorable attitude to the phenomenon of religious faith influenced the results of the study. As a researcher, collecting and analyzing the research data, I needed personal involvement. This helped to establish a relationship with the research participants and encourage them to open up. The knowledge of my own religious faith stimulated my curiosity and raised motivation to study this phenomenon deeper and in more detail. This encouraged me to go deeper into the spiritual nature of the person, including his religious faith from a psychological perspective.

2. METHODOLOGY

In this thesis a qualitative research method is applied. The purpose of the study is to reveal how religious faith helps a person to remain psychologically resistant in late age. Most studies on older people and aging show that the subjective, everyday and moral experience of an older person remains invisible and unrecognized (Zeman & Zeman, 2015). The qualitative approach is chosen because it explores open questions related to human experience; focused on meaning exploration (Silverman, 2011), to collect various meanings, qualities, metaphors, symbols, and descriptions of subjects (Berg & Lune, 2012). The subject of this study is broad, and the data collected is rich in the experiences and experiences of older people.

The strategy of this study is a case study covering a close, detailed and exhaustive study of the phenomenon in a natural social context and analyzing a small number of participants (Swanborn, 2010). The case study was chosen because of historical and cultural similarities between the participants. All participants in the study are older people practicing Catholics. This study, in the context of qualitative research, emphasizes a deep analysis of the individual phenomenon in the natural environment, following the views of the research participants (Kardelis, 2002), and gives priority to the depth, detail and context of the data rather than representativeness (Given, 2008). The case study has these features: an idiographic perspective (i.e., understanding a particular case in terms of its features), focus on contextual data, triangulation (i.e., case analysis uses various data collection and analysis methods to understand the phenomenon in a more in-depth way from different perspectives); the temporal dimension of change and development over time; the development, validation, or extension of theories (i.e., a detailed case study provides insights into psychological processes that can be formulated as hypotheses for a new research) (Willig, 2013).

In this research was used an explanatory case study method that “*goes beyond narrative or description*” (Bromley, 1986, p. 32). When using qualitative research analytical techniques, these case studies are designed not only to investigate and describe phenomena, but also to explain the relationships and form models or theories (Willig, 2013). In order to fully investigate the phenomenon of religious faith the data was analyzed using several methods of analysis. Structural narrative, and content analyzes of faith development are used in the study, since the use of these three analyzes more closely reveals the religious faith phenomenon of older people (Streib, 2005). Empirical and theoretical models that explain the religious faith of older people and their implications for a person's psychological resilience have been based on this study. The findings of the study provide insights into the religious beliefs and psychological resilience of older people in future research that could be used as hypotheses and tested in a quantitative research.

The participants of the study were selected by non-probabilistic purposive sampling. The main selection criteria were: age 60-90, religion - Roman Catholics, good mental health, i.e. able to speak clearly and reflect on their experiences. The decision to investigate people aged 60 and over was determined by the author's choice to refer to the definition of the World Health Organization (World Health Organization, 2015). This study did not

include people with poor mental health who would have difficulty communicating with the researcher. Participants were found and invited to participate in the study independently or through third parties who had contact with the investigator or participants. The survey was conducted in Lithuanian. Seven older people were interviewed: five women and two men (see *Table 1*). The age of the study participants ranged from 63 to 88 years. Two participants live in the city, five – in the countryside. All research participants are unemployed old-age pensioners and have children. The study was conducted in 2015-2016. Interviews were carried out at the participants's home, the yard or the premises of their religious community. The meeting with each participant lasted for about 2-2.5 hours. The interviews were recorded. Later the sound recordings were transcribed and the analysis data analyzed using different analytical methods. In the last stage, theoretical scientific literature was studied, the findings of the research were summarized and presented in the context of psychological science.

Table 1. *Participants' sociodemographical aspects*

Nr.	Name	Sex	Born year	Age during the research	Education	Social status	Live with	Living place	Religious subgroup
1.	Anelė	f.	1953	63	vocational	widow	alone	village	member of Legion of Mary
2.	Stefa	f.	1940	76	secondary	widow	alone	village	member of Legion of Mary and Rosary Group
3.	Birutė	f.	1939	77	vocational	married	husband	village	member of Legion of Mary
4.	Petras	m.	1938	78	vocational	married	wife	town	does not belong to any religious subgroup; helps monks in the monastery
5.	Jonas	m.	1937	79	high	married	wife	village	member of Legion of Mary

Nr.	Name	Sex	Born year	Age during the research	Education	Social status	Live with	Living place	Religious subgroup
6.	Morta	f.	1932	84	high	married	hus-band	village	former leader in the pray group in the past
7.	Ona	f.	1927	88	middle	widow	grand-child	town	Franciscan Tertiary

The data was collected during qualitative semi-structured interviews. The questions provided were based on *Faith development interview* (Streib & Keller, 2015). The authors allowed to translate these questions into Lithuanian and use for research purposes. Diary of the researcher and observation were applied as well. The investigator's remarks on the participants of the study are based on observation during the interview and analysis of the research data was put down on the investigator's diary. The interviewees were described considering the following aspects: narrative coherence (differentiation into life stages), critical and emotional evaluation of events and understanding of feelings. These aspects of characterization of the study participants were chosen according to the recommendations of the researchers (Keller & Streib, 2013).

This method enables to better understand the significance of the phenomenon being studied, the assumptions made and to disclose the reactions and speeches of the study participants from their perspective and life context (Cassell & Symon, 2004). The participants were asked additional questions about sociodemographic characteristics of the participants (age, education, social status and children). In order to answer the research questions, the religious faith of older persons was analysed using three methods of analysis, considering the methodological proposal to apply a methodological integration of structure, content and narrative analysis, which more fully reflect the diversity and complexity of religious faith (Streib, 2005).

1. Narrative analysis. The study applied thematic narrative analysis (Riessman, 2005). Narrative analysis was carried out in order to investigate religious faith in the life stories of older people, which were taken from the stories of the participants. A personal story is a rich source of data that allows to reveal deeper faith, faith development and factors that shape it (Fowler, Streib, & Keller, 2004). Reconstructing life history allows to reveal religious faith in the history of life that was reconstructed from the story of the participant (Streib, 2005). The objective was to analyze biographical data and reconstruct the history of life by presenting the most important stages of life, events and relationships that formed the religious faith of the older people. Narrative analysis consisted of the following steps (Rosenthal, 1993): familiarisation with the survey participants' interview data; analysis of objective facts and biographical data; thematic analysis (Braun & Clarke, 2006); recon-

struction of life history; every life story and its context were reviewed and compared to each other; the report was prepared.

2. *Structural analysis.* Distinctive types of religious faith of older people were determined using the method of structural analysis according to the evolution of faith. The structure of religious faith is revealed in the graph through aspects of faith, which make it possible to draw conclusions about the content, internal harmony and contradictions of the structures of religious faith (Streib, 2005). This analysis was carried out in accordance with the Manual for Faith Development Research, which identifies the aspects of faith that are being analyzed and the criteria for their assessment (Streib & Keller, 2015; Fowler, Streib, & Keller, 2004). Structural analysis was carried out in the following stages: familiarization with the aspects of faith, their stages and criteria; analysis of aspects of faith according to the answers of the research participants to the questions; the formation and characterization of the types of religious faith according to the analysis of the aspects of the faith of the research participants. Types of religious faith are illustrated in the graphs that reflect the aspects and stages of faith that characterize the participants (*Figure 2-5*).

3. *Content analysis.* Content analysis is designed to reveal religious faith and its inherent psychological resilience from the perspective of older people. On this basis, an empirical model of religious faith and psychological resilience was created. The analysis was conducted inductively: open coding, axial coding and selective coding (Szadejko & Vellani, 2017). This data content analysis was performed using the MAXQDA 2018 program.

The study observed basic principles of research ethics: the informed consent to participate in the investigation, ensuring confidentiality and anonymity without compromising the research participants, and the right to withdraw from it (Willig, 2013). The names of the research participants were replaced by popular names of older people, and all the information that identified them was changed or not published. In order to ensure the quality of this qualitative research, the following qualitative research evaluation criteria were applied: researcher's perspective, the selection of the research participants, quotation of authentic materials from the interview, consistent presentation of the research, and the fulfillment of set goals and verification of results reliability (Elliott, Fischer, & Rennie, 1999). The results of the study were discussed with two independent researchers.

3. RESEARCH FINDINGS

The purpose of these findings presented in three research methods is to reveal how religious (Roman Catholic) faith helps the older adults to remain psychologically resilient.

Table 2. *Expression of Religious Faith in the Course of Life among the Participants*

Nr.	Names of participants	Course of Life				Nature of Religious Faith
		Childhood	Youth	Middle age	Late age	
1.	Anelė	* ¹⁰	neglected	discovered	*	wavy, neglected, discovered
2.	Stefa	*	neglected	discovered	*	wavy, neglected, discovered
3.	Birutė	*	*	*	*	stable
4.	Petras	*	hidden	hidden	discovered	wavy, neglected, discovered
5.	Jonas	*	neglected	discovered	*	wavy, neglected, discovered
6.	Morta	*	*	*	*	stable
7.	Ona	*	*	*	*	stable

Narrative analysis was carried out to answer the question of how religious faith appeared from the perspective of older people to life. After analyzing the stories of older persons, the main themes of religious faith were distinguished: in childhood and in the later life. During the narrative analysis it was found that all the participants of the study had faith in their childhood, which was fostered by their parents and teachers, nuns and priests with whom their relatives communicated. The theme *Religious faith in the later life* which was highlighted in the analysis reflects the faith of older people in their life course perspective. These themes and sub-themes were distinguished that reflect the nature of faith: stable, wavy - neglected, hidden and rediscovered (*Table 2*). Stable faith describes a constant, low-changing faith and its significance in the life course of older people, i.e. from childhood to late age. Wavy religious faith defines a vague, fragmented faith or a change in its meaning in the course of life. It is characterized by a neglected, hidden and discovered religious faith in the course of life. Neglected religious faith refers to the practice of non-practice or passive

¹⁰ * The “*” in Table 2 indicates that there is detected the presence of religious faith in the course of life.

practice at a certain stage. Hidden religious faith characterizes the denial of religious faith and its secret practice due to social fear. The rediscovered religious faith describes changes in faith and the discovery of meaning in a certain stage of life.

The method of structural analysis was used to analyze the interviews of all older participants in order to answer the question of what types of religious faith are typical to older people. Three types of religious faith were distinguished: inherited; social; authentic (Figure 2-5).

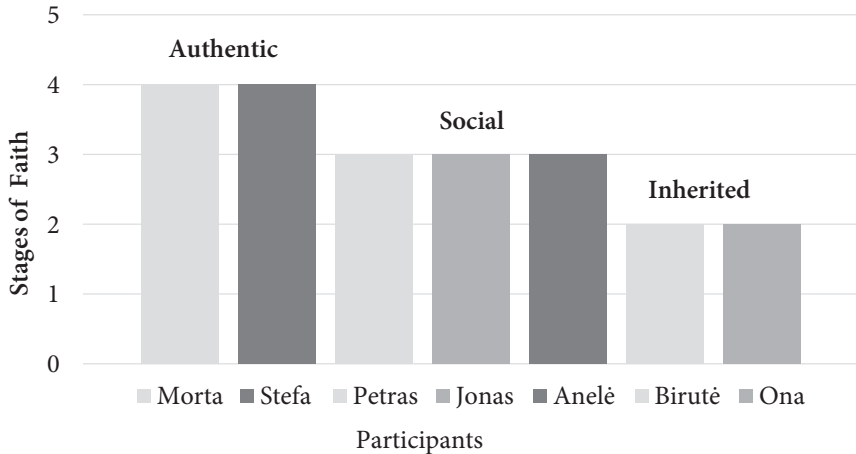
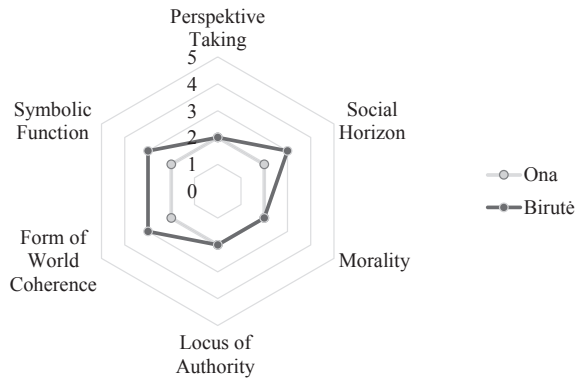
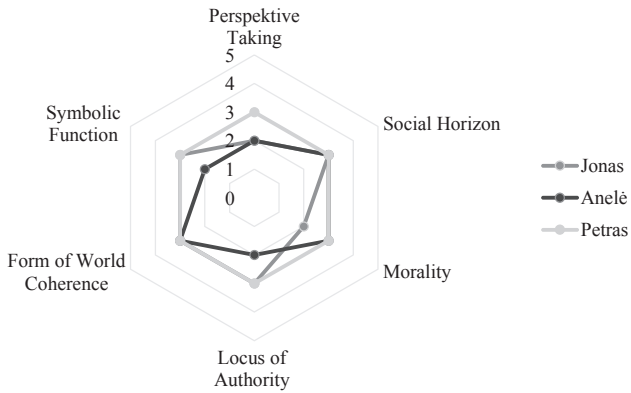

Figure 2. Types of Catholic Faith

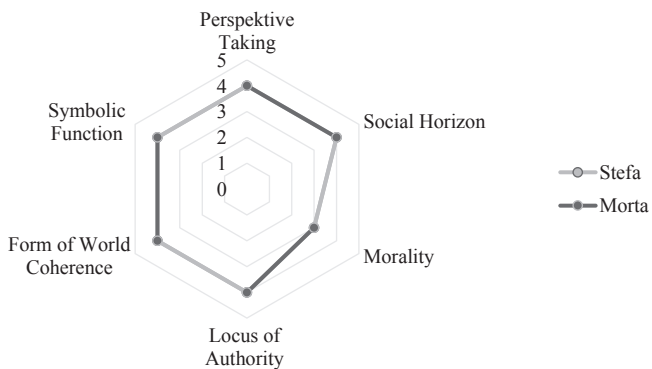
Inherited Catholic faith is a concrete, literally taken from their parents religious faith. It is characterized by a faith formed by the main relationships with parents, literally perceived morality, meaningful use of symbols, and the development of a Christian worldview. Social Catholic faith is a traditional and interpersonal relationship based on faith. It is characterized by an individual perspective not only in physical but also in mutual relationships. It combines relationships beyond the family, significant authorities, worldviews, and symbols based on traditional (Church teaching) and interpersonal relationships and values. Authentic Catholic Faith is a personal, conscious and integrative faith. It is perceived by older people through a socially acceptable system, a consistent, critically evaluated worldview, communication with others, ideologically compatible with their worldview values and internal authority based on a conscious approach and tradition.

Figure 3. *Inherited Catholic Faith*

Figure 4. *Social Catholic Faith*

Figure 5. *Authentic Catholic Faith*

In order to answer the research question about how older people experience psychological resilience in the context of religious faith, content analysis has been carried out. It identified the aspects of their religious faith, the resources of psychological resilience, the empirical and theoretical model of religious faith and psychological resilience. The religious faith of the older people is characterized by the following aspects: the experience of the spiritual self, personal relationship with God, social and religious activities, moral values and their upholding, the approach to life and resources of the meaning of life (Figure 6). It is established that religious faith provides the following resources of psychological resilience: safety, satisfaction, connectivity, openness to experience and recognition of mortality (Figure 7). Analysis of the research results revealed the relationship of religious faith with aspects of psychological resilience in the sample of the study participants. On this basis, an empirical model of religious faith and psychological resilience of older people was formed (Figure 8). A theoretical model of religious faith and psychological resilience was created based on empirical findings (Figure 9). It reveals that religious faith provides the following resources of psychological resilience: safety, satisfaction, connectivity, openness to experience and recognition of mortality. It forms the psychological resilience of the older persons. Religious faith is used to help cope with the crisis, strengthen well-being and make life more meaningful. In such ways a person's psychological resilience is reinforced.

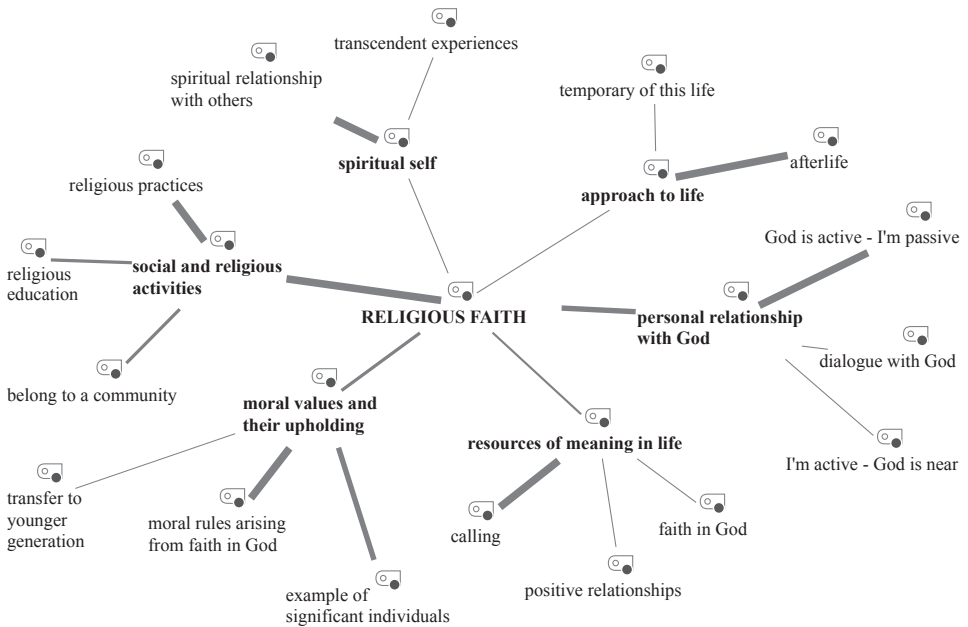
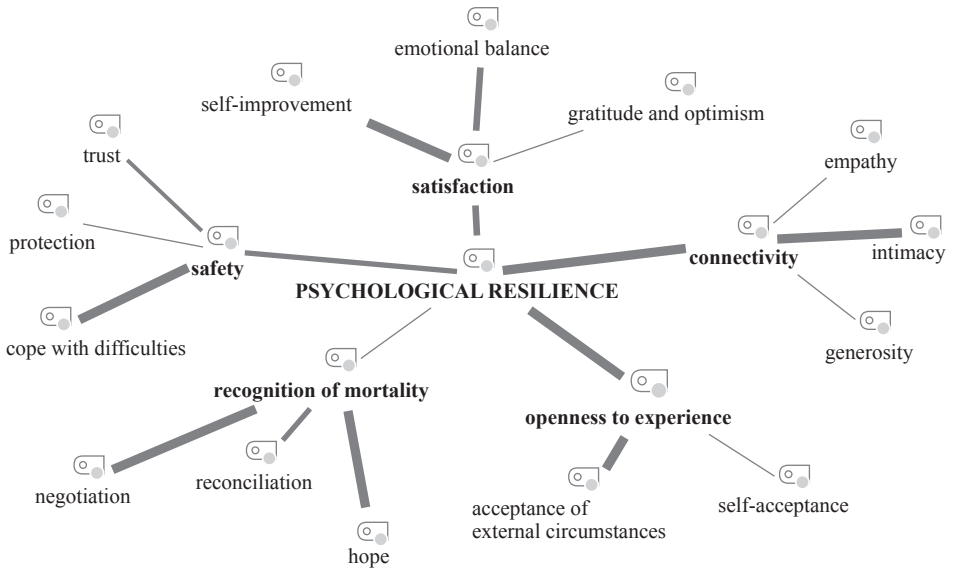
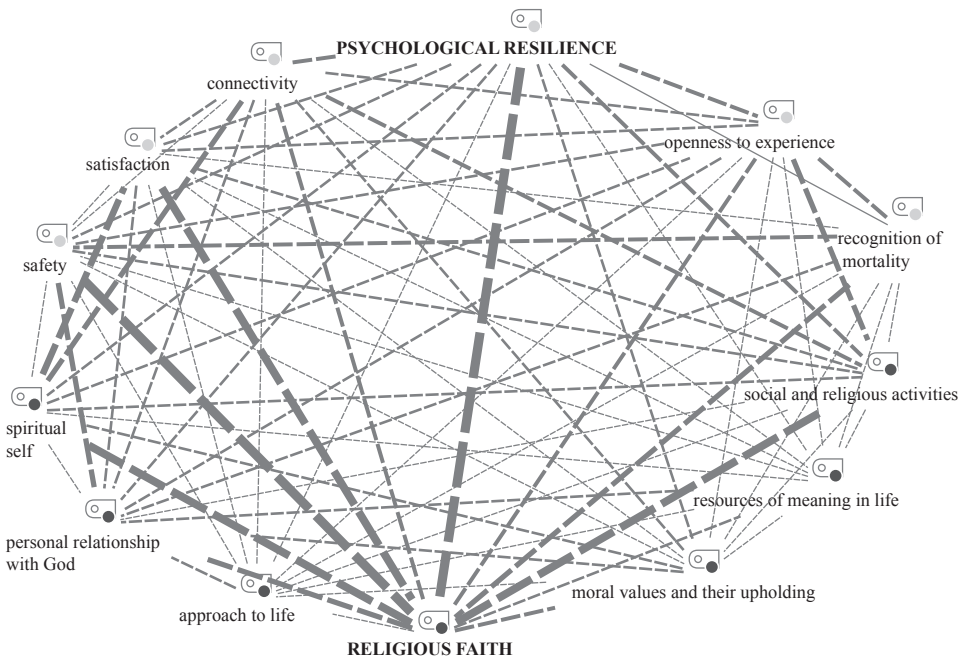

Figure 6. Conceptual Map of Religious Faith

Figure 7. *Conceptual Map of Psychological Resilience*

Figure 8. *Empirical Model of Religious Faith and Psychological Resilience*

Figure 9. *Theoretical Model of Religious Faith and Psychological Resilience*

4. DISCUSSION

This study reveals how religious (Catholic) faith helps the older person remain psychologically resilient. It is limited to a case study examining the phenomenon of religious faith in a sample of older Catholic practitioners. All the study participants believe in God, but their religious faith differs with regard to the development and nature of their faith in the course of life. Unfortunately, case study as a research strategy does not allow generalization of the study results to the general population, but provides theoretical insights into the case studies of older Roman Catholics. Therefore, the results of this study can not be compared with others studies in other cultures because no adequate comparative group was found: studies were conducted in different scientific disciplines, different methodologies and methods of analysis were applied, participants of different age groups were participated. The findings of the study are reviewed from the perspective of life course, faith development, and psychological resilience.

The analysis of the study helped to answer the question of how the religious faith of older people manifests in the course of their life. Autobiographical storytelling is about self and self-regulation: The ability to create coherence and continuity in one's life story contributes to a mature and healthy psychosocial identity (Keller & Streib, 2013). The study participants had a positive religious basis in their childhood, formed by important persons in their life: relatives, teachers, priests; historical and cultural environment. They not only formed a positive attitude to the Church, but also developed moral values and prayer practices. The Catholic faith was nurtured by their parents, the school and the Church. Parents, the first faith educators, who focused on instructions, passed on their values, the norms of morality and conduct (Linardakis, et al., 2015). Conversely, an authoritative style of religious education based on fear is observed in lower-income and conservative families, whereas a person who takes over the punishing image of God early in life may be at risk of considering himself a worthless person or neglecting religious truths in later life (Özışık, 2015). Therefore, the emotional relationship between the child and the person who conveys the image of God in childhood, as well as develops a positive and realistic personal worldview, can provide the base for religious development. Though all older people formed their religious faith in childhood, they had different ways of expression in later life. They have a stable or wavering religious faith. The research findings have confirmed that religious faith develops over the course of a lifetime (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016), and is a lifelong process that takes place in a social life environment, even in older people's life (Suchomelová, 2016). Nobody can expect the natural "*quality of faith*" only by age, because a person is experiencing stagnation, regression or crisis and can make a great progress in overcoming these experiences (Suchomelová, 2016, p. 49).

Stable religious faith is a constant faith with little changes over the life course of older people. Religious faith was maintained by marrying to someone from the same religious tradition and being involved in a religious community and ministry; this helped deepen their relationship with God. The joys and difficulties of life are related to the immediate and most significant environment (Suchomelová, 2016). Potential barriers to religious faith were these: the lack of religious education and the ideology within the Soviet regime (in-

terrogation, imprisonment). These obstacles were overcome by faithfulness to God's truth intolerance to the Soviet ideology, secret practice of religious beliefs and related religious objects of worship, and the relationship with the priests who spread the truths and examples of religion and faith. As seen from the participants' life stories, religious faith has remained centrally important in their lives. The faith passed on from parents was further nurtured through prayer in the Church. The study participants, were deeply committed to core religious faith; however, their ability to verbalize and conceptualize was poor. Reflection plays an essential role in recognizing the relationship between the the Universe and God (Trimakas, 1998). The older study participants who described themselves as being religious and having faith in God might have been influenced by the historical and cultural period. Their faith was formed during the period of Lithuania's independence, when it was possible to openly express their religious worldview. Active father's participation and his authority were particularly important factors in the formation of a stable religious faith.

Wavering religious faith is an obscure, fragmentary faith and its changing meaning over the course of life. Its development was influenced by the following obstacles: the relationship of reason to faith, the Soviet ideology, domestic concerns, the lack of religious education and the historical period of the Soviet Union. Wavering religious faith can emerge as a neglected, hidden, or discovered faith at a particular stage of life. Fragmentation of this faith is revealed as a neglected faith at a young age. Some people's life stories lack religious expression at this age because they were focused on other important values: home, family or work. This could be influenced by the emerging identity and propensity to individuality in youth (Erikson, 2004), and the associated pursuit of independence, inner resistance to being dependent on others and self-care (Trimakas, 1998). Such egocentricity and individualism, characterized by a strong propensity for self-recognition, could hinder the development of faith (Ruemke, 1962). When comparing stable and wavering religious faith it is evident that they differ with regard to essential values of individuals. For some participants, religious faith remained a core value of their life, while for others, it was replaced by other person-centred values emerging over their life course.

Hidden religious faith signifies denial of religious beliefs and their secret practice in the course of life. There is a phenomenon of internal duality in the literature, characterized by internal division, disintegration and combining two different inner forces (Trimakas, 1998; Ruemke, 1962), which may lead to hidden religious faith. Human faith is affected by its duality (Trimakas, 1998). The analysis of the study revealed that there was a double relationship with faith at a young age and maturity: a person participated in party activities but secretly practiced his religious faith. He sought recognition in his work and publicly denied his faith because of the social fear of being rejected or punished. Internal reactions to the environment influenced the hidden faith. The development of religious faith can be hindered by the following internal barriers: passivity, the fear of humiliation and death, reluctance to experience pain and the lack of will (Ruemke, 1962), which are the causes of inner duality in the faith of the individual (Trimakas, 1998). These are emotional character flaws that hinder feedback and personal relationship with God (Trimakas, 1998). For these reasons, further development of faith stops growing. Although it reflects a dual and subtle personality state. M. Trevi (1992) states: "*here is no faith without the element of disbelief,*

*nor is disbelief without the temptation to believe.*¹¹ The Soviet ideology managed to influence not only externally but also internally the development of their religious faith through punishment and encouragement.

Rediscovered religious faith describes the participants' faith changes and the discovery of the meaning at a particular stage in their lives. Older people are rediscovering their faith in their later years. The reasons for the discovery of religious faith are as follows: the mystical religious experience, the example of authority figures and dissemination of religious education due to the peculiarity of the period of Lithuania's Independence.

There is a significant transcendental experience for individuals' religious faith that reveals the spiritual experience of the Self. The participants in the study told about their mystical religious experiences: seeing the visions of the Virgin Mary and Jesus in pictures. They experienced a meaningful and peaceful personal relationship with the Saints. These transcendent experiences strengthened their religious faith and deepened their relationship with God. It helped to overcome critical situations (interrogation, bereavement, depression), improved their psychological state, gave strength and peace. Transcendental experience is characterized by intuitive, cosmic and mystical experiences (Trimakas, 1998). It is important to a person to be convinced when he feels and perceives, and later willingly accepts and rationally explains his experience (Trimakas, 1974). The findings of the study are confirmed and supplemented by the examples of Clara and Bill. Clara underwent a mystical religious experience during her first confession, where she experienced a joyful and meaningful relationship with life:

"At that moment the same as now - it's hard for me to explain what happened ... the easiest thing to say is that suddenly something appeared. It divided asunder my soul and spirit, as if a shining sword pierced a silk veil. [...] it was neither in my mind, nor in my heart, nor in my blood circulation. But whatever it was I knew, it was something extremely meaningful. [...] I was filled with joy" (Luca, 1949, p. 224)¹²;

After rejecting a traditional religion and faith in God, Bill experiences a transcendental experience in the hospital:

"Suddenly, the room was lit up with a clear white light. I was caught with ecstasy that was beyond words. To my mind's eye, it felt like I was on a mountain and the wind was blowing - not the air but the spirits; something tore at me and I became a free man. [...] Great peace came over me, and I thought, No matter how bad things may look like, everything is fine. God's order in our lives and with His Universe" (Wilson, 1957, p. 63)¹³.

These transcendental experiences, the same as spiritual experiences, create an objective reality that has the effect of personality transformation on the experienced person (James, 1982). Such experiences are indelible in the consciousness and depth of the individual (Trimakas, 1998).

The analysis of the study helped to answer the question of how the religious faith of older people is reflected in the development of their faith. Researchers of faith development

---

11 cit. pagal Trimakas, 1998, p. 60.

12 cit. pagal Trimakas, 1998, p. 60.

13 cit. pagal Trimakas, 1998, p. 66.

refer to other terms of faith (Fowler, 1981; Streib, 2001) that do not sufficiently describe the faith of the participants in this study. Therefore, the following types of older Catholic faith were identified in the analysis: hereditary (stage 2), social (stage 3), and authentic (stage 4). In America attendants of churches and synagogues could be best described as having a conventional-synthetic faith (Stage 3) (Fowler, 1981). For most adults, faith does not go beyond Stage 3 (conventional-synthetic), and rarely reach Stage 4 (individual-reflected) (Fowler, 1981).

The inherited Catholic faith is specific and literally taken from their parents. It was shaped through relationships with the loved ones, father's authority, literally perceived morals, a specific worldview, and a direct appreciation of characters based on religious literature. These study participants passively adopted their religious faith from others. One female participant notices the symbols of faith and appreciates them in her environment, which helps her survive difficult moments in life. This faith is called *mythical literal* by J. W. Fowler and *literal* by K. A. Trimakas. According to them, this faith manifests itself in the ability to concretely think and express religious truths through meaningful narratives that are understood literally (Trimakas, 1998; Fowler, 1981). Although this faith is typical of a 7-12 year old child (Fowler, 1981), however, an older person can maintain this belief (Trimakas, 1998). Such faith is limited because a person has a rigid and shallow understanding of reality and may be frustrated with it because of his limited concrete thinking (Parker, 2009). In the relationship with God, one feels equal and therefore expects retribution and relies too much on his own justice (Trimakas, 1998). A person can move to the next stage of faith if one develops the ability to reflect and to see things from another person's perspective (Fowler, 1981). It provides an opportunity for an interpersonal relationship with God: "*I see you who sees me; I see myself as you see me; I see you who sees me when I see you*" (Fowler, 1981, p. 150). The study analyzing the religiosity of three generations of Muslim expatriates revealed that older individuals were characterized by stage 2 or 3 according to J. W. Fowler's theory of faith development (Özışık, 2015). Many Muslims who emigrated to Germany failed to achieve a higher level of faith because of poor knowledge, education, cultural and linguistic problems (Özışık, 2015).

Catholic social faith is a traditional faith based on interpersonal relationships. It is characterized by an understanding of the inner world of social roles and interpersonal relationships, characterized by significant relationships and authority outside the family, worldview, and symbols based on traditional attitudes, Church teaching, and interpersonal values. This faith is called *conventional synthetic* by J.W. Fowler and *social* by K. A. Trimakas. It describes the faith that is undervalued by the individual himself and directly passed by the group, institution, or society (Trimakas, 1998; Fowler, 1981). Such a person has not fully integrated faith as part of his personality. Inprospection helps older people develop their religious faith, but their faith is further limited by traditional public perceptions and a significant authority outside the family. On the one hand, social religious faith helps an individual understand the world through interpersonal relationships, come into contact with significant individuals and groups, and perceive a sense of calling (Parker, 2009). On the other hand, this type of person overestimates the views of others and strives to build strong relations with meaningful persons for fear of losing them or being betrayed (Parker,

2009). Although this faith is more common in younger people (Fowler, 1981) most adults have the faith that is not reconsidered but merely assumed (Trimakas, 1998). A person with traditional and interpersonal religious faith has the following characteristics: he has no strong identity, opinion, worldview, decision; adopts the beliefs and values of authoritative persons (a community leader or other group members); does not thoroughly consider or analyze the faith he has assumed; becomes part of that community or institution (church) and identifies himself with his worldview (Fowler, 1981). Conflicts between authorities, changes in the environment or severe life crises can evoke further development of the faith (Fowler, 1981). The participants' faith was influenced by significant interpersonal relationships and life crises. It was a stimulus to become part of a community and recognize the importance of religious faith. The transition to personal faith is problematic because of the internal tension between individual and group decisions, feelings and critical judgment, self-realization, and altruism; one has to take responsibility for one's life and faith (Trimakas, 1998). Two research participants succeeded in discovering the personal, conscious and integrative religious faith in their life.

Authentic Catholic faith is personal, conscious and integrated into life. The faith of this type is perceived by older people through the system existing in their society, a coherent, critically-acclaimed worldview, communication with others, ideologically compatible with their own worldview, and an internal authority based on conscious attitudes and traditions. The faith of these older people is more mature, since they consciously deepen their personal relationship with God. They fully integrate this faith as part of their personality. As they integrate their faith into the life, they seek to change themselves and those surrounding them. This type of faith is called *individual and considered* by J. W. Fowler, whereas *personal* by K. A. Trimakas. It describes faith achieved through personal efforts and is critically considered (Trimakas, 1998; Fowler, 1981). The previous research has found that high intelligence, self-perception, self-confidence, autonomy, and dignity are positively associated with belief development (Keller & Streib, 2013). Through the authentic Catholic faith, the elderly take personal responsibility for their own beliefs and lifestyles and are critical of themselves and the world. Although this faith is formed at an early mature age, for most individuals this belief never emerges, only a few experience it at a late mature age (Fowler, 1981). The development of faith can be hindered when individuals may over-rely on conscious rational reasons and critical thinking (Parker, 2009), which can lead to over-attention to oneself, superficiality of one's own attention, or narcissism (Trimakas, 1998). Older women with authentic religious faith had a capacity for reflection and the wisdom to know the truths of life and how to deal with them. Individuals with a high level of wisdom-related knowledge tend to have more complex emotion structures and conflict resolution strategies based on a dialogue rather than power (Baltes, Lindenberger, & Staudinger, 2006). Further development of faith is possible by developing a multi-dimensional understanding of reality, fostering a relationship with God, and finding one's calling through God's plan for the good of others (Trimakas, 1998). This study found that an authentic faith could be influenced by the formation of an emotional relationship with authorities in childhood and non-attachment belief. Individuals with secure attachment were distinguished for higher levels of faith development (Hart, Limke, & Budd, 2010).

The research analysis helped answer the question of how older people experience psychological resilience in the context of religious faith. They experience their religious faith through the following aspects: social and religious activities, moral values and their upholding, experience of spiritual Self, personal relationship with God, approach to life, and resources for the meaning of life.

Religious faith is a living phenomenon in the lives of older people, as it is crucial to their daily lives (Oliveira & Menezes, 2018) and in dealing with challenges they face in old age (Suchomelová, 2016). Faith in religion and spirituality is integrated into various areas of life (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016). Prayer practice and religious education acquired from parents in childhood are significantly associated with lifestyle and behavioral risk factors that influence the development of chronic illness later in life in a representative sample of older people in Europe (Linardakis, et al., 2015). Moral values are especially significant for older individuals, and personal relationships with God require faith (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016). Participants in this study did not highlight differences in the practice of religious faith, either privately or within the church. In contrast, another researcher says, “*I just think there is a better connection between me and God in the church because you are not focused on another, you are here and you are in the moment*” (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016, p. 316). The experience of spiritual Self reveals the transcendence of personal limits of older persons through experience and relationships. Religious faith helps discover a spiritual identity. Nature and beauty influence the experience of spiritual Self: “*Silent whispering in the soul is not a sound but an inner sensation psychologically attributed to the intuition associated with the beauty of nature and the experience of peace*” (Trimakas, 1998, p. 63). These experiences can lead to feedback, personal relationships, and a dialogue with God: “*And yet, in those quiet evenings, words like prayers (I didn’t know how to pray) resonated with me, as if with gratitude, as admiration for the One who created such a perfect beauty*” (B., 1989)¹⁴.

Religious faith is considered as an internalized live dialogue between the individual and God (Suchomelová, 2016). This study revealed different relationships with God: Active God - Passive Self; active self - God by side; relationship with God through dialogue. Another study has shown that for older people God is a vital force and is described in various meanings, such as: the compass of life, childhood companion, comforter, protector, interlocutor, the source of energy and reinforcement; ,the source of survival (Suchomelová, 2016). The image of God remains positive in the stories of believers (Suchomelová, 2016).

Religious faith provides older people with resources for a meaningful life. The meaning of their lives arises from their faith in God. The religious faith of these people is not only a doctrine, but it also gives the meaning to their existence and helps integrate experiences into their lives (Oliveira & Menezes, 2018). Religiousness is linked to the need for a meaningful life and hope and continuity in life history (Suchomelová, 2016). Essentially, belief in religion and spirituality gives the meaning to one’s life and purpose (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016), and it is about the enhanced life (Oliveira & Menezes, 2018). For the older people faith is associated with the experience of holiness, and life itself is a value. Therefore, religious faith is the human response to the question of the meaning of life. A person

---

¹⁴ cit. pagal Trimakas, 1998, p. 63.

realizes himself/herself as much as he/she realizes the meaning of life (Frankl, 2010). The faith of the participants helps to discover and realize the meaning of life through their calling, i.e., to follow God's truths and to seek life after death. This confirms the words of V.E. Frankl: "*Only existence that transcends itself can realize itself*" (Frankl, 2010, p. 249). Phenomenological research has revealed that older people's religious faith is expressed in three ways: being oneself and growing in faith; keeping away from the world and being involved in religious activities; being with others in accordance with religious orders (Oliveira & Menezes, 2018).

Psychological resilience resources are a valuable mechanism for coping with difficulties and maintaining well-being in old age (Windle, Woods, & Markland, 2010). Therefore, a theoretical model of religious belief in a psychological context was developed on the basis of empirical research findings (see Figure 20). It reveals that religious faith provides the following resources of psychological resilience: safety, connectivity, satisfaction, openness to experience and recognition of mortality. It forms the older person's psychological resilience in coping with the crisis, enhancing well-being and giving the meaning to his existence. The study found that mature adults were willing to reconstruct the past and observe the following rules of life: welcoming early family blessings; being sensitive toward the suffering of others at an early age; having a clear personal ideology that remains stable over the course of life; turning bad situations into positive ones; setting future goals that benefit society (McAdams, Diamond, de St. Aubin, & Mansfield, 1997).

For older people religious faith provides security that comes from the feeling of trust in God's patronage and their prayers are heard. Security, based on a person's acceptance of external circumstances, overcoming difficulties, trust, and reconciliation, is significant to older individuals in their relationship with God and in prayer. To a certain degree, individuals give up control of their lives expecting that their faith will be sufficient to help them manage the difficulties they may face (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016). At the same time, with the help of religious faith, the older people become persevering, seeking to protect themselves and others, to overcome the difficulties of life and to solve difficult situations. They perceive prayer as a way of solving problems that they use or ask for help from others. Participants of the previous study express their desire to rise above the current difficult life situation, which they cannot change, to overcome difficult moments in life and to focus on a greater meaning (Suchomelová, 2016). Religious items that give hope and strength in the difficult situations are particularly important. Religious symbols are significant to the worship experience both for individuals and church ceremonies (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016). Religious faith changes the attitudes toward suffering and life challenges. It helps deal with hardships in life (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016).

Religious faith gives satisfaction to the elderly. Satisfaction based on self-acceptance, connectivity and intimacy comes from experiencing the spiritual Self, personal relationship with God, and other social and religious activities. Through faith, they experience the joy of life, inner harmony and emotional equilibrium, revitalize the inner human condition and renew a positive attitude towards the environment. Religious faith can give older people personal stability and higher self-esteem (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016). It is associated with achieving and maintaining good health, providing comfort and well-being,

and helping to overcome the challenges of ageing (Oliveira & Menezes, 2018). The research has shown that prayer has a positive effect on psychological well-being (Meisenhelder & Chandler, 2002) and helps to find the meaning and purpose in life (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016). However, the religious faith that God will intervene in diseases and heal if the faith is strong may not be effective because the individual remains passive with regard to his or her health (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016). Instead, it should be used as a resource to overcome disadvantages, especially when communicating with God (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016).

Older age is the time of changes and awareness because religious faith provides an opportunity for self-education. Relation to God and the example of dedicated people promote self-improvement and self-realization, while religious education stimulates self-education and deepens religious faith. Older people believe that old age is the time of spiritual growth that provides an opportunity to overcome bereavement and health problems (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016). Religious faith forms a positive and grateful attitude to the challenges of life. People feel that time in old age is limited, so the focus is laid on emotionally meaningful aspects of life (Carstensen L. L., et al., 2011). Older people have indicated that their religious experiences directly affect their lifestyles (Oliveira & Menezes, 2018).

Religious faith gives connectivity to the older people. Connectivity, based on a person's self-acceptance and satisfaction, is significant in their social and religious activities, experiencing a spiritual Self, fostering moral values, and a personal relationship with God. Older people's religious faith consists of interpersonal relationships in everyday life, which they see as a way to be in the world, care for others, and be around them (Oliveira & Menezes, 2018). Faith helps the study participants to be empathetic and to understand one another in their daily and social and religious activities. Priests, studying the gospel, and reflecting on its truths encouraged the change in their behavior. For these individuals, faith helps to experience intimacy and belonging to a community. On the one hand, a prayer group answers the individual's need to communicate, experience communion, and not to feel lonely. Therefore, the individual's involvement in community and religious activities contributes to his psychological resilience by reducing vulnerability to coping with stressful events, providing the meaning to life, and fostering hope (Oliveira & Menezes, 2018). On the other hand, it encourages learning, sharing knowledge and being active in the community. Older people value reciprocal relationships with others, which brings comfort, pride, and joy in the fruits of their lives. Individuals reveal their feelings and the ways in which they help others through religious activities (Oliveira & Menezes, 2018). Religious faith teaches forgiveness, love, and sharing. It develops activity, perseverance and harmonious relationships. They are guided by their belief dogmas that drive behavior change: acquiring positive communication habits and good behaviors toward others (Oliveira & Menezes, 2018). Religious faith interacts with social life, while its manifestation depends on its historical and social context (Oliveira & Menezes, 2018).

The research data reveals a positive attitude of older Catholics toward death, i.e., hope and reconciliation. The relation to death associated with acceptance of external circumstances is significant for the safety of individuals, overcoming difficulties, hope, and reconciliation, and manifests through prayer and in a personal relationship with God. Religious individuals are more likely to accept death and feel less anxious about death (Navickas &

Vaičiulienė, 2010). Personal relationship with God and moral values reveal their relationship to death and its inevitability. Religious faith can help express love and support needs and the feelings (anger, sadness or doubt) associated with bereavement (Suchomelová, 2016). Religious faith gives hope in the death of a loved one. They accept death as a natural fact and do not feel fear of death, as death is associated with the prolongation of life after death. This confirms the view of the previous study participants that death is a natural part of life, accepted as a transition to another life, with little concern about what their death will be (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016). For individuals with religious beliefs, the expected transition after death causes not fear but dignity (Cohen & Koenig, 2003). Most older individuals express inability to control the fact of death (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016). In contrast, according to gerotranscendent theory, this can lead to less fear of death, but the fear of death persists (Tornstam, 1999). Preparing for death helps the study participants to accept and understand that life is temporary. Older believers' attitudes toward eternal life help to come to terms with the fact of death (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016). While other researchers have found no relationship between religiosity and death anxiety (Ardelt & Koenig, 2006).

The study revealed that openness to experience is a resource of psychological resilience provided by religious faith that describes how older individuals experience openness to their life through the acceptance of self and external circumstances. Openness to experiences related to security, connectivity and satisfaction is manifested in social and religious activities and in a personal relationship with God. Self-acceptance describes the natural interest that comes from the person's own experience (e. g., spiritual self-experience in solitude or nature) through work, poetry, and worship in the church. Self-acceptance can be influenced by the intrinsic motivation for changes in the older person themselves discovering the meaning and purpose of life (Oliveira & Menezes, 2018). Authors emphasize that motivation determines the process of faith internalization, as integrated faith is associated with intrinsically perceived causality, personal worth, and desire for self-directed activity, and enhances mental health and resilience (Ryan, Rigby, & King, 1993). The acceptance of external circumstances describes the motivation of the participants in the study, driven by various external factors: external influences and undeniable truths. The acceptance of external circumstances is influenced by external influences, i.e. y. difficult experiences (illness, dependency) or other people. Religious faith helps to accept external circumstances in accordance with undeniable truths, taken from parents, church teaching, or other attitudes. The assumption of unquestionable truths or dogmas can mean partial internalization of faith and is characterized by internal conflicts, tension, shame, anxiety in seeking self or other approval, i.e. y. weakening mental health and resilience (Ryan, Rigby, & King, 1993).

Older people use religious faith to improve their psychological resilience: coping with the crisis, enhancing well-being and giving the meaning to their life. Religious faith to cope with the crisis – the way in which religious faith is related to a person's acceptance of external circumstances and applied to overcome difficulties in a crisis situation. It provides security, coping skills and confidence in difficult situations. Furthermore, it brings strength and hope in the old age phase as older people use their faith as a tool to overcome difficult situations (Oliveira & Menezes, 2018). Research with repressed Lithuanians showed that

their faith in God, spiritual values, and meaning of suffering helped them endure the severity of trauma (Gailienè, 2008). Religious faith to strengthen well-being – the way that is influenced by a person's self-acceptance without experiencing significant difficulties in life, provides satisfaction and communion and is used to enhance physical, psychological and spiritual well-being. In an older person's life, religious faith transcends religious practice, positively manifesting itself not only to the individual but also to those around him (Oliveira & Menezes, 2018). Religious faith that gives the meaning to life is the way in which faith, when influenced by a person's self-acceptance, shapes an attitude to life and one's role in it. Dorothy's example shows that she uses prayer not to solve a crisis situations in life, but prayer itself is the way to be happy because it is influenced by self-acceptance: *"I pray because I am happy, not because I am unhappy. I do not turn to God in misfortune, whether in sorrow or despair - to be comforted, to receive something from Him. And encouraged by the fact that I prayed to thank Him, I continued to pray"* (Day, 1952, p. 132-133)¹⁵. Although material needs are often met in these times of society, individuals face an existential vacuum and the lack of meaning (Frankl, 2010). Therefore, religious faith can help to discover or deepen the meaning of life.

Research Perspectives and Applications. In this study, Fowler's faith development theory is significant because it describes faith not as a stable but a dynamic and multidimensional phenomenon that has the capacity to develop. Such an approach is missing in psychological research on religious faith or its components: spirituality, religiosity or faith. In this thesis, this theory is applicable to practicing older Roman Catholics. It is broadened and complemented with potential perspectives on life course and psychological resilience. This study did not aim to compare the identified different types of religious faith with psychological resources and developmental patterns, but it could serve as perspectives for further research on faith development. It is important that faith development can stop at any stage of development (Fowler, 1981) or have different developmental tendencies: staying stable, moving to a higher or lower level (Eufinger & Streib, 2019). Therefore, it makes further sense to investigate the psychological factors of religious faith that can promote, hinder, or sustain the stable development of religious faith, thereby promoting successful adaptation and personality maturity.

This study contributes to the development and practical application of faith development theory (Fowler, 1981) in scientific research. Following Streib's (2005) suggestion, this study of religious faith integrates narrative, structural, and content analysis methods. Although researchers present this as an opportunity to explore faith and present their own research cases (Keller & Streib, 2013), no other examples of such research have been found so far. It broadens the understanding of the older Roman Catholic faith and reveals their inherent types: hereditary, social, and authentic. The authors use other faith terms (Fowler, 1981; Streib, 2001) that do not sufficiently describe the faith of the participants in this study. The types of religious faith revealed are accurate, specific, and clear. This encourages assumptions about the distribution of these faith types in a larger sample of older people and the factors that determine their formation. Furthermore, the narrative analysis carried

---

¹⁵ cit. pagal Trimakas, 1998, p. 169.

out complements the results of the structural analysis. A life history perspective broadens the understanding of the types of religious faith of older people. For example, asking why the types of religious faith of the study participants whose religious faith is stable over the course of their lives differ. This demonstrates that life history is important to faith development theory and should be further explored in future research. The Faith Development Interview used in this study can be used to explore not only religious faith but also the psychological resilience resources associated with it. The participant shared a strong sense of guilt from the current perspective, realizing that she was not caring enough for her sick mother. It can be assumed that the nurturing of moral values can lead to internal difficulties that make difficult for a person to overcome it. Therefore, it is recommended to further develop the research on faith development, revealing both the psychological resources of the faith and the psychological difficulties associated with it.

This study expanded the scientific knowledge on the psychological resilience of older persons in the context of religious faith. In this thesis, psychological resilience is psychological resilience is described as a dynamic process that involves positive human functioning in the face of challenges (Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000); an ability to use available internal resources to deal with life's challenges (Pooley & Cohen, 2010), to adapt positively, to provide a stable psychological state, to cope with experiences and to feel positive emotions in older age (Bonanno, 2004; Wagnild & Young, 1993). Religious faith is a significant factor of psychological resilience. Research has shown that religious faith provides older individuals with the following resources of psychological resilience: safety, satisfaction, connectivity, recognition of mortality, and openness to experience. Because these resources of psychological resilience are internal, their discovery and enhancement can affect the integrity of the personality. This intrinsic psychological perspective on resilience raises questions and opens the door to deeper exploration of other strong factors in psychological resilience, such as: active coping, life meaning and purpose, hardiness, self-efficacy, and sense of coherence. It would help to understand coping strategies used by older people in stressful situations, identify meaningful resources, life priorities and values, experience and understand sensations of body, discover personal strengths, be aware of past successes and life challenges, personal attitudes and emotions.

The research has shown that religious faith provides older people with resources for psychological resilience and thereby strengthens their inner integrity. The applicability of religious faith and the ways of using it complement E. Erikson's theory of psychosocial development, of how older people can overcome the crisis of old age and achieve integration through religious faith. At this stage, older people review and reflect on their lives, taking a positive or negative view of it. Those individuals who have a positive attitude towards their lives are happier and more satisfied with their lives than those who have a negative attitude (Shaw, Gullifer, & Wood, 2016). Religious faith allows a person experiencing despair to overcome difficulties, discover the meaning and have a positive attitude to their present lives. It is important to consider the development of his faith and to encourage his further development in the face of impeding internal barriers. For individuals who are satisfied with their lives, religious faith fully enhances their well-being. This qualitative study provides new insights for further research and encourages further exploration

of older people's religious faith in other cultures or religions. This is significant for older people because their faith influences decision-making and the improvement of health and well-being (Oliveira & Menezes, 2018).

The findings of the study are applicable to psychological, social, and pastoral work with older people, as they reveal religious faith: types, expressions in the life course, aspects and psychological resources. These knowledges improve the quality in psychological and other related services. Incorporating the religious faith of older people as a spiritual source in a health system can benefit health problem solving and disease prevention (Oliveira & Menezes, 2018). Professionals working with older people need to understand the bio-psycho-socio-spiritual integrity of the individual, to accept the needs involved (Suchomelová, 2016) and to understand the meaning of life that is in the religious faith of the older people (Oliveira & Menezes, 2018). An in-depth understanding of the resources of religious faith and psychological resilience can help these individuals integrate their life experiences, strengthen their identities, and improve their adaptation as they grow older. By actively listening to an older person, the practitioner helps to meaningfully integrate difficult situations and to promote gratitude and hope (Suchomelová, 2016).

Professionals working in the field of psychological counseling and psychotherapy are advised to be aware of the different types of religious faith that are common to older people: inherited, social, and authentic. The results of this study indicate different levels of perception of the Roman Catholic faith, which require appropriate further counseling. A person with an inherited faith is characterized by the importance of the family, absolute authority, a simplified literal worldview and morality. The practitioner should understand that such a client may have limited and inflexible understanding of reality, think concretely, expect reward or punishment from God, and at the same time may rely too much on his or her justice. When working with such a client, it is advisable to integrate various methods (drawing, sticking, creating a life story, individual or group work) as an opportunity to reflect on own faith and learn to look from another perspective. An older person with a social faith understands interpersonal relationships and values, has an authority outside the family, and a traditional worldview. Such a client does not have a strong identity (opinion, worldview, judgment), identifies with significant people and their faith, which he/ she does not critically overestimate themselves but take directly from a religious group, institution or society. The counselor should understand that such faith helps a person to understand the world through interpersonal relationships, gives them a sense of acceptance and vocation, but at the same time, this type of person strongly identifies with the worldview of others, overestimates and does not analyze views of authorities. It is important in psychological work to reveal tensions between myself and others: to make individual or other person / group decisions, to realize oneself or to be altruistic. In this way, encourage a individual to take responsibility for his/ her lives and faith. A person with an authentic faith is based on a conscious and ideologically coherent worldview and inner authority. Such a client is personal responsible for his or her worldview and lifestyle, while at the same time he or she may over-rely on his/ her rational mind and critical thinking and focus on himself/herself and his/her ego. It is significant for this client emotionale relationships with authority and examples of non-superstitious faith. It makes sense to help a person open up emotionally,

to become aware of what has been suppressed and unrecognized in earlier life, and especially unconscious beliefs taken over in childhood and the significant relationships that formed them. When working with such a client, it is advisable to promote understanding of the diversity and paradox of reality, to experience similarity and difference with others, to make personal contributions without prejudice, to foster a dialogic relationship with God, and to discover a vocation for the good of others. In this way, professionals will be able to be aware of individual differences in clients' religious faith, help them discover inner resources of psychological resilience, enhance their self-awareness, and develop critical and responsible religious faith. Integrating religious faith into counseling and health care improves aid effectiveness and relationships with older clients. It can help develop psychosocial interventions designed to help older people better adapt, respond to and meet their needs and become psychologically resistant to life's challenges.

Limitations, advantages and future directions. One of the limitations of the study is the purposive sampling of the older people, involving only practicing older Catholics belonging to Catholic religious communities. It is expedient to survey a larger sample of older people from different religious (Christian, Jewish, Muslim, New Religious, etc.) communities in order to identify the peculiarities of their religious faith and how this faith helps them adapt to the older age. This would make it possible to assess the extent to which these results are specific to older Catholics and how they can be applied to other older people. Secondly, this study was limited to internal resources of psychological resilience and did not examine the external psychological resilience resources provided by these individuals to the Catholic faith: family relationships (influence of primary family, parent-child relationships, family values) and community (social support, communication with peers, engagement in the community). Therefore, it is worth to examine the external and internal resilience resources related to religious faith in future research. For this purpose, a mixed research can be used in which both internal and external resources of psychological resilience should be studied not only qualitatively but also quantitatively, in order to determine their influence on the practice of religious faith. Thirdly, in this study, the expression of religious faith in the course of life was studied retrospectively from an older perspective. Unfortunately, it did not give the opportunity to study the dynamics of the same person's internal religious faith at different ages. It is therefore difficult to tell how accurately the expression of faith is reflected in their course of life. For this purpose, long-term longitudinal research should be conducted by periodically interviewing the same participants in the course of life. In this way, it is likely that the peculiarities of religious faith expression at different age stages will be investigated and how they affect psychological resilience. After reviewing the limitations of this study, it is important to review the advantages of this research. First, the study reveals extremely rarely investigated the Catholic faith in the sample of older people from a psychological perspective. Secondly, the subjectivity of this study is considered to be subject to this study, which enables the participants of the study to reveal their experience and meaning in detail (Žydžiūnaitė & Sabaliauskas, 2017). In the study, they shared good faith, willing and open sharing of their religious faith and life stories. Thirdly, this work for the first time reveals the faith of older Catholics by using three different methods of analysis that provide authentic findings that explain in detail the

older Catholic faith. Fourthly, empirical and theoretical models were developed for the first time, revealing how older Catholic faith contributes to strengthening internal psychological resilience. Despite these limitations, the study significantly deepens the understanding of Catholic faith and related inner psychological resilience at an later age in Lithuania.

In the future, it is recommended to conduct psycholinguistic research on how older people perceive semantic values of spirituality, religion and faith. Intercultural studies pointed to differences in the meaning of these concepts in the general population (Streib & Hood, 2016) and among specialists (Canda & Furman, 1999). To understand how religious faith and identity are formed and transmitted in families, it is worth exploring the religious faith and evolution of different generations (grandparents - grandchildren). This would help to better understand the religious faith and peculiarities of different generations. It is suggested to study the religious faith and psychological resilience of older people in various contexts: disability, illness, loss, social exclusion and social activity. Further research on religious faith aspects would reveal more information about the individual's mental and spiritual well-being in later age.

5. CONCLUSIONS

1. The key factor of the older'Roman Catholic faith is the faith acquired in childhood, based on a positive example of relatives. The family environment in early childhood created an early positive relationship with the Catholic faith, which in the later life made it possible to develop different expressions: stable and wavering religious faith. Wavering religious faith is revealed as aneglected, hidden or discovered faith in a particular stage of life. Religious faith was formed by significant authorities; life concerns and crisis; transcendent experiences; religious practice, community and education; historical and cultural circumstances.
2. Older people are characterized by these Roman Catholic faith types: inherited, social, and authentic. Inherited Catholic faith is a concrete, literally taken over from their parents who considered it being of major importance to the family, absolute authority, simplified literary worldview and morale. Social Catholic faith is a traditional, interpersonal relationship based on understanding interpersonal relationships and values, authority outside the family and a traditional worldview. Authentic Catholic faith is a personal, conscious, and integrative faith that is based on a conscious and ideologically balanced worldview and inner authority.
3. Older Roman Catholics experience their religious faith through the following aspects: spiritual Self, personal relationship with God, social and religious activities, moral values and their nurturing, attitudes to life, and resources for meaning in life. Their religious faith provides them the following resources of psychological resilience: safety, satisfaction, connectivity, recognition of mortality, and openness to experience. Religious faith, which enhances inner psychological resilience, is used to cope with a crisis, strengthen well-being and give meaning to life.

REFERENCES

1. Advilonienė, Ž. (2005). Religinis tapatumas ir religingumas posovietinėje Lietuvoje. Sociologinis žvilgsnis. *Filosofija. Sociologija*, 4, 12-20.
2. American Psychological Association. (1992). Ethical principles of psychologists and code of conduct. 47, p. 1597–1611.
3. American Psychological Association. (2014). Guidelines for Psychological Practice With Older Adults. *American Psychologist*, 69(1), 34–65.
4. Ardel, M., & Koenig, C. S. (2006). The role of religion for hospice patients and relatively healthy older adults. *Research on Aging*, 28(2), 184-215.
5. Atchley, R. C. (2009). *Spirituality and aging*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
6. Atlas of European Values. (2011). *Religion*. Tratto da Atlas of European Values: <http://www.atlasofeuropeanvalues.eu/new/zieeuropa.php?year=2008>
7. B., O. (1989). Praregėjimas. *Katalikų pasaulis*, 13-14.
8. Baltes, P. B., Lindenberger, U., & Staudinger, U. M. (2006). Lifespan theory in developmental psychology. In R. Lerner, & W. Damon, *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development*. Hoboken: Wiley.
9. Berg, B. L., & Lune, H. (2012). *Qualitative research methods for the social sciences*. Boston: Pearson.
10. Bonanno, G. A. (2004). Loss, trauma, and human resilience: have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American psychologist*, 59(1), 20-31.
11. Bonelli, R., & Koenig, H. (2013). Mental disorders, religion and spirituality 1990 to 2010: A systematic evidence-based review. *Journal of Religion and Health*, 52(2), 657–673.
12. Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
13. Bromley, D. B. (1986). *The Case-study Method in Psychology and Related Disciplines*. Bromley: John Wiley & Sons.
14. Burkhart, L., & Solari-Twadell, A. (2001). Spirituality and religiousness: Differentiating the diagnoses through a review of the nursing literature. *Nursing Diagnosis*, 12, 45–54.
15. Canda, E. R., & Furman, L. D. (1999). *Spiritual diversity in social work practice: the heart of helping*. Ney York: The free press.
16. Carstensen, L. L., Turan, B., Scheibe, S., Ram, N., Ersner-Hershfield, H., Samanez-Larkin, G. R., & Nesselroade, J. R. (2011). Emotional experience improves with age: Evidence based on over 10 years of experience sampling. *Psychology and Aging*, 26(1), 21-33.
17. Centre for Policy on Ageing. (2014, May). *Resilience in Older Age*. London: Tavistock House. Tratto da <http://www.cpa.org.uk/information/reviews/CPA-Rapid-Review-Resilience-and-recovery.pdf>

18. Cohen, A. B., & Koenig, H. G. (2003). Religion, religiosity and spirituality in the biopsychosocial model of health and ageing. *Ageing international*, 28(3), 215-241.
19. Coleman, P. G. (2010). Religion and age. In D. Dannefer, & C. Phillipson, *Sage Handbook of Social Gerontology* (p. 337-361). London: SAGE.
20. Dannefer, D., & Phillipson, C. (2010). *The SAGE Handbook of Social Gerontology*. London: SAGE.
21. Danusevičienė, L., & Povilaikaitė, S. (2004). Socialinis darbas su pagyvenusiais ir senais žmonėmis. In N. Venčkienė, *Socialinė gerontologija: ištakos ir perspektyvos* (p. 270-278). Kaunas: VDU leidykla.
22. Day, D. (1952). *The long loneliness*. New York: Harper and Row.
23. Diržytė, A., Patapas, A., & Limantaitė, E. (2003). Religious beliefs, sense of coherence and well-being of Lithuanian students. *Socialinis darbas*, 1(3), 15–22.
24. Doherty, W. J. (1999). Morality and spirituality in therapy. In W. F. *Spiritual resources in family therapy* (p. 179-192). New York: Guilford.
25. Drobin, F. (2014). Recovery, Spirituality and Psychotherapy. *Journal of Religion and Health*, 53(3), p. 789-795.
26. Durkheim, E. (1995). *The elementary forms of religious life*. New York: Free Press.
27. Elliott, R., Fischer, C., & Rennie, D. (1999). Evolving guidelines for publication of qualitative research studies in psychology and related fields. *British Journal for Clinical Psychology*, 38, 215–229.
28. Erikson, E. (2004). *Vaikystė ir visuomenė*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
29. Eufinger, V., & Streib, H. (2019). Stability and change of the religious types over two waves of data collection. *IAPR 2019 "Psychology or Religion and Spirituality: New Trends and Neglected Themes"* (p. 73). Gdansk: Gdansk University.
30. European Federation of Psychologists' Associations. (2005). *Meta-Code of Ethics*.
31. Fowler, J. W. (1981). *Stages of faith: The psychology of human development and the quest for meaning*. San Francisco: Harper & Row.
32. Fowler, J. W., Streib, H., & Keller, B. (2004). *Manual for faith development research*. Bielefeld, Atlanta: Center for Biographical Studies in Contemporary Religion, Center for Research in Faith and Moral Development.
33. Frankl, V. E. (2010). *Žmogus prasmės akivaizdoje: rinktinė*. Vilnius: Katalikų Pasaulio Leidiniai.
34. Gailienė, D. (1998). *Jie neturėjo mirti*. Vilnius: Tyto alba.
35. Gailienė, D. (2008). *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*. Vilnius: Tyto alba.
36. Given, L. M. (2008). *The Sage encyclopedia of qualitative research methods*. Sage Publications.
37. Gustainienė, L., & Burauskaitė, M. (2018). Sėkmingas senėjimas: daugiadimensis požiūris. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai = Social work. Experience and methods*, 21(1), 81-97.
38. Guttman, D. (2008). *Finding Meaning in Life, at Midlife and Beyond: Wisdom and Spirit From Logotherapy*. Praeger.

39. Guttman, D. (2008). *Finding Meaning in Life, at Midlife and Beyond: Wisdom and Spirit From Logotherapy*. Praeger.
40. Hart, J. D., Limke, A., & Budd, P. R. (2010). Attachment and Faith Development. *Journal of Psychology and Theology*, 38(2), 122-128.
41. Helmreich, I., Kunzler, A., Chmitorz, A., König, J., Binder, H., Wessa, M., & Lieb, K. (2017). Psychological interventions for resilience enhancement in adults. *Cochrane Database of Systematic Reviews*(2). doi:10.1002/14651858.CD012527
42. Hill, P. C., & Pargament, K. I. (2003). Advances in the conceptualisation of and measurement of religion and spirituality. *American Psychologist*, 58(1), 64-74.
43. Huguelet, P., & Koenig, H. G. (2009). Introduction: Key Concepts. In P. Huguelet, & H. G. Koenig, *Religion and Spirituality* (p. 1-5). Cambridge University Press.
44. Iwamasa, G. Y., & Iwasaki, M. (2011). A new multidimensional model of successful aging: Perceptions of Japanese American older adults. *Journal of cross-cultural gerontology*, 26(3), 261-278.
45. James, W. (1982). *The varieties of religious experience*. London: Penguin.
46. Jovaiša, L. (2008). Tikėjimas žmogaus ugdymo vyksme. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 20, 140-149.
47. Jung, C. G. (1998). *Psichologija ir religija*. Vilnius: Aidai.
48. Jung, C. G. (2010). *Atsiminimai, vizijos, apmąstymai*. Vilnius: Margi Raštai.
49. Kardelis, K. (2002). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Kaunas: Judex.
50. Keller, B., & Streib, H. (2013). Faith development, religious styles and biographical narratives: Methodological perspectives. *Journal of Empirical Theology*, 26(1), 1-21.
51. Koenig, H. G. (2006). Religion, spirituality and aging. *Aging & Mental Health*, 10(1), 1-3.
52. Koenig, H. G., McCullough, M. E., & Larson, D. B. (2001). *Handbook of Religion and Health*. Larson: Oxford University Press.
53. Kontrimienė, S. (2018). *Humanistinio dvasingumo ryšys su auklėjimo šeimoje patirtimis (Daktaro disertacija)*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
54. Kucavičiūtė, A., Pilekaitė-Markovienė, M., & Skruibis, P. (2013). Religingų ir nereigingų suaugusiųjų nuostatos dėl savižudybių ir vidinė darna. *Ugdymo psichologija*(24), 46-55.
55. Lavretsky, H. (2010). Spirituality and aging. *Aging Health*, 6(6), 749-769.
56. Linardakis, M., Papadaki, A., Smpokos, E., Sarri, K., Vozikaki, M., & Philalithis, A. (2015). Are religiosity and prayer use related with multiple behavioural risk factors for chronic diseases in European adults aged 50+ years? *Public health*, 129(5), 436-445.
57. Luca, C. B. (1949). *The road to Damascus: the Spiritual pilgrimage of fifteen converts to catholicims*. (J. A. O'Brien, A cura di) New York: Doubleday.
58. Luthar, S. S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000). Research on resilience: Response to commentaries. *Child development*, 71(3), 573-575.
59. Martin, D. J., & Gillen, L. L. (2014). Revisiting Gerontology's Scrapbook: From Metchnikoff to the Spectrum Model of Aging. *The Gerontologist*, 54(1), 51-58.
60. McAdams, D., Diamond, A., de St. Aubin, E., & Mansfield, E. (1997). Stories of com-

- mitment: The psychosocial construction of generative lives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(3), 678-694.
61. McDargh, J. (2001). Faith development theory and the postmodern problem of foundations. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 11, 185-199.
  62. McFadden, S. H. (1995). Religion and well-being in aging persons in an aging society. *Journal of Social Issues*, 51(2), 161-175.
  63. Meisenhelder, J. B., & Chandler, E. N. (2002). Spirituality and health outcomes in the elderly. *Journal of religion and health*, 41(3), 243-252.
  64. Mikulionienė, S., Rapolienė, G., & Valavičienė, N. (2018). *Vyresnio amžiaus žmonės, gyvenimas po viena ir socialinė atskirtis*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
  65. Mockus, A. (2006). Religijos mokslų ir medicinos studentų nuostatos savižudybių atžvilgiu. *Psichologijos mokslo taikymas Lietuvoje: iššūkiai ir galimybės* (p. 65-68). Vilnius: Vilniaus universitetas.
  66. Mukherjee, S. B. (2016). Spirituality and Religion: Elderly's Perception and Understanding. *Indian Journal of Gerontology*, 30(3), 336-354.
  67. Musick, M., Traphagan, J., Koenig, H. G., & Larson, D. (2000). Spirituality in physical health and aging. *Journal Adult Development*, 7, 73-86.
  68. Navickas, V., & Vaičiulienė, A. (2010). *Žmogaus raidos psichologija: vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams*. Vilnius: Versus Aureus.
  69. Ng, T. P., Nyunt, M. S., Chiam, P. C., & Kua, E. H. (2011). Religion, health beliefs and the use of mental health services by the elderly. *Aging & mental health*, 15(2), 143-149.
  70. Oakes, K. E. (2000). Reflection on religiousness and mental health. *Counseling and Values*, 44, 113-117.
  71. Oliveira, A. L., & Menezes, T. M. (2018). The meaning of religion/religiosity for the elderly. *Revista brasileira de enfermagem*, 71, 770-776.
  72. Oman, D., & Lukoff, D. (2018). Mental Health, Religion, and Spirituality. In D. Oman, *In Why Religion and Spirituality Matter for Public Health* (p. 225-243). Cham: Springer.
  73. Özşık, S. (2015). *Intergenerational Changes in the Religiosity of Turkish Islamic Immigrants in Contemporary Germany (dissertation)*. Bielefeld: Universität Bielefeld.
  74. Pargament, K. I., & Mahoney, A. (2009). Spirituality: The Search for the Sacred. In S. J. Lopez, & C. R. Snyder, *Oxford Handbook of Positive Psychology* (p. 611-620). New York: Oxford University Press.
  75. Pargament, K. I., Koenig, H. G., Tarakeshwar, N., & Hahn, J. (2004). Religious coping methods as predictors of psychological, physical and spiritual outcomes among medically ill elderly patients: A two-year longitudinal study. *Journal of health psychology*, 9(6), 713-730.
  76. Parker, S. (2009). Faith Development Theory as a Context for Supervision of Spiritual and Religious Issues. *Counselor Education and Supervision*, 49(1), 39-53.
  77. Payman, V., George, K., & Ryburn, B. (2008). Religiosity of depressed elderly inpatients. *International Journal of Geriatric Psychiatry: A journal of the psychiatry of late life and allied sciences*, 23(1), 16-21.

78. Pooley, J. A., & Cohen, L. (2010). Resilience: A definition in context. *Australian Community Psychologist*, 22(1), 30-37.
79. Pruskus, V. (2003). *Sociologija. Teorija ir praktika*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla.
80. Ralys, K., & Burvytė, S. (2012). Šeimos edukologinis paveikslas kaip dvasinė vertybė. *Pedagogika*, 107, 53-58.
81. Rapolienė, G. (2012). *Ar senatvė yra stigma? Senėjimo tapatumas Lietuvoje. (Disertacija)*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
82. Riessman, C. K. (2005). Narrative Analysis. In C. K. Riessman, *Narrative, Memory & Everyday Life* (p. 1-7). Huddersfield,: University of Huddersfield,.
83. Rosenthal, G. (1993). Reconstruction of life stories: principles of selection in generating stories for narrative biographical interviews. *The narrative study of lives*, 1(1), 59-91.
84. Ruemke, H. C. (1962). *The Psychology of Unbelief*. New York: Sheed and Ward.
85. Ryan, R. M., Rigby, S., & King, K. (1993). Two types of religious internalization and their relations to religious orientations and mental health. *Journal of personality and social psychology*, 65(3), 586-591.
86. Shafranske, E., & Maloney, H. (1990). Clinical psychologists' religious and spiritual orientations and their practice of psychotherapy. *Psychotherapy*, 27(1), p. 72-78.
87. Shaw, R., Gullifer, J., & Wood, K. .. (2016). Religion and spirituality: A qualitative study of older adults. *Ageing International*, 41(3), 311-330.
88. Silverman, D. (2011). *Interpreting qualitative data*. Sage.
89. Streib, H. (2001). Faith development theory revisited: The religious styles perspective. *International Journal for the Psychology of Religion*, 11, 143-158.
90. Streib, H. (2005). Faith Development Research Revisited: Accounting for Diversity in Structure, Content, and Narrativity of Faith. *International Journal for the Psychology of Religion*, 15, 99-121.
91. Streib, H., & Keller, B. (2015). *Manual for faith development research*. Bielefeld: Center for Biographical Studies in Contemporary Religion.
92. Suchomelová, V. (2016). Spirituální potřeby seniorů v sociální péči. *Czech & Slovak Social Work*, 16(5), 39-53.
93. Šukytė, E., & Čepukienė, V. (2017). Senyvo amžiaus žmonių požiūrio į senatvę ir psichologinio atsparumo reikšmė jų gyvenimo kokybei. *Visuomenės sveikata*, 1(76), 74-82.
94. Sutter, M. (2018). Serpant Handling Getting to know the people you study with Ralith Hood. *Eye on Psi Chi*, 22-27. Tratto da http://www.ourdigitalmags.com/publication/?i=470515&p=2&pp=1&view=issueViewer#%22page%22:2,%22issue_id%22:470515,%22numpages%22:%221%22
95. Swanborn, P. (2010). *Case study research: What, why and how?* London: Sage.
96. Szadejko, K., & Vellani, D. (2017). *Introduzione alla Metodologia e Statistica della Ricerca Empirica*. Modena: Ilmiolibro.
97. Tam, E. P. (1996). Faith development theory and spiritual direction. *Pastoral Psychology*, 44, 251-261.

98. Tarptautinė sveikatos organizacija. (2004). *TFK: tarptautinė funkcionavimo, neglumo ir sveikatos klasifikacija*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
99. Tornstam, L. (1999). Late-life transcendence: a new developmental perspective on aging. In L. E. Thomas, & S. A. Eisenhandler, *Religion, belief, and spirituality in late life*. New York: Springer.
100. Trimakas, K. A. (1974, Spalis). Psichologinis žvilgsnis į tikėjimą. *Aidas*, p. 354- 363.
101. Trimakas, K. A. (1998). *Tikint bręsti: egzistencinio apsisprendimo psichologija*. Kaunas: Lietuvos katechetikos centro leidykla.
102. Vėžalienė, L. (2018). *Septynios didžiosios nuodėmės*. Vilnius: Tyto alba.
103. Vidnere, M. (2011). Holy pain: psychological basis of forming the satiated values and comprehension of traumatic emotional experience of repressed persons. *Educational psychology*, 22, 73-82.
104. Wagnild, G., & Young, H. (1993). Development and psychometric. *Journal of nursing measurement*, 1(2), 165-178.
105. Walker, A. (2011). *A Road Map for European Ageing Research*. Sheffield: University of Sheffield.
106. Willig, C. (2013). *Introducing qualitative research in psychology third edition*. Berkshire: Open University Press.
107. Wilson, W. G. (1957). *Alcoholics anonymous comes of age*. New York: A. A. Publishing.
108. Windle, G., Woods, R. T., & Markland, D. A. (2010). Living with ill-health in older age: The role of a resilient personality. *Journal of Happiness Studies*, 11(6), 763-777.
109. Wink, P., & Dillon, M. (2002). Spiritual development across the adult life course: findings from a longitudinal study. *Journal of Adult Development*, 9, 79-94.
110. Wink, P., & Dillon, M. (2008). Religiousness, spirituality, and psychosocial functioning in late adulthood: Findings from a longitudinal study. *Psychology of Religion and Spirituality*, 5(1), 102-115.
111. Wink, P., Dillon, M., & Larsen, B. (2005). Religion as moderator of the depression-health connection: Findings from a longitudinal study. *Research on Aging*, 27, 197-22.
112. Wolf, C. T., & Stevens, P. (2001). Integrating religion and spirituality in marriage and family counseling. *Counseling and Values*, 46, 66-75.
113. Wong, P. T. (1998). Spirituality, meaning, and successful aging. In P. T. Wong, *The human quest for meaning: A handbook of psychological research and clinical applications* (p. 359-394). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
114. World Health Organization. (2015). *World Report on Ageing and Health*. Luxembourg: WHO.
115. Worthington, E., Hook, J., Davis, D., & McDaniel, M. (2011). Religion and spirituality. *Journal of Clinical Psychology*, 67(2), 204-214.
116. Wyatt, J. (2004). Counseling and religious faith. *Psychodynamic Practice: Individuals, Groups, and Organizations*, 10, 27-4.
117. Zeman, Z., & Zeman, M. G. (2015). “Young” Heart in “Old” Body. Experiences of Ageing from Older Persons’ Perspective. *Ethnological Forum / Etnoloska Tribina*, 45(38), 72-85.

118. Zimmer, Z., Jagger, C., Chiu, C., Ofstedal, M. B., Rojo, F., & Saito, Y. (2016). Spirituality, religiosity, aging and health in global perspective: A review. *SSM -Population-Health*, 2, 373–381.
119. Žydžiūnaitė, V., & Sabaliauskas, S. (2017). *Kokybiniai tyrimai: principai ir metodai: vadovėlis socialinių mokslų studijų programų studentams*. Vilnius: Vaga.

APPROBATION OF STUDY RESULTS

Scientific publications on the topic of the dissertation

Articles in publications in international databases:

1. **Butėnaitė, J.** (2019). Trajectories of Religious Faith in Life Perspective. *Contemporary Research on Organization Management and Administration*, 17(1), 29-46. ISSN 2335-7959. [ROAD - Directory of Open Access scholarly Resources; Lithuanistika database; ERIH PLUS - European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences]
2. **Butėnaitė, J.** (2018). Praktikuojančių vyresnio amžiaus katalikų tikėjimo tipai. *Gerontologija*, 17(4), 189-200. Žurnalas yra įtrauktas į *Index Copernicus* tarptautinę duomenų bazę. ISSN 1392-9062. [IndexCopernicus].
3. **Butėnaitė, J., Sondaitė, J., & Mockus, A.** (2016). Components of Existential Crisis: a Theoretical Analysis. *International Journal of Psychology: a Biopsychosocial Approach*, 2016, 18, 9-27. ISSN 2345-024X. [CEEOL; IndexCopernicus; PsycINFO; EBSCO Academic Search Complete, LITUANISTICA, Ulrich's PROQUEST].
4. **Butėnaitė, J., & Bulotaitė, L.** (2011). Vyresnio amžiaus moterų gyvenimo prasmės išgyvenimas. *Gerontologija*, 12(4), 240-249. ISSN 1392-9062. [IndexCopernicus].

Abstracts in peer-reviewed conference papers:

1. **Butėnaitė, J.** (2018). *Maldos portretas senatvėje* (santrauka). XV-oji Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencija „Jaunasis mokslininkas tarp tradicijų ir naujovių“ pranešimų santraukų leidinys. 2018.04.27. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p.23. ISBN 978-609-459-929-3.
2. **Butėnaitė, J.** (2016). *Tikėjimo šaltiniai senatvėje: atvejo analizė* (santrauka). XIII-oji Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencija „Mokslas, kuris įkvepia“ pranešimų santraukų leidinys. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p.22. ISBN 978-609-459-691-9
3. **Butėnaitė, J., Sondaitė, J.** (2013). *Sence of Meaning in the Old Age* (santrauka). First international conference in Cheboksary (Russia) „Modern Achievements of Young Researchers in Science and Technologies“. Чебоксары: типография «печатня», ооо «издательский дом «пегас», p. 83-84. ISBN 978-5-91225-061-3.
4. **Butėnaitė, J., Sondaitė, J.** (2013). *Gyvenimo prasmė ir subjektyvi gerovė: laimingas gyvenimas senatvėje – prasmingas gyvenimas?* (santrauka). Lietuvos psichologų kongreso pranešimų santraukų leidinys „Psichologija sveikatai ir gerovei“. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p.22. ISBN 978-609-459-194-5.

Presentations in conferences:

1. **Butėnaitė, J.** (2019.06.06-07). *Religious Faith of Older Adults in their Life Perspective*. Pranešimas pristatytas tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „*Social Transformations in Contemporary Society 2019*“, Mykolo Romerio universitetas, Vilnius.
2. **Butėnaitė, J.** (2018.04.27). *Psichologiniai maldos aspektai senatvėje*. Pranešimas pristatytas XV-oji Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencijoje „*Jaunasis mokslininkas tarp tradicijų ir naujovių*“, Vilniaus universitetas, Vilnius.

3. **Butėnaitė, J.** (2018.02.28-03.02). *Portrait of Prayer in Old Age using MAXQDA*. Pranešimas pristatytas MQIC MAXQDA tarptautinėje konferencijoje, Berlynas, Vokietija.
4. **Butėnaitė, J.** (2016.06.02-03). *Faith of an Elderly Person: Structural Analysis*. Pranešimas pristatytas tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „*Social Transformations in Contemporary Society 2016*“, Mykolo Romerio universitetas, Vilnius.
5. **Butėnaitė, J.** (2016.04.22). *Tikėjimo šaltiniai senatvėje: atvejo analizė*. Pranešimas pristatytas Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencijoje „*MOKSLAS, KURIS ĮKVEPIA*“, Vilniaus universitetas, Vilnius.
6. **Butėnaitė, J., Sondaitė, J.** (2015.05.8-9). *Dvasingumas senatvėje: atvejo analizė*. Pranešimas pristatytas Lietuvos psichologų kongresas „*Ieškoti, atrasti, dalintis*“, Lietuvos Edukologijos universitetas, Vilnius.
7. **Butėnaitė, J.** (2013.06.05-06). *Personal Meaning and Successful Ageing*. Pranešimas pristatytas tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „*Social Transformations in Contemporary Society 2013*“, Mykolo Romerio universitetas, Vilnius.
8. **Butėnaitė, J.** (2013.05.20-25). *Meaningfulness and Meaninglessness in the Old Age: Where I Belong?* Pranešimas pristatytas *Jaunųjų mokslininkų 1-ame tarptautiniame forume „New Challenges In The European Area“*, Baku, Azerbaidžan.
9. **Butėnaitė, J., Sondaitė, J.** (2013.04.25-27). *GYVENIMO PRASMĖ IR SUBJEKTYVI GEROVĖ: Laimingas gyvenimas senatvėje – prasmingas gyvenimas?* Pranešimas pristatytas Lietuvos psichologų Lietuvos psichologų kongrese „*Psichologija sveikatai ir gerovei*“, Vilniaus universitete, Vilnius.
10. **Butėnaitė, J.** (2012.03.05). *Die Frage nach dem Lebenssinn bei älteren Frauen*. Pranešimas pristatytas konferencijoje „*Deutsch in Studium und Wissenschaft – klipp klar*“, Vilniaus universitetas, Vilnius.

Non-dissertation scientific publications and presentation

1. Mockus, A., Sondaitė, J., & **Butėnaitė, J.** (2013). Socialiai aktyvių vyresnio amžiaus žmonių pasitenkinimo gyvenimu psichosocialinių veiksnių kokybinė analizė. *Socialinis darbas*, 12(2), 340–352. ISSN1648-4789. [EBSCO Publishing, Inc., Current Abstracts, SocINDEX, SocINDEX with Full Text, TOC Premier; Ulrich's PROQUEST, C.E.E.O.L., Index Copernicus].
2. Mockus, A., **Butėnaitė, J.** (2014.06.05-06). *Being social active in old age: What makes me feel joy?* Pranešimas pristatytas tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „*Social Transformations in Contemporary Society 2014*“, Mykolo Romerio universitetas, Vilnius.

Research internships and summer camps during doctoral studies

1. 2018-06-25–2018-08-24 Erasmus+ internship. Cooperativa Sociale CEIS Formazione / Istituto Superiore di Scienze dell'Educazione e della Formazione „*Giuseppe Toniolo*“, Modena (Italija). The supervisor – Prof. Kszysztof Szadejko.
2. 2018.02.28-03.02 MQIC MAXQDA International Conference. MAXQDA Master Class – Beyond Coding, full-day workshop, MQIC MAXQDA International Conference, Berlyn (Germany).

3. 2016-12-01–2017-01-31 Erasmus+ internship. Institute of Family Sciences, Opole University, Opole (Poland). The supervisor – Prof. Dariusz Krok.
4. 2015-06-08-12 VIU Summer Institute on Aging. Ca'Foscari University of Venice, SHARE, ANIA, Università Degli Studi di Padova, Université de Lausanne.
5. 2015-06-02–2015-09-30 Erasmus+ internship. Center for the interdisciplinary research on religion and society (CIRRuS), University of Bielefeld, Bielefeld (Germany). The supervisor – Dr. Barbara Keller.
6. 2015-09-3-4 „*Vom Forschen zum Schreiben*“ Workshop für Doktorandinnen und Doktoranden. University of Bielefeld (Germany).
7. 2014-06-23-27 *Publishing in ISI international English journals and dealing with the editorial process*. E. Crocetti, Mykolas Romeris University (Lithuania).
8. 2013-01-21-25 *Workshop about Narrative Analysis*. Prof. Ulpukka Isopahkala-Bouret. Mykolas Romeris University (Lithuania).
9. 2012-09-27-28 *Intensive course of Meta-analysis*. Prof. Brett Laursen. Mykolas Romeris University (Lithuania).
10. 2012-06-26-29 „*Tarpdisciplininė tyrimų metodologijos laboratorija*“, Socialinio tyrėjo mokyklos tarptautinis vasaros semestro seminaras, Vytauto Didžiojo universitetas, Socialinių mokslų fakultetas, Edukologijos katedra.

ABOUT THE AUTHOR

Joana Butėnaitė was born on 7th July 1986 in Vilnius. In 2005 was graduated from Vilnius Jesuit Gymnasium. In 2009, she obtained Bachelor's degree in Psychology at Vilnius University, in 2011 - Master's degree in Psychology (specialization in health) at Vilnius University. In 2012-2016, she studied Gestalt Psychotherapy in the Institute of Gestalt Psychotherapy Dialogas. In 2011-2018, she was a doctoral student in a joint program conducted by Mykolas Romeris University, Vytautas Magnus University and Cordoba University. She is a member of the International Association for the Psychology of Religion.

Research interests: meaning of life, development of faith, spirituality, ageing, and psychological resilience.

Butėnaitė, Joana

VYRESNIO AMŽIAUS ROMOS KATALIKŲ TIKĖJIMAS: TIPAI, RAIŠKA GYVENIMO EIGOJE IR JO REIKŠMĖ PSICHOLOGINIAM ATSPARUMUI: daktaro disertacija. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2019. 240 p.

Bibliogr. 133-149 p.

ISBN 978-9955-19-974-8 (internete)

ISBN 978-9955-19-975-5 (spausdintas)

Religinis tikėjimas ir su juo susijęs psichologinis atsparumas yra aktuali sritis šiuolaikinei visuomenei, mokslui ir specialistų darbo praktikai su vyresnio amžiaus asmenimis. Šioje disertacijoje nagrinėjamas vyresnio amžiaus asmenų religinis (Romos katalikų) tikėjimas, kaip daugiakomponentis reiškiny, turintis gebėjimą vystytis, ir jo reikšmė psichologiniam atsparumui. Kaip pasireiškia jų tikėjimas gyvenimo eigoje? Kokie religinio tikėjimo tipai būdingi vyresnio amžiaus asmenims? Kaip jų tikėjimas padeda asmenims išlikti psichologiškai atspariems? Atsakymams atrasti šiame tyrime pasitelktas kokybinis tyrimo metodas ir atvejo tyrimo strategija. 7 tyrimo dalyvių, vyresnio amžiaus Romos katalikų, duomenys buvo analizuojami trimis analizės metodais: temine naratyvine, struktūrine ir turinio. Tyrimo analizė atskleidė, kad šeimos aplinka vaikystėje sukūrė ankstyvą pozityvų santykį su Romos katalikų tikėjimu, kuris gyvenimo eigoje sudarė sąlygas formuotis skirtingoms raiškos tendencijoms: stabiliam ir banguojančiam religiniam tikėjimui. Vyresnio amžiaus Romos katalikams būdingi šie religinio tikėjimo tipai: paveldėtas, socialus ir autentiškas. Disertacijoje autorė pristato tyrimo rezultatais paremtą teorinį religinio tikėjimo ir psichologinio atsparumo modelį, integruojantį psichologinio atsparumo išteklius ir religinio tikėjimo būdus, stiprinančius vidinį psichologinį atsparumą: įveikti krizę, stiprinti gerovę ir įprasminti gyvenimą.

Religious faith and its related psychological resilience are relevant issues in modern society, science, and professional practice with older people. This thesis explores the religious (Roman Catholic) faith of older people as a multicomponent phenomenon with developmental capacity and its implications for psychological resilience. How do they believe in their course of life? What types of religious faith are characterised by older people? How does their faith help individuals remain psychologically resilient? This study used a qualitative research method and case study strategy to find the answers. The data of the 7 study participants, older Roman Catholics, were analyzed by three methods: thematic narrative, structural and content analysis. The study's analysis revealed that the family environment in early childhood created an early positive relationship with the Roman Catholic faith, which in the later life made it possible to develop different expressions: stable and wavering religious faith. These types of religious faith are typical for older Roman Catholics: inherited, social and authentic. In the dissertation, the author presents a research-based theoretical model of religious faith and psychological resilience that integrates the resources of psychological resilience and the ways in which religious faith strengthens internal psychological resilience: coping with crisis, enhancing well-being and giving meaning to life.

Joana Butėnaitė

VYRESNIO AMŽIAUS ROMOS KATALIKŲ TIKĖJIMAS:
TIPAI, RAIŠKA GYVENIMO EIGOJE IR JO REIKŠMĖ PSICHOLOGINIAM ATSPARUMUI

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, psichologija (S 006)

ISBN 978-9955-19-974-8 (internete)
ISBN 978-9955-19-975-5 (spausdintas)

Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, Vilnius
Puslapis internete www.mruni.eu
El. paštas roffice@mruni.eu
Tiražas 20 egz.

Parengė spaudai Aurelija Sukackė

Spausdino UAB „BMK Leidykla“
A. Mickevičiaus g. 5, Vilnius
info@bmkleidykla.lt
www.bmkleidykla.lt